Sintaksa infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku

Vela, Jozo

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:548386

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository

UNIRI DIGITALNA KNJIŽNICA

Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET

Jozo Vela

SINTAKSA INFINITIVA I SUPINA U HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOME JEZIKU

DOKTORSKI RAD

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET

Jozo Vela

SINTAKSA INFINITIVA I SUPINA U HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOME JEZIKU

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Milan Mihaljević

Sumentorica: dr. sc. Sanja Zubčić

Rijeka, 2018.

UNIVERSITY OF RIJEKA

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL STUDIES

Jozo Vela

SYNTAX OF THE INFINITIVE AND THE SUPINE IN CROATIAN CHURCH SLAVONIC LANGUAGE

DOCTORAL THESIS

Rijeka, 2018.

Mentor: dr. sc. Milan Mihaljević, Staroslavenski institut u Zagrebu
Sumentorica: dr. sc. Sanja Zubčić, Filozofski fakultet u Rijeci

Doktorski rad obranjen je dana 9. travnja 2018. na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci pred povjerenstvom u sastavu:

1. dr. sc. Jasna Vince, Staroslavenski institut, predsjednica

2. dr. sc. Diana Stolac, Filozofski fakultet u Rijeci, član

3. dr. sc. Ana Šimić (r. Kovačević), Staroslavenski institut, član

SAŽETAK

U radu se sustavno opisuju sintaktičke funkcije infinitiva i supina u tekstovima pisanim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom.

U prvom poglavlju govori se općenito o infinitivu i supinu iz tipološko-jezične perspektive, te se opisuje njegov razvoj u indoeuropskim i u slavenskim jezicima. Drugo poglavlje sažeto daje osnovna saznanja o hrvatskoglagoljskim spomenicima i hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, te opis građe na kojoj je provedeno istraživanje. Treće poglavlje ukratko donosi pregled dosadašnjih istraživanja infinitiva i supina u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. Najopširnije četvrto poglavlje, bazirajući se na tradicionalno-gramatičkom modelu, donosi raščlambu sintaktičkih funkcija infinitiva, od one da je infinitiv predikat ili dio predikata, preko funkcija objektne dopune, predikatnog atributa, adverbijalne i atributne dopune i dopune pridjevima, pa do funkcije subjekta, uz poseban osvrt na konstrukcije akuzativa s infinitivom i dativa s infinitivom. Posljednje poglavlje obrađuje primjere supina.

Ondje gdje je to moguće izvode se zaključci koji se tiču (morfo-)sintaktičkog razvoja hrvatskog jezika (tako se npr. ocrtava razvoj futura I. u staročakavskom), a usporedba unutar korpusa istraživanja i usporedba s literaturom o crkvenoslavenskom jeziku pokazuje da su u hrvatskom crkvenoslavenskom kategorije koje se u starocrkvenoslavenskom smatraju književnima, osim akuzativa s infinitivom, samo pisarski produktivne, dok su kategorije koje ima latinski i kategorije koje su općeslavenske, odnosno hrvatske (čakavske), i književno produktivne. Osobito je zanimljiv odnos konstrukcija dativa s infinitivom i akuzativa s infinitivom, jer se pokazalo da u hrvatskom crkvenoslavenskom, povlačenjem dativa s infinitivom, dolazi do proširene upotrebe akuzativa s infinitivom.

Tri su jezične osobine koje se mogu izdvojiti, po kojima se hrvatskoglagoljski brevijari razlikuju od misala: »perifrastična konjugacija«, supin i dativ s infinitivom. Njihova potvrđenost samo u brevijarima vodi k zaključku da reviziju hrvatskoglagoljskih brevijara treba odvojiti od revizije hrvatskoglagoljskih misala, a s obzirom da je kod supina i dativa s infinitivom riječ o starijim jezičnim crtama iznosi se preliminarni zaključak da dvije revizije valja odvojiti i vremenski, odnosno da je hrvatskoglagoljski brevijar stariji od hrvatskoglagoljskog misala.

Ključne riječi: hrvatski jezik, starocrkvenoslavenski jezik, crkvenoslavenski jezik, hrvatski crkvenoslavenski jezik, grčki jezik, latinski jezik, pra-indoeuropski jezik, Biblija, evanđelje,

glagoljaši, brevijar, misal, hrvatskoglagoljski zbornici, sintaksa, morfo-sintaksa, gramatikalizacija, infinitiv, poimeničeni infinitiv, infinitivna rečenica, supin, predikat, složeni glagolski predikat, predikatna posvojnost, *mihi est* verbalna konstrukcija, subjekt, objekt, priložna oznaka, atribut, bezlične rečenice, pridjevska skupina, futur I., opisni imperativ, particip futura, infinitivne konstrukcije, dativ, akuzativ, dativ s infinitivom, akuzativ s infinitivom

ABSTRACT

In this thesis syntactic functions of the infinitive and the supine in the texts written in Croatian Church Slavonic Language are systematically described and presented.

In the first chapter some general remarks about the infinitive and supine have been made, mostly from the typological perspective, along with the diachronic sketch of their development in Indo-European and Slavic languages. The second chapter summarizes the basic knowledge of Croatian Glagolitism, its monuments, and the Croatian Church Slavonic language. It also gives complete inventory of the text material on which the research was conducted. The third chapter briefly provides an overview of the up-to-date research of infinites and supines in the Croatian Church Slavonic. In the most extensive fourth chapter, basically on the traditional grammar grounds, a thorough analysis of syntactic functions of the Croatian Church Slavonic infinitive is presented, starting from the infinitive as predicate or part of the predicate, moving to its function of object complement, secondary predicate, adverbial complement and complement to nouns and adjectives, and finishing with its subject roles. At the end of this chapter Croatian Church Slavonic constructiones of *dative cum infinitive* and *accusative cum infinitive* are discussed. Final chapter analyses instances of supine use.

Where possible, conclusions are drawn regarding the (morpho)-syntactic development of the spoken Croatian language (e.g. development of Future I in Old Chakavian), while comparisons within the research corpus and comparisons with Old Church Slavonic as described in literature has shown that syntactic features that are considered merely literary forms of expression in Old Church Slavonic, besides the accusative cum infinitive, are in Croatian Church Slavonic merely preserved and transmitted through scribal practice, and that only Slavic (i.e. Croatian, Chakavian) and Latin features are in live use in later, Croatian Church Slavonic, translations. Particularly interesting is the ratio between the dative cum infinitive and accusative cum infinitive constructions, since it became clear that in the Croatian Church Slavonic the withdrawal of the dative cum infinitive has resulted in the widespred use of the accusative cum infinitive.

Three linguistic features that distinguish Croatian Glagolitic breviaries from missals have been singled out: »periphrastic conjugation«, supine and dative cum infinitive construction. Their occurance only in breviaries leads to the conclusion that revisions of Croatian Glagolitic breviaries and missals should be separated in general, and due to the fact that supine and

dative cum infinitive are more archaic features preliminary conclusion is drawn that Croatian Glagolitic breviary precedes Croatian Glagolitic missal in age.

Key words: Croatian Language, Old Church Slavonic, Church Slavonic, Croatian Church Slavonic, Greek, Latin, Proto-Indo-European, Bible, gospel, Glagolites, breviary, missal, Croatian Glagolitic miscellanies, syntax, morphosyntax, grammaticalization, infinitive, supstantive infinitive, infinitival clause, supine, predicate, complex verb predicate, predicative possession, *mihi est* verbal construction, subject, object, adverbial, predicate supplement, impersonal constructions, adjectival phrase, future tense, future I, periphrastic imperative, future participle, infinitival constructions, dative, accusative, dative cum infinitive, accusative cum infinitive

SADRŽAJ

SAŽETAK ... IV

ABSTRACT ... VI

UVOD ... 1

1. O INFINITIVU ... 2

1.1. Što je infinitiv? ... 2

1.2. Indoeuropski infinitiv u povijesno-jezičnoj perspektivi ... 6

2. HRVATSKI CRKVENOSLAVENSKI JEZIK, KORPUS ISTRAŽIVANJA I METODOLOGIJA RADA ... 11

2.1. Hrvatski crkvenoslavenski jezik i spomenici njime pisani ... 11

2.1.1. Revizije hrvatskoglagoljskih tekstova i tzv. sjeverna i južna skupina ... 13

2.1.2. Formiranje hrvatskoglagoljskih (liturgijskih) spomenika ... 15

2.2. O tekstovnom materijalu i korpusu istraživanja ... 25

2.2.1. Građa za izradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* ... 25

2.2.1.1. Popis građe ... 26

2.2.2. Korpus istraživanja ... 35

2.3. Ciljevi i hipoteze istraživanja ... 37

2.4. Teorijski okvir i metodologija rada ... 39

3. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA INFINITIVA I SUPINA U HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOME JEZIKU ... 41

RAZRADA ... 47

4. SINTAKTIČKE FUNKCIJE INFINITIVA U HRVATSKOM CRKVENOSLAVENSKOM JEZIKU ... 47

4.1. Infinitiv kao predikat ... 47

4.1.1. Infinitiv kao dio složenog predikata ... 47

4.1.1.1. Infinitiv kao dopuna modalnim i faznim glagolima ... 52

4.1.1.1.1. Modalni glagoli s infinitivom ... 52

4.1.1.1.2. Fazni glagoli s infinitivom ... 55

4.1.1.2. Složeni glagolski oblici s infinitivom ... 59

4.1.1.2.1. Futur ... 59

4.1.1.2.1.1. Izražavanje budućeg vremena u slavenskim jezicima ... 59

4.1.1.2.1.2. Složeni futur prvi ... 61

4.1.1.2.1.2.1. *budu* + infinitiv ... 63

4.1.1.2.1.2.2. Ingresivni glagoli + infinitiv ... 65

4.1.1.2.1.2.2.1. Latinski *incipio* + infinitiv ... 68

4.1.1.2.1.2.3. Razvoj futura prvog u staročakavskom ... 70

4.1.1.2.1.3. Ostale futurske tvorbe ... 77

4.1.1.2.1.3.1. Budućnost u prošlosti 78
4.1.1.2.1.3.2. Particip futura? 80
4.1.1.2.1.3.3. Particip futura + *biti* (perifrastična konjugacija) 85
4.1.1.2.2. Opisni imperativ 88
4.1.1.2.2.1. Zanijekani opisni imperativ 91
4.1.1.2.2.1.1. *ne mozi* + infinitiv 92
4.1.1.2.2.1.2. *ne hotěi* + infinitiv 94
4.1.1.2.2.1.3. *ne brězi* + infinitiv 97
4.1.1.3. *Mihi est* verbalna konstrukcija 100
4.1.2. Samostalno upotrijebljen infinitiv 104
4.1.2.1. Imperativni infinitiv 104
4.1.2.2. Parentetički infinitiv 110
4.2. Infinitiv kao objekt 113
4.2.1. Infinitiv kao objektna rečenična dopuna 113
4.2.1.1. Infinitivna objektna dopuna u tautoagentnim strukturama 115
4.2.1.1.1. Semantički razredi glagola 115
4.2.1.1.1.1. Glagoli koji izražavaju namjeru 115
4.2.1.1.1.2. Glagoli koji izražavaju želju 123
4.2.1.1.1.3. Glagoli koji izražavaju očekivanje 125
4.2.1.1.1.4. Glagoli koji izražavaju emocionalni odnos 126
4.2.1.1.1.5. Glagoli koji izražavaju mogućnost 127
4.2.1.1.1.6. Glagoli koji izražavaju obavezu 129
4.2.1.1.2. Subjekt infinitiva u tautoagentnim strukturama 129
4.2.1.1.3. Iznimke – različit subjekt infinitiva 130
4.2.1.1.3.1. Subjekt infinitiva 132
4.2.1.2. Infinitivna objektna dopuna glagolima s miješanim strukturama 134
4.2.1.2.1. Glagoli koji izražavaju priopćavanje želje 134
4.2.1.2.1.1. Subjekt infinitiva 135
4.2.1.3. Infinitivna objektna dopuna u heteroagentnim strukturama 137
4.2.1.3.1. Semantički razredi glagola 137
4.2.1.3.1.1. Uzrokovanje mogućnosti vršenja radnje 137
4.2.1.3.1.2. Uzrokovanje obaveze ili nužnosti vršenja radnje 140
4.2.1.3.1.3. Uzrokovanje namjere ili odluke vršenja radnje 143
4.2.1.3.1.4. Uzrokovanje vršenja radnje – faktitivni odnos 144
4.2.1.3.2. Subjekt u heteroagentnim strukturama 147
4.2.1.4. Osvrt 149

4.2.2. Poimenični infinitiv kao objekt ... 152
4.3. Infinitiv kao predikatni atribut ... 154
4.3.1. Subjekt infinitiva uz glagole percepcije i glagole govorenja ... 160
4.4. Infinitiv kao adverbijalna dopuna ... 161
4.4.1. Infinitiv namjere ... 161
4.4.1.1. Infinitiv namjere uz glagole kretanja ... 163
4.4.1.1.1. Infinitiv u tautoagentnim strukturama uz glagole kretanja ... 163
4.4.1.1.2. Infinitiv u heteroagentnim strukturama uz glagole kretanja ... 167
4.4.1.2. Infinitiv namjere uz druge glagole ... 170
4.4.1.3. Osvrt na infinitiv namjere ... 175
4.4.2. Infinitiv posljedice ... 178
4.4.3. Infinitiv vremena ... 180
4.4.4. Infinitiv uzroka ... 182
4.5. Atributni infinitiv ... 183
4.6. Infinitiv kao dio pridjevske skupine ... 185
4.7. Infinitiv kao subjekt ... 188
4.7.1. Poimenični infinitiv kao subjekt ... 192
4.8. Konstrukcije *akuzativa s infinitivom* i *dativa s infinitivom* ... 194
4.8.1. *Akuzativ s infinitivom* ... 194
4.8.2. *Dativ s infinitivom* ... 196
5. SUPIN ... 201
ZAKLJUČAK ... 205
POPIS IZVORA ... 208
LITERATURA ... 210

UVOD

Sintaksa je hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika još uvijek (jednako kao i hrvatska povijesna sintaksa uopće) među najslabije istraženim i opisanim područjima gramatike toga jezika, stoga se ovim doktorskim radom želi pridonijeti upravo tomu. Svojim temeljnim usmjerenjem rad teži k ustanovljenju, opisivanju i tumačenju sintaktičkih podataka prikupljenih u korpus istraživanja na temelju *Građe za Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* koja je nastala i čuva se u Staroslavenskome institutu u Zagrebu. Osnovna je njegova ideja analiza i sinteza sintaktičkih osobina infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku u *sinkroniji* pri čemu se hrvatskome crkvenoslavenskome pristupa u prvom redu kao prema književnome jeziku. Doktorski rad pod odabranom temom nema, dakle, za cilj uspostavljanje teorijskoga okvira sintaktičke promjene. Ipak, gdje to bude moguće na temelju podataka, u radu će se pokušati pružiti i dijakronijska slika istraživane sintaktičke pojave, a posebna će se pozornost usmjeriti i na kontrastivnu analizu s grčkim i latinskim jezikom kojim su pisani predlošci hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova, kako bi se uočene pojave što bolje opisale.

Premda je korpus istraživanja na kojem se temelji ovaj rad ograničen materijalom na temelju kojeg je nastao te uključuje samo hrvatske crkvenoslavenske spomenike zastupljene u *Građi za Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije*, primjeri koji se navode u ovom radu uvelike su birani iz spomenika koji se u *Građi* ne nalaze, odnosno kad god je to bilo moguće i prikladno. Time se želi, ne samo postići to da i ovi spomenici barem na taj način budu uključeni, nego i pokazati kako je velik dio hrvatskoglagoljskih spomenika, koliko god su međusobno različiti, u sebi jedna konzistentna cjelina.

1. O INFINITIVU

1.1. Što je infinitiv?

Pitanje iz naslova može se činiti posve izlišnim. U formalnom smo obrazovanju usvojili pojam infinitiva i barem što se tiče slavenskih jezika infinitiv nije ni u kojem smislu problematičan ni dvojben. Tako ni, kad je riječ o hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku, pitanje *što je infinitiv?* nije nešto čime se nužno moramo baviti jer ga je prilično lako prepoznati i razgraničiti od drugih oblika, a onda shodno tomu i definirati. Međutim, općejezično gledano, pitanje kako definirati infinitiv uopće nije izlišno – ne postoji, čini se, jedinstven skup parametara po kojima se ovaj jezični element može definirati – a krenuti od njega nije ni za nas bespotrebno, zato što nam može bolje osvijetliti samu pojavu.

Nedavno objavljeni prvi sustavni kodikološki opis hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika navodi za infinitiv i supin (HCSJ 2014: 229) da su »nelični glagolski oblici i nemaju morfem koji bi ukazivao na subjekt radnje«. Infinitiv ima nastavak *-ti*, a supin nastavak *-tъ*. Oba su se u starocrkvenoslavenskom tvorila od infinitivne osnove. Kod glagola osmog razreda kojima je osnova završavala na *k* i *g*, u infinitivu skupine *kt* i *gt* ispred *i* daju *št.* U hrvatskome crkvenoslavenskome ovaj se *št* zamjenjuje čakavskim odrazom *ć* (zapravo bezvučnim palatalnim plozivom *t′*), no to se ne vidi u pismu jer se i čakavski odraz redovito piše glagoljskim slovom *šta* (ⷖ). Supin se upotrebljavao iza glagola kretanja i ukazivao je na cilj kretanja i njegove su dopune obično u genitivu, a ne u akuzativu.

U kroatističkim se gramatičkim priručnicima infinitiv definira kao »gramatički oblik kojim se izražava radnja, stanje ili zbivanje, a da se pritom njime ne upućuje na lice i broj« (SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 58), kao »neodređeni glagolski oblik kojim se ne daje nikakav podatak o osobi, broju, vremenu ili načinu« (TEŽAK – BABIĆ 2000: 145), kao »neodređen glagolski oblik koji kazuje samo pojam radnje« (BARIĆ I DR. 1997: 235), odnosno kao »opći oblik glagola« (RAGUŽ 2010: 185)

Slične definicije infinitiva možemo pronaći i u gramatičkim priručnicima drugih slavenskih, odnosno europskih jezika. U ruskome se infinitiv, odnosno *neopredelennaja forma glagola,* definira npr. kao »osnovni oblik glagola kojim se imenuje radnja, stanje itd. bez obzira na lice, vrijeme, broj« (RAHMANOVA – SUZDALCEVA 2010: 373–374). Poljski *bezokolicznik* (dosl. *neodređeni*) je »nepromjenjivi oblik glagola koji označava radnju, a ne iskazuje tko ju vrši ili u koje vrijeme« (STRUTYŃSKI 1997: 178). U francuskom infinitiv je »impersonalni način; može imati vrijednost glagola i imenice« (DELATOUR ET AL. 2004:

148), odnosno »način koji ne nosi oznaku broja ni bilo koje osobe« (GREVISSE – GOOSE 2008: 1110). Talijanski infinitiv se uz particip i gerund ubraja u neodređene načine i navodi se kako »označava ponajprije radnju glagola bez određivanja osobe ili broja« (DARDANO – TRIFONE 1999: 352). U njemačkom jeziku infinitiv je osnovni oblik glagola koji »za razliku od finitnih glagolskih oblika, nije određen licem, brojem, glagolskim vremenom, vrstom glagola ili načinom« (GÖTZE – HESS-LÜTTICH 1999: 41).

Već iz ovih nekoliko definicija infinitiva u europskim jezicima možemo vidjeti da im je svima zajedničko to da se infinitiv definira negativno, kao nešto što je *ne*određeno, odnosno oblik kojem *nedostaju* neke glagolske kategorije. Takvo viđenje naslijeđe je tradicionalne gramatike koje se najjasnije ogleda i u samom terminu infinitiv. Termin infinitiv dolazi naime od latinskoga *infinitivus,* odnosno *modus infinitivus,* dakle 'neodređeni (način)'. Ovim su terminom latinski gramatičari ponešto nezgrapno preveli grčki termin ἀπαρέμφατος (sc. ἔγκλισις). Za razliku od glagolskih oblika koji su παρεμφατικά, odnosno koji 'izražavaju još nešto dodatno', oblici ἀπαρέμφατα obilježeni su osnovnom značajkom da su 'bez dodatnog značenja'. (WACKERNAGEL 2009: 324). Osim neodređenim oblikom/načinom infinitiv se u gramatikama dosta često naziva i općim ili osnovnim oblikom glagola. Takve definicije nemaju nekog osobitog utemeljenja ni s obzirom na jezikoslovnu tradiciju ni s obzirom na povijest jezika, a najvjerojatnije su povezane sa široko raširenom leksikografskom praksom da se glagoli u rječnicima navode u tom obliku, premda je i ta praksa relativno novijeg datuma i nipošto nije sveopća. (HASPELMATH 1989: 288).

Mnogo zanimljivije od međusobnih sličnosti jesu razlike koje susrećemo usporedimo li načine kako se infinitiv (tradicionalno) obično definira. Izuzmemo li, naime, za sada činjenicu da ga se katkad određuje tek kao glagolski oblik, a katkad ga se imenuje načinom, čime ga se stavlja u istu razinu s indikativom, imperativom i sl., temeljne se razlike očituju u broju kategorija glagola koje se infinitivu odriču, tj. oduzimaju. Neosporno je da u nekim jezicima, npr. slavenskim, infinitiv ne nosi morfološke oznake lica, broja i vremena (i načina, ukoliko sam infinitiv ne smatramo načinom), a postoje različiti infinitivi s obzirom na stanje (barem analitičke) i aspekt, dok drugi jezici, poput starogrčkoga, imaju različite oblike infinitiva s obzirom na vrijeme, aspekt i stanje, a infinitivi se od finitnih oblika razlikuju samo utoliko što ne nose oznake za lice i broj. Dakako, ni starogrčki infinitivi se ne razlikuju s obzirom na način, a time dolazimo i do razloga zašto se infinitiv katkad naziva i načinom. Čini se, dakle, da bismo kao dvije pouzdane glagolske kategorije kojima infinitiv kao neodređeni oblik *nije* određen mogli uzeti lice i broj. Kao što smo mogli vidjeti mnoge gramatike i definiraju

infinitiv na takav način. Međutim, da ni takav pristup nije najsretnije rješenje – čak u okvirima europskih jezika i indoeuropske jezične porodice – pokazuje primjer portugalskog sklonjivog infinitiva kao u primjeru:

É correcto (nós) ignorar**mos** isso. ↔ É correcto ignorar isso. (HARRIS 2013: 303–304)

Osim u europskom i brazilskom portugalskom infinitivi sklonjivi po licu i broju prisutni su i u nekim drugim današnjim ili povijesnim romanskim jezicima poput galješkoga i staronapuljskoga (GROOTHUIS 2015), a pojava nije ograničena samo na romanske jezike ili indoeuropsku jezičnu porodicu budući da ih nalazimo i u velškom, mađarskom i zapadnogrenlandskom (MILLER 2003).

Proširimo li pogled izvan indoeuropskih jezika, tradicionalno shvaćanje infinitiva postaje još problematičnije. Premda, naime, mnogi svjetski jezici imaju morfološki prepoznatljiv(e) infinitiv(e), postoje i jezici koji nemaju morfološku razliku između finitnih i nefinitnih glagolskih oblika. U nekim jezicima, kao u niujskom polinezijskom ili mandarinskom kineskom, glagoli uopće nisu sklonjivi (pa bi prema tradicionalnom shvaćanju svi bili nefinitni). U drugima su, opet, kao što je slučaj u nekim algonkijskim jezicima, svi glagoli sklonjivi po licu, broju i načinu (pa bi tradicionalno gledano svi bili finitni). Jezična situacija u ovakvim jezicima dovodi tradicionalno shvaćanje infinitiva i nefinitnosti u upitan položaj. (JOSEPH 1983: 214). U nekim jezicima moguće je u gramatičkim opisima napraviti razliku između glagolskih oblika i podijeliti ih u dva razreda: finitne i nefinitne, kao što je tradicionalno činjeno s obzirom na lice, broj i vrijeme, no inzistiranje na jednom određenom morfološkom elementu kao karakteristici po kojoj bi se identificirala (ne)finitnost u različitim svjetskim jezicima nije prihvatljivo. Nefinitnost, odnosno finitnost, ako je uopće univerzalno primjenjiva na jezike općenito, očito ne može počivati samo na morfološkim kriterijima.

Tradicionalni pristup nema principijelne temelje za utvrđivanje koja je osobina odgovorna za finitnost. Štoviše, ni vrijeme ni sročnost po licu i broju nisu univerzalne kategorije, tako da, što god da izaberemo, u nekim će jezicima te kategorije nedostajati. Uzmemo li sročnost po licu i broju kao presudnu kategoriju, jezici poput japanskoga u kojem su glagoli sklonjivi s obzirom na glagolsko vrijeme, ali ne i s obzirom na lice i broj, bili bi u potpunosti nefinitni. Ako kao odlučujuću kategoriju izaberemo vrijeme jezici poput jezika Longo, u kojima se glagoli ne razlikuju s obzirom na glagolsko vrijeme, ne bi imali opoziciju finitno/nefinitno. (NIKOLAEVA 2007: 2). Razvoj moderne sintaktičke teorije koji je počeo još šezdesetih godina prošlog stoljeća doveo je do očitog udaljavanja od tradicionalnih pretpostavki. Finitnost je shvaćena kao nešto više apstraktno, kao koncept koji ponajprije

pripada rečenici, a tek se sekundarno odražava na oblik glagola. Ova promjena perspektive omogućila je da se zadrži univerzalnost podjele finitno/nefinitno. (NIKOLAEVA 2007: 4). Suvremena jezikoslovna tipologija kao izučavanje gramatičkih obrazaca koji se sustavno pojavljuju u različitim jezicima različitih jezičnih porodica tražeći moguća objašnjenja tih obrazaca, finitnost najčešće shvaća kao ne isključivo binarnu, nego više kao gradualnu pojavu. To znači da u odnosu na različite kriterije određene gramatičke kategorije mogu izražavati veću finitnost i biti, da tako kažemo, finitnije od drugih. Peter Sells (SELLS 2007) navodi tri načina na koji se termin *finitno* obično upotrebljava:

1) finitnost kao osobina glagolskog oblika,
2) finitnost kao svojstvo rečenice, i
3) semantička finitnost koja je povezana s informacijskom strukturom ili nekim drugim svojstvom rečenice.

Irina je Nikolaeva (NIKOLAEVA 2013) sistematizirala kriterije koji pripadaju morfološkoj, sintaktičkoj ili semantičkoj jezičnoj razini. Bez potrebe da ovdje ulazimo u detalje jezikoslovne tipologije navest ćemo samo neke od kriterija koji nam mogu osvijetliti što nefinitnost a samim time i infinitiv jest. Generalno gledano više su finitni:

morfološki izraženo vrijeme > morfološki neizraženo vrijeme
morfološki izraženo lice i broj > morfološki neizraženo lice i broj
morfološki izražen način > morfološki neizražen način
subjekt u nominativu > subjekt koji nije u nominativu
glavna rečenica > zavisna rečenica
izražen subjekt > neizražen subjekt

Usredotočimo se sada na infinitiv. Pretpostavimo da primjenom općejezičnih kriterija i na temelju unutarnjih generalizacija u nekom jeziku ustanovimo da je moguća jasna podjela finitno/nefinitno i da ona ujedno odgovara nekim morfološkim razlikama te da se može odrediti poseban razred glagolskih oblika koje ćemo označiti nefinitnima. Kako među nefinitnim oblicima u nekom jeziku razlikovati infinitive? Brian D. Joseph (JOSEPH 1983: 30–35) se temeljito pozabavio ovim pitanjem i predlaže da zajedno s jezično-specifičnim morfosintaktičkim kriterijima, kojima npr. u grčkome razlikujemo participe od infinitiva po tome što su kao i pridjevi sročni s imenicom kojoj modificiraju značenje, što kod infinitiva nije slučaj, u obzir treba uzeti i funkciju koju glagolski oblik obavlja. Takav pristup pretpostavlja da postoje određene funkcije koje su prikladne ili tipične za infinitiv. Infinitivi u

indoeuropskim jezicima, hebrejskome, turskome, japanskome itd. najčešće obavljaju funkcije dopune glagolima (osobito *glagolima htijenja*), dopune pridjevima, ili služe za izražavanje svrhe, odnosno namjere. Ako je dakle oblik neodređen i obavlja neku od tipičnih infinitivnih funkcija, onda on i jest infinitiv.

Premda je ovaj pristup zapravo europocentričan, najčešće ga se prešutno i primjenjuje, odnosno primjenjivalo, u etiketiranju određenih oblika u jezicima infinitivima, što i nije tako pogrešno uzmemo li u obzir da je infinitiv pojam tradicionalne europske gramatike. Ovakva raščlamba postaje relevantna za našu temu, odnosno za hrvatski crkvenoslavenski jezik. Davno je uočeno da starocrkvenoslavenski jezik ima neodređeni glagolski oblik koji završava na *-tъ*, a zbog potpune, čak i etimološke, paralele s latinskim oblikom na *-tum*, nazvan je supinom. Pogledamo li, međutim, pobliže taj oblik, vidjet ćemo da se, kao uostalom i latinski supin na *-tum*, rabi u istim situacijama i obavlja istu funkciju kao i oblici koji se u drugim jezicima nazivaju infinitivom – izražavanje svrhe. Drugim riječima, supin je zapravo infinitiv. Njegovo jedino ograničenje je da se upotrebljava isključivo uz glagole kretanja. Tradicionalno mu je u latinskome jeziku dan naziv *supinus*, no jednako ga se, možda i primjerenije, moglo nazvati *infinitivus secundus* ili kojim sličnim terminom. Iz tog će razloga ova radnja obuhvatiti i sintaksu supina koji se sporadično pojavljuje u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. To da supin nije ništa različit od infinitiva postaje jasno i ako sagledamo infinitiv iz perspektive razvoja infinitiva u indoeuropskim jezicima, tj. iz perspektive njegova statusa u zajedničkom prajeziku, rekonstruiranom pra-indoeuropskom jeziku.

1.2. Indoeuropski infinitiv u povijesno-jezičnoj perspektivi

Infinitiv pripada onim gramatičkim oblicima čije nam se poimanje značajno promijenilo uvođenjem povijesnog proučavanja jezika. (WACKERNAGEL 2009: 324). Premda, naime, većina današnjih indoeuropskih jezika ima infinitiv, a također, osim indoiranskih i keltskih jezika sve povijesne indoeuropske porodice imaju morfološki prepoznatljiv infinitiv, ipak se taj oblik, iz suvremene perspektive gotovo samorazumljiv, za pra-indoeuropski ne može rekonstruirati. (JEFFERS 1975; DISTERHEFT 1981: 3; HOLLAND 1982: 158; SZEMERÉNYI 1996: 324; RAMAT 1994: 259; COMRIE 1998: 88). Infinitiv u pra-indoeuropskome jeziku dakle nije postojao. Umjesto toga od glagolskih korijena dodavanjem različitih sufiksa tvorile su se različite glagolske imenice koje su mogle biti bilo kojega roda i sklanjale su se po produktivnim paradigmama. Takvo je stanje još uvijek očuvano u staroirskome. (MATASOVIĆ 2008: 300). Arhaično je stanje, također, dobro očuvano u vedskome gdje se čak 16 oblika

može pojaviti u svojstvu kasnijeg infinitiva.[1] U pravilu ti su »infinitivi« apstraktne glagolske imenice, uglavnom u dativu i akuzativu, rijetko u genitivu ili ablativu. Od 700 primjera u Rgvedi, 600 su dativi, 50 akuzativi. Dativ izražava svrhu, akuzativ direktni objekt prijelaznih glagola i cilj uz glagole kretanja. Zanimljivo je da je dativni infinitiv koji predstavlja šest sedmina pojavnica infinitiva u Rgvedi gotovo posve iščeznuo u ranom post-vedskom periodu, dok je akuzativ na *-tum,* koji odgovara latinskom i slavenskom supinu i koji se u Rgvedi pojavljuje *samo* pet puta jedini infinitivni oblik u kasnijem jeziku. (SZEMERÉNYI 1996: 324).

Ove su glagolske imenice verbalizacijom tj. uključivanjem u glagolski sustav kao infinitivi razvile široki spektar sintaktičkih uloga. Dorothy Disterheft se posvetila usporedbi ovih sintaktičkih službi (DISTERHEFT 1980; DISTERHEFT 1981) s ciljem otkrivanja koje se od njih mogu rekonstruirati za kasni pra-indoeuropski jezik. Svoje istraživanje provela je na sačuvanoj povijesnoj građi tri indoeuropske jezične porodice: indo-iranskoj (rgvedski i avestički), keltskoj (staroirski) i hetitskoj. Indoiranska i keltska građa osobito su zanimljive jer su »infinitivi« u nekoj mjeri još uvijek dio produktivne imenske paradigme, te postoji visok stupanj neodređenosti. Staroirski ima podređene imenske strukture vrlo bliske onima koje je imao pretpostavljeni indoeuropski prajezik, dok je rgvedski period sanskrta inovirao od čisto imenskog statusa. Budući da su indoiranski infinitivi i staroirske glagolske imenice morfološki identični imenicama, u određenim zavisnim strukturama neki se dativi i akuzativi glagolskih imenica mogu interpretirati dvojako, ili kao obična imenica ili kao zavisni predikat. Ovi jezici stoga čuvaju tragove neodređenosti kakva je, po njezinom mišljenju, morala postojati još u vrijeme indoeuropskoga jedinstva.

Dok su prethodna istraživanja razlikovanje imenica od infinitiva bazirala na morfološkim faktorima i na izboru objekta – ako je objekt u akuzativu ili u istom padežu kao i kod finitnog glagola oblik je određivan kao infinitiv, ako je dopuna u genitivu, oblik je imenica – što i nije najpouzdaniji kriterij osobito za analizu prijelaznog stanja kakvo je osobito prisutno u rgvedskome gdje postoji kolebanje u objektu, Disterheft je dodala još jedan pouzdaniji kriterij, a to je sintaktički položaj subjekta: ako subjekt ima ista svojstva kao i subjekt zavisnoga infinitiva u jezicima s morfološki razvijenim infinitivom, glagolsku imenicu treba smatrati infinitivom.

Na temelju podudarnosti u tri ispitivane indoeuropske porodice utvrdila je da se za pra-indoeuropski mogu rekonstruirati tri upotrebe infinitiva:

[1] G. B. Holland (HOLLAND 1982) navodi 19 oblika.

1) imperativni infinitiv (subjekt u nominativu, objekt u akuzativu)
2) predikat u namjernim rečenicama (subjekt neizražen zbog podudarnosti sa subjektom glavne rečenice ili s njezinim direktnim ili indirektnim objektom; objekt u dativu, akuzativu ili genitivu – premda ih vjerojatno treba odvojiti kronološki)
3) dopuna glagolima s identičnim subjektima.[2]

Imperativni infinitiv u arhaičnoj hetitskoj i indoiranskoj građi ima identična svojstva kao i finitni imperativ: subjekt je u nominativu, objekt u akuzativu, a kada su negirani, rabi se ista negacija. Infinitiv je dativ produktivnih sklonidbi ili neproduktivni oblici. Razvoj imperativne upotrebe donekle je nerasvijetljen. Upotreba infinitiva kao imperativa u glavnoj rečenici široko je potvrđena i u drugim indoeuropskim jezicima i moguće je da se u indoeuropskome prajeziku razvila rano. Disterheft kao moguće objašnjenje navodi činjenicu da je imperativ najmanje morfološki obilježen glagolski oblik, odnosno u većini je indoeuropskih jezika sama glagolska osnova imperativni oblik. Budući da i infinitiv kao glagolska imenica samo imenuje glagolsku radnju, mogao je biti imenski pandan imperativu.

U svim trima jezičnim porodicama koje je Disterheft ispitala namjerna infinitivna rečenica potvrđena je sa sličnim svojstvima i stoga ju treba rekonstruirati u kasnom pra-indoeuropskome jeziku. U ovoj sintaktičkoj funkciji prevladavaju dativni infinitivi, zavisna je struktura uvedena bez veznika ili drugih sredstava, a subjekt se infinitiva izostavlja zbog podudarnosti sa subjektom ili direktnim/indirektnim objektom glavne rečenice. U izboru padeža objekta uz infinitiv postoji široka mogućnost: akuzativ, dativ, genitiv.

Povijesna građa sve tri jezične porodice pokazuje široki spektar glagola kojima je infinitiv dopuna. Ipak samo jedan tip ima dovoljno sličnosti u svim trima da ga se pretpostavi za pra-indoeuropski: dopune glagolima kod kojih je subjekt radnje izražene infinitivom identičan sa subjektom toga glagola te se stoga izostavlja. To su glagoli u značenju: *htjeti, željeti, znati, misliti, moći, uspjeti, početi, završiti, usuditi se, odbiti, izbjeći, zanemariti* itd. Staroirski dopušta da izostavljanje podređenog subjekta bude proizvoljno, što je pokazatelj da se radi o imenskoj kategoriji i da je proces verbalizacije tek započeo. Infinitivi su najčešće akuzativi glagolskih imenica i zauzimaju položaj objekta u glavnoj rečenici, a objekt uz njih varira između akuzativa, dativa i genitiva.

[2] G. B. Holland (HOLLAND 1982) na temelju dokaza iz homerskoga grčkog, staroga indoiranskog i hetitskog smatra da se za pra-indoeuropski jezik infinitivu može rekonstruirati još jedna sintaktička služba – dopuna bezličnim glagolima.

Utvrdi li se relativna kronologija razvoja infinitiva, staroirski je, prema Disterheft, najbliži onome što je postojalo u kasnoj fazi pretpostavljenog indoeuropskoga prajezika. U njemu je infinitiv identičan imenskoj paradigmi produktivnih glagolskih imenica, objekt u genitivu gotovo je pravilo, a izostavljanje identičnog subjekta ne primjenjuje se uvijek, odnosno ne primjenjuje se nikada kada glagolskoj imenici treba pridati pasivno značenje. Sljedeći po blizini pra-indoeuropskome, rgvedski, već ima neke neproduktivne infinitivne oblike posve odvojene od imenske paradigme, uvijek izostavlja identičan subjekt i dopušta objekte u dativu i akuzativu. U avestičkome je akuzativ kao padež objekta uz infinitiv već ustaljen. U staroirskome je također moguće pratiti korak dalje u razvoju od bliske veze s imenskom paradigmom. Kod dopuna glagolima s istim subjektom, glagolske imenice u akuzativu koje su krajnje dvoznačne počinju se zamjenjivati manje dvoznačnim glagolskim imenicama u dativu. Dakle, nedvojbeni oblici počinju zamjenjivati stare akuzativne imenske tvorbe i na tim se mjestima mogu analizirati jedino kao zavisni predikati.

Što je, dakle, više infinitiv ulazio u glagolski sustav, dva su procesa usporedo sve više napredovala. Jedan je taj da su imenske paradigme kojima su u početku pripadali postajale neproduktivne, a infinitiv je njihove relikte kao okamenjena forma sačuvao samo u padežu u kojem se najčešće upotrebljavao. Drugi je proces taj da su neki infinitivni oblici preuzimali uloge drugim infinitivni oblicima (što prije verbalizacije infinitiva nikako ne bi bilo moguće), te je s vremenom došlo do pojednostavljenja u broju infinitiva u sustavu. Najčešće je broj oblika sveden na jedan, osim latinskoga i grčkoga koji bilježe vrijeme i stanje na infinitivu. Što se tiče baltoslavenskog prajezika, za njega se još uvijek ne može rekonstruirati jedinstvena tvorba, budući da u litavskim dijalektima i staropruskome imamo potvrde različitih tvorbi infinitiva. (MATASOVIĆ 2008: 300). Kao i latinski, slavenski i baltički također imaju odvojen oblik, supin na *-tum*, koji je sinkronijski odvojen od infinitiva i izražava namjeru nakon glagola kretanja. Evolucija je dakle jedinstvenoga infinitivnog oblika iz velikog broja različitih pra-indoeuropskih glagolskih imenica ponajprije sintaktički razvitak koji uključuje ne samo širenje zavisnih struktura koje upotrebljavaju infinitiv kao zavisni predikat, nego također i promjenu u samoj strukturi infinitivnih konstrukcija, promjenu u objektu uz infinitiv i promjenu reda riječi.

U razdoblju nakon raspada zajedničkoga indoeuropskoga prajezika infinitiv se kao dopuna proširio i na druge semantičke skupine glagola, dakle izvan struktura u kojima je subjekt glavne i zavisne rečenice isti. Dopune imenicama i pridjevima također su kasniji razvoj u već razdvojenim indoeuropskim porodicama. Jednako tako, rečenice sa subjektom u

infinitivu javile su se kasnije, zapravo tek kad je infinitiv bio odvojen od imenske paradigme toliko dugo vremena da nije zadržao nikakve poveznice s prethodnom paradigmom (kao što je dativni marker) koji bi spriječio pojavu kosoga padeža na mjestu subjekta. To ponovno ulaženje u imenski sustav oblika koji su ranije bili kosi padeži bilo je osobito lako moguće u starogrčkome preko upotrebe određenog člana. Latinski koji nema člana jednostavno smješta infinitiv na poziciju subjekta.

Pra-indoeuropski infinitiv nije imao kategoriju stanja, nego je u jezicima u kojima se ona razvila to također rezultat kasnijeg razvoja i sve veće verbalizacije. (HAHN 1966; WACKERNAGEL 2009: 325–327; DISTERHEFT 1980: 187). Ovo ćemo lako shvatiti uzmemo li kao primjer neku od glagolskih imenica u hrvatskome jeziku, pa čak i imenice koje nisu tvorene kao glagolske, nego izražavaju radnju u nekom općem smislu, kao što je imenica *pobjeda* u izrazu *pobjeda Dinama* u rečenici tipa:

Jučerašnja pobjeda Dinama ući će u anale kluba.

Ne poznajemo li širi kontekst, izraz *pobjeda Dinama* može biti protumačen i kao *Dinamo je pobijedio* – pri čemu je Dinamo *klub* u čije će anale ući pobjeda, i kao *Dinamo je pobijeđen* – npr. od Slaven Belupa; pri čemu je Slaven Belupo *klub* koji se spominje u rečenici. U prvome slučaju imenicu *pobjeda* shvaćamo »aktivno« i stoga njezin atribut u genitivu nazivamo genitivom subjekta, a u drugome »pasivno« i njezin atribut nazivamo genitivom objekta. No, u oba slučaja riječ je o našoj interpretaciji i kvalifikaciji, a imenica *pobjeda* kao takva nema stanje, odnosno po sebi nije ni aktivna ni pasivna. Na isti način funkcionirale su glagolske imenice/infinitivi u potvrđenim povijesnim jezičnim porodicama. Stanje nije označeno morfološki već sintaktički odnosom pridružene imenice prema infinitivu. *Trpitelj* glagolske radnje označen je kao objekt kad je glagol aktivan, a kao subjekt kad je glagol pasivan, ako se radi o jeziku s fiksiranim redom riječi, a ako ne, odnosi se raspoznaju semantički. (DISTERHEFT 1980: 187).

2. HRVATSKI CRKVENOSLAVENSKI JEZIK, KORPUS ISTRAŽIVANJA I METODOLOGIJA RADA

2.1. Hrvatski crkvenoslavenski jezik i spomenici njime pisani

Tema je ovoga rada sintaksa infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. Hrvatskim se crkvenoslavenskim jezikom ili hrvatskim tipom crkvenoslavenskoga jezika ili hrvatskom redakcijom/recenzijom crkvenoslavenskoga jezika ili hrvatskostaroslavenskim jezikom[3] naziva jezik spomenika pisanih glagoljicom na hrvatskom prostoru od Bašćanske ploče[4] (oko 1100. god.) pa do 1561. godine (MIHALJEVIĆ 2009A: 290) koji starocrkvenoslavensko jezično nasljeđe čuvaju u dovoljnoj mjeri, odnosno u takvoj da to ne znači tek selektivnu površnu doradu inače (čakavskoga) hrvatskoga jezika umetanjem ponekih crkvenoslavenskih jezičnih elemenata, nego svjesno čuvanje određenih bitnih (staro)crkvenoslavenskih jezičnih crta na svim trima gramatičkim razinama, fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj.

Od drugih crkvenoslavenskih redakcija, tj. drugih nacionalnih crkvenoslavenskih jezika, kao i od starocrkvenoslavenskoga jezika, hrvatski se crkvenoslavenski razlikuje po tipično hrvatskim jezičnim crtama kojima je crkvenoslavensko jezično nasljeđe preoblikovano, dakako u takvoj mjeri da to ne narušava normu po kojoj je taj jezik crkvenoslavenski. Druga važna odlika po kojoj je hrvatski crkvenoslavenski poseban u odnosu na druge crkvenoslavenske redakcije jest konfesionalna pripadnost hrvatskoga glagoljaštva zapadnoj provenijenciji i činjenica da se razvijalo pod okriljem Katoličke crkve, što je rezultiralo većim utjecajem latinskoga jezika, dakako ne na fonološkoj i morfološkoj razini, nego ponajviše u sintaksi i leksiku. Treća bitna karakteristika, koja je dobrim dijelom bila uvjetovana drugom, jest glagoljično pismo koje nikad nije bilo napušteno. Tako su, dakle, tri bitne odrednice koje karakteriziraju hrvatsku redakciju crkvenoslavenskog jezika: a) (čakavska) hrvatska

[3] Više o terminima koji se rabe za hrvatski crkvenoslavenski jezik v. KOVAČEVIĆ 2012: 25. U ovom će se radu rabiti, kao sinonimni, termini »hrvatski crkvenoslavenski jezik« i »hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga jezika«. Za jezik kanonskih staroslavenskih tekstova upotrebljavat će se termin »starocrkvenoslavenski«, a termin »crkvenoslavenski« ćemo rabiti onda kada se on odnosi na cjelokupno stvaralaštvo bazirano na ćirilometodskom nasljeđu, dakle kao skupni termin i za starocrkvenoslavenski jezik i za nacionalne redakcije toga jezika. Ako se u cjelokupnoj crkvenoslavenskoj baštini želi posebno istaknuti starocrkvenoslavenska komponenta, upotrijebit će se termin »(staro)crkvenoslavenski«.

[4] Usp. DAMJANOVIĆ 2005B; DAMJANOVIĆ 2008: 167–180. Za mišljenja da Bašćanska ploča nije pisana hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom kao i pregled jezikoslovne literature o jeziku Bašćanske ploče v. više KAPETANOVIĆ 2015.

nadgradnja, b) znatniji utjecaj latinskoga jezika i c) glagoljično pismo. Prve dvije od ovih odrednica bitne su za sagledavanje sintakse hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika.

Nadalje, riječ je o književnom jeziku. Kao i drugi hrvatski povijesni idiomi taj književni jezik nije nikada bio potpuno jedinstven i standardiziran, a premda nam nisu sačuvani nikakvi onovremeni kodikološki opisi, niti ih je razložno pretpostaviti, njegova se norma učila formalnim obrazovanjem i njegovala u krugu onih koji su se njime služili. Osim što je najstariji, od drugih povijesnih hrvatskih književnih jezika hrvatski se crkvenoslavenski razlikuje po tome što mu je osnovica crkvenoslavenska, a nadgradnja hrvatska. Crkvenoslavenska osnovica posredovana je preko tekstova utemeljenih na ćirilometodskom naslijeđu koji su u hrvatsku dolazili iz dva smjera, tzv. sjevernim i južnim putem. Sjeverni put pretpostavlja tekstove koje su Ćirilovi i Metodovi učenici donijeli sa sobom kad su nakon Metodove smrti došli na hrvatsko područje[5], a južni tekstove koji su, vjerojatno posredstvom Zete i Huma, stizali do hrvatskih glagoljaša iz Preslavske i Ohridske škole istaknutih Metodovih učenika Klimenta i Nauma. (MIHALJEVIĆ 2011A: 232; MIHALJEVIĆ 2016).

Povijest se hrvatskoga crkvenoslavenskoga kao književnog jezika može periodizacijom podijeliti na dva razdoblja: 1) prvo razdoblje ili razdoblje fragmenata (12. i 13. st.) i 2) drugo ili »zlatno« razdoblje (14. i 15. st.) (MIHALJEVIĆ 2009A: 290), a jedna je od bitnih razlika između ova dva razdoblja i pojava čakavsko-crkvenoslavenskoga amalgama, odnosno hrvatsko-crkvenoslavenskog jezika kao »miješanog« tipa jezika sastavljenog od crkvenoslavenskih i starohrvatskih elemenata kojim se od treće četvrtine 14. st. počinju pisati tekstovi neliturgijskoga štiva, do danas nam sačuvani u hrvatskoglagoljskim zbornicima koji većinom datiraju u 15. i 16. st., čime se jezična situacija na hrvatskom prostoru u pogledu odnosa hrvatskoga crkvenoslavenskoga i hrvatskoga jezika mijenja iz diglosije u triglosiju. Dok su, naime, u ranijem razdoblju hrvatski crkvenoslavenski i hrvatski jezik komplementarno dijelili funkcionalne jezične uloge, te se hrvatski crkvenoslavenski upotrebljavao i za liturgijske i za izvan-liturgijske beletrističke tekstove – što nam pokazuju fragmenti koji nisu samo dijelovi sakramentara, brevijara i sl, nego sadrže i dijelove apokrifa, legendi, pasija i sl. – a hrvatski je bio ograničen na tekstove pravnog karaktera, hrvatsko-crkvenoslavenski sada preuzima sferu beletrističkih tekstova čime se hrvatski

[5] O prvim kontaktima Hrvata s ćirilometodskom slavenskom kulturom nemamo izravnih povijesnih svjedočanstava. Ivanka Petrović je, analizirajući one posredne, iznijela mišljenje kako je »prvo sjeme (...) mogla zasijati već sama ćirilometodska misija 863. godine prolazeći kroz bizantsku Dalmaciju na putu prema Moravskoj« (PETROVIĆ 1988: 52). Nadalje, neki su učenici Svete braće nakon sloma misije vjerojatno našli utočište u Hrvatskoj, a također je vrlo vjerojatno da su neki među njima u Veneciji prodavani kao robovi i da su tako dospjeli na bizantske posjede Kvarnera i Dalmacije. (usp. PETROVIĆ 1988; BIRNBAUM 1996).

crkvenoslavenski jezik ograničava samo na liturgijske tekstove. Sintaksa, dakle, infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome književnom jeziku kakav je potvrđen u sačuvanim fragmentima do 14. st. i liturgijskim knjigama do 1561. godine predmet je proučavanja ove radnje.

2.1.1. Revizije hrvatskoglagoljskih tekstova i tzv. sjeverna i južna skupina

Hrvatski je crkvenoslavenski jezik tijekom njegove uporabe bio više puta podvrgnut reviziji i normiranju pri čemu su se postojeći liturgijski tekstovi prilagođavali latinskima, ali se provodila i revizija jezika i pravopisa[6]. Također su se, kako su to iziskivale prilike, prevodili s latinskoga novi tekstovi. Danas se obično smatra da su postojale tri velike revizije.[7] Da su biblijski tekstovi već početkom 12. st. bili prilagođavani latinskome izvorniku dokumentirano je utvrdio Johannes Reinhart (REINHART 1990A; REINHART 1990B).[8] Drugu reviziju smješta se na polovicu ili u drugu polovicu 13. st. i dovodi u vezu sa senjskim i omišaljskim privilegijama pape Inocenta IV. i franjevačkom reformom misala i brevijara, odnosno uvođenjem misala i brevijara plenarnoga tipa. (VAJS 1903: 66; HAMM 1953; 30–31; CORIN 1997; MIHALJEVIĆ 2009B: 6). Za treću reviziju Reinhart (REINHART 1990A; REINHART 1993) pretpostavlja da se odvila u prvoj polovici[9], a Mihaljević u drugoj polovici 14. st. (MIHALJEVIĆ 2009B: 8–9). Posljednja revizija imala je svoj centar na zadarsko-krbavskom području (vjerojatno sam grad Zadar) i, budući da nije provedena na čitavom glagoljaškom teritoriju, podijelila je hrvatskoglagoljske brevijare i misale u tzv. sjevernu i južnu skupinu. Kao posljedicu (ne)provedenih revizija, spomenici sjeverne, krčko-istarske, skupine imaju arhaičnije jezično stanje i obično čuvaju starije prijevode (s grčkoga), dok spomenici južne, zadarsko-krbavske, skupine sadrže tekstove znatnije prilagođene latinskima i u jeziku je veći prodor govornih elemenata.

---

[6] O tome da su revizije bile popraćene i reformama pravopisa i grafije v. MIHALJEVIĆ 2009B.

[7] Manja prilagođavanja latinskom tekstu mogla su biti vršena kontinuirano u više navrata. J. L. Tandarić, koji se bavio usporedbom svetopisamskih odlomaka u hrvatskoglagoljskim liturgijskim spomenicima, primijetio je dvije zanimljive činjenice: 1) u početku su prilagođavanja latinskome vršena samo na početku i kraju biblijskih perikopa, a tekst je u sredini ostajao nepromijenjen (prijevod prema grčkome). Mlađi spomenici pokazuju više prilagođavanja što znači da su prilagodbe vršene postupno sve više i više, katkada tek u pojedinostima a katkada vrlo temeljito; 2) Katkad su u evanđeoskim perikopama pojedina mjesta kompilirana na način da su dodavani srodni sinoptički umeci kojih nema ni u grčkome, ni u latinskome ni u starocrkvenoslavenskome tekstu. (usp. TANDARIĆ 1993: 307–326)

[8] M. Mihaljević (MIHALJEVIĆ 2009B: 2) smješta ovu reviziju na sjeverozapad glagoljaškog područja (vjerojatno Krk ili Istra).

[9] »genauer von 1317 bis ca. 1350 (am ehesten im 2. Viertel des 14. Jh.« (REINHART 1993: 9)

Da se hrvatskoglagoljski misali 14. i 15. stoljeća mogu prema razlikama u biblijskim čitanjima podijeliti u dvije skupine, sjevernu i južnu, prva[10] je uočila Marija Pantelić (PANTELIĆ 1967: 69slj.). Kao reprezentativan za sjevernu, krčko-istarsku, skupinu izdvojila je *Vatikanski misal Illirico 4* ($MVat_4$), a na njega se potpuno oslanjaju istarski kodeksi *I.* i *II. ljubljanski misal* ($MLab_1$; $MLab_2$), *Ročki misal* (MRoč), *Kopenhagenski misal* (MKoph), *Novljanski misal* (MN) i *II. vrbnički misal* (MVb_2). U južnu grupu mogu se svrstati *Berlinski misal* (MBerl), *Vatikanski misal Illirico 8* ($MVat_8$), *I. vrbnički misal* (MVb_1), *Prvotisak glagoljskog misala* (MPt) i *Senjski misal* (MSegn), a na čelu im je, kao reprezentativan, *Misal kneza Novaka* (MNov). Pantelić je također primijetila da između jedne i druge grupe katkad leviraju *Novljanski*, *I.* i *II. vrbnički* te *I.* i *II. oxfordski misali* ($MOxf_1$, $MOxf_2$). Njezina prvotna zapažanja potvrđena su i dopunjena kasnijim istraživanjima hrvatskoglagoljskih misala. Analizom ritualnih tekstova u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama Tandarić je došao do sljedećeg zaključka (TANDARIĆ 1993: 266):

> »[R]aspodjela ritualnih tekstova po strukturi pokazuje dvije osnovne skupine tekstova: južnu, zadarsko-krbavsku i sjevernu, kvarnersko-istarsku. Budući da u svim slučajevima ne dobivamo istu raspodjelu, možda bi bilo opravdanije govoriti o dvije osnovne jezgre: sjevernoj (Vat. Illir. 4 [=$MVat_4$], Ročki, Kopenhagenski...) i južnoj (Berlinski, Newyorški [=MNew], lllir. 8. [=$MVat_8$] ...); a dijelom postoje i prelazni kodeksi.«

Podjelu na sjevernu i južnu skupinu također su u svojim istraživanjima misala primijenili i drugi istraživači (REINHART 1993; REINHART 2001; REINHART 2011; ŠIMIĆ 2000; BADURINA-STIPČEVIĆ 2001; BADURINA-STIPČEVIĆ 2004; SUDEC 2009; VLAŠIĆ-ANIĆ 2011; MIHALJEVIĆ 2012) dodatno ju potkrepljujući, ali i potvrđujući neujednačenost u raspodjeli. Na temelju iscrpne analize biblijskih odlomaka Muke po Mateju M. Šimić (ŠIMIĆ 2000: 116) tako zaključuje:

> »Rezultati jezične analize govore u prilog toj podjeli, pa se u sjevernu skupinu mogu svrstati: Vat_4, Lab_2, Koph, Roč i Lab_1, negdje u sredini nalaze se Oxf_1, Ber[l], Oxf_2, Vb_2, Vat_8, Vb_1, Nov i P[t], dok se u južnu skupinu svrstavaju Senj [=Segn], New, i Hrv misal.«

[10] Da se pojedini odlomci biblijskih knjiga u hrvatskocrkvenoslavenskim liturgijskim spomenicima mogu podijeliti u dvije skupine tekstova primijetili su i raniji istraživači. Tako je primjerice J. Vajs početkom dvadesetog stoljeća utvrdio da se po nekim starozavjetnim čitanjima razlikuju *Brevijar Vida Omišljanina* (BrVO) s jedne, i brevijari *Vatikanski Illirico 5* ($BrVat_5$), *Vatikanski Illirico 6* ($BrVat_6$) i *II. novljanski* (BrN_2), s druge strane. (VAJS 1910: CV). Pantelić je, međutim, prva podrobnije razradila ovo pitanje i uvela termine sjeverne i južne skupine, koji su se uvriježili u literaturi.

Premda su hrvatskoglagoljski brevijari manje tekstološki istraženi, dosadašnja su proučavanja[11] u više slučajeva pokazala ili da se mogu sadržajno podijeliti s obzirom na izbor lekcija ili da je moguće utvrditi dvije matrice prijevoda, a jedno i drugo uglavnom odgovara zemljopisnoj podjeli na sjever (Krk i Istra) i jug (zadarsko-krbavsko područje), te postoji i tzv. prijelazna skupina. Prema nedavno provedenom ususstavljenju (BADURINA-STIPČEVIĆ – MIHALJEVIĆ – ŠIMIĆ 2012) istraženih tekstoloških odnosa među hrvatskoglagoljskim brevijarima, dobri predstavnici sjeverne skupine su *I. vrbnički* ($BrVb_1$), *II. vrbnički* ($BrVb_2$), *Padovanski* (BrPad), *Brevijar Vida Omišljanina* (BrVO) i *Metropolitanski brevijar* (BrMetr). Južnoj skupini pripadaju *Vatikanski Illirico 5* ($BrVat_5$), *Vatikanski Illirico 6* ($BrVat_6$), *II. ljubljanski* ($BrLab_2$), *Moskovski* (BrMosk), te tiskani brevijari, *Baromićev* (BrBar), *Brozićev* (BrBroz) i *Prvotisak brevijara* (BrKos). Prijelaznoj skupini brevijara koji u čitanjima u većoj ili manjoj mjeri kombiniraju tekstove i jezične odlike sjeverne i južne skupine pripadaju *I. novljanski* (BrN_1), *II. novljanski* (BrN_2), *Bribirski* (BrBrib) i *Vatikanski brevijar Illirico 19* ($BrVat_{19}$). Zanimljivo da je riječ o brevijarima senjskoga i vinodolskoga područja koje je i zemljopisno između onovremenoga glagoljaškoga sjevera i juga. Ipak, autori ističu (BADURINA-STIPČEVIĆ – MIHALJEVIĆ – ŠIMIĆ 2012: 262):

> »Zapravo bi preciznije bilo govoriti o starijoj i mlađoj redakciji nego o sjevernoj i južnoj skupini, jer neki tekstovi nastali u Istri pripadaju među najreprezentativnije predstavnike mlađe (južne) skupine, primjerice *2. ljubljanski brevijar.*«

2.1.2. Formiranje hrvatskoglagoljskih (liturgijskih) spomenika

Dosadašnja su se istraživanja u kojima se pokazala temeljna podjela na sjeverne i južne spomenike većim dijelom bavila takvim tekstovima koji su u hrvatskoglagoljskoj književnosti imali i grčke i latinske predloške, te su utvrdila kako sjeverna arhaična skupina čuva starije prijevode s grčkoga, dok se južna mlađa skupina odlikuje većim ili cjelovitim prilagodbama latinskim izvornicima. No, neka od istraživanja bavila su se i tekstovima koji nisu bili prevedeni s grčkoga, nego su imali samo latinske predloške. U dosadašnjim studijama koje su obrađivale tekstove prevedene s latinskoga i uspoređivale dvije verzije prijevoda, stariju i mlađu, odnosno sjevernu i južnu, neki su autori (STANKOVSKA 2008; KOVAČEVIĆ – MIHALJEVIĆ – SUDEC 2010; MIHALJEVIĆ 2012) iznijeli zapažanja kako se u mlađim

[11]usp. BAUEROVÁ 1991; TANDARIĆ 1993: 31–34, 186–210; ZARADIJA-KIŠ 1997: 629–635; MILIČIĆ 1999; ČERMÁK 2001: 38–66; PETKOV – DIMITROVA 2004; JURIĆ-KAPPEL 2004; BADURINA-STIPČEVIĆ 2006; BADURINA-STIPČEVIĆ 2009; BADURINA-STIPČEVIĆ 2010A; BADURINA-STIPČEVIĆ 2012: 53–59; STANKOVSKA 2008; KOVAČEVIĆ – MIHALJEVIĆ – SUDEC 2010; BADURINA-STIPČEVIĆ – MIHALJEVIĆ – ŠIMIĆ 2012.

verzijama prijevoda slobodnije preveden ili iskvareno tradiran tekst starije verzije bliže prilagođava latinskome, gotovo *ad verbum.* Sintaktičke razlike nastale između dviju verzija, autori dovode u usku vezu s uočenim većim tekstološkim razlikama.

Druga, pak, istraživanja koja su u fokusu imala tekstove prevedene s latinskoga i koja su također utvrdila stariju i mlađu verziju prijevoda (BADURINA-STIPČEVIĆ 2004; BADURINA-STIPČEVIĆ 2006; BADURINA-STIPČEVIĆ 2009; BADURINA-STIPČEVIĆ 2012) koje zastupljenošću u spomenicima uglavnom odgovaraju podjeli na sjevernu i južnu skupinu, među razlikama ponajprije ističu promjene u leksiku, dok se sintaktičke razlike ne spominju. To je stoga što tekstološke razlike među verzijama uglavnom ne prelaze okvire pojedinih riječi ili sveza riječi.

Kada govorimo o tekstovima koji su prevedeni s latinskoga potrebno je istaknuti i istraživanje P. Stankovske koja je uspoređivala homiletske tekstove u sanktoralu hrvatskoglagoljskih brevijara (STANKOVSKA 2013) i zaključila kako, osim u nekoliko iznimki, homiletski tekstovi sanktorala pokazuju mnogo manje različitosti nego oni temporala i ako je u njima i primjetan neki zahvat, onda je to po svemu sudeći bilo spontano pisarevo interveniranje u tekst bez ugledanja na strani predložak.[12]

Kad je riječ o hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama nastalima do polovice 16. stoljeća važno je naglasiti nekoliko činjenica. S obzirom na dugovječnost i snagu glagoljaštva na hrvatskim prostorima, ono što imamo sačuvanim predstavlja tek maleni dio onoga što je zasigurno postojalo i, premda je u pojedinim tekstovima moguće uspostaviti veze među brevijarima ili misalima i utvrditi jednu, dvije ili više verzija prijevoda, ipak se među onim što nam je sačuvano ne mogu uspostaviti jasni filijacijski odnosi *u cjelini*, kao niti povući oštre granice. Kodeksi se međusobno isprepliću i razdvajaju, a osim netom spomenutih tekstoloških odnosa unutar sjeverne i južne skupine postoji često i čitav niz manjih tekstoloških podudarnosti između dvaju ili više kodeksa. Da se poslužimo riječima Johannesa Reinharta (REINHART 1993: 111), nevjerojatno je da se takva podudaranja često javljaju samo unutar malenog dijela teksta, onda se to prekida, a zatim se opet pojavljuje. Na taj način i ono što nam je sačuvano svjedoči o tome koliki nam dijelovi slagalice nedostaju.

Ujedno, to pokazuje da zapravo znamo jako malo o tome na koji način su nastajale nove glagoljaške liturgijske knjige. Na koji način su nastajali novi prijevodi i zašto se nešto nanovo prevodilo, a drugo ne? U kojim sredinama su ti prijevodi nastajali? Je li riječ o novim

[12] »Pokud je v nich patrná nějaká úprava, pak to byla spíše spontánní redakce jazyková bez zřejmé závislosti na neslovanské předloze.« (STANKOVSKA 2013: 108)

prijevodima ili preradama, odnosno, je li prevoditelj poznavao ranije prijevode ili ne? Ne mislimo ovdje na prijevode koji su nastajali kao rezultat prilagodbe od grčkih latinskim predlošcima (i latinskim kodeksima). No, ista se pitanja mogu postaviti i u tom pogledu. Ako se prilagodba vršila prema točno određenome latinskom kodeksu ili kodeksima, zašto to nikad nije učinjeno u potpunosti[13], tako da je Šimun Kožičić Benja nakon završenog posla pripremanja i tiskanja svojega *Misala hruackoga* (1531.) osjećao potrebu požaliti se u posveti *Knižica odь žitiê* Tomi Nigeru kako Hrvati na svom jeziku (liturgijskih) *dobrih knjig ne imut ... i te ježe imut tako su nakazane lažnimi pisci i zalimi tlmači*[14], te dodati *az že krivim predšadšeje naše iže naučeniji od mene i bogatiji suće mogli sut popraviti mnoga*[15]?[16] Ili možda jest učinjeno, ali se takve liturgijske knjige nisu nametnule?

Za promišljanje o ovoj temi indikativni su upravo misali i brevijari koji »leviraju«, odnosno oni koji su »prijelaznog tipa«. Oni pokazuju da su glagoljaški prostor karakterizirale dvije naizgled suprotne tendencije. S jedne strane, tendencija da se arhaični tekst učini razumljivijim te sukladno tomu njegova, ako hoćete, djelomična kroatizacija, a ujedno i nastojanje da se upotrijebe izričaji koji više odgovaraju latinskim predlošcima. S druge strane, tendencija da se očuvaju i prolongiraju starije matrice, odnosno njihovi dijelovi, pa čak i u situaciji gdje su već postojali suvremeniji i latinskom predlošku prilagođeniji tekstovi. Ove su dvije tendencije, jedna arhaizirajuća, a druga inovativna, često djelovale čak i na različitim jezičnim razinama. Kao primjer, možemo navesti zaključak Marinke Šimić (ŠIMIĆ 2000: 103) za jezik Muke po Mateju u *Ročkome misalu*:

> »Roč u fonologiji i morfologiji pokazuje više sličnosti s mlađom grupom kodeksa, dok u sintaksi i leksiku pokazuje više sličnosti s konzervativnijom grupom, tj. sjevernom. Ova sličnost u sintaksi i leksiku je možda nastala zbog intencije pisca Bartola da se približi crkvenoslavenskoj jezičnoj normi, tj. očuvanju tradicije, dok je u fonologiji i morfologiji više došao do izričaja njegov individualni govor, odnosno krbavski govor 15. stoljeća.«

[13] Prilagođavanje svetopisamskih hrvatskoglagoljskih tekstova latinskome prijevodu najsustavnije je u cjelovitom smislu provedeno u Pariškome zborniku (CPar) iz 1375. godine u potpunom psaltiru s kanticima (l. 9r–137v) i četirima Mukama (l. 236r–266r), koji su iznova prevedeni s latinskoga na hrvatski crkvenoslavenski, također uz znatno pomlađen leksik. (usp. TANDARIĆ 1993: 110).

[14] *dobrih knjiga nemaju ... a i te koje imaju iskvarene su od strane nevještih pisaca i loših prevoditelja* (J. V.).

[15] *ja krivim naše prethodnike koji su, budući da su bili i učeniji i bogatiji od mene, mogli popraviti mnogo toga* (J. V.).

[16] U novijim je istraživanjima djelā koja su potekla iz glagoljske tiskare Šimuna Kožičića Benje više puta istaknuto kako se Kožičićeva primjedba iz posvete Nigeru odnosi u prvom redu na to da tekst hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga nije prilagođen latinskome, a ne na jezičnu nerazumljivost. Usp. CEKOVIĆ – SANKOVIĆ – ŽAGAR 2010; ŽAGAR 2012; ETEROVIĆ – VELA 2013.

Svi su danas sačuvani hrvatskoglagoljski misali i brevijari tzv. plenarnog tipa, nastali nakon franjevačke reforme u 13. stoljeću. Liturgijske knjige koje su postojale prije toga nisu nam se sačuvale. Sve što imamo sačuvanim nekoliko je vrijednih fragmenata, koji – slično kao i kod latinskih kodeksa, no zbog oskudnosti građe tek u obrisima – govore o postojanju različite liturgijske tradicije od one nakon reforme. O postojanju potpunih misala predreformskoga tipa svjedoče nam tako *Splitski fragment misala* (FgSpal), *Birbinjski fragment misala* (FgBirb), *Krakovski fragmenti misala* (FgKrak), te *Fragment Missale festivum* (FgMf). Hrvatskoglagoljski, pak, brevijar »starije redakcije« raspoznaje se u *Londonskom fragmentu brevijara* (FgLond), *Vrbničkim fragmentima brevijara* (FgVb), dvama *Listovima brevijara* dodanima *Misalu kneza Novaka* (FgαNov, FgβNov), *Listu brevijara* dodanom *Ročkomu misalu* (FgRoč), *Zagrebačkom fragmentu brevijara* (FgZag), *Tršćanskom fragmentu brevijara* (FgTs) i *Ljubljanskome homilijaru* ($FgLab_1$). Premda se radi tek o malenim odlomcima misalskoga ili brevijarskoga teksta, oni brojem, sadržajem i strukturom elemenata pokazuju različitosti u odnosu na ostale sačuvane hrvatskoglagoljske misale i brevijare, odnosno sličnosti s latinskim predreformskim misalima i brevijarima različitih provenijencija te su važan dokaz tomu kako temeljne odrednice razvoja zapadne liturgije možemo pratiti i na glagoljaškom tlu. (ŠTEFANIĆ 1957; PANTELIĆ 1972; PANTELIĆ 1993).

Razlog zašto su nam od stare liturgije sačuvani samo fragmenti zasigurno leži u činjenici da su nakon provedene liturgijske reforme i formiranja glagoljaškoga plenarnoga »franjevačkog« misala i brevijara »po zakonu rimskago dvora« dotadašnje liturgijske knjige izašle iz upotrebe i samim time bile osuđene na propadanje. Ipak, opravdano je pretpostaviti da su tekstovi koje su one sadržavale djelomično bili sačuvani prepisivanjem u nove priručnike. To se, dakako, u prvom redu odnosi na biblijske tekstove. Poznato je, naime, da biblijske odlomke u hrvatskoglagoljskoj književnoj ostavštini danas ne nalazimo izvan tekstova koji su imali liturgijsku namjenu. Dosadašnja su, međutim, istraživanja biblijskih perikopa u hrvatskoglagoljskim spomenicima više puta pokazala kako pojedini biblijski odlomci u tekstološkom smislu starošću (višestruko) nadmašuju liturgijske spomenike u kojima se nalaze. Kao možda najeklatantniji primjer spomenimo ovdje istraživanje J. Vajsa koji je proučavajući evanđeoske odlomke u $MVat_4$, tradicionalno smatranom najstarijim hrvatskoglagoljskim misalom, utvrdio da se u njemu »sačuvao stari izvorni tekst evanđelja na mnogim mjestima bolje nego u ikojem drugom staroslavenskom spomeniku« (VAJS 1948: 91).

Biblijski odlomci nisu jedino što se u nove knjige prenosilo iz starijih matrica. J. L. Tandarić je istražujući ritualne tekstove sačuvane u hrvatskoglagoljskim spomenicima, u prvom redu misalima, utvrdio da je većina tih tekstova zapadnog podrijetla i da su u hrvatskoglagoljski ritual ulazili u različito vrijeme i različitim putovima od 12. do 15. stoljeća, no manji je dio naslijeđen iz najranijih razdoblja slavenske pismenosti, a dio je istočnog podrijetla došao tzv. južnim putem, pri čemu čak ne treba isključiti niti mogućnost prijevoda s grčkoga na hrvatskome glagoljaškome prostoru. (TANDARIĆ 1993: 85–107; 212–214; 219–273). Nadalje, spomenuli smo već kako su nam hrvatskoglagoljski brevijari »starije redakcije« tek fragmentarno potvrđeni. Zanimljivo je, ipak, da se, sudeći prema istraživanju P. Stankovske (STANKOVSKA 2015), tim fragmentima mogu pridružiti i manji dijelovi brevijara sjeverne skupine, *I. vrbničkoga brevijara*, *Brevijara Vida Omišljanina*, *Brevijara popa Mavra* (BrMav), *I. ljubljanskoga brevijara* (BrLab$_1$) i *Prvotiska brevijara*, koji u dijelu božićnoga razdoblja imaju izbor homiletskih i starozavjetnih čitanja podudaran sa »starijim« tipom hrvatskoglagoljskoga brevijara.

Ovo su sve, što manji što veći, dijelovi sačuvanih nam glagoljskih liturgijskih knjiga koje je predanim istraživanjem bilo moguće identificirati na temelju sitnih različitosti. No, što je s onim tekstovima koji su bili isti i nisu trebali doradu da bi se uklopili u nove liturgijske knjige, nego možda tek drukčiji raspored ili nekoliko dodataka? Što je s onim tekstovima koji se u zapadnoj liturgiji nisu mijenjali stoljećima, koji su dakle isti, te nemamo po čemu prepoznati različitosti?

Vezano s time, nameće se i pitanje na koji način su bile oblikovane hrvatskoglagoljske liturgijske knjige. Na koji način je u glagoljaškim centrima nastajao npr. novi misal ili brevijar? Je li on oblikovan na način da je bio upotrijebljen stariji misal, odnosno brevijar, te da su dodavani novi tekstovi prema latinskome brevijaru ili misalu, istom za tu potrebu prevedeni s latinskoga? Ili su tekstovi uzimani iz različitih starih matrica i iz različitih izvora? Jesu li npr. biblijski odlomci uzimani (uvijek nanovo) iz pretpostavljenih hrvatskoglagoljskih četveroevanđelja[17], iz pretpostavljenog hrvatskoglagoljskog Apostola[18], ili iz pretpostavljene

[17] O postojanju hrvatskoglagoljskih četveroevanđelja v. VRANA 1975: osobito 12, 48, 82.

[18] Da su hrvatski glagoljaši posjedovali prijevod potpunoga *Apostola* zaključio je opisujući *Omišaljski list apostola* već Vjekoslav Štefanić (usp. ŠTEFANIĆ 1960: 198). Po brojnim preslavskim elementima u tekstovima hrvatskih brevijara i misala koji sadržajno pripadaju *Apostolu* Iskra Hristova-Šomova (HRISTOVA 2004) te Milan Mihaljević i Marinka Šimić (MIHALJEVIĆ – ŠIMIĆ 2013) utvrdili su da je *Apostol* u Hrvatsku došao južnim putem preko Ohrida.

hrvatskoglagoljske Biblije[19], ili su prepisivani iz starijeg misala ili brevijara? Što je s drugim vrstama tekstova? Iz povijesti latinske liturgije znamo da su za liturgiju npr. mise ili časova prije formiranja potpunih misala i brevijara postojali odvojeni priručnici (psaltir, homilijar, antifonar, pasional i legendar, himnar, oracionar, sakramentar/pontifikal, lekcionar, i sl.). Jesu li takvi priručnici postojali i na glagoljici i hrvatskome crkvenoslavenskome, i još važnije, koliko dugo su bili u upotrebi i čuvani kao matrice za izradu novih liturgijskih priručnika?[20] Možda i nakon što su plenarni hrvatskoglagoljski misali i brevijari već bili oformljeni? Tekstološka su istraživanja još prilično daleko od odgovora na ova pitanja[21], a do njih možda nikad nećemo ni moći doći, no indikativan nam u ovom smislu može biti zaključak do kojeg je došao Tandarić izučavajući biblijske perikope u pretpostavljenom hrvatskoglagoljskome ritualu. On, naime, kaže (TANDARIĆ 1993: 268):

> »Ritualni nam tekstovi daju još određenije podatke o tome da su doista postojala hrvatskoglagoljska četveroevanđelja, jer u ritualu imamo perikope kojih nemaju misali. A budući da su ritualni tekstovi oblikovani dosta kasno (ne možemo, nažalost, reći pravo razdoblje njihova nastanka), evanđeoski su tekstovi *morali biti preuzeti u ritual iz četveroevanđelja* [istaknuo J. V.], budući da istovjetnih odlomaka u misalu nema, a tekst se slaže sa staroslavenskim tekstovima (nije, naime, novi prijevod s latinskoga).«

Tandarić je mišljenja da osim četveroevanđelja, imamo opravdane razloge pretpostaviti i postojanje hrvatskoglagoljskoga rituala kao zasebne knjige, bar u najoskudnijem obliku. Tu svoju pretpostavku on temelji na činjenicama da su neki ritualni tekstovi stariji od liturgijske reforme u 13. st., a dio ih je naslijeđen i iz starocrkvenoslavenskoga euhologija, te da u misalima prilično rijetko dolaze neki tekstovi (npr. obred krštenja) za koje je teško zamisliti da ih glagoljaši nisu imali – vjerojatnije je da su bili izdvojeni u manjim obrednicima koji su se kasnije lakše izgubili. (TANDARIĆ 1993: 224).

---

[19] Hrvatskoglagoljska biblija kao cjeloviti kodeks nije nam sačuvana. Ipak, na njezino postojanje upućuju neki arhivski podaci, od kojih je najstariji onaj »item una Biblia in sclavica lingua pignorata« iz inventara zadarskoga trgovca Damjana iz 1380. godine. (RUNJE 2005: 50–52). Više o hrvatskoglagoljskoj Bibliji v. BADURINA-STIPČEVIĆ 2010B.

[20] Vrijedno je u ovom kontekstu spomenuti istraživanje V. Badurine-Stipčević o hrvatskoglagoljskoj *Legendi o sv. Pavlu Pustinjaku* (BADURINA-STIPČEVIĆ 1992). Prema autorici, ova legenda postoji u 1) starijoj »zborničkoj, neliturgijskoj« tradiciji prevedena s grčkoga i posvjedočena u jednom fragmentu (FgPaul) iz 15. stoljeća i u *Žgombićevom zborniku* (CŽg) iz 16. stoljeća, te u 2) novoj, mlađoj, »brevijarskoj, liturgijskoj« verziji prevedena s latinskoga i posvjedočena u tri hrvatskoglagoljska brevijara, no zanimljivo je da »brevijarska legenda sadrži neke dijelove zborničke legende«, odnosno da je došlo do interpoliranja brevijarskoga teksta izvorom koji nije liturgijski.

[21] Jedan od prvih koraka koji bi se u ovom smjeru mogli napraviti jest da se tekstološki istraže ona mjesta koja su zajednička hrvatskoglagoljskim misalima i brevijarima.

Uvriježeno je, ipak, mišljenje kako je većina prijevoda hrvatskih glagoljaša s latinskoga, koje nalazimo u sačuvanim liturgijskim knjigama, nastala nakon otpisa pape Inocenta IV. senjskomu biskupu Filipu (1248.) i krčkomu biskupu Fructuozu (1252.) kojima im dopušta upotrebu glagoljske liturgije u njihovim biskupijama, što je dalo novi zamah razvoju hrvatskoga glagoljaštva. Spomenute papinske privilegije koincidiraju s reformom zapadne liturgije i formiranjem »franjevačkih« plenarnih brevijara i misala koje su prihvatili i hrvatski glagoljaši. Smatra se da su, posljedično spomenutim dvama povijesnim činjenicama, hrvatski glagoljaši negdje u drugoj polovici 13. st. proveli tzv. drugu reviziju, kojom je ne samo ustavljen dvocrtni tip ustavne hrvatske glagoljice, nego se u novim prijevodima počela oblikovati i nova redakcijska norma hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika. Taj »uspon« hrvatskoga glagoljaštva rezultirati će njegovim »zlatnim dobom« u 14. i 15. stoljeću.

Nimalo ne osporavajući pretpostavku da je 13. stoljeće iznjedrilo većinu književne produkcije novih prijevoda s latinskoga, spomenut ćemo, ipak, dvije činjenice koje bi pritom trebalo uzeti u obzir.

Prvo, takvo je stajalište na tragu starije historiografije koja je politički tendenciozno prikazivala hrvatske glagoljaše kao priproste borce za narodni identitet u stalnoj borbi s latinskom crkvenom hijerarhijom, a glagoljaštvo kao stalno gušeno od te hijerarhije sve do spomenutih privilegija. Premda se, ponajviše zahvaljujući radovima N. Klaić (KLAIĆ 1965) i E. Hercigonje (HERCIGONJA 1971; HERCIGONJA 1975; HERCIGONJA 1984; HERCIGONJA 1991), došlo do objektivnije slike o društvenoj važnosti i snazi hrvatskoga glagoljaštva te njegovog mjesta unutar Katoličke crkve, kad se radi o onim dijelovima sačuvanih spomenika pisanih hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom kojima se prepoznaju latinski predlošci, još uvijek se, čini se, nije znatnije izmijenio stav izražen npr. kod J. Hamma kako je »u XIII vijeku glagoljska knjiga bila prilično zapuštena«, te kako su se nakon odobrenja 1248. godine glagoljaši »nekako u posljednji čas«, no »navrijeme trgli« (HAMM 1963: 62).

Drugo, treba ipak imati na umu da su upravo spomenute papinske privilegije vjerojatno tek posljedica toga da je glagoljaštvo na hrvatskome prostoru bilo već prilično ojačano i ukorijenjeno, a zabrane koje su po svemu sudeći više bile epizodijskoga karaktera, mogle su samo utjecati na povećanje književnih prijevoda s latinskoga i prilagođavanje latinskome obredu kako bi se ublažili prigovori. Osim toga, hrvatski su glagoljaši oduvijek pripadali Zapadnoj Crkvi, te je teško vjerovati da u svojoj djelatnosti i prije privilegija, osim tzv. južnim putem, nisu imali potrebu i književne posudbe iz pristupačnijeg izvora, sa Zapada, ili

da za to nisu bili u većoj mjeri sposobni. Vremena za revizije, ispravljanje postojećih knjiga i dopunjavanje novim tekstovima i knjigama svakako su imali.

Kontinuirani je stav filologa još od vremena Vajsa kako je velika većina ili gotovo svi hrvatskoglagoljski prijevodi s latinskoga koji su nam sačuvani nastali u 13. stoljeću nakon spomenutih otpisa pape Inocenta IV. glagoljašima. (VAJS 1910: VIII–X). Osim što se nerijetko izričito iznosi, ovaj se stav ogleda i u dosadašnjim tekstološkim pristupima istraživanju hrvatskoglagoljskih ponajprije biblijskih, ali i drugih liturgijskih tekstova, koji se zadovoljavaju utvrđivanjem grčkih ili latinskih predložaka, odnosno crkvenoslavenskim naslijeđem ili hrvatskim crkvenoslavenskim stvaralaštvom, te, prema različitim verzijama, podjeli na sjevernu i južnu skupinu, a starina se samih prijevoda s latinskoga gotovo uopće ne problematizira u olakotnome prihvaćanju da je njihov nastanak *nakon* spomenute prijelomne točke kojim započinje novo, drugo hrvatsko crkvenoslavensko razdoblje. Premda ovaj stav i ovakvi pristupi, čini se, ili ne uzimaju dovoljno u obzir povijest razvoja zapadne liturgije, ili hrvatske glagoljaše u prvim stoljećima, prešutno i ne uviđajući kontradikciju, iz nje isključuju, oni su shvatljivi i opravdani utoliko što drugačiji pristup već u startu nailazi na još uvijek nepremostiv problem.

Problem je, naime, što pri proučavanju sačuvanih nam spomenika pisanih hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom zapravo nemamo čvrstih oslonaca i kriterija na temelju kojih bi se moglo pouzdanije datirati nastanak tekstova koji su prevedeni s latinskoga, odnosno postanak samih prijevoda. Dok se, naime, za tekstove koji pokazuju da su im u osnovi bili grčki predlošci s pravom pretpostavlja starina te ih se nerijetko dovodi u svezu ne samo s početcima hrvatske crkvenoslavenske pismenosti, nego i crkvenoslavenske pismenosti uopće, za većinu tekstova kojima su u podlozi latinski predlošci ne možemo znati kada su prevedeni, odnosno jesu li prevedeni u 13. st. ili su možda kao prvotni prijevodi nastali već u 10. st. Jezični nam kriteriji nažalost ne mogu pružiti neki pouzdaniji oslonac iz razloga što su:

1) sintaktičke razlike po kojima se oblikovala nova hrvatskocrkvenoslavenska norma i koje su dosad prepoznavane u hrvatskoglagoljskim tekstovima većinom usko povezane s latinskim jezikom odnosno njegovim utjecajem preko predložaka[22], a sam je latinski jezik u tekstovima o kojima govorimo konstanta koja se tijekom relevantnih stoljeća nije mijenjala,

2) hrvatski glagoljaši bili dobri poznavatelji hrvatske crkvenoslavenske norme te su u vlastitoj književnoj produkciji uspješno upotrebljavali starije, izrazito knjiške,

[22] Npr. niječno slaganje, instrumental apsolutni, akuzativ s infinitivom, plodnija upotreba kondicionala i rečenica s veznikom *da*, izbor između participa/participskih konstrukcija i zavisne finitne rečenice, i sl.

crkvenoslavenske, jezične osobine – što je vidljivo u zasad malobrojnim istraženim tekstovima za koje pouzdano znamo da ne mogu biti stari, jer to nisu ni njihovi latinski predlošci (TANDARIĆ 1993: 66–77, 85–107; KOVAČEVIĆ – MIHALJEVIĆ – SUDEC 2010),

3) jezična pomlađivanja koja su često provodili pisari pojedinih kodeksa ovisno o kraju iz kojeg potječu i kraju za koji je kodeks namijenjen utjecala na fonologiju, morfologiju i leksik sadržanih tekstova što je dijelom ublažilo razlike među sadržanim tekstovima na tim trima jezičnim razinama,

te, možda najvažnije,

4) fragmenti sačuvani iz 12. st. toliko tekstovno mali da je nemoguće uspostaviti neku ozbiljniju jezičnu sliku – osobito ne različitu od dokumenata kasnijeg razdoblja – a ranije od 12. stoljeća nemamo ništa sačuvano, i

5) latinski liturgijski kodeksi u nedovoljnoj mjeri tekstološki istraženi, a to kao *conditio sine qua non* onemogućava istraživanje tekstovnih kompilacija hrvatskoglagoljskih liturgijskih spomenika.

Svi su sačuvani spomenici pisani hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom, bilo točno, bilo približno, datirani na temelju katkad neposrednih (ako je zapisana godina nastanka), no češće posrednih podataka (paleografske karakteristike, datacija prema kalendaru, prema marginalnim bilješkama i sl.). Poznato je, međutim, da mlađi spomenici ne sadržavaju nužno i mlađe tekstove.[23] Datacija nam spomenika u pogledu starine sadržanih tekstova nudi, dakle, samo vremensku odrednicu *terminus ante quem,* a ona može biti približna odrednici *terminus post quem,* ali i ne mora, štoviše, razlika među njima može biti i nekoliko stoljeća. Također, u pogledu starosti tekstova, u sačuvanim nam spomenicima ne samo jedan do drugog supostoje tekstualni odlomci različite starine (npr. biblijski odlomci i sekvencije u misalima), nego se to

[23] Uz neke primjere već spomenute u tekstu, mogu se navesti i sljedeći: J. Vajs je proučavajući evanđeoske perikope najstarijega sačuvanog hrvatskoglagoljskoga misala, *Vatikanskoga misala Illirico 4*, i uspoređujući ga s kanonskim crkvenoslavenskim spomenicima, ali i sa *Misalom kneza Novaka* i *Prvotiskom misala*, utvrdio da se u njemu »sačuvao stari izvorni tekst evanđelja« (VAJS 1948: 91), no isto tako je dodao kako su »[k]oji put [su] Novak [MNov] i Editio princeps [MPt] sačuvali starije, izvornije čitanje negoli sam kodeks vatikanski; a to znači, da je Novak imao pri ruci neki drugi tekst, bolji od samoga vatikanskoga« (VAJS 1948: 46); Istražujući zbornik pariške Nacionalne biblioteke *Slave 73* (CPar) iz 1375. godine, koji se među ostalim odlikuje time da su biblijski odlomci koje sadrži najdosljednije od svih sačuvanih spomenika pisanih hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom utanačeni prema latinskome Vulgatinu prijevodu uz sustavno pomlađivanje leksika, J. L. Tandarić je utvrdio da red mise sadržan u njemu predstavlja »dragocjen dokumenat onih liturgijskih tekstova koji su općenito nestali iz upotrebe nakon franjevačke reforme (...) tekst koji nam otkriva u velikoj mjeri stanje hrvatskoglagoljskog sakramentara prije 13. st.« (TANDARIĆ 1993: 118)

može odnositi i na manje cjeline, rečenice, pa i dijelove rečenica, ovisno o tome što se dopunjalo ili revidiralo.

Nadalje, valja kod tekstova pisanih hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom praviti razliku i između jezične i tekstovne starosti, budući da katkad u mlađim tekstovima nalazimo starije jezične pojave, odnosno neka jezična pojava ne mora nužno biti mlađa, ako je potvrđena u mlađem tekstu. (SUDEC 2008: 693).

Katkad, kao što smo već spomenuli, postoji razlika čak i između različitih jezičnih razina, sintaktičke, morfološke, fonološke i leksičke. Dok su morfološka i fonološka razina više uvjetovane stupnjem poznavanja ili svjesnog (ne)čuvanja hrvatske crkvenoslavenske jezične norme pojedinog prevoditelja, revizora, a nerijetko i pisara, sintaktička je, kako je netom spomenuto, više tekstološki ovisna o grčkome ili latinskome predlošku i prevodilačkim postupcima pojedinih hrvatskih glagoljaških centara, a leksička je razina, možda podjednako, uvjetovana jednim i drugim.

Usprkos svim navedenim problemima, ovaj će rad barem pokušati u široj dijakronijskoj jezičnoj slici od uvriježene promatrati, da ga tako nazovemo, »latinski dio« hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova te će i pristup zadanom korpusu biti prilagođen tomu. Moguće je da takav pokušaj, kloneći se onih tautoloških, neće moći iznjedriti nikakve zaključke, no on se ipak nameće kao potreban time što je jedna od bitnih posebnosti hrvatskoga crkvenoslavenskoga u odnosu na starocrkvenoslavenski i druge njegove redakcije rezultat pripadnosti hrvatskoga glagoljaštva Zapadnoj crkvi i znatnijega utjecaja latinskoga jezika, a sintaktička je pak razina, odnosno posebnost hrvatske crkvenoslavenske sintaktičke norme, ponajviše rezultat toga utjecaja (MIHALJEVIĆ 2006: 221). Promatrati, dakle, kao što se to obično čini, hrvatskoglagoljske tekstove samo na razini starocrkvenoslavenskoga naslijeđa (grčki predlošci) i hrvatskoga čuvanja jezične norme tog naslijeđa (latinski predlošci), za razliku od opisa drugih jezičnih razina, tj. kada govorimo o sintaksi, čini se nedovoljnim. U opasnosti smo, naime, da nam, recimo to slikovito, *šaptom propadne* jasnija slika o sintaksi onoga dijela naslijeđa hrvatskih glagoljaša u kojem su oni pokazali i pune domete svojega stvaralaštva i učenost, ali i makar i sitni zaključci o sintaksi onovremenoga hrvatskoga jezika za koju su tekstovi pisani hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom, doduše posredan, no ipak najstariji svjedok.

2.2. O tekstovnom materijalu i korpusu istraživanja

Ovo istraživanje temelji se na kartoteci Građe za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, stoga je potrebno najprije reći osnovne informacije o samoj Građi.

2.2.1. Građa za izradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*

Građa za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (dalje: Građa) obuhvaća 62 hrvatskoglagoljska spomenika iz razdoblja od 12. do 17. stoljeća: 26 fragmenata, 4 misala, 11 brevijara, 3 zasebna psaltira, 3 rituala, te tekstove iz 15 različitih zbornika neliturgijske namjene.[24] Od toga broja, čak 50 spomenika vremenom postanka datira 13 – 15 st. (GADŽIJEVA 2012: 11). Kao što sam naziv govori Građa je izrađena u Staroslavenskom institutu u Zagrebu za potrebe izrade *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*[25]. Na sastavljanju kartoteke radilo se punih 30 godina (1959. – 1989.) i ona danas uključuje pet strukturnih jedinica: azbučni i mjesni katalog, grčki i latinski geslar, te indeks hrvatskih crkvenoslavenskih lema. U azbučnom su i mjesnom katalogu tvorbene jedinice, odnosno ekscerpati, gotovo identični, riječ je jedino o drugačijem rasporedu. Azbučni je složen prema redoslijedu slova azbuke, a mjesni po ekscerpiranim spomenicima, prema redoslijedu riječi u tekstu. Latinski i grčki geslar sadrže usporednice hrvatskih crkvenoslavenskih lema i složeni su prema redoslijedu slova abecede, odnosno alfabeta.

Od 62 spomenika koji su odabrani da čine Građu, neki su ekscerpirani potpuno, a drugi samo djelomično. Na neke je primijenjena potpuna ekscerpcija, tzv. osnovnom metodom, a neki su opet obuhvaćeni samo tzv. usporednom ekcerpcijom. Potonjom su ekscerpcijom iz usporednih tekstova bilježene samo riječi ili sveze riječi koje su na neki način (leksički, morfološki, fonološki, ortografski, tekstovno) različite od riječi ili sveza riječi osnovnog teksta na način da ih se samo pridružilo istima. Ako je u usporednim izvorima neka riječ po leksičkom kriteriju bila nepotvrđena ili rijetka, ekscerpirana je u svome kontekstu osnovnom metodom. Ukoliko je usporedni tekst znatnije tekstovno odstupao od osnovnoga ili je bio proširen, na takva je mjesta također primijenjena osnovna metoda ekscerpcije.

Što se tiče osnovne metode ekscerpcije, važno je naglasiti da njome nisu ekscerpirane sve riječi iz tekstova na koje je ona primijenjena, jer su se često preskakale riječi i oblici koji su

[24] Detaljan popis s prikladnim opisom spomenika v. NAZOR 1991: XXXI – XXXVI. Podrobnije o spomenicima v. također HCSJ 2014: 23 – 47.

[25] Prvi je sveščić *Rječnika* (RCJHR) objavljen 1991. godine, a do 2016. objavljeno je još 20 sveščića. Prvih je 20 sveščića ukoričeno u dva sveska 2000., odnosno 2015. godine (I: a – vrêdь; II: vrêdьnь – zapovêdnica).

po leksičkim, morfološkim, ortografsko-fonološkim ili semantičkim kriterijima bili učestaliji, a za najnižu granicu za riječ ili oblik koji se ponavlja uzimalo se pet potvrda (NAZOR 1966: 101). Na karticama se uz ekscerpirane hrvatske crkvenoslavenske leme uvijek navodio tekst u kojem je ona u, što širem, što užem, kontekstu (zajedno s usporednim latinskim ili grčkim tekstom kao pretpostavljenim predloškom ako je utvrđen), pa se, unatoč izostavljanjima učestalih lema, pazilo da tekst ili odvjetci tekstova koji su ekscerpirani osnovnom metodom budu – odabirom barem jedne, makar i učestale, leme – zabilježeni u kontinuitetu.[26]

Kako do danas ne postoji popis onoga što je iz spomenika koji su odabrani kao izvori za Građu ekscerpirano osnovnom metodom,[27] odnosno koji su to osnovni tekstovi koji su zastupljeni u Građi, ovdje ćemo, bez podrobnih bibliografskih opisa spomenika koje je moguće pronaći drugdje, navesti osnovne tekstove do kojih smo došli pretragom same Građe.

2.2.1.1. Popis građe

A. Osnovnom metodom u Građi su *potpuno* ekscerpirani sljedeći spomenici, odnosno tekstovi:

a) 26 fragmenata

4 fragmenta apostola: *Mihanovićev fragment apostola*, FgMih (12. st., grčki predložak); *Grškovićev fragment apostola*, FgGrš (12. st., grčki predložak); *Omišaljski fragment apostola*, FgOmiš (13./14. st., grčki predložak); *Dvolist apostola*, FgApost (kraj 14. st., grčki i latinski predložak).

5 fragmenata misala: *Prva stranica Kijevskih listića*, FgKij (11./12. st., latinski predložak); *Bečki listići*, FgVind (11./12. st, latinski predložak); *Splitski fragment misala*, FgSpal (poč. 13. st., latinski predložak); *Birbinjski fragment misala*, FgBirb (13. st., latinski predložak); *Kukuljevićev fragment misala*, FgKuk (13. st., latinski predložak).

7 fragmenata brevijara: *Londonski fragment brevijara*, FgLond (poč. 13. st., latinski predložak); *Fragmenti brevijara* dodani *Misalu kneza Novaka*, FgαNov i FgβNov (13. st., latinski predložak); *Vrbnički fragmenti brevijara* (13. st., latinski predložak); *List brevijara* dodan *Ročkomu misalu*, FgRoč (13. st., latinski predložak); *Zagrebački fragment brevijara*, FgZag (kraj 13. st., latinski predložak); *Tršćanski fragment brevijara*, FgTs (13. st., latinski predložak); *Ljubljanski homilijar*, $FgLab_1$ (13. st., latinski predložak).

[26] Više o Građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* v. NAZOR 1963; NAZOR 1966; NAZOR 1991; NAZOR 1997; MULC 1997; GADŽIJEVA 2012: 11–16; VUKOJA 2012; VUKOJA 2014.

[27] Popis izvora u (NAZOR 1991) samo nam djelomično daje takve informacije.

10 fragmenata legenda, apokrifa i homilija: *Budimpeštanski fragment*, FgBud (11./12. st., grčki predložak); *Fragment Legende o sv. Tekli*, FgTh (13. st., grčki predložak); *Krčki fragmenti pasionala*, FgSebast, FgGeorg, FgPeriod i FgPass (13. st., grčki i latinski predlošci); *Epistola o nedjelji*, FgEpist (13. st., latinski predložak); *Homilija na Blagovijest*, FgHom (kraj 13. st., grčki predložak); *Fragment homilije*, $FgLab_2$ (prva pol. 14. st., grčki predložak); *Pazinski fragmenti*, FgEust, FgLign, FgTrans, FgNic, FgSerm i FgJac (poč. 14. st., grčki i latinski predlošci); *Fragment zbornika s tekstom Nikodemovog evanđelja*, FgNicod (15. st., latinski predložak); *Fragment zbornika s tekstom Životopisa sv. Pavla Pustinjaka*, FgPaul (15. st., grčki predložak); *Fragment Tomina evanđelja*, FgThom (15. st., grčki predložak).

b) *Vatikanski misal Illirico 4*, $MVat_4$ (poč. 14. st.[28], sjeverna skupina, grčki i latinski predlošci) – najstariji hrvatskoglagoljski misal, cjelovit misal plenarnog tipa, 278 listova; sadržaj: temporal (1a–158b), kalendar (158c–162a); red mise (162c–165d); kanon mise (166a–168d); sanktoral (169a–227d); komunal (230a–252c); zavjetne mise (252c–270a); mise za umiruće i mrtve (270a–277a); ritualni tekstovi (passim).[29]

c) *Brevijar Vida Omišljanina*, BrVO (1396. godine, sjeverna skupina, grčki i latinski predlošci) – dio brevijara plenarnoga tipa: temporal[30]; 468 listova; odlikuje se brojnošću, opširnošću i arhaičnošću biblijskih čitanja; jezično izrazito slojevit i neujednačen[31].

d) *Lobkovicov psaltir*, PsLob (1359. godine, grčki predložak) – potpun psaltir s kanticima na 97 listova[32], najstariji hrvatskoglagoljski tekst psaltira.

e) *Akademijin krnji ritual*, RitAc (15. st., latinski predložak) – 18 listova; nepotpun zaseban ritualni priručnik.

---

[28] Na temelju kalendara J. Vajs (VAJS 1948: 66) smatra da je pisan između 1317. i 1323. godine. J. Vrana (VRANA 1975: 25–26) 1317. godinu kao *terminus post quem* smatra pouzdanom, no ističe da se 1323. godina kao *terminus ante quem* ne može uzeti kao pouzdana, odnosno da je mogao biti napisan i kasnije. U novije vrijeme P. Bašić (BAŠIĆ 2008) na temelju uskrsne tablice te jedne marginalne bilješke misala iznosi mišljenje da je isti napisan mnogo kasnije, 1372. ili eventualno 1371. godine. U svakom slučaju, *Vatikanski misal Illirico 4* pokazuje jezično veliku starinu. Vrana njegov predložak smješta u drugu polovicu ili kraj 13. st. (VRANA 1975: 36).

[29] Detaljniji bibliografski opis v. VAJS 1948.

[30] Bibliografski opis v. VAJS 1910: LXI–LXVI.

[31] Više v. MIHALJEVIĆ 1997.

[32] Istoimeni rukopis je po tipu zapravo *Liber horarum* koji na ukupno 160 listova sadrži osim psaltira i komunal, misu u čast sv. Trojstva, mise za mrtve, mise u čast Blažene Djevice Marije, pokorničke psalme, litanije, Atanazijevo i Apostolsko vjerovanje, i *Te Deum*.

f) *Senjski ritual*, RitSegn (tiskan 1507. ili 1508.) – nepotpun ritualni priručnik, 46 listova (23v–58v)[33]; plod glagoljaške ritualne tradicije.

g) *Regula sv. Benedikta*, RegBen (kraj 14. st., latinski predložak) – 50 listova (1r–50r)[34].

h) *Amulet*, Amul (15. st., djelomično latinski predložak) – 1 poduži list

Za svaku od tri skupine hrvatskoglagoljskih liturgijskih spomenika (misala, brevijara, psaltira) za Građu je izabran po jedan rukopis koji će ih većim dijelom predstavljati i s kojima će se ostali spomenici te skupine uspoređivati. Valja primijetiti kako *svi* odabrani rukopisi ($MVat_4$, BrVO, PsLob) pripadaju sjevernoj skupini, onoj za koju je spomenuto da čuva starije tekstove. Njihov je odabir dobrim dijelom rezultat usmjerenosti ranije paleoslavistike na otkrivanje starocrkvenoslavenskoga naslijeđa u kasnijim crkvenoslavenskim redakcijama u cilju proširivanja spoznaja o početcima slavenske pismenosti i posrednog proširivanja tekstovne posvjedočenosti toga razdoblja.

B. Osnovnom metodom u Građi su *djelomično* ekscerpirani sljedeći spomenici:

a) *Misal kneza Novaka*, MNov (1368., prijelazna skupina, grčki i latinski predlošci);

1c–1d : sekvencija za mrtve (naknadno dodano 1486. godine)
33b/33c : Mt 21,10–16
69c–70c : Jer 18,18–23 i Iv 12,10–36
88c/88d : misa na Veliki četvrtak
110c–111a : obredni tekstovi
122c/122d : Iv 15,26 – 16,4
155a/155b : dio reda mise
162b–162d : dio kanona mise
165a–165c : misa svećenika za se
208d/209a : služba sv. Margarite djevice i služba sv. mučenika Kirika i Julite
214c : služba sv. Euzebija ispovjednika
255b–266a : obredni tekstovi
270a–270c : misa u čast sv. Jelene i sekvencija u čast 12 apostola (naknadno upisano 1482. godine
drugi manji odsječci teksta

b) *Ročki misal*, MRoč (oko 1420., sjeverna skupina, grčki i latinski predlošci)

[33] *Senjski ritual* naziv je za dio s ritualnim tekstovima knjižice naslovljene *Meštrija od dobra umrtija* tiskane u senjskoj glagoljaškoj tiskari.

[34] Spomenik ukupno ima 60 listova. Najveći njegov dio zauzima *Regula sv. Benedikta*.

21d/22a : Mt 6,5–7

51b : Iz 55,1–5

53b/53c : Iv 7,39 – 8,2

102d–103b : služba ujutro prije blagdana Uznesenja Gospodinova

138c–139b : dio reda mise

142b–142d : rubrika u redu mise

164d–165c : misa u čast Pohođenja Bl. Dj. Marije Elizabeti

181a/181b : služba sv. Kvirina, biskupa i mučenika i služba sv. Galla, opata

223a–223c : obredni tekstovi

224b–225d : obredni tekstovi

230c–231d : obredni tekstovi

232a–232d : Slava, Vjerovanje, 2 sekvencije (upisano naknadno)

drugi manji odsječci teksta

c) *I. ljubljanski (beramski) misal*, $MLab_1$ (15. st., sjeverna skupina, grčki i latinski predlošci)

27c/27d : Mt 6,6–8

38c–39a : Mt 23,14–33

40a/40b : Mt 20,29–34

132d–133b : Kol 3,5–21

232c : misa za one koji su se preporučili u molitve

241d : 1Kor 6,15–20

drugi manji odsječci teksta

d) *I. vrbnički brevijar*, $BrVb_1$ (13–14. st., sjeverna skupina, grčki i latinski predlošci)

1c–2c : Povečerje

2c : himan *Verbum supernum prodiens*

34a–34d : Dj 6,1 – 7,9

37a–37c : apokrifna *Pasija apostola Ivana*

38b–39c : homilija Bede Časnoga

41a–42a : homilija Bede Časnoga

122a/122b : homilija Bede Časnoga

162a/162b : Heb 10,19–30

257c–258a : čitanje kompilacije o ponovnoj gradnji i posveti hrama u Jeruzalemu (Ezr i 1Mak 4)

drugi manji odsječci teksta: rubrike, molitve, antifone

e) *Pašmanski brevijar*, BrPm (druga polovica 14. i 15. st., sjeverna skupina, grčki i latinski predlošci)

1a/1b : zaključne molitve i blagoslovi
155a/155b : homilija sv. Ambrozija
drugi manji odsječci teksta

f) *IV. vrbnički brevijar*, $BrVb_4$ (14. st., grčki i latinski predlošci)

4a–4c : homilija sv. Leona Velikog pape
drugi manji odsječci teksta

g) *Vatikanski brevijar Illirico 5*, $BrVat_5$, I. dio (sredina 14. st., južna skupina, grčki i latinski predlošci)

8a/8b : Iz 5,30 – 6,4
17c : homilija sv. Grgura pape
16b – 17a : Iz 19,9 – 20,1
17d – 19d : Iz 21,1 – 24,23
25d – 26c : homilija sv. Fulgencija biskupa
70c/70d : homilija sv. Grgura pape
76c – 77a : homilija sv. Grgura pape
77a/77b : himan *O sol salutis*
77c/77d : himan *Audi benigne conditor*
83b/83c : homilija sv. Augustina biskupa
89a/89b : homilija sv. Jeronima
96c/96d : himan *Vexilla regis prodeunt*
121d : himan *Sermone blando angelus*
148c–153c : služba na Tjelovo
157a : 2Sam 1,13–16
162b/162c : homilija sv. Ambrozija
170a/170b : homilija sv. Grgura pape
181a/181b : Prop 11,6 – 12,14
184a–185a : Sir 1,14 – 3,14
185c–186a : rubrika
196d–197b : Job 29,19 – 30,16
200a–201a : Job 38,4 – 40,2
234d/235a : Joel 1,5–10
drugi manji odsječci teksta

h) *Vatikanski brevijar Illirico 6*, $BrVat_6$, II. dio (sredina-treća četvrt 14. st., južna skupina, grčki i latinski predlošci)

77d–78d : homilija sv. Petra Damianija, molitva i himan *Te Matrem Dei laudamus*

79a–80b : služba u oktavi Bezgrešnog začeća Bl. Dj. Marije

133d–136a : služba u oktavi sv. apostola Petra i Pavla i početak službe na spomendan Sedam svetih makabejskih mučenika.

145b–145d : legenda o sv. Mariji Snježnoj

152c–154d (nepotpuno) : služba na svetkovinu sv. Klare

171b–172b : služba na spomendan sv. Kornelija i Ciprijana i na blagdan Uzvišenja sv. Križa

173b–174b : služba na spomendan sv. Lucije i sv. Geminijana, služba na spomendan sv. Eufemije, služba na spomendan sv. Mateja, apostola i evanđelista, služba na spomendan sv. Mauricija i drugova

180b–180d : služba na spomendan sv. Jeronima

185c–192c : služba u oktavi sv. Franje Asiškoga

196b/196c : homilija sv. Grgura pape

205d/206a : služba na spomendan sv. Katarine djevice i mučenice

207b–209c : služba na spomendan sv. Katarine djevice i mučenice i služba na spomendan sv. Ćirila i Metoda.

210b–212b : Joel 1,10–20, himni, rubrika

drugi manji odsječci teksta

i) *Akademijin brevijar*, BrAc (1384.?, grčki i latinski predlošci)

66c–67a : dio službe Bl. Dj. Marije

drugi manji odsječci teksta

j) *I. ljubljanski (beramski) brevijar*, $BrLab_1$ (kraj 14. st., grčki i latinski predlošci)

1b/1c : himna sv. Andriji apostolu

4d–6d : služba na spomendan sv. Barbare djevice i mučenice i služba na vigiliju sv. Nikole biskupa

7c : služba na spomendan sv. Nikole biskupa

8b/8c : služba na spomendan sv. Nikole biskupa

12b/12c : antifone na svetkovinu Bezgrešnog začeća Bl. Dj. Marije

25b–26a : na svetkovinu Obraćenja sv. Pavla čitanje Dj 9,1–31

33c–36b (nepotpuno) : služba na spomendan sv. Ćirila i Metoda i služba na svetkovinu Katedre sv. Petra

41c/41d : himan *Tristes erant apostoli*

48b–50b : služba na svetkovinu Translacije sv. Jeronima

64c : himan *Praebuit durum tegumen*

66b/66c : himan *O nimis felix*

66d/67a : rubrika

80c/80d : čitanje u oktavi Pohođenja Bl. Dj. Marije

83c/83d : himan *Lauda Mater Ecclesia*

89d : himan *Petrus beatus catenarum*

98d/99a : na spomendan sv. Lovre mučenika himan *Martyris Christi colimus*

133d–139c : služba na spomendan sv. Većeslava mučenika i služba na spomendan sv. Mihaela arkanđela

151a–167d : sanktoral za mjesec studeni (služba na spomendan sv. Martina biskupa sa spomenom sv. Mena mučenika, služba na spomendan sv. Martina pape mučenika, služba na spomendan sv. Elizabete Ugarske, služba na spomendan sv. Poncijana pape mučenika, služba na spomendan sv. Mavra mučenika, služba na spomendan sv. Cecilije djevice mučenice, služba na spomendan sv. Klementa pape sa spomenom sv. Felicite, služba na spomendan sv. Krševana mučenika, služba na spomendan sv. Katarine djevice mučenice) + služba na spomendan sv. Lazara biskupa i mučenika, služba na spomendan sv. Marte djevice, homilija sv. Bede Časnoga za opće slavlje naučitelja, uskrsna sekvencija

175c–180b : himni, Lk 1,39–40 i homilija sv. Bede Časnoga, Lk 7,36 i homilija sv. Grgura pape, služba na svetkovinu sv. Ane, blagoslovi

drugi manji odsječci teksta

k) *Vatikanski brevijar Vat. Slav. 19*, $BrVat_{19}$ (1465., prijelazna skupina, grčki i latinski predlošci)

240d/241a : homilija sv. Ivana Zlatoustoga

311b/311c : Lk 1,39–40 i homilija sv. Bede Časnoga

drugi manji odsječci teksta

l) *II. novljanski brevijar*, BrN_2 (1495., prijelazna skupina, grčki i latinski predlošci)

13a–14d : rubrika

15b/15c : homilija sv. Bede Časnoga

129a–131b : služba na blagdan Našašća sv. Križa

145a/145b : apokrifna *Pasija sv. Jakova apostola*

160a–161d : služba na svetkovinu Presvetog Trojstva

161d/162a : himan *Pangue lingua gloriosi*

162b/162c : himan *Sacris solemniis*

164b : himan *Verbum supernum prodiens*

167a–169b : homilija sv. Augustina biskupa, poslanica Urbana pape, rubrika

205d–219c : Job 3,3 – 42,16

221d–226a : Tob 4,21 – 10,12; 11,1 – 14,17

268ab–273cd : Kalendar

324c–501a : Sanktoral

drugi manji odsječci teksta

m) *Baromićev brevijar*, BrBar (tiskan 1493., južna skupina, grčki i latinski predlošci)

80c–81a : Iz 5,1–10

84c–85a : Iz 11,1–22

90a–91b : Iz 13,1–22

298a–299a : apokrifno *Protoevanđelje Jakovljevo*

305d–307d : služba na spomendan 5 franjevačkih prvomučenika

418a–419c : služba na svetkovinu Uzvišenja sv. Križa

421a–422b : služba na spomendan Rana sv. Franje Asiškoga

424c–426a : služba na spomendan sv. Elzearija

431a–432a : služba na spomendan Prijenosa sv. Klare

444c–445d : služba na spomendan sv. Ivona ispovjednika

450d–451d : služba na spomendan Prijenosa sv. Ljudevita

505a–512a (samo pojedine riječi) : rubrika

512a : Kolofon

513a–513d : služba na spomendan sv. Pavla Pustinjaka

522c–523d : služba na spomendan Prijenosa sv. Antuna Padovanskog

drugi manji odsječci teksta

n) *Psaltir pariškoga kodeksa*, PsPar (14. st.)

1r–6v : Kalendar

drugi manji odsječci teksta

o) *Fraščićev psaltir*, PsFr (1463.)

1b–130a (djelomično, tj. bez psaltira) : Komentar psalama i kantika

p) *Klimantovićev obrednik*, RitKlim (1501.–1512.)

2r–3v : obredni tekstovi

5r–9r : obredni tekstovi

89v–95v : obredni tekstovi

97r–99v : obredni tekstovi

101v–107r : obredni tekstovi
110r/v : obredni tekstovi
112r–131r : obredni tekstovi
137r–140r : obredni tekstovi
144r–161v : obredni tekstovi
drugi manji odsječci teksta

r) 13 hrvatskoglagoljskih zbornika – ovdje ih nećemo sve posebno navoditi jer je u (Nazor 1991: XXXIV–XXXVI) detaljno navedeno što je ekscerpirano osnovnom metodom. Navest ćemo samo dijelove jednoga najstarijega zbornika u mjesnom katalogu Građe nisu svrstani uz ostale tekstove tog zbornika, nego su raspoređeni na prikladna mjesta uz druge spomenike. Riječ je o rukopisu:

Pariški zbornik, CPar (1375.)

126r–132v : biblijski kantici i liturgijski himni
165r–166r : Lk 1,26–27 i homilija sv. Ambrozija biskupa
182r–183r : služba na svetkovinu Rođenja Bl. Dj. Marije
209v–222v (djelomično) : kanon i red mise
222v–224r : misa u čast Presvetog Trojstva
224v–228v : misa u čast sv. Križa, misa u čast sv. Duha, misa u čast sv. Bogorodice
235r–236v (djelomično) : misa zadušnica
260v–266r : Muka po Ivanu (Iv 18,1 – 19,42)
284r/284v : misa za sve umrle

* * *

Sagleda li se Građa u cjelini, vidljivo je da njezinu okosnicu čine hrvatskoglagoljski misal i brevijar. Misal je predstavljen *Vatikanskim Illirico 4*, a iz usporednih misala ekscerpirano je osnovnom metodom ono što je u odnosu na njega u njima različito. Brevijar je predstavljen trima brevijarima. *Brevijar Vida Omišljanina* koji je ekscerpiran potpuno sadrži samo temporal. Stoga je sanktoral uzet iz *II. novljanskoga brevijara*. Kako od ukupno 23 lista koja nedostaju ovom brevijaru, njih 10 manjka sanktoralu za mjesec studeni (PANTELIĆ – NAZOR 1977: 12–13), taj je dio uzet iz *I. ljubljanskoga brevijara*. Usporedni hrvatskoglagoljski brevijari osnovnim su tekstom u Građi zastupljeni onoliko koliko sadrže specifičnosti u odnosu na odabrani brevijar.

Osim što je nezaobilazna referentna točka većine jezikoslovnih istraživanja hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika, Građa je trenutno najbolji materijal za istraživanja koja u fokus

stavljaju ne jedan ili nekoliko hrvatskoglagoljskih spomenika, nego sagledavaju hrvatski crkvenoslavenski jezik u cjelini.[35] Prednost je Građe njezina sveobuhvatnost u jezičnom i tematsko-žanrovskom smislu. Ona objedinjuje tekstove različite starine, od najranijih sačuvanih knjiških zapisa na hrvatskome crkvenoslavenskome, pa sve do tekstova mlađeg postanja[36], a znatnim je udjelom u Građi zastupljena i srednjovjekovna književnost pisana hrvatsko-crkvenoslavenskim amalgamom potvrđena u hrvatskoglagoljskim zbornicima od kraja 14. do početka 17. stoljeća. Također, u Građi su dobro predstavljeni tekstovi svih vrsta i sadržaja, od biblijskih (proznih i poetskih), preko euholoških, homiletskih, patrističkih, hagiografskih, legendarnih, apokrifnih i crkvenopravnih, pa sve do himana, sekvencija i liturgijskih rubrika. Nadalje, prednost je Građe ta što je ona usporedna, odnosno što se uz tekst na hrvatskome crkvenoslavenskome, osim u slučaju biblijskih primjera, ujedno navodi i tekst pretpostavljenog grčkoga ili latinskoga predloška ukoliko je isti utvrđen. Nedostatak je Građe što u njoj nisu ravnomjerno zastupljeni spomenici sjeverne i južne redakcije, odnosno što ona ne sadrži nijedan cjelovit spomenik izrazito južne redakcije. Stoga je, statistički gledano, jezična slika koju Građa prezentira ipak ponešto arhaičnija u odnosu na hrvatski crkvenoslavenski jezik u cjelini i to je činjenica koju pri istraživanju treba uzeti u obzir.

2.2.2. Korpus istraživanja

Korpus za ovo istraživanje nastao je pretragom azbučne kartoteke Građe i izdvajanjem primjera upotrebe infinitiva i supina. Na taj je način za istraživanje ukupno izdvojeno 5860 primjera upotrebe infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. Takvim su postupkom obuhvaćeni samo tekstovi koji su u Građi ekscerpirani osnovnom metodom, tj. osnovni tekstovi. Uključiti i sve usporedne tekstove iziskivalo bi prevelik napor, a nije izvjesno da bi polučilo željene rezultate. Građa je, naime, strukturirana tako da se od usporednih tekstova navode samo pojedinačne razlike, bez uvida u širi kontekst o kojem često ovisi klasifikacija infinitiva. Građa stoga nije primjeren materijal za istraživanje i tekstova iz usporednih spomenika, jer bi ih se lakše uključilo uzimajući svaki spomenik zasebno, pa to ostavljamo za buduća istraživanja.

Za korpus istraživanja nisu dakako izdvojeni svi slučajevi upotrebe infinitiva i supina u osnovnim tekstovima Građe niti je pretražena čitava azbučna kartoteka. Pretragom azbučne, a

[35] Npr. SUDEC 2010; GADŽIJEVA 2012; KOVAČEVIĆ 2016.

[36] Npr. čitanje na spomendan 5 svetih franjevačkih prvomučenika koje je kanonizirao papa Siksto IV. 1481. godine (usp. GRABAR 1984: 163), ili služba na blagdan Preobraženja Gospodinova koji je proširen na čitavu Crkvu 1457. godine (usp. PANTELIĆ – NAZOR 1977: 19).

ne mjesne kartoteke, dobiven je nasumičan anketni uzorak, a kako je on dovoljno velik, može se smatrati da pouzdano predstavlja Građu za koju smo rekli da – uz određene nedostatke koje treba uzeti u obzir – dobro predstavlja hrvatski crkvenoslavenski jezik. No, jesu li odabirom azbučne kartoteke za pretragu ravnomjerno zastupljene sintaktičke kategorije infinitiva i supina, odnosno je li izdvojeni uzorak zaista nasumičan? Na ovo pitanje možemo odgovoriti potvrdno, jer su u sintaktičkim strukturama kojih su dio infinitiv i supin najčešće upravljane kategorije, a ne kategorije koje upravljaju. Drugim riječima, o kojoj će sintaktičkoj strukturi biti riječi, ne zavisi o samom infinitivu i supinu, nego najčešće o drugim članovima rečeničnoga ustrojstva, ponajprije predikatu. Stoga, što je uzorak istraženih infinitiva i supina veći, to je mogućnost statističke pogreške u njihovoj klasifikaciji manja.

Korpus smo istraživanja unutarnje podijelili po nekoliko kriterija. Osnovna je podjela na hrvatske crkvenoslavenske tekstove i na hrvatsko-crkvenoslavenske tekstove, odnosno fragmente, misale, brevijare, psaltire i rituale s jedne, te na zbornike, s druge strane. Prvoj skupini pridružili smo dijelove *Pariškoga zbornika* koje smo gore posebno naveli i sve biblijske primjere toga zbornika. U skupinu, pak, zbornika uvrstili smo i *Regulu sv. Benedikta* i *Amulet*. Poopćeno govoreći, prva skupina pisana je hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom te su iz nje izdvojeni primjeri osnovni korpus za ovo istraživanje. Skupina zborničkih tekstova pisana je hrvatsko-crkvenoslavenskim amalgamom, svojevrsnom mješavinom crkvenoslavenizama i organskih hrvatskih govora u kojoj su govorni elementi zastupljeniji, stoga smo ih odvojili u zasebnu skupinu.

Premda neki od zborničkih tekstova pokazuju da su im prvotni predlošci zasigurno bili prilično stari, ipak je u njima dolazilo do znatnijih intervencija prepisivača u tekst (BADURINA-STIPČEVIĆ 1992: 49–54; REINHART 2015), što je dovelo do promjena na svim jezičnim razinama. Iako se, dakle, udio crkvenoslavenizama u zbornicima razlikuje od teksta do teksta te neki imaju više, a neki manje crkvenoslavenskih jezičnih crta, ipak bi njihovo uvrštavanje u osnovni korpus, zbog većeg udjela govornih elemenata, pomutilo sliku o hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. Unatoč tomu, u obradi Građe nismo izostavili zborničke tekstove, jer nam izdvojeni u pomoćni korpus za istraživanje mogu pružiti dragocjene potvrde za upotrebu infinitiva u onovremenom narodnom hrvatskom govoru.

Nadalje, korpus smo istraživanja unutarnje podijelili na primjere s grčkim predlošcima i primjere s latinskim predlošcima, te na one kojima predložak nije utvrđen. Primjeri s grčkim predlošcima dati će nam uvid u starije hrvatsko crkvenoslavensko jezično stanje, a primjeri s latinskim predlošcima omogućit će nam prosudbu onoga dijela književnog naslijeđa pisanoga

hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom koje je od hrvatskih glagoljaša iziskivalo veću kreativnost.

Konačno, zbog pretpostavke da hrvatskoglagoljski prijevodi s latinskoga nisu većinom nastali nakon otpisa pape Inocenta IV. i prihvaćanjem »franjevačkih« plenarnih liturgijskih knjiga u 13. st., nego da su glagoljaši u novooformljene brevijare i misale uvrstili i tekstove koje su ranije preveli s latinskoga, jednako kao što su to činili s baštinjenim starocrkvenoslavenskim i crkvenoslavenskim prijevodima s grčkoga[37], taj smo dio korpusa unutarnje podijelili na primjere iz biblijskih, euholoških, obrednih, homiletskih, legendarno-hagiografskih, himnoloških i rubričkih tekstova, u nadi da će nam se takvim sitnozorom pokazati neke jezične razlike. Od svih navedenih unutarnjih podjela korpusa istraživanja, u iznošenju rezultata navest će se samo ono što bude nudilo konkretne i relevantne zaključke. Premda je južna redakcija u primjerima slabije zastupljena, u iznošenju rezultata osvrnut ćemo se, također, i na to pokazuje li južna redakcija specifičnosti u pogledu neke jezične osobine.

2.3. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Cilj je ovoga istraživanja u prvom redu na temelju opširnoga prikupljenog korpusa sustavno proučiti i prikazati sintaktičke funkcije infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku u *cjelini*, odnosno sinkronijski. Prikaz će pristupiti hrvatskome crkvenoslavenskome kao *književnome* jeziku i obuhvatit će sve upotrebe infinitiva u istraženim tekstovima pisanim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom pa će, osim izrazito sintaktičkih službi infinitiva – kao što su infinitiv u ulozi predikata, infinitiv kao dio složenog predikata, infinitiv u ulozi subjekta i objekta, infinitiv u ulozi adverbijalne dopune – biti uvrštene i one službe infinitiva koje bi se, osim sintaktičkoga, mogle promatrati i pod morfološkim vidom, a to su infinitiv u tvorbi složenih glagolskih oblika futura I. i složenoga niječnoga imperativa.

Dobivena slika o sintaksi infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku usporedit će se, nadalje, s jezičnim stanjem u starocrkvenoslavenskome u cilju utvrđivanja razlika te odgovora na pitanje u kojoj je mjeri u upotrebi infinitiva i supina među ta dva sustava riječ o *kvantitativnim*, a u kojoj mjeri, i da li uopće, o *kvalitativnim* razlikama. Drugim riječima, cilj je utvrditi 1) postoje li i koje su kategorije koje su u starocrkvenoslavenskome bile manje zastupljene, a u hrvatskome crkvenoslavenskome su eksploatirane u većoj mjeri, s

[37] Nije isključeno da hrvatski glagoljaši nisu i sami prevodili s grčkoga samo to još nikad nije konkretno dokazano.

jedne strane, te je li u hrvatskome crkvenoslavenskome došlo do zanemarivanja određenih kategorija, npr. onih koje su u starocrkvenoslavenskome imale poticaj u grčkome jeziku, s druge strane, i 2) postoje li i koje su nove kategorije koje starocrkvenoslavenski jezik ne poznaje i koje su u hrvatskome crkvenoslavenskome novina.

Nadalje, budući da je riječ o jeziku koji baštini starocrkvenoslavensko jezično stanje, oblikovanom čakavskim jezičnim utjecajem, te jeziku prijevodnog karaktera s jakim utjecajem latinskoga, dakle, u prvom redu književnome jeziku, u skladu s drugim ciljem, treći je cilj istraživanja otkriti koje su istraživane sintaktičke kategorije u tom jeziku produktivne, u kojoj su mjeri produktivne i kakvi su brojčani odnosi. Pod produktivnošću kategorije ponajprije mislimo na plodnu realizaciju mogućnosti njezine upotrebe u tekstovima za koje možemo pretpostaviti da su nastali kao rezultat novoga književnog stvaranja hrvatskih glagoljaša, odnosno prevođenja ili redigiranja. Takva se produktivnost može nazvati *književnom produktivnošću*. Od književno produktivne kategorije razlikovat ćemo *književni produktivnu* kategoriju, odnosno onu za koju se ne može tvrditi da je produktivna u novostvaralačkome književnom smislu, nego se naprotiv čuva samo kroz pisarsku tradiciju, odnosno prepisuje iz ranijih matrica. Istraživanje će, dakle, nastojati utvrditi postoje li takve kategorije i koje bi bile. Ujedno, moguće je da neka kategorija koja je u jednom razdoblju hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika ili određenom glagoljaškom centru produktivna u drugom razdoblju ili drugom centru to više nije ili njezina produktivnost opada ili raste. Premda tekstološka neistraženost (i neistraživost) tekstova kojima se bavimo u velikoj mjeri otežava takav pristup, nastojat će se u nekim slučajevima, bude li to moguće, barem postaviti hipoteze.

Konačno, cilj je ovog istraživanja utvrditi u kojoj su mjeri razlike u korpusu s primjerima koji imaju latinske predloške 1) posljedica različitih prevoditeljskih postupaka različitih glagoljaških centara, a u kojoj možemo govoriti i o 2) dijakroniji hrvatskocrkenoslavenske norme na sintaktičkoj razini pod utjecajem govornoga jezika. Uzmemo li, naime, u obzir ranije spomenutu činjenicu da su od, da tako kažemo, tri sastavnice koje čine hrvatsku redakciju crkvenoslavenskoga jezika – a to su (staro)crkvenoslavenski (zajedno s ostvarenim utjecajem grčkoga jezika), latinski, te organski hrvatski (čakavski) govori – prve dvije sastavnice bile uglavnom stabilne i nepromjenjive i da je jedino hrvatski (čakavski) jezik, u vremenu od dolaska glagoljaša u Hrvatsku pa sve do polovice 16. st., bio podložan (sintaktičkim) promjenama, onda je razvidno da sintaktičke promjene uočljive u tekstovima pisanima hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom koji su prijevodi s latinskoga mogu biti

posljedica tek dvaju čimbenika: ili je riječ o različitim prijevodnim koncepcijama različitih glagoljaških centara, ili sintaktičke promjene treba dovesti u vezu s mogućim promjenama u narodnom hrvatskom govoru. Ranije spomenuta istraživanja koja su se bavila različitim verzijama tekstova prevedenih s latinskoga sugeriraju da su razlike na sintaktičkom planu, ondje gdje postoje, posljedica čvršćega približavanja latinskome predlošku, što znači da je riječ samo o različitim prevodilačkim postupcima i koncepcijama.

2.4. Teorijski okvir i metodologija rada

Ovaj rad neće biti pisan u teorijskim okvirima koji su se u jezikoslovlju razvili i razvijaju u novije vrijeme, nego nastaje na principima tradicionalne gramatike. Tradicionalna gramatika vuče svoje podrijetlo još od grčkih gramatičara, ponajprije je oblikovana od pripadnika stoičke filozofije i kasnije dorađivana od rimskih i latinskih gramatičara (FREDE 1977), te je kao takva od novovjekovlja počela služiti opisima i drugih jezičnih sustava, osim grčkoga i latinskoga.

Koliko nam je poznato, tradicionalna gramatika nije teorijski cjelovito oblikovana i razrađena ni u novije vrijeme, no općenito bi se moglo reći da se sastoji od tri dijela: 1) fonologije koja promatra jezik na razini njegovih glasova, 2) morfologije koja se bavi tvorbom riječi i njihovim sprezanjem, i 3) sintakse koja promatra na koji način se riječi povezuju u sintagme i tvore rečenicu. Dvije temeljne jedinice s kojima se bavi tradicionalna gramatika jesu riječ i rečenica. Osnovna je pak njezina odlika podjela rečenica i njihovih sastavnica po gramatičkim vrstama, s jedne strane, i podjela riječi po gramatičkim kategorijama kojima se onda pripisuju različita obilježja kao što su, padež, broj, vrijeme, rod i sl. Ove se podjele zatim u pristupu jeziku rabe u deskriptivnom (i preskriptivnom) smislu. (MALMKJAER 2010: 251–255). Ovaj će se rad, dakle, kao osnovnom voditi metodom deskripcije.

Jedan od čestih prigovora upućivanih tradicionalnoj gramatici jest i taj što, oblikovana na temelju klasičnih jezika, nije primjeren aparat za pristup drugim jezicima, manje pripadnicima indo-europske, a znatno više pripadnicima drugih jezičnih porodica, te se njezinom primjenom jezična slika obično preslikava, odnosno iskrivljava. Ovu ćemo zamku nastojati izbjeći uzimajući u obzir povijesne etape razvoja infinitiva u slavenskim jezicima što uključuje uzimanje rezultata povijesne sintakse i pojmovlja i drugih teorijskih pristupa, unutar kojih se povijesna sintaksa posljednjih nekoliko desetljeća intenzivno razvija. Time se teorijski okvir ove radnje približava onome što R. Dixon (DIXON 1997) i M. Dryer (DRYER

2006) nazivaju *osnovnom lingvističkom teorijom.* Prema Dryerovim riječima ovu bi se teoriju moglo ugrubo definirati kao »traditional grammar, minus its bad features, plus necessary concepts absent from traditional grammar« (DRYER 2006: 210–211).

Kako jezični materijal čijoj će analizi biti podređena deskripcija u ovom radu pripada prošlosti i ne postoje izvorni govornici koji bi mogli potvrditi ili zanijekati ovjerenost određenih jezičnih konstrukcija, i kako se k tomu radi o tekstovima prijevodnoga karaktera, što znači snažniji utjecaj stranih jezičnih elemenata, u ovom je radu nužno uz metodu deskripcije primijeniti i neke od metoda povijesne sintakse, u prvom redu kontrastivnu metodu. Kontrastivna metoda bit će primijenjena u opisu odnosa sa starocrkvenoslavenskim i (staro)hrvatskim, ali i drugim slavenskim jezicima, ponajprije prema dostupnoj literaturi, dok će primjeri s utvrđenim predloškom ujedno sadržavati i usporednu analizu latinskoga i/ili grčkoga. Saznanja o indoeuropskom infinitivu, infinitivu u drugim starim ili suvremenim slavenskim jezicima i infinitivu iz tipološke perspektive biti će upotrijebljena u onoj mjeri u kojoj nam iz literature budu dostupna i pripomognu bolje shvatiti utvrđeno stanje i objasniti sintaktičke značajke hrvatskocrkvenoslavenskog infinitiva.

U nekim segmentima ovoga rada biti će primijenjena i jednostavna statistička metoda.

3. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA INFINITIVA I SUPINA U HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOME JEZIKU

Sintaksa infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku dosad nije cjelovito i sustavno istraživana, no zbog učestalosti toga glagolskog oblika infinitiv i supin nerijetko su bili predmetom parcijalnih istraživanja od kojih ovdje donosimo temeljna.

U svojoj habilitacijskoj radnji *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen* Johannes Reinhart (REINHART 1993) je na primjeru misala prikazao 20 bitnih sintaktičkih promjena koje se u odnosu prema ranijem starocrkvenoslavenskom jeziku događaju u hrvatskome crkvenoslavenskom. Osnovni pristup u tome mu je usporedba biblijskih mjesta kanonskih crkvenoslavenskih tekstova (pri čemu mu nekad pomažu i tekstovi drugih redakcija) s biblijskim mjestima svih sačuvanih hrvatskoglagoljskih misala nastalih prije rusifikacije, što mu omogućava ne samo identifikaciju sintaktičkih promjena, nego i njihovu unutarnju periodizaciju (redakcije 12., 13., 14. st.) i geografsku diferencijaciju (sjeverna i južna redakcija). Sintaksu infinitiva ne prikazuje dakle sustavno, nego se problemima u vezi s infinitivom bavi u pet različitih poglavlja: *Die* da-*Sätze*; *Eingebettete Sätze*; *Der Imperativ*; *Die Infinitivkonstruktionen*; *Das Supinum*.

Od tri promjene koje se događaju kod rečenica uvođenih veznikom *da* (*Die* da-*Sätze*) jedna je zamjena infinitiva i *da*-rečenica. To je pitanje zbog gubitka infinitiva u jezicima koji pripadaju *balkanskom jezičnom savezu* bilo obilno proučavano u paleoslavističkoj literaturi. Budući da čakavsko jezično područje ne pripada tom jezičnom savezu, ono u hrvatskoglagoljskim tekstovima ne igra nikakvu ulogu. Naprotiv, u zamjenama infinitiva *da*-rečenicom uglavnom je riječ o utjecaju latinskoga predloška, gdje stoji rečenica s veznikom *ut.* No, zanimljivo, postoje i primjeri obrnutih zamjena koji nisu pod osobitim utjecajem latinskoga. S motrišta razlike između sjeverne i južne redakcije primjetno je da prilagođavanje latinskom predlošku znatno više provodi mlađa južna redakcija.

Poglavlje *Eingebettete Sätze* bavi se dopunama uz glagole govorenja i opažanja koje su u starocrkvenoslavenskome bile uglavnom izvorne konstrukcije participa i imena u akuzativu te dativa s infinitivom, a sasvim rijetko kao dopune javljaju se konstrukcija akuzativa s infinitivom ili zavisna rečenica. Kod ovih dopuna Reinhart bilježi brojne promjene, no njihova statistika ne nudi drukčije stanje od onog u starocrkvenoslavenskome. Premda utjecaj latinskog predloška kod ovih promjena u tekstualnom smislu opet igra znatnu ulogu, u biblijskim primjerima ne dolazi do osobitog porasta broja konstrukcija akuzativa s

infinitivom. S druge strane, euhološki misni obrasci, prevedeni s latinskoga, prema autorovu mišljenju, vjerojatno u 13. stoljeću, imaju veliku količinu kalkiranih konstrukcija akuzativa s infinitivom, a participske konstrukcije i dativ s infinitivom pojavljuju se rijetko.

Opisni zanijekani imperativ (*Der Imperativ*) poznat je svim slavenskim jezicima. U starocrkvenoslavenskome se tvorio od zanijekanog imperativa glagola *moĉi* i infinitiva. U hrvatskoglagoljskim misalima osim *moĉi* za tvorbu opisnog imperativa rabi se još i glagol *brêĉi* – osobitost čini se sjeverne grupe tekstova – te glagol *hotêti,* no »nur in vereinzelten Hss. des 15. Jh.«.

U poglavlju *Die Infinitivkonstruktionen* analiziraju se zamjene ind./konj./ptc. i infinitiva, zamjena starocrkvenoslavenskoga *eže* + infinitiv te promjena subjekta u infinitivnim dopunama i donosi zaključak kako zabilježene promjene u velikoj mjeri svoje objašnjenje nalaze u prilagodbi latinskomu tekstu. Tendencija uklanjanja infinitiva ili njegove naglašene upotrebe nije uočena, pa su sve promjene manje važne za jezičnu povijest hrvatskoga crkvenoslavenskog, odnosno, više su korisne za eventualnu analizu prevodilačke strategije pojedinih mjesta.

Starocrkvenoslavenski supin (*Das Supinum*) koji se kao dopuna pojavljuje nakon glagola kretanja naslijeđen je iz kasnog ie. prajezika. U početku starocrkvenoslavenskog razdoblja bio je dobro zastupljena živa kategorija. To dobro potvrđuju činjenice da dolazi na mjestima ne samo grčkog infinitiva nego i zavisne rečenice te da uz njega kao objekt beziznimno dolazi genitiv. No, već krajem starocrkvenoslavenskog razdoblja supin je u uzmaku pred infinitivom i zavisnom rečenicom. U hrvatskoglagoljskim spomenicima je taj proces gubitka supina još više uznapredovao. Tako, od 50 evanđeoskih mjesta u kojima starocrkvenoslavenski spomenici imaju supin, hrvatskoglagoljski misali imaju samo 5 potvrda i to, dakako, ne svi. Supin se redovito zamjenjuje infinitivom, no pod utjecajem latinskoga moguće su zamjene i zavisnom rečenicom. Nešto veće su potvrde tragova supina u našim misalima ako ubrojimo mjesta gdje je supin zamijenjen infinitivom, ali je objekt uz glagol ostao u genitivu. Sjeverna, i inače arhaičnija skupina spomenika, supin čuva u većoj mjeri.

Sintaksom infinitiva u hrvatskoglagoljskom psaltiru Lucija Turkalj se bavi u doktorskoj disertaciji *Sintaksa hrvatskoglagoljskog psaltira* (TURKALJ 2012: 183–195) te u radu *Sintaksa infinitiva u hrvatskoglagoljskom psaltiru* (TURKALJ 2013). U svojoj analizi, koja se velikim dijelom oslanja na usporedbu s grčkim infinitivom koji je u predlošku, autorica infinitiv dijeli u semantičke kategorije priložnog, imeničkog i pridjevskog infinitiva. U priložne infinitive ubrajaju se infinitivi koji izražavaju namjeru, posljedicu ili (s prilozima vremena) vremenske

okolnosti radnje glavne rečenice, te infinitivi dopune uz razne glagole, što pak neki autori klasificiraju kao objektne infinitive. Među imeničkim i pridjevskim infinitivima razlikuju se infinitiv u ulozi subjekta i izravnog objekta, te apozitivni i epegzegetički infinitiv.

U opisu sintaktičkih svojstava najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata (12. i 13. st.) Milan Mihaljević (MIHALJEVIĆ 2006) usredotočio se na sintaktičke razlike među fragmentima kojima je u osnovi grčki tekst i onima kojima je u osnovi latinski tekst te je utvrdio podjednaku zastupljenost konstrukcije akuzativa s infinitivom, ali i prevlast konstrukcije dativa s infinitivom u fragmentima s grčkim predloškom, kojima onda pripisuje veću arhaičnost. Uz dativ s infinitivom autor usko vezuje i tzv. *dativnu konstrukciju* koja ima modalno značenje a sastoji se od subjekta u dativu, trećeg lica jednine glagola *biti* i infinitiva. Ova je konstrukcija svojstvena starocrkvenoslavenskim tekstovima, ali i suvremenim čakavskim govorima. Za dva slučaja prijevoda latinske rečenice s *ut* infinitivom konstatira da je možda riječ o utjecaju govornog jezika, premda ne isključuje ni mogućnost da je riječ o tekstološkom problemu s izvornikom.

U miminalističkome generativnogramatičkom pristupu glagolima govorenja u hrvatskome crkvenoslavenskom isti autor (MIHALJEVIĆ 2011B) infinitiv spominje kao jednu od dopuna glagola govorenja kojom se izražava informacija odnosno tema govora. Infinitivi tvore (su)rečeničnu dopunu takvim glagolima, a autor ih dijeli u četiri podvrste: (1) infinitiv bez izraženog subjekta (on je bilo podudaran sa subjektom glavne rečenice, bilo slobodan), (2) infinitiv sa subjektom u akuzativu, odnosno ak. s inf., (3) infinitiv sa subjektom u dativu, odnosno dat. s inf. (dvije su podvrste: (a) dativ može ujedno imati i ulogu adresata i ulogu vršitelja radnje glavnog glagola, i (b) dativ je samo vršitelj radnje glavnog glagola), (4) infinitivi sa subjektom u nominativu uz refleksivne glagole. Autor naznačuje kao problematično pitanje kategorijalne pripadnosti infinitiva (2) i (3) ne dajući jednoznačan odgovor. Da se ne radi o CP dopunama čini se posve izvjesno, no pitanje je jesu li one vP ili TP dopune ili nešto između. Informacija uz glagole govorenja nadalje može biti izražena i kao upravni i kao neupravni govor što je katkad teško razlučivo, a upotreba infinitiva obično sugerira da je riječ o neupravnom govoru.

Istim se teorijskim pristupom isti autor služi u radu o dopunama uz glagole opažanja u hrvatskome crkvenoslavenskom (MIHALJEVIĆ 2011C) u kojem jedno poglavlje također čine infinitivne dopune. One se uz glagole opažanja pojavljuju rijetko. Ako je riječ o dopunama aktivnim glagolima, uvijek se radi o akuzativu s infinitivom, dakako pod utjecajem grčkoga i latinskoga. Ako je dopuna refleksivnome glagolu, infinitiv je u konstrukciji s nominativom, a

ako je glagol pasiviziran, subjekt može biti i izostavljen. U pokušaju kategorizacije infinitivnih dopuna autor zaključuje da su one, kao i u suvremenome hrvatskom jeziku, najvjerojatnije projekcije vidske kategorije (AspP).

Od tri postojeća opća pregleda hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika u, kronološkim redom, prvom (MIHALJEVIĆ – REINHART 2005) infinitivne se konstrukcije spominju samo u poglavlju o *da*-rečenicama gdje se konstatira da zamjene infinitiva *da*-rečenicama ne treba smatrati balkanizmima, nego se gotovo uvijek radi o imitiranju latinske *ut*-rečenice.

Drugi je, pak, pregled (MIHALJEVIĆ 2009A) opširniji te osim spomenute tvrdnje spominje i konstrukcije dativa s infinitivom i akuzativa s infinitivom. Dativ s infinitivom, inače svojstven kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, češće je potvrđen u tekstovima s grčkim predloškom, nego u onima s latinskim predloškom. Za razliku od kanonskih starocrkvenoslavenskih tekstova u kojima se grčki odnosno latinski akuzativ s infinitivom prevode dativom s infinitivom, u hrvatskoglagoljskim je tekstovima dativ s infinitivom znatno rjeđi, ali se zato pojavljuje akuzativ s infinitivom. Ta je konstrukcija osobito česta uz glagole zabrane i zapovijedanja.

Najnoviji i dosad najopširniji i najtemeljitiji opći prikaz hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika skupine autora (HCSJ 2014) u dijelu *Sintaksa* bez oprimjerenja navodi da infinitiv može biti u funkciji subjekta. Infinitiv uz predikative u bezličnim konstrukcijama s logičkim subjektom u dativu naziva se dopunom te se, uz napomenu da je izbor predikativa u odnosu na starocrkvenoslavenski smanjen, navode primjeri najčešćih predikativa. Konstrukcije dativa s infinitivom i akuzativa s infinitivom obrađene su u sintaksi padeža na svojim mjestima, no samo tako da se navode primjeri tih konstrukcija. Akuzativ s infinitivom spominje se još i u poglavlju o latinskim prevedenicama, jednako kao i slučajevi zamjene infinitiva *da*-rečenicom, te konstrukcija *da* + infinitiv + prezent glagola *stvoriti.* Valja spomenuti i kako autori konstrukciju *za* + infinitiv nisu potvrdili u hrvatskome crkvenoslavenskome. U sintaktičke je, pak, hebraizme, samo kroz primjere, uvrštena konstrukcija ἐγένετο ἐν τῷ + infinitiv.

Supin se spominje u dijelu o tvorbi glagolskih oblika i tu se između ostaloga navodi kako nije česta kategorija, ali nije niti nikakva rijetkost.

Također u dijelu o tvorbi glagolskih oblika govori se o infinitivu u zanijekanim složenim oblicima imperativa i o infinitivu u oblicima futura prvog. Imperativi 2. lica tvoreni od niječnoga imperativa glagola *moći, hotêti* ili *brêći* i infinitiva jedna su od dvije vrste složenih

oblika imperativa. Riječ je o praslavenskoj konstrukciji za izricanje usrdne molbe ili stroge zabrane, a u starocrkvenoslavenskim tekstovima se pojavljuje sporadično. Ni u hrvatskoglagoljskim tekstovima ovaj oblik imperativa nije čest, a njegovoj je češćoj upotrebi, u odnosu na starocrkvenoslavenski, mogla pridonijeti i odgovarajuća konstrukcija *noli/nolite* i infinitiv.

Futur, pak, prvi jedini je, prema autorima, složeni glagolski oblik koji se u starocrkvenoslavenskome jeziku nije tvorio od *l*-participa, nego od infinitiva kojemu se dodavao prezent jednoga od tri pomoćna glagola: *hotêti, načęti, imêti.* Ovim se glagolima katkad dodaje i glagol *vъčęti.* Oblikom s glagolom *hotêti* izražavala se poželjnost ostvarenja radnje u budućnosti, oblicima s glagolima *načęti* i *vъčęti* izražavao se početak buduće radnje, a oblik s glagolom *imêti* upotrebljavao se kako bi se izrazila neizbježnost, tj. obvezatnost, buduće radnje. Ova je glagolska kategorija u starocrkvenoslavenskome još u razdoblju postanka. U hrvatskome crkvenoslavenskome, u kojem je ova kategorija također još u postanku, upotrebljavaju se ista četiri glagola, no glagol *včeti* pojavljuje se najčešće, a glagol *imêti* osobito je čest u zanijekanim oblicima. Osim toga, navedenim se glagolima pridružuje i glagol *početi,* ali i glagol *biti* u trenutnom obliku prezenta. Oblici *budu* i *infinitiv* za tvorbu futura osobitost su zapadnoslavenskih jezika, osobito staročeškoga. Postupnim širenjem, ovaj je futur kasnije postao svojstven i zapadnim južnoslavenskim jezicima, ponajprije čakavskom narječju. U hrvatskome crkvenoslavenskome oblici futura prvoga s trenutnim prezentom glagola *biti* preuzeti su, dakle, iz govornoga jezika, no unutar crkvenoslavenskoga sustava poticaj za njihovu upotrebu mogao je doći i od oblika futura drugog. Uz futur prvi autori navode kako se buduća radnja u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima, jednako kao i u kanonskim starocrkvenoslavenskim, mogla izražavati i »složenim oblicima drukčije strukture«. Jedna od takvih konstrukcija jest i aktivni particip prezenta (glagola *hotêti* i *imêti*) + infinitiv. Ona se u gramatičku kategoriju futura prvoga ne može uvrstiti zato što se upotrebljavaju oblici participa, a ne prezenta pomoćnih glagola, te se stoga isti mogu samo sklanjati, a ne i sprezati.

Odnosom sastavničke i rečenične negacije i infinitiva temeljito se u svojoj doktorskoj disertaciji (KOVAČEVIĆ 2012: 121–126) i u knjizi o negaciji (KOVAČEVIĆ 2016: 143–147) pozabavila Ana Kovačević. Obrađujući pitanje na koje sve načine negacija dolazi uz infinitiv autorica navodi infinitiv kao predikat rečenice (*infinitivus pro imperativo)* koji može biti uveden i glagolima govorenja te može doći i u obliku konstrukcije dativa s infinitivom. Infinitiv kao predikat (su)rečenice moguć je i kad dativ s infinitivom nema imperativno, nego

posljedično ili namjerno značenje. Zanijekani infinitiv potvrđen je i u konstrukciji perifrastičnog dativa s infinitivom. Riječ je o konstrukciji koju Mihaljević naziva *dativnom konstrukcijom.* Zanijekani infinitiv obrađuje se još u konstrukciji akuzativa s infinitivom i kao dio složenih glagolskih oblika, odnosno kao dopuna glagola koji za sebe nisu dovoljno obavijesni. Odnosu negacije i imperativnosti autorica kasnije posvećuje posebno poglavlje (KOVAČEVIĆ 2016: 262–275) u kojem iscrpno obrađuje složene oblike zanijekanog imperativa, problematizirajući posebno svaki od glagola kojima se tvori: *moĉi, nebrêĉi, hotêti.*

Konačno, valja spomenuti i sustavan, no zbog oskudnosti primjera manje detaljan, prikaz sintaktičkih službi infinitiva u *Pazinskim fragmentima* (MIHALJEVIĆ – VINCE 2012: 81, 83, 89–90) u kojem autorica J. Vince navodi primjere za konstrukcije dativa s infinitivom i akuzativa s infinitivom, te primjere infinitiva kao dopune modalnim i faznim glagolima (također i u tvorbi futura), infinitiva koji služi za izricanje svrhe ili namjere, te infinitiva kao dopune pridjevu ili imenici.

U drugim radovima, hrvatskoga crkvenoslavenskoga infinitiva i supina istraživači su se dotakli u onoj mjeri u kojoj je to odgovaralo njihovoj osnovnoj temi. Supin, ukoliko je potvrđen najčešće služi kao dokaz arhaičnosti teksta kojeg se obrađuje. Od infinitivnih konstrukcija najčešće se oprimjeruju nominativ s infinitivom, akuzativ s infinitivom i dativ s infinitivom, pri čemu prve dvije služe za prepoznavanje u kojoj mjeri hrvatski crkvenoslavenski tekst slijedi latinski predložak, a potonja služi kao znak arhaičnosti teksta, osobito ako infinitiv s dativom kao subjektom ima posljedično ili namjerno značenje.

4. SINTAKTIČKE FUNKCIJE INFINITIVA U HRVATSKOM CRKVENOSLAVENSKOM JEZIKU

4.1. Infinitiv kao predikat

S obzirom da se infinitiv verbalizirao, on je kao i svaki drugi glagolski oblik dobio sposobnost biti predikatom rečenice, te je postao predikatom infinitivne zavisne, odnosno podređene rečenice. U ovom se poglavlju o infinitivu kao predikatu rečenice, stoga, obrađuju samo oni primjeri infinitiva koji, ako se i pojavljuju u zavisnoj rečenici, temeljno pripadaju glavnoj odnosno, nepodređenoj rečenici – bilo da samostalno tvore njezin predikat, bilo da su njegovim dijelom.

4.1.1. Infinitiv kao dio složenog predikata

U hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku infinitivi samoznačnih glagola dolaze kao dopune finitnih oblika određenih glagola nepotpuna značenja i s njima tvore *složeni glagolski predikat*. Finitni glagolski oblici kojima je infinitiv dopuna nositelji su predikatnih kategorija, kako glagolskih (vrijeme, način), tako i kategorija sročnosti (lice i broj, pa i rod), te ujedno dopunjuju značenje predikata čiji je nositelj glagol u infinitivu. Kao složeni glagolski predikati mogu se promatrati samo sveze u kojima glagol u finitnom obliku jedino modificira značenje infinitiva, i nije nositelj rekcije, tako da infinitiv ne vrši nikakvu funkciju objekta i sukladno tomu ne može biti zamijenjen objektnom rečenicom ili imenicom. To su, s jedne strane, glagoli s modalnim ili modalno-temporalnim značenjem (*imati*/*iměti, směti, mòči* i sl.), i, s druge strane, tzv. fazni glagoli (*včeti, načeti, prěstati* i sl.). Subjekt radnje glagola u finitnom obliku i glagola u infinitivu identični su.

Svojstvenost je nekih složenih glagolskih predikata u tome što su glagoli koji ih tvore i koji traže dopunu u infinitivu prošli proces desemantizacije pri čemu su u velikoj mjeri izgubili svoje prvotno leksičko značenje. To im je, s jedne strane, omogućilo veliku frekventnost u jeziku, a s druge strane, ograničilo mogućnost upotrebe samo na određeni tip konteksta, približavajući ih riječima s isključivo gramatičkom ulogom u jeziku, odnosno, pomoćnim glagolima. Od pomoćnih glagola razlikuju se, međutim, po tome što još uvijek u nekoj mjeri čuvaju leksičko značenje, dok je ono kod pomoćnih glagola potpuno eliminirano. (MELVINGER 1980: 48–49).

Budući da klasifikacija glagola koji uz infinitiv kao dopunu tvore složeni glagolski predikat katkad ovisi o stupnju u kojem glagoli čuvaju ili ne čuvaju svoje prvotno značenje,

unutar odabranoga teorijskog okvira za ovaj rad, u nekim je slučajevima nemoguće povući oštre granice između infinitiva kao dijela složenoga predikata, i infinitiva koji je objektna dopuna glagolu.

Uzmemo li, naime, kao primjer glagol *moĉi*, jasno je da mu je infinitiv obavezna dopuna, odnosno da ga čak i u rečenicama u kojima izostaje treba pretpostaviti, ali i to da ne može biti riječi o objektnoj dopuni, jer glagol *moĉi* ne može uza se imati objekt. No, već s glagolom *imati*/*iměti* posve je drukčiji slučaj, budući da može biti upotrijebljen u izvornom značenju posjedovanja i imati objekt u akuzativu:

imiše že valamь kĉeri dvi – $BrVb_3$ 102c (Post 29,16),

ali i u modalno-temporalnom značenju i imati dopunu u infinitivu:

možeta li čašu spiti ûže azъ imamь ispiti – MVb_2 43c (Mk 10,38).

Slično je s glagolom *hotěti*/*htěti* koji može s infinitivom imati modalno-temporalno značenje i tvoriti složeni glagolski predikat:

s'lišati *te d(o)mь iz(drail)ь* ne hoĉetь *ěk(o)* s'lišati *me* ne hoĉetь – BrBrib 87a (Ez 3,7),

ali može imati i izrazito modalno značenje 'željeti' te imati uza se kao objekt imenicu:

ne hoĉetь g(ospod)ь semr'ti *grěšniku* – $BrVb_2$ 34c,

ili zavisnu rečenicu s finitnim glagolskim oblikom:

vi že ne hoĉu da izičete *delo* – BrDab 103c (Jdt 8,33),

ili infinitivnu rečeničnu dopunu:

ako trnie b(o)g(a)tstvitě istl'kov'ti *hotel' bi* – BrMavr 62a.

Jednako tako, i fazni glagoli mogu imati kao objekt imenicu:

prispě vrěme načni pěnie – FgTrans 3d,

ili imati dopunu u predikatnom participu s kojim također tvore neku vrstu složenoga glagolskog predikata:

ěkože přes'ta uče *r(e)če* – $MVat_8$ 138b (Lk 5,4).[38]

[38]U Građi su zabilježeni i primjeri u kojima se može činiti da fazni glagoli dolaze bez dopune, odnosno da su neprijelazni (npr. počene *iš'toritě s(veta)go lazara b(i)sk(u)pa i m(u)č(e)n(i)ka* – BrLab 163c; *vnide k nimь v korablь i* přešta *vitarь* – MHrv 27d Mk 6,51), no po našem sudu u takvim slučajevima treba pretpostaviti značenjski primjerenu (infinitivnu) dopunu.

U kroatističkoj i paleoslavističkoj literaturi *složeni glagolski predikat* s infinitivom različito se shvaća i tumači. R. Katičić pod tim terminom navodi samo složene glagolske oblike koji se tvore od pomoćnih glagola (KATIČIĆ 2002: 44–45), a infinitiv kao dopunu određenih semantičkih klasa glagola obrađuje samo u okviru *infinitivizacije:* preoblike kojom se već uvrštena, izrična ili namjerna, zavisna rečenica upotrebom infinitiva čvršće sklapa s glavnom, gubeći vlastite predikatne kategorije. Tako upotrijebljen infinitiv Katičić naziva srodnim predikatnom proširku. Na kraju izlaganja o preoblici infinitivizacije Katičić navodi da se infinitiv, osim kao subjekt, javlja i kao objekt te da to »potvrđuje većina primjera navedenih u ovom poglavlju [sc. infinitivizacija]« (KATIČIĆ 2002: 495sl.).

Za J. Silića i I. Pranjkovića (SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 289) složeni je glagolski predikat sveza suznačnoga, modalnoga ili faznoga, glagola i infinitiva samoznačnoga glagola u kojoj suznačni glagol izriče gramatičko, a samoznačni glagol leksičko značenje. S obzirom na primjere takvoga predikata koje autori navode (*Želi se posavjetovati, Pokušajte ih zaustaviti*), očito je kako autori u obzir uzimaju sveze u kojima je infinitiv dopuna kako modalnih, tako i suznačnih glagola, odnosno da u složeni glagolski predikat ubrajaju i sveze u kojima bi se infinitiv mogao smatrati objektnom dopunom. Slijedom navedenoga, autori u gramatici ne navode da infinitiv može biti objekt.

Slično kao i Silić i Pranjković za hrvatski jezik složeno glagolsko vrijeme određuje i *Gramatika na staroblgarskija ezik* za starobugarski, odnosno starocrkvenoslavenski. (GRAMATIKA 1993: 417–420). Složeni glagolski predikat sastoji se od samoznačnoga glagola u infinitivu, kao osnovnog člana, i od finitnoga glagolskog oblika koji kao pomoćni član ima prilično apstraktno značenje: ne izražava radnju, nego faznu ili modalnu ocjenu osnovnog značenja izražena glagolom u infinitivu. Navodi se i važan kriterij za klasifikaciju glagola koji s infinitivom čine složeni glagolski predikat: dio složenoga glagolskog predikata mogu biti samo glagoli kod kojih je subjekt obiju radnji (i one finitnog glagola i one infinitiva) identičan. Prema tomu, složeni glagolski predikat u svezi s infinitivom tvore ne samo modalni i fazni glagoli kao što su *mošti, sъměti, trěbovati, iměti, vъčeti, načeti* i sl., nego i glagoli modalni u širem smislu riječi, kao što su *iskati, voliti, želěti, tъštati sę, navyknǫti* i sl., kada im je subjekt radnje identičan sa subjektom infinitivom iskazane radnje. Ista gramatika razlikuje infinitiv kao subjekt (GRAMATIKA 1993: 413–414), no infinitiv kao objekt ne spominje se izrijekom.

Konkretnije kriterije za razlikovanje infinitiva kao dijela složenoga predikata i infinitiva kao objektne dopune ponudili su J. Melvinger za hrvatski, i R. Večerka za

starocrkvenoslavenski jezik. Isključujući iz svoje studije analitički glagolski oblik futura I., Melvinger razlikuje infinitiv koji je semantička dopuna predikata od infinitiva koji je u ulozi objekta, a osnovu za razlikovanje predstavlja (ne)nezamjenjivost s (glagolskom) imenicom. Prema tomu, infinitiv je dio složenog predikata uz glagole koji uza se kao objekt ne mogu imati imenicu, i samo u značenjima u kojima ju ne mogu imati. Takvi su npr. modalni glagoli *moći, smjeti, morati, trebati, umjeti, običavati, htjeti, uspjeti, sjetiti se, nastojati, pokušati, namjeravati, odlučiti,* i sl., fazni glagoli kojima fazno značenje nije inherentno, npr. *stati, uzeti, krenuti, ići,* i sl., te kauzativni glagoli poput *dati, dopustiti, narediti, primorati,* i sl. (MELVINGER 1980: 47–153). S druge strane, infinitiv je objekt uz glagole poput *početi, prestati, prionuti, odlučiti se, spremati se, oklijevati, obećati, željeti, navići, naučiti se, sramiti se, bojati se, očekivati, vjerovati,* i sl., glagole koji kao objekt u hrvatskom mogu imati (glagolsku) imenicu. (MELVINGER 1980: 154–184).

Za R. Večerku (VEČERKA 1993: 82–86; VEČERKA 1996: 146) složeni glagolski predikat – koji on naziva *opisnim predikatom* – tvore samo one konstrukcije finitnoga glagola s infinitivom u kojima infinitiv nema funkciju objekta, a osnovni je kriterij razlikovanja (ne)mogućnost njegove zamjene objektnom rečenicom. Ipak, Večerka kao primjere navodi samo glagole *iměti, hotěti, (vъz)mošti, račiti,* te *vъčeti, načeti* i *prěstati, sъkonьčati* – u isto vrijeme upozoravajući da glagoli *trěbati* i *hotěti* mogu imati kao dopunu *da*-rečenicu pa ne tvore *opisni predikat* – premda bi se strogom primjenom istaknutoga načela popis zasigurno mogao proširiti na većinu glagola koji s infinitivom isključivo tvore svezu u kojoj je subjekt radnje finitnoga glagola i radnje glagola u infinitivu identičan, budući da u starocrkvenoslavenskome distribucija infinitiva u takvim ustrojstvima još nije ozbiljnije narušena upotrebom objektnih *da*-rečenica. Drugim riječima, takvim bi kriterijem u opisne predikate trebalo uvrstiti i sveze infinitiva s velikim brojem glagola navedenih u spomenutoj *Gramatika na staroblgarskija ezik*, no Večerka se ipak ne trudi ponuditi iscrpan popis.

Složeni glagolski predikat, očito je, s obzirom na opseg glagola koji ga s infinitivom tvore, moguće uže ili šire definirati. U ovom radu primjenjuje se uže shvaćanje utoliko što se termin, odnosno klasifikacija infinitiva kao dijela složenoga glagolskoga predikata, ograničuje samo na sveze infinitiva s nekoliko glagola za koje je užu priljubljenost dvaju glagola (onoga u finitnome obliku i onoga u infinitivu) razložno pretpostaviti, bilo stoga što glagol u finitnome obliku ne pokazuje mogućnost uzimanja imenice ili rečenice s finitnim oblikom kao objektom, bilo stoga što se može utvrditi određeni proces desemantizacije u kojem glagol u

finitnome obliku koji je nositelj predikatnih kategorija gubi svoje osnovno značenje, približavajući se upotrebom riječima sa samo gramatičkom funkcijom u jeziku.

Nadalje, u prikazu se primjenjuje određena generalizacija. To znači da se, strogo govoreći, ne može za *svaki* primjer infinitiva s određenim glagolom u istraženom korpusu tvrditi da je dio složenoga glagolskoga predikata, a ne infinitiv kao objektna dopuna, i obratno. Na razini bi se, naime, pojedinačnih primjera razlika kod pojedinih glagola često mogla utvrditi tek na temelju značenjskih finesa upotrijebljenoga glagola. Upuštanje u razlučivanje tih finesa bio bi, međutim, nemoguć posao, prvo iz razloga što su tekstovi kojima se bavimo prilično vremenski udaljeni i pristupati im na temelju suvremenoga jezičnog osjećaja moglo bi polučiti krive zaključke, a onda i zato što su neki od glagola potvrđeni samo jednim ili dvama primjerima pa bi zaključci iz nedostatnih dokaza također mogli biti pogrešni.

4.1.1.1. Infinitiv kao dopuna modalnim i faznim glagolima

4.1.1.1.1. Modalni glagoli s infinitivom

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku infinitiv je dopuna modalnim glagolima *moĉi, vzmoĉi, izmoĉi* i *směti* kojima se izražava mogućnost, odnosno, ukoliko su zanijekani, nemogućnost vršenja radnje glagola u infinitivu (1). Glagolima *moĉi, vzmoĉi* i *izmoĉi* izražava se činjenična (ne)mogućnost, odnosno to da gramatički subjekt objektivno ima ili nema priliku ili sposobnost vršenja radnje izražene infinitivom. Glagolom *směti* problem se faktičke mogućnosti ili nemogućnosti vršenja radnje izražene infinitivom uopće ne postavlja, nego se ona pretpostavlja, a njime se izražava subjektivna procjena govornog lica o tome je li ostvarenje radnje iskazane infinitivom prihvatljivo ili ne. Ukoliko je infinitiv pasiviziran ovim se glagolima izražava (ne)mogućnost, odnosno (ne)prihvatljivost toga da subjekt bude trpitelj radnje glagola u infinitivu:

1) a) *ne* možete *bo b(og)u* rabotati *i mamonĕ* – MBrib 39c
   οὐ *δύνασθε* θεῷ *δουλεύειν* καὶ μαμωνᾷ – Mt 6,24
   non *potestis* Deo *servire* et mamonae – Mt 6,24
   b) *ěkože v' mat(e)ri g(ospod)ni d(ě)vstvo* poskr'niti se ne v'zmog'lo es(tь) – BrMosk 25c
   sicut in matre Domini non *potuit* virginitas *violari*
   c) *k'to* smi *emu* reĉi *s'tvorilь esi b(e)z(a)k(o)nie* – BrDab 101b
   τίς ὁ εἴπας ἔπραξεν ἄδικα – Job 36,23
   quis *potest* ei *dicere* operatus es iniquitatem – Job 36,23

Glagoli *(vz)moĉi* i *směti* semantički su vrlo bliski što dokazuju primjeri poput *Možemo li doći odmah?, Ne možete ga sada ostaviti.* u suvremenom hrvatskome jeziku, kao i sporadični primjeri njihove zamjene u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, te primjeri poput (1a).

Glagolima *moĉi, vzmoĉi, izmoĉi* i *směti* infinitivna je dopuna obavezna, jer je bez nje izraz značenjski nepotpun. Dakako, infinitiv ne mora nužno biti izrečen, nego se može pretpostaviti i iz konteksta.[39] To što je infinitiv kao dopuna ovim glagolima obavezan, ujedno znači da mu nema pandana u upotrebi. Čak, dakle, i kada se uz izostanak infinitiva kao naizgled objektna dopuna glagolu pojavljuje koja zamjenička riječ:

dl'go pretrpě židomь t(a)kovaě směv'šemь *na g(ospod)a* – PsFr 59b (CommPs 63,10)

[39] Do ekonomijom izraza motiviranih izostavljanja infinitiva uz glagol *moĉi* najčešće dolazi u složenim rečenicama s dvama ili više predikata (npr. *nuždahu se muži obratiti k' z(e)mli i ne* možahu– BrDrag 171a Jon 1,13) ili u odgovorima na pitanja (npr. *možeta li čašu piti ûže azъ imamь piti ona že rěs'ta* moževe – MBerl 175c Mt 20,22).

riječ je o izostavljanju infinitiva, npr. *tvoriti*, te je zamjenička riječ objekt uz izostavljeni infinitiv, a ne uz modalni glagol. (MELVINGER 1980: 50–52).

Glagol *imati/iměti* dopunjen infinitivom gubi svoje izvorno značenje posjedovanja i dobiva značenje potrebe ili nužnosti vršenja radnje glagola u infinitivu. Svezom s infinitivom glagol *imati/iměti* prestaje biti samoznačan i postaje modalan te izražava modalnost nužnosti – bilo činjenične, bilo zahtijevane ili očekivane.[40] Osim u modalnom značenju sveza *imati/iměti* s infinitivom rabi se i u temporalnom značenju, te je jedan od načina tvorbe futura I. Nužnost vršenja radnje katkad nije moguće izbjeći, te ona postaje neminovna budućnost. Pri tom modalno značenje spomenute sveze blijedi, a temporalno postaje dominantno. Oštru, međutim, granicu između modalnoga i temporalnoga značenja ove sveze u mnogim slučajevima nije moguće povući, a tako je bilo već u starocrkvenoslavenskome jeziku. (DAMJANOVIĆ 2005A: 170; VEČERKA 1993: 82–83; GEORGIEVSKI 1990: 27–28). To je dobro vidljivo u sljedećem hrvatskom crkvenoslavenskom primjeru:

2) iv(a)nь krs'tit' vi vodoju vi že *krs'titi se imatě* d(u)homь s(ve)timь – BrDab 20a
Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ ἐν πνεύματι *βαπτισθήσεσθε* ἁγίῳ – Dj 1,5
Joannes quidem baptizavit aqua vos autem *baptizabimini* Spiritu Sancto – Dj 1,5

gdje se izraz *krs'titi se imatě* može shvatiti i temporalno, kao 'krstit ćete se/bit ćete kršteni', i modalno, kao 'trebate se krstiti/morate se krstiti'. I kada se rabi u temporalnom smislu za izražavanje futura sveza *imamь* + infinitiv još uvijek djelomično zadržava modalno značenje obaveznosti i nužnosti.

[40] U (staro)crkvenoslavenskom jeziku sveza *imamь* + infinitiv mogla je izražavati i modalnost mogućnosti, što je svakako zanimljivo budući da *nužnost* isključuje *mogućnost*, i obratno. R. Večerka, koji je dosta pažnje posvetio pitanju modalnosti u najranijim fazama razvoja slavenskih jezika (VEČERKA 1973; VEČERKA 1985; VEČERKA 1996: 90–110), smatra kako su u početku modalnost nužnosti i mogućnosti (obje uvjetovane vanjskim čimbenicima) tvorile jedno zajedničko i ne jasno razdijeljeno semantičko polje koje on naziva *Notwendigkeits- und Möglichkeitsmodalität*, a sama je modalnost proizašla iz značenja posesivnosti i očituje se u dvama osnovnim tipovima: s jedne strane stoji konstrukcija dativ + glagol *biti* u impersonalnoj formi + infinitiv (*mihi est* verbalna konstrukcija) sintaktički tvorena na isti način kao i posesivna konstrukcija **jeji bě bratrъ*, a s druge strane konstrukcija glagola *iměti* u personalnoj formi + infinitiv. U tom smislu Večerka sredstva izraza poput *mošti* ili *dlъžьnъ byti* tumači kao transportirane dubinske strukture *mošть iměti*, odnosno *dlъgъ iměti.*

Upotreba sveze *imamь* + infinitiv u (staro)crkvenoslavenskom za izražavanje modalnosti mogućnosti dokazuje se zamjenjivošću takve sveze onom *mogu* + *infinitiv* u različitim spomenicima, odnosno prevođenjem starogrčkog δύναμαι + *infinitiv*. (GEORGIEVSKI 1990: 28; VEČERKA 1996: 103–104). U korpusu istraživanja primjeri u kojima bi sveza *imamь* + infinitiv izražavala, ne potrebu ili nužnost, nego mogućnosti, nisu zabilježeni, a nismo ih uspjeli otkriti ni pretragom po u literaturi zabilježenim mjestima. Takvo zapažanje dodatno potkrepljuje činjenica da je u *I.* i *II. vrbničkom misalu* pisac izraz *ne imatь naslědovati* neovisno o grčkom ili latinskom predlošku promijenio u *ne imat' naslědiě* (*ne imat' bo nas'lědiě s(i)nь rabininь sa sinomь s'vobod'nie* – MVb$_1$ 58c; οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας – Gal 4,30; *non enim haeres erit filius ancillae cum filio liberae* – Gal 4,30; usp. *ne imatъ naslědovati* – Slepč)

U većini primjera upotrebe glagola *imati/iměti* s infinitivom nije moguće odrediti je li riječ o modalnom ili temporalnom značenju. Rijetki primjeri u kojima je to moguće (3a, 3b), u kojima je dominantan jedan od dva suprotna pola izraza, pokazuju da u svakom od primjera treba računati i sa semantičkim i s gramatičkim značenjem sveze. Njihovo istovremeno postojanje u jeziku pokazuje da se u većini slučajeva nijedno od značenja ne može *a priori* isključiti. Oni primjeri u kojima je jedno od dvaju značenja na temelju nekih pokazatelja moguće prepoznati kao izraženije pokazuju da su oba značenja istovremeno prisutna u primjerima u kojima nemamo takvih pokazatelja, a takvi prevladavaju.

3) a) budetь va tь danь g(lago)letь g(ospod)ь *poslušati imamь* neba – BrVO 446b
ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ λέγει κύριος *ἐπακούσομαι* τῷ οὐρανῷ – Hoš 2,21
erit in die illa *exaudiam* dicit Dominus *exaudiam* caelos – Hoš 2,21

b) viděše bo se ob'ěti v grisě i v nečistotě uvezani egda ego ubiše egože *častiti i poklanati imeli bi* – $BrVb_3$ 140b
viderunt enim se ingenti crimine impietatis astrictos quando illum occiderunt quem venerari et adorare debuerunt – *Hom. Augustini, In Io. tract. 31.*

U prvom primjeru (3a) upotreba izraza *poslušati imamь* za prijevod grčkog i latinskog jednostavnog futura (ἐπακούσομαι, *exaudiam*) sugerira nam da je temporalno značenje sveze dominantnije. Temporalno, futursko, značenje ogleda se i u prethodno upotrijebljenu futuru *budetь.* Tek, međutim, smisao upotrijebljena izraza i teološke implikacije čitave rečenice isključuju modalno značenje obveze ili nužnosti vršenja radnje izražene infinitivom. Kako je iz izraza *glagoletь gospodь* očito da je vršitelj radnje Bog, značenje 'moram poslušati/trebam poslušati' izraza *poslušati imamь* gotovo u potpunosti valja isključiti, jer u Bogu nema prisile i njega se ne može primorati na nešto. Ipak, čak i u ovom primjeru futursko značenje izraza *poslušati imamь* nije potpuno isključivo, jer može biti riječi o Božjem obećanju. U tom slučaju, Bog je obavezan samomu sebi i svojoj riječi, a on je uvijek vjeran svojim obećanjima. Drugi primjer (3b) pokazuje drugi kraj pola, odnosno pokazuje čisto semantičko značenje sveze glagola *imati/iměti* i infinitiva. U njemu je glagol *iměti* u kondicionalu, a to samo po sebi isključuje mogućnost (dodatnog) futurskog značenja izraza *častiti i poklanati imeli bi.* Kondicional je, naime, kao način kojim se izražava pogodbenost i poželjnost vršenja radnje glagola već usmjeren na budućnost. Izražava radnju koja nije aktualizirana ni u sadašnjosti ni u prošlosti, nego je tek moguća ili poželjna u, bilo relativnoj, bilo apsolutnoj, budućnosti.

Složeni glagolski predikat u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku tvori i sveza glagola *podobati* u personalnom obliku s infinitivom. Ona je značenjski bliska svezi *imamь* +

infinitiv, te izražava potrebu ili nužnost vršenja radnje izražene infinitivom, prevodeći najčešće latinski izraz *debeo* + infinitiv, ali i sveze *oportet* + infinitiv, *licet* + infinitiv, ili tzv. perifrastičnu konjugaciju pasivnu (gerund/gerundiv + oblici glagola *biti* + infinitiv):

4) čto oče *podobahь stvoriti* vinogradu moemь i ne stvorihь – FgβNov b/c
τί ποιήσω ἔτι τῷ ἀμπελῶνί μου καὶ οὐκ ἐποίησα – Iz 5,4
quid est quod *debui* ultra *facere* vineae meae et non feci ei – Iz 5,4

U starocrkvenoslavenskom jeziku glagol *podobati* s dopunom u infinitivu rabljen je isključivo u impersonalnom obliku 3. lica jednine[41], a takvi primjeri nalaze se i u istraženom korpusu (npr. *čto oče* podobaše mi stvoriti *vinogradu moemu i ne stvorih'* – MRoč 90a Iz 5,4), i zastupljeniji su od onih s personalnim oblikom glagola *podobati*. Infinitiv u takvim rečenicama zauzima položaj subjekta, a njegov je subjekt, ako je izražen u dativu. Taj je, pak, dativ ujedno i daljnji objekt glagola *podobati.*

Za razliku od (staro)crkvenoslavenskog, u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku glagol *podobati* s infinitivom, uz impersonalnu, razvija i personalnu upotrebu, što je određena inovacija u odnosu na (staro)crkvenoslavenski jezik. (HCSJ 2014: 308). Budući da lični oblik glagola *podobati* postaje sposoban izraziti subjekt, subjekt infinitiva se izostavlja. Svi primjeri u istraženom korpusu ograničeni su na njegov »latinski dio«. Zanimljivo je, međutim, da se među primjerima iz zborničkih tekstova u istraženom korpusu ne nalazi nijedna takva potvrda. To upućuje na zaključak da poticaj za personalnu upotrebu glagola *podobati* s infinitivom nije došao iz govornoga jezika, nego se razvio kao književna osobina u potrebi da se prikladno prevedu latinski izrazi *debeo* + infinitiv, a da se zadrži crkvenoslavenski leksem.

4.1.1.1.2. Fazni glagoli s infinitivom

Faznim glagolima nazivaju se glagoli koji označuju različite faze odvijanja radnje samoznačnoga glagola, odnosno njezin početak, sredinu, ili završetak. Premda infinitivna dopuna uz njih nije obavezna:

prispě vrěme načni pěnie – FgTrans 3d;
dond(e)že es(a)mь t(ě)lomь ne prestanu *ot pěniě* – PsFr 120c (CommPs 145,2),

uvrštavamo ih među glagole koji s infinitivom tvore složeni glagolski predikat zbog tri razloga:

[41] Usp. SJS 1958 – 1997, s. v. *podobati*, sv. III, 96–97.

1) zbog učestale upotrebe kod nekih je faznih glagola (*včeti, načeti*) došlo do blijeđenja izvornoga značenja, te se rabe u gramatičkom smislu za tvorbu složenoga glagolskog oblika futura I.,

2) za neke je od faznih glagola u (staro)crkvenoslavenskom svojstvena upotreba predikatnog participa kao dopune te s njim također tvore složeni glagolski predikat (npr. *ne* us'taěhota p'lačuĉi *oči ego* – BrDab 276d), i

3) fazni glagoli izražavaju tek faze procesa ili radnje u trajanju i dopuna im je redovito glagolska te s njom tvore uže gramatičko-semantičko jedinstvo (DEJANOVA 1982: 203).

S obzirom na to da se faznim glagolima izražavaju različite faze radnje koja je *u trajanju*, kao dopunu uzimaju isključivo infinitive nesvršenih glagola. U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, jednako kao i u starocrkvenoslavenskome (VEČERKA 1993: 85), infinitiv je kao dopuna potvrđen samo uz fazne glagole kojima se izriče:

a) početak (ingresivni glagoli: *načenati, načeti, načinati, počenati, početi, počinati, vьčeti*) (5a), ili

b) završetak radnje (egresivni glagoli: *dosvrьšiti, ostati se, ostavlati, ostaěti (?), počiti, prěstaěti, prěstati, ustaěti*) (5b, 5c):

5) a) *načesta* oba *plakati se* ot veselič – BrN_1 210d
ἔκλαυσαν ἀμφότεροι – Tob 11,9
coeperunt ambo *flere* prae gaudio – Tob 11,11

b) *ustaěhu* bo *živěti* – $BrVat_{19}$ 317a
desinebant enim *vivere – Sermo s. Augustini*

c) iže ... lěki ne *prestaše* vь vinogradě tega *težati* – $BrVb_3$ 61d
qui ... quasi non *destitit* in vineae cultura *laborare – Hom. s. Gregorii pp*

Od faznih glagola koji izražavaju središnji dio radnje (kontinuativni glagoli), odnosno njezino trajanje, onih pravih koji su »čisto« kontinuativni (poput hrv. *nastavljati*), izuzmemo li formalno zanijekane egresivne glagole (4c), nema u *Građi.* Drugi, pak, kojima je kontinuativnost tek jedno od mogućih značenja, čini se, imaju kao dopunu particip prezenta:

ne v'spomenuše se na prebiše sveĉaûĉe *nepodob'naě* – PsFr 71r;
aĉe ne bila bi i vlastь posteĉi ono množ'stvo lačuĉe prebilo bi – BrDrag 78d;
ěkože priležahu vprašaûĉe *i vsklon' se reče imь* – $MVat_4$ 52d.

Njima se može pridružiti i glagol *biti* upotrijebljen u svezi s participom prezenta:

pride v nazar'tь i bě povinue se *ima* – MPt 5b

čime se naglašava durativnost radnje koja se odvija unutar duga vremenskog perioda (VEČERKA 1961:82). S obzirom na to da je particip u ovoj konstrukciji obvezatan dio složenoga glagolskog predikata, u literaturi ga se naziva *predikatnim participom.* (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 236; MIHALJEVIĆ – VINCE 2012: 89; ETEROVIĆ 2014: 165; VRTIČ 2009: 315).

Dopunu u participu mogu imati i egresivni glagoli:

a) kada su zanijekani te imaju kontinuativno značenje:

nikoliže ne prěstanetь tvore *plodi* – MOxf$_1$ 27b,

ali i b) kada nisu zanijekani te izražavaju kraj radnje koja je imala duže trajanje:

doideže skončaetь p'e i ědi – BrVO 465a;
eda li ustaetь boruči se *protivu dьěvlu* – BrVb$_4$ 112d.

Kako su konstrukcije s predikatnim participima gotovo redovito prijevodi istovjetnih grčkih konstrukcija, njihova se upotreba u starocrkvenoslavenskom jeziku katkad smatra sintaktičkim grecizmom. (DAMJANOVIĆ 2005A: 157; VRTIČ 2009: 316). Takvo, međutim, mišljenje nije opravdano. Dokazuju to, doduše rijetke, potvrde različitog prevođenja u starocrkvenoslavenskome, ali i stariji tekstovi različitih slovenskih jezika. (VEČERKA 1961: 72–74; VEČERKA 1993: 97–98).

Da je zaista riječ o organskoj jezičnoj upotrebi svjedoče i hrvatskoglagoljski tekstovi, jer se u rječničkoj *Građi* sporadično nalaze i primjeri participa uz fazne glagole za koje predložak nije grčki, nego latinski, i gdje u latinskome kao dopuna dolazi infinitiv, a ne particip, odnosno primjeri u kojima predložak ne može biti poticaj za upotrebu participa:

egda přèsta g(lago)le : cum *cessassent loqui* – BrVb$_1$ 249a (Jdt 6,1);
niedino vrěme ne přěstaetь *g(ospod)ь dělateli* posilae : nullo tempore *destitit* operarios *mittere* – BrVb$_2$ 7c (hom. s. Gregorii pp.);
iže ne přěs'taûtь *v'se d'ni* vapiûče : qui *non cessant clamare* – BrOxf 397d (praefatio);
tvrdostan'no ne ustaěše prop(o)v(ě)dae : instanter *praedicavit* – BrN$_2$ 415b (Leg. s. Philippi ap.).

Pogleda li se distribucija dopuna faznih glagola u tvorbi složenih glagolskih predikata u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, vidljivo je da ingresivni glagoli imaju kao dopunu infinitiv, a kontinuativni glagoli particip, dok egresivni glagoli (čak i kad su zanijekani te imaju kontinuativno značenje) mogu imati kao dopunu i particip i infinitiv.

U kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima infinitiv je kao dopuna egresivnim glagolima rijedak, odnosno tu je particip dominantan oblik. (VEČERKA 1993: 86).

U hrvatskim crkvenoslavenskim pak tekstovima, infinitiv i particip u ovoj su funkciji otprilike podjednako zastupljeni. Međutim, infinitivne dopune egresivnim glagolima u korpusu istraživanja pretežito su zastupljene u njegovom »latinskom dijelu«, a rijetke potvrde s grčkim predloškom su jedino na mjestima gdje i u grčkom dolazi infinitiv.

Takva nas raspodjela navodi na zaključak da je particip kao dopuna egresivnim glagolima (*dosvrьšiti, prěstati/prěstaěti, ustati/ustaěti*) starija jezična osobina, a njegova sporadična upotreba u tekstovima s latinskim predloškom u kojima se ne nalazi particip nego infinitiv, odnosno u kojima je particip upotrijebljen neovisno od predloška ili predlošku usprkos, mogla bi značiti da su ti prijevodi nastali u vrijeme dok je participska dopuna u organskom sustavu jezika prevoditelja bila uvrježenija od infinitivne, kao i to da je riječ o dobro uočenoj i usvojenoj crkvenoslavenskoj sintaktičnoj jezičnoj normi. Teško je, međutim, pouzdano odrediti što je od ovoga dvoga bio slučaj. Tim više što u istom hrvatskom crkvenoslavenskom odlomku teksta nalazimo potvrde i dopune u participu i dopune u infinitivu:

> *na učenie věrnihь pr(o)r(o)ki* s'birati ne prěstaetь ... *niedino vrěme* ne prěstaetь *g(ospod)ь dělateli* posilae – $BrVb_2$ 7c (hom. s. Gregorii pp.),

pa bi poticaj za upotrebu participa kao dopune mogla biti i želja da se tekst stilizira variranjem dvaju mogućih sredstava izraza.

* * *

Modalni i fazni glagoli s kojima infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku tvori složeni glagolski predikat nisu brojni, no njihova je upotreba izrazito učestala. U korpusu istraživanja oni zauzimaju preko 30% svih slučajeva. Razlika između korpusa i pomoćnog korpusa zborničkih tekstova nema, barem ne kategorijalnih. Jedine su razlike što personalnu upotrebu glagola *podobati* s infinitivom u zborničkim tekstovima nismo zabilježili, i što se u *Grškovićevom zborniku* nalazi nekoliko upotreba glagola *morati* s infinitivom za izražavanje nužnosti vršenja radnje, što je očito utjecaj govornoga hrvatskog jezika.

4.1.1.2. Složeni glagolski oblici s infinitivom

Velika učestalost upotrebe modalnih i faznih glagola u jeziku omogućila je nekima od njih – zajedno sa semantičkim i pragmatičkim čimbenicima – to da im je leksikalno značenje počelo blijedjeti te su počeli dobivati gramatičko značenje, odnosno upotrebljavati se za tvorbu složenih glagolskih oblika futura I. i opisnog imperativa. O složenim glagolskim oblicima futura I. i opisnog imperativa u hrvatskom se crkvenoslavenskom može govoriti samo uvjetno.

4.1.1.2.1. Futur

4.1.1.2.1.1. Izražavanje budućeg vremena u slavenskim jezicima

Starocrkvenoslavenski jezik izražavao je buduću radnju na nekoliko načina: uporabom jednostavnih oblika prezenta, ili složenim, opisnim, oblicima. Za izražavanje buduće radnje često su se rabili prezentski oblici u prvom redu svršenih glagola.[42] Osim prezenta, postojao je i veliki broj opisnih tvorbi: glagoli *iměti, hotěti* i *načęti*/*vъčęti* + infinitiv koji su se ujedno rabili i u svom leksikalnom značenju; trenutni prezent glagola *biti* (*bǫdǫ*) + *-l*-particip za izražavanje buduće radnje koja se događa prije druge buduće radnje; trenutni prezent glagola *biti* (*bǫdǫ*) + drugi participi i pridjevi. (BIRNBAUM 1958; IVANOVA-MIRČEVA 1962; REINHART 1993: 217–234; GRAMATIKA 1993: 301–308; VEČERKA 1993: 174–185; HCSJ 2014: 210, 253–257).

Nepostojanje u starocrkvenoslavenskim spomenicima sintetičkog oblika za futur i uporaba različitih jezičnih sredstava za izražavanje buduće radnje, od kojih se nijedan nije nametnuo, pokazuje da u vrijeme općeslavenskoga jezičnog jedinstva futur kao gramatička kategorija u jeziku još nije postojao[43] i da se razvio naknadno. Taj zaključak dodatno potkrepljuje činjenica da suvremeni slavenski jezici na različite načine tvore futur, a povijesne

[42]U malenu broju slučajeva futursko značenje mogli su imati i prezentski oblici nesvršenih glagola, no njima su se najčešće izražavale dodatne okolnosti vršenja buduće radnje, poput njene iterativnosti ili toga da određeni proces počinje i nastavlja se u budućnosti. (BIRNBAUM 1958: 19–21; IVANOVA-MIRČEVA 1962: 49–67; HABURGAEV 1974: 264–265; UGRINOVA-SKALOVSKA 1979: 108; GRAMATIKA 1993: 302–303; VEČERKA 1993: 182–184).

[43]Naslijeđe je to praindoeuropskog jezika koji također nije imao futur kao posebno glagolsko vrijeme. (SZEMERÉNYI1996: 285–288; MATASOVIĆ 2008: 285)

potvrde u jednim jezicima načina poznatih iz drugih slavenskih jezika pokazuju da su se inovacije u izražavanju budućeg vremena različito prostorno širile[44] i međusobno nadmetale[45].

Kasniji razvoj futura nije neobičan. Činjenica da je upućivanje na buduće vrijeme povezano s događajima koji su još neostvareni i prema tomu neizvjesni, jasno razdvaja buduće vrijeme od ostalih vremena. Iskazi o budućem vremenu uvijek su povezani s vjerojatnošću da se neki događaj ostvari, a vjerojatnost i mogućnost pripadaju području modalnosti.

Povezanost futura i modalnosti ne očituje se, međutim, samo u području semantike, nego, tipološko-lingvistički gledano, oblici i konstrukcije koje su se u jezicima svijeta razvile u futur, s jedne strane, često pokazuju da su modalnog porijekla, a s druge strane, gotovo bez izuzetka imaju sposobnost izraziti neki oblik modalnosti. (BYBEE I DR. 1994: 243–244, 252–253; MARKOPOULOS 2009: 9). Izvori markera za futur mogu biti različiti (poput morfema za aspekt ili voluntativnih glagola), no isključivo su ne-temporalna značenja, a temporalno značenje kod njih postaje snažnije tijekom procesa gramatikalizacije. To je ujedno jedan od razloga zašto markeri za futur često nose čitav spektar različitih semantičkih nijansi, čuvajući, barem u nekim kontekstima, svoje izvorno značenje. (DAHL 2000: 313).

Tipološka su istraživanja pokazala da markeri za futur samo iznimno rijetko imaju isključivo temporalno značenje (COMRIE 1989: 52). Oni markeri za futur koji nisu aspektne naravi, pripadaju ograničenom broju leksičkih izvora: glagolima kretanja, želje, sposobnosti, egzistencije, obaveznosti i nužnosti, te ingresivnim glagolima. (BYBEE I DR. 1994: 251–253).

[44]H. Andersen (ANDERSEN 2006) razlikuje 4 osnovna tipa opisnih futurskih tvorbi, od kojih se svaki može dodatno podijeliti. Tip A predstavlja tvorbe modalnih glagola *imati* (A1) i *hotěti* (A2) s infinitivom i zastupljen je u južnoslavenskim jezicima te sporadično u zapadnoslavenskim jezicima, a u staroruskim se tekstovima pojavljuje isključivo pod starocrkvenoslavenskim utjecajem. Tip B tvori futur pomoću trenutnog prezenta glagola *byti* i infinitiva (B1), odnosno *l*-participa (B2), i zastupljen je u zapadnoslavenskim jezicima te u zapadnom dijelu južnoslavenskih jezika, a *bǫdǫ* + inf. (tip B1) od 15. stoljeća i u istočnoslavenskim jezicima. Tip C su tvorbe futura konstrukcijom ingresivnih glagola *načęti, počęti, vъčęti* (C1), glagola *ěti* u ingresivnom značenju (C2) s infinitivom koji je (osim u starocrkvenoslavenskome i hrvatskome crkvenoslavenskome (C1)) isključivo zastupljen u istočnoslavenskim jezicima, no i u njima je od novovjekovlja potisnut tipom B1. Četvrti tip D su pojedinačne pojave opisne futurske tvorbe koje su se razvile na užem području i ne moraju biti zajedničko slavensko naslijeđe, poput *iti* + inf. potvrđena u staročeškom i sporadično u slovačkom i srpskom, *stati* + inf. u novovjekovnom ruskom, i *sakati* + *da*-rečenica u makedonskom.

[45]Staročeški izražava buduće vrijeme pomoću trenutnog prezenta, *budu* + inf., *chcu* + inf., *jmám* + inf., *budu* + *l*-particip; staropoljski osim konstrukcija sa **bǫd-* koje su se nametnule, poznaje i konstrukcije *chcieć* + inf. i *mieć* + inf.; staroruske povelje imaju u značenju futura trenutni prezent, *hoču* + inf., *imu* + inf., *počnu/učnu* + inf., *budu* + *l*-particip i *budu* + inf.. (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 86).

U procesu gramatikalizacije[46] do futurskih oblika ovi glagoli prolaze čitav niz promjena od blijeđenja leksičkog značenja do fonetske erozije, gubljenja ranijih morfosintaktičkih obilježja, fiksiranja reda riječi, ili gubljenja granica među riječima.

Navedenim semantičkim razredima glagola pripadaju i (staro)crkvenoslavenski glagoli koji s infinitivom tvore opisne izraze za izražavanje budućeg vremena. Te opisne tvorbe s infinitivom uvjetno se u gramatikama, prema analogiji sa stanjem u suvremenim slavenskim jezicima, nazivaju *futurom I.* (HAMM 1974: 179; DAMJANOVIĆ 2005A: 148; HCSJ 2014: 210, 253–256), no riječ je o oblicima koji su još uvijek u ranijim fazama procesa gramatikalizacije prema pravim futurskim oblicima.[47]

4.1.1.2.1.2. Složeni futur prvi

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku složeni futur I. tvori se svezom prezentskih oblika glagola *hotěti, iměti, načeti/vьčeti/početi* i infinitiva, te svezom trenutnog prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva. (HCSJ 2014: 253–255).

Svi oblici kojima se u starocrkvenoslavenskome izražavala buduća radnja rabe se i u hrvatskom crkvenoslavenskom s istom svrhom, pa se tako i futur I. izriče svezom istih četiriju glagola (*hotěti, imati/iměti, načeti* i *vьčeti*) s infinitivom. Uz to, ingresivnim se glagolima pridružuje još jedan glagol na *-četi*, glagol *početi*:

6) a) *eg'da uzret' te eûpĉ'ne* hotetь reĉi *ĕk(o) žena emu e(stь)* – BrOxf 68c

[46]Gramatikalizacija je proces promjene u kojoj riječi ili sveze riječi u određenim jezičnim kontekstima počinju poprimati gramatičke uloge, te jednom gramatikalizirani, razvijaju nove gramatičke uloge. (HOPPER – TRAUGOTT 2008: XV). Termin gramatikalizacija prvi je sročio i upotrijebio A. Meillet u djelu *L'évolution des Formes Grammaticales* (1912) i definirao ga kao »pridavanje gramatičkog karaktera nekoć samostalnoj riječi«. Posljednjih desetljeća gramatikalizacija je, sudeći prema broju radova, postala izrazito popularan termin u jezikoslovlju, priskrbivši si čak i naslov teorije, a za to je među zaslužnijima svakako Ch. Lehmann koji je u svojem djelu *Thoughts on Grammaticalization* (1982, 1995) izumio niz parametara po kojima se stupanj gramatikalizacije može mjeriti, sinkronijski i dijakronijski. (HOPPER – TRAUGOTT 2008: 19–38). Jedna je od temeljnih postavki »teorije« gramatikalizacije da je ona stupnjevita pojava koja može uključivati nekoliko faza. Prelazak iz jedne faze u drugu očituje se u cijelom nizu različitih parametara koji pripadaju različitim razinama: semantičkoj, pragmatičkoj, morfosintaktičkoj ili fonološkoj. Kad je riječ o glagolima, gramatikalizacija od glagola do klitike, odnosno naveska, prema B. Heine i T. Kutevoj (HEINE – KUTEVA 2005: 15) uključuje sljedeće faze: 1) ekstenzija, odnosno pojava novog gramatičkog značenja kada se jezični izraz proširi na nove kontekste, 2) desemantizacija, odnosno blijeđenje, gubljenje, značenja, 3) dekategorizacija, odnosno gubljenje dotadašnjih morfosintaktičkih obilježja koja su novom gramatičkom značenju suvišna, 4) fonetska erozija.

[47]Kao prijelomna točka za nastanak pravoga futura iz ovih oblika obično se uzima pojava primjera koji pokazuju fonetsku eroziju, odnosno klitizaciju upravnog glagola. (usp. GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 88). »Edva v slučaite, kdeto upravljavaštijat glagol veče se e prevrnal v častica, nie možem naplno ubedeno da tvrdim, če imame čista futurna forma. Vv vsički drugi slučai poveče ili po-malko se projavjava izvesten subektiven element v tlkuvanieto.« (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 76).

ὡς ἂν ἴδωσίν σε οἱ Αἰγύπτιοι *ἐροῦσιν* ὅτι γυνὴ αὐτοῦ αὕτη – Post 12,12
cum viderint te Aegyptii *dicturi sunt* uxor ipsius est– Post 12,12

b) *k(a)p(i)t(ulь) ot onogo bl(a)gd(a)ne ki* hoĉe *zaûtra* biti – BrVO 4c

c) *[sie ostanki aĉ]e sice osta[vim'* vze]ti *e* imut' *krьst'ěni i* [na]plьniti *vьsь mirь* – FgSebast a
ταῦτα τὰ λείψανα ἐὰν οὕτως ἀφῶμεν *ἀροῦσιν* αὐτὰ οἱ Χριστιανοὶ καὶ *πληρώσουσιν* ὅλον τὸν κόσμον

d) *ûže* ne imamь piti *ûre s' vami ot ploda loz'nago do togo d'ne kada* piti začnu *novь v' c(ěsa)rsьtvě o(tь)ca moego* – MNew83a
οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ *πίνω* μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου – Mt 26,29
non bibam amodo de hoc genimine vitis usque in diem illum cum illud *bibam* vobiscum novum in regno Patris mei – Mt 26,29

e) *da ne* (...) *isk'li bih(o)mь prostrn'stviě pok'ěniû i obrěsti* ne moĉi n'čnemь – BrMavr 69c
ne (...) quaeramus spatium poenitentiae et invenire non possimus – *responsorium*

f) *aĉe oĉe* poč'netь zvati *te r(e)češi g(lago)li g(ospod)i* – $BrLab_2$ I/208d
ἔσται ἐὰν καλέσῃ σε καὶ ἐρεῖς λάλει κύριε – 1Sam 3,9
si deinceps *vocaverit* te *dices* loquere Domine – 1Sam 3,9

Mnoštvo opisnih formi kojima se, u kombinaciji s prezentom perfektivnih glagola, izriče apsolutna buduća radnja, pokazuje da se futur I. »ni u hrvatskom crkvenoslavenskom još nije ustalio kao gramatička kategorija i da je još uvijek u razdoblju postanka«. (HCSJ 2014: 256). S obzirom na to da ovi opisni oblici nisu do kraja gramatikalizirani glagoli koji upravljaju infinitivom još uvijek nisu posve desemantizirani te u većoj ili manjoj mjeri čuvaju svoje leksikalno značenje. Stoga, jednako kao u starocrkvenoslavenskom, i za hrvatski crkvenoslavenski vrijedi primjedba kako se pomoću opisnih futurskih tvorbi s navedenim glagolima ne izriče samo buduća radnja, nego se često izriču još neke dodatne okolnosti vršenja buduće radnje (HABURGAEV 1974: 266; HCSJ 2014: 253), i to:

- *hotěti* + infinitiv → poželjnost buduće radnje
- *iměti* + infinitiv → neizbježnost buduće radnje
- *načeti/vьčeti/početi* + infinitiv → naglasak na početak buduće radnje koja se nastavlja.

Sukladno tomu, samo je u nekim slučajevima moguće s većom sigurnošću reći da je riječ o futurskim oblicima. Ti slučajevi uključuju:

1) *hotěti* s neživim subjektom koji nema sposobnost volje (6b),

2) futurske oblike u grčkom ili latinskom predlošku (6a, 6c, 6d, 6f),

3) kombinaciju više sredstava izraza kojima se upućuje na budućnost (6a, 6c, 6d, 6f),

4) kontekst u koji se leksikalno značenje upravnog glagola ne uklapa (6b, 6c).

4.1.1.2.1.2.1. *budu* + infinitiv

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku futur I. tvori se također i svezom trenutnog prezenta glagola *biti* (*budu, budeši,..*) i infinitiva. Ovaj način tvorbe u starocrkvenoslavenskim spomenicima nije potvrđen, prema tomu u hrvatskom crkvenoslavenskom nije naslijeđen, nego je određena novina. Riječ je, naime, o inovaciji preuzetoj iz hrvatskoga čakavskog govornog jezika:

7) *mi že vistinu m(o)litvi i službě* nastoěti budem' – $BrVb_1$ 34a
ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου *προσκαρτερήσομεν* – Dj 6,4
nos vero orationi et ministerio verbi *instantes erimus* – Dj 6,4

U baštinjeni (staro)crkvenoslavenski jezični sustav futur *budu* + infinitiv nije, međutim, ušao kao posve strana i neobična kategorija, jer su se različite tvorbe s trenutnim prezentom glagola *biti* za izražavanje budućnosti već upotrebljavale na temelju ćirilometodskog naslijeđa: *budu* + *l*-particip, odnosno futur II. (*aće k'to iû* hotelь budetь *pakos'titi* – BrMosk 128d); *budu* + pridjev ili (pasivni) particip (*sa otrok'* veli budetь – $BrLab_2$ II/69c; *ot vragь moihь* sp(a)senь budu – BrAc 3d; *otselě* budeši *č(lově)ki* love – MVb_2 147a).

Osim toga, *budu* + infinitiv nije u hrvatski crkvenoslavenski jezik ušao samostalno. Tvorbe poput *budu* + imenica (*pohoždû e i* budu *imь* b(og)ь *i ti* budutь *mně* lûdie – $BrVb_2$ 33c), *budu* + prijedložna skupina (*ěkože i* v' vasь budutь *lьži učiteli* – $BrVb_3$ 196a), ili *budu* upotrijebljena samostalno (*i ne* bud(e)tь *v'spomenutiě pr(a)vdě ego* – BrN_1 229b) pokazuju da se u to vrijeme trenutni prezent glagola *biti* već uvelike gramatikalizirao i postao svojevrstan marker buduće radnje.

Na koji je način u slavenskim jezicima došlo do razvoja futura I. tvorena svezom trenutnog prezenta glagola *biti* i infinitiva nije posve razjašnjeno.[48] Danas se uglavnom prihvaća tvrdnja E. Leiss (LEISS 1985) koja je na temelju njemačkih potvrda futura *werden* + infinitiv, čije se širenje s istoka na zapad njemačkog teritorija može pratiti od 13. do 15. stoljeća, te na temelju staročeških, odnosno zapadnoslavenskih, i istočnoslavenskih potvrda futura *budu* + infinitiv, čije se širenje od zapada prema istoku slavenskoga govornog područja

[48] Više o mogućem izvoru '*budu* + infinitiv' futura v. ANDERSEN 2006: 34–35.

(Moskva) može pratiti od 14. do 17. stoljeća, zaključila kako je do razvoja ovih futurskih oblika u obojim jezicima došlo na njemačko-češkom bilingvalnom području srednjovjekovnog Praga kao središta bogate trgovinske razmjene. Prema tomu bi i potvrde u hrvatskim narječjima bile preuzete iz zapadnoslavenskih jezika.

Prema M. Kravaru opisni futur *budu* + infinitiv posvjedočen je u djelima hrvatske književnosti, kako one čakavske, tako i one štokavske, »od druge polovice XIV, ili čak od kraja XIII pa do sredine XIX st.«, a prema starosti građe on se »može staviti u isti red s analognom vezom u zapadno-slavenskim jezicima, gdje prve češke i poljske potvrde potječu s konca XIII odnosno iz sredine XIV st.« (KRAVAR 1978: 21). Ovakvu dataciju potvrđuju i hrvatski crkvenoslavenski spomenici. (REINHART 1993: 223).

Od ukupno izdvojenih potvrda za ovo istraživanje, opisni futur *budu* + infinitiv zastupljen je 102 puta, što predstavlja otprilike[49] 17,5% potvrda opisnog futura I. Međutim, gotovo se polovina (43%) ovih potvrda nalazi u zborničkim tekstovima, a iz spomenika sjeverne skupine tekstova imamo 23% potvrda, što je relativno malo uzmemo li u obzir da su ovi spomenici u *Građi* i u korpusu istraživanja najzastupljeniji. Osim toga, od ove skupine tekstova u korpusu istraživanja nismo zabilježili nijedan primjer iz evanđeoskih tekstova, nego se oni pojavljuju tek u spomenicima južne i prijelazne skupine. Također, od zabilježenih potvrda iz sjeverne skupine tekstova razmjerno velik dio pripada antifonama, rubrikama i sekvencijama.

Takvo stanje dodatno potvrđuje ranija zapažanja kako je *budu* + infinitiv opisni futur I. u čakavskom govornom jeziku mlađa pojava. Ovaj je opisni futur postupno ulazio u hrvatske crkvenoslavenske tekstove i postao dio hrvatskoga crkvenoslavenskog jezičnog sustava. Pitanje je, međutim, kada to ulaženje najranije možemo datirati. Materijal kojim raspolažemo nije dovoljno velik da bi se iznijeli kvalitetniji zaključci, no čini se da je 14. stoljeće primjerena datacija. M. Mihaljević u opisu glagolskih oblika u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima (MIHALJEVIĆ 2008), onima iz 12. i 13. stoljeća, ne navodi primjere opisnog futura *budu* + infinitiv, a u fragmentima ih nismo zabilježili ni u ovom istraživanju. Nadalje, primjeri koje smo zabilježili u spomenicima sjeverne skupine (MVat$_4$ i BrVO) ne pokazuju koncentriranost na neki određeni tekst, nego su više raspršeno sporadično upotrijebljeni. To bi upućivalo na zaključak da ulaženje *budu* + infinitiv opisnog futura I. u hrvatsko crkvenoslavenske tekstove datira nakon velike revizije u 13. stoljeću, odnosno da

[49]Kod *hotěti, iměti* i *-četi* + infinitiv opisnih futura nije lako utvrditi točan broj tvorbi koje su futurske.

njegovu pojavu u spomenicima sjeverne skupine vjerojatno treba pripisati intervenciji pojedinih pisara, nego nekoj većoj ili manjoj reviziji. Ovu bi pretpostavku ipak valjalo potvrditi temeljitijim i sustavnijim istraživanjem.

4.1.1.2.1.2.2. Ingresivni glagoli + infinitiv

Od opisnih tvorbi futura I. u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, onaj tvoren pomoću ingresivnih glagola (*vьčeti, načeti, početi*) i infinitiva izrazito je zanimljiv u pogledu čestotnosti upotrebe. U (staro)crkvenoslavenskom je, naime, jeziku ovaj način tvorbe (potvrđen samo s glagolima *načęti* i *vьčęti*) najslabije zastupljen, a u hrvatskom crkvenoslavenskom je to najčešće upotrebljavani složeni futurski oblik. (HCSJ 2014: 253).

Prema statistici koju je na temelju iscrpne analize opisnih futurskih tvorbi s infinitivom ponudio H. Birnbaum (BIRNBAUM 1958: 191–210) futur tvoren ingresivnim glagolima pojavljuje se u starocrkvenoslavenskim spomenicima samo 16 puta, naspram 132 potvrde pomoću glagola *imamъ* i 101 potvrde pomoću glagola *hoštǫ*. Uzmu li se u obzir samo biblijski tekstovi Evanđelja statistika je sljedeća: 55 puta *imamъ* + infinitiv, 24 puta *hoštǫ* + infinitiv, i 10 puta glagoli na *-čъnǫ* + infinitiv.

Omjer je, pak, između biblijskih tekstova Evanđelja, s jedne strane, te *Suprasaljskog zbornika* i ostalih starocrkvenoslavenskih tekstova, s druge strane, ovakav: *imamъ* + infinitiv 55 : 77; *hoštǫ* + infinitiv 24 : 77; glagoli na *-čъnǫ* + infinitiv 10 : 6[50]. Usporedimo li, dakle, međusobno Evanđelja i ostale spomenike starocrkvenoslavenskog kanona možemo primijetiti porast upotrebe *hoštǫ* + infinitiv futura I. i slabljenje, i onako rijetke, upotrebe futura I. tvorenog pomoću ingresivnih glagola.

Načinima na koje se u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku izražava futur te usporedbom s identičnim mjestima u (staro)crkvenoslavenskim spomenicima pozabavio se u svojem radu *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen* J. Reinhart (REINHART 1993: 217–234). On je utvrdio da je od ukupno 89 starocrkvenoslavenskih evanđeoskih potvrda opisnog futura I. u hrvatskoglagoljskim misalima tradirano njih 45, i to na način da su *hoštǫ* + infinitiv i glagoli na *-čъnǫ* + infinitiv opisni futur I. preneseni bez izmjena, a *imamъ* + infinitiv je ponegdje zamijenjen svršenim prezentom, *hoću* + infinitiv futurom ili *vьčnu* + infinitiv futurom.

[50]Od ovih 6 potvrda, 4 se nalaze u *Suprasaljskom zborniku*, a dvije u *Kločevu glagoljašu*, spomeniku koji je u 11. st. prepisan na hrvatskom tlu (DAMJANOVIĆ 2005A: 21)

Osim ovih potvrda, tu su i primjeri (32 slučaja) iz evanđelja u kojima starocrkvenoslavenski spomenici izražavaju futursku radnju jednostavnim oblikom (prezentom svršenog ili nesvršenog glagola), a u hrvatskoglagoljskim tekstovima nalazimo najčešće *vьčnu* + infinitiv (19 potvrda) ili svršeni prezent s prefiksom *vьz-/vьs-* (10 potvrda). Starozavjetni tekstovi i tekstovi *Apostola* pokazali su u usporedbi sa (staro)crkvenoslavenskim spomenicima nešto konfuzniju sliku, no sve u svemu Reinhart zaključuje kako je u hrvatskoglagoljskom misalu samo u nekoliko slučajeva (staro)crkvenoslavenski složeni futur zamijenjen jednostavnim futurom (prezent), a najčešće je obratno. Prilikom zamjena, najčešće se upotrebljavaju *vьčnu* + infinitiv futur I. i glagoli s prefiksom *vьz-*. (REINHART 1993: 233). U upotrebi potonjih Reinhart vidi i mogućnost latinskoga utjecaja, odnosno moguće oponašanje latinskoga jednostavnog futura. (REINHART 1993: 459).

U korpusu istraživanja futur tvoren pomoću ingresivnih glagola (*vьčeti, načeti, početi*) i infinitiva najzastupljeniji je oblik složenog futura I. Zabilježili smo ukupno 175 potvrda s glagolom *vьčeti,* 11 potvrda s glagolom *načeti* i 3 potvrde s glagolom *početi.* Zanimljivo je, međutim, da se od 189 ovih potvrda, njih samo 6 nalazi u pomoćnom korpusu sastavljenu od zborničkih tekstova.

Za razliku od drugih opisnih tvorbi futura I. (*hotěti* i *imati/iměti* + infinitiv) koje su dobro potvrđene i u osnovnom i u pomoćnom korpusu istraživanja, futur tvoren pomoću ingresivnih glagola pokazuje se, dakle, na prvi pogled kao izrazita hrvatska crkvenoslavenska jezična crta.

Ona se takvom pokazuje ne samo u odnosu na narodni čakavski izgovor 15. – 17. stoljeća potvrđen u zborničkim hrvatskoglagoljskim tekstovima, nego i u odnosu na (staro)crkvenoslavenski u kojemu je futur tvoren pomoću ingresivnih glagola najslabije zastupljena opisna futurska tvorba.

U hrvatskom crkvenoslavenskom dolazi do višestruka rasta u upotrebi ove kategorije i ona postaje izrazito produktivna. Ta se produktivnost ogleda i u tekstovima koji su prevedeni s grčkoga i u tekstovima koji su prevedeni s latinskoga: i u jednima i u drugima riječ je o plodnoj književnoj produktivnosti.

Pitanje koje se, međutim, nameće, jest: Na koji način možemo objasniti ovu izrazito plodnu produktivnost *-čnu* + infinitiv futura I. u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku? Postoji nekoliko mogućnosti.

Jedna od njih je da su hrvatski glagoljaši svjesno izabrali književnu crkvenoslavensku jezičnu crtu kojom će prevesti grčke i latinske futurske oblike i koju su onda eksploatirali u izrazito književnom smislu. Zanimljivo je, međutim, da u starocrkvenoslavenskim tekstovima u slabije zastupljenoj kategoriji futura tvorenog ingresivnim glagolima preteže upotreba glagola *načęti*, a glagol *vъčęti* pojavljuje se rijetko, dok je u hrvatskom crkvenoslavenskom obratno. Je li, dakle, moguće da su hrvatski glagoljaši glagol koji se u starocrkvenoslavenskom u tvorbi futura pojavljuje sporadično izabrali da bude dominantan oblik opisnog futura na temelju ugledanja u (staro)crkvenoslavenske tekstove? Ta se pretpostavka čini malo vjerojatnom.

Osim toga, futur tvoren ingresivnim glagolima nije odlika kasnijih bugarskih i makedonskih crkvenoslavenskih tekstova (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 142; GEORGIEVSKI 1990: 34–35) koji su crkvenoslavensko jezično naslijeđe posredovali u hrvatske krajeve južnim putem. Pitanje je, dakle, na koji bi se način *vъčeti* + infinitiv, tako sporadično posredovano (staro)crkvenoslavenskim jezičnim naslijeđem, bez utjecaja s istoka južnoslavenskoga jezičnog teritorija, moglo nametnuti u hrvatskoglagoljskim tekstovima u tolikoj mjeri da postane svojevrsnom jezičnom normom.

Pretpostavka svjesnog izbora *vъčeti* + infinitiv futura I. podrazumijevala bi, osim toga, barem u obimu u kojem je ovaj futur potvrđen u hrvatskoglagoljskim tekstovima, određenu individualnu autorsku koncepciju hrvatskoga crkvenoslavenskog književnog jezika, kakvu je npr. u 16. stoljeću pokušao uspostaviti Šimun Kožičić Benja (ŽAGAR 1993; ŽAGAR 2012), a iz povijesti hrvatskog glagoljaštva nije nam poznato da je glagoljaški prostor ikad funkcionirao na način da je imao jedno istaknuto književno i kulturno središte kao rasadište ideja.

Nadalje, da je riječ o izrazito književnoj crti rabljenoj u sklopu određene prevodilačke koncepcije, očekivali bismo više primjera poput:

8) *ne pacite se ubo g(lago)lûće č'to* ěsti vьčnemь *ili č'to* piti počnem' – MNew 161a
μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες τί φάγωμεν ἤ τί πίωμεν – Mt 6,31
nolite ergo solliciti esse dicentes quid *manducabimus* aut quid *bibemus*– Mt 6,31

odnosno slučajeve u kojima se futur tvoren pomoću ingresivnih glagola, kao buduća radnja kojoj je naglasak na početku te radnje, ne uklapa najbolje u kontekst govora, no takvih primjera, izuzev eventualno navedenog (8), u korpusu istraživanja ne nalazimo.

Drugim riječima, primjeri *-čnu* + infinitiv futura I. u hrvatskoglagoljskim tekstovima ne pokazuju se kao slučajevi nezgrapna prevođenja grčkog i latinskog futura u kojima jezik predloška ima odlučujuću ulogu, nauštrb slavenske sintakse. Upotreba *-čnu* + infinitiv futura I. redovito odgovara kontekstu u kojem je upotrijebljen, odnosno redovito izražava i naglasak na početku radnje u budućnosti:

9) *nasadětь vinogradi i* piti v'č'nutь *vino ihь i s'tvorětь vrtogradi i* ěs'ti v'čnutь *plodi ihь* – MVat$_8$ 147a
καταφυτεύσουσιν ἀμπελῶνας καὶ *πίονται* τὸν οἶνον αὐτῶν καὶ φυτεύσουσιν κήπους καὶ *φάγονται* τὸν καρπὸν αὐτῶν – Am 9,14
plantabunt vineas et *bibent* vinum earum et facient hortos et *comedent* fructus eorum – Am 9,14

Konačno, (staro)crkvenoslavenskim se naslijeđem ne može objasniti ni sporadična upotreba prezenta glagola *početi* za tvorbu složenog futura u hrvatskom crkvenoslavenskom koja nije potvrđena u drugim (staro)crkvenoslavenskim spomenicima.

4.1.1.2.1.2.2.1. Latinski *incipio* + infinitiv

Razmotrimo sada mogućnost utjecaja latinske konstrukcije *incipio* + infinitiv kojom se također izražava futur. Velika većina primjera upotrebe *-čnu* + infinitiv futura I. u korpusu istraživanja pripada biblijskim tekstovima (uključujući i biblijske antifone i biblijske citate u drugim tekstovima). U starom latinskom prijevodu Biblije koji se u odnosu na Jeronimovu *Vulgatu* naziva *Itala* ili *Vetus Latina* katkad se umjesto jednostavnog futura upotrebljava sveza ingresivnog glagola i infinitiva (*incipio* + infinitiv). Ovu se pojavu kao izoliranu inovaciju ranije kršćanske književnosti 2. i 3. stoljeća pripisuje utjecaju grčkoga opisnog futura μέλλω + infinitiv. (GALDI 2016: 247; PINKSTER 2015: 442). U prijevodu *Vetus Latina* μέλλω + infinitiv složeni futur se najčešće prevodi pomoću *incipio* + infinitiv. (GALDI 2016: 259). Teoretski je, dakle, moguće da se hrvatski crkvenoslavenski futur *vьčeti* + infinitiv raširio pod utjecajem latinskog *incipere* + infinitiv futura, ako su se hrvatski glagoljaši koristili predlošcima u kojima je bio tekst latinske Biblije *Itala*, a ne *Vulgata.*

Čestotnost upotrebe *vьčnu* + infinitiv futura I. u biblijskim tekstovima u hrvatskom crkvenoslavenskom, na prvi pogled, čini takvu mogućnost vrlo izglednom.

No, usporedba konkretnih mjesta ovu mogućnost pobija. U literaturi[51] se navode sljedeća biblijska mjesta u kojima se u prijevodu *Itala* u barem nekom od kodeksa *incipere* + infinitiv

[51]Usp. RÖNSCH 1875: 369–370; TLL s. v. *incipio*, 7, 1, 920, 41slj.; GALDI 2016.

upotrebljava umjesto futura: Br 15,39; Tob 3,10; Mudr 18,4; 2Mak 7,18; Mt 2,13; 16,27; 17,12; 17,22; 24,6; Mk 9,31; 13,4; Lk 7,2; 9,31; 9,44; 19,11; 20,36; 21,7; 21,36; 22,23; 24,21; Iv 1,43; 6,15; 7,35; 14,22; Dj 1,5; 3,3; 19,27; 23,3; Rim 8,13; Jak 2,12; Otk 3,16. Pretragom dostupnih mjesta u *Građi* nismo pronašli nijedan primjer upotrebe *-čnu* + infinitiv futura I. na ovim mjestima.

Također, s obzirom na to da se ingresivni futur u latinskoj *Itala* pripisuje utjecaju grčkog μέλλω + infinitiv, valja istaknuti i to da se *-čnu* + infinitiv futur I. često upotrebljava na mjestima na kojima u grčkom *ne dolazi* složeni futur μέλλω + infinitiv. U sljedećim primjerima (10) *vьčnu* + infinitiv futur I. upotrijebljen je premda se u grčkom nalazi jednostavni futur te unatoč tomu što u starocrkvenoslavenskom na tim mjestima dolazi (svršeni) prezent kao jednostavni futur (REINHART 1993: 220–221):

10) a) *vsakь iže ostavitь domь* (...) *životь věč'ni* naslěduvati vač'netь – MKopenh 215b
πᾶς ὅστις ἀφῆκεν οἰκίας (...) ζωὴν αἰώνιον *κληρονομήσει* – Mt 19,29
omnis qui reliquerit domum (...) vitam aeternam *possidebit* – Mt 19,29

b) *kto ot vas'* iměti v'čnet' *druga* – $MVat_4$ 121c
τίς ἐξ ὑμῶν *ἕξει* φίλον – Lk 11,5
quis vestrum *habebit* amicum – Lk 11,5

c) *glasa moego* poslušati vač'nutь – $MLab_2$ 90d
τῆς φωνῆς μου *ἀκούσουσιν* – Iv 10,16
vocem meam *audient* – Iv 10,16

d) *aĉe ostavim' i sice to* věrovati vačnutь *va nь [va nь] vsi narodi* – $MOxf_1$ 69b
ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτως, πάντες *πιστεύσουσιν* εἰς αὐτόν – Iv 11,48
si dimittimus eum sic omnes *credent* in eum – Iv 11,48

Premda je, dakle, moguće da u nekom primjeru koji nismo uspjeli pronaći hrvatski crkvenoslavenski futur I. tvoren pomoću ingresivnih glagola odgovara futuru *incipio* + infinitiv u latinskom prijevodu *Itala*, primjeri se uglavnom ne poklapaju te latinski treba isključiti kao razlog proširene upotrebe *-čnu* + infinitiv futura I. u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Kako je u latinskome upotreba *incipio* + infinitiv futura rijetko potvrđena izvan tekstova koji su prevedeni s grčkoga te kako isti nije potvrđen ni u jednom od kasnijih romanskih jezika (PINKSTER 2015: 442), mogućnost posrednoga romanskog utjecaja na hrvatski crkvenoslavenski također treba isključiti.

* * *

Nakon što smo mogućnosti (staro)crkvenoslavenskog naslijeđa i latinskog utjecaja na raširenu upotrebu *-čnu* + infinitiv futura I. ocijenili kao malo vjerojatne, jedino što preostaje jest da je riječ o utjecaju narodnoga čakavskog govora. Raširena upotreba *-čnu* + infinitiv futura I., i to u prvom redu onoga tvorenog pomoću glagola *vьčeti*, odražava jezičnu situaciju na čakavskom govornom području do kraja 13. ili početka 14. stoljeća. Česta upotreba futura I. tvorenog pomoću prezenta ingresivnih glagola *vьčeti, načeti* i *početi* i infinitiva nije samo izrazita odlika hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika, nego je, i to ponajprije, *odlika staročakavskoga govornog jezika*. Jednako kao i kasniji utjecaj *budu* + infinitiv futura I., česta upotreba *vьčnu* + infinitiv futura I. u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima jedan je od karakterističnih narodnih jezičnih elemenata koji su oblikovali hrvatsku redakciju crkvenoslavenskog jezika. Riječ je, međutim, o starijoj jezičnoj crti u čakavskom govoru koja je vjerojatno već koncem 14. stoljeća zvučala arhaično.

4.1.1.2.1.2.3. Razvoj futura prvog u staročakavskom

Izvan crkvenoslavenskih tekstova futur I. tvoren pomoću ingresivnih glagola i infinitiva na južnoslavenskom je jezičnom prostoru rijetko potvrđen. To, međutim, po našem sudu, više treba pripisati nedostatku izvora za starija jezična razdoblja, nego tomu da taj futur nije bio u jezičnoj upotrebi u organskim govorima. Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* navodi da se svezom s infinitivom može izreći futur samo prilikom obrade glagola *načeti*[52] i *učeti*[53], i to uz svega nekoliko potvrda. I G. Ružičić (RUŽIČIĆ 1979: 212) donosi svega nekoliko potvrda za ova dva glagola u starosrpskim dokumentima. J. Grković-Mejdžor (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 91–92) na temelju iste građe, koja uključuje i onu dubrovačku, navodi da je većina primjera *načeti/učeti* + infinitiv futura I. iz 13. stoljeća. Zanimljivo je njezino zapažanje kako je glagol *načeti* karakterističan za istok, a glagol *učeti* za zapad. Takvo stanje, naime, objašnjava zašto je u hrvatskim crkenoslavenskim tekstovima među ingresivnim glagolima koji tvore futur I. glagol *vьčeti* najzastupljeniji, dok je u starocrkvenoslavenskom to glagol *nъčęti.*

Nedavna analiza (DIMITRIJEVIĆ – ŽAGAR 2015) 46 ćiriličnih isprava koje obuhvaćaju razdoblje od 1189. do 1396. godine i koje su nastale na istočnoštokavskom i zapadnoštokavskom području srednjovjekovnih Huma, Dubrovnika, Raške i Bosne pokazala je da se futur I. tvoren od prezenta glagola *htjeti* i infinitiva pojavio u Raškoj i Dubrovniku tek

[52]Usp. ARj, s. v. *načeti*, knj. VII, str. 225.

[53]Usp. ARj, s. v. *učeti*, knj. XIX, str. 150.

u drugoj polovici 13. stoljeća, a svi su ostali oblici futura I. tvoreni od prezenta glagola *imati/iměti* ili *načeti* i infinitiva. (DIMITRIJEVIĆ – ŽAGAR 2015: 271–272).

H. Andersen vidi složeni futur I. tvoren od ingresivnih glagola i infinitiva kao isključivo istočnoslavenski način tvorbe futura I. (ANDERSEN 2006: 12–13), a njegovu pojavu u starocrkvenoslavenskim tekstovima smatra mogućim dokazom »of the migrant groups from the East Slavic territory that settled in the southern Balkan region« (ANDERSEN 2006: 31).

U kasnijem radu o razvoju aspekta u slavenskim jezicima (ANDERSEN 2009), isti autor, na temelju jasne razlike u izražavanju buduće radnje u starim istočnoslavenskim tekstovima, svjetovnog, a ne crkvenog karaktera, zaključuje kako je do razvoja aspektne distinkcije prospektiv/aktual[54] na istočnoslavenskom prostoru došlo nakon već gramatikalizirane razlike između svršenog i nesvršenog vida. U najstarijim se, naime, istočnoslavenskim tekstovima futur izražava prezentom svršenih glagola, a nesvršeni glagoli izražavaju futursku radnju pomoću svršenog prezenta ingresivnih glagola i infinitiva. Činjenica da su ovi ingresivni pomoćni glagoli svršeni i da im je upotreba isključivo vezana uz glagole nesvršenog vida pokazuje da je aspektna razlika svršeno/nesvršeno bila uspostavljena prije nego su se ovi prospektivni pomoćni glagoli pojavili u istočnoslavenskim jezicima. (ANDERSEN 2009: 132).

Na južnoslavenskom području situacija je prema Andersenu upravo obrnuta: modalni prospektivni pomoćni glagoli (*hotěti* i *imati/iměti*) razvili su se prije nego je aspektna razlika svršeno/nesvršeno bila gramatikalizirana. Da je aspektna razlika svršeno/nesvršeno bila uspostavljena prije razlike prospektiv/aktual i u južnoslavenskim bi jezicima prospektivni pomoćni glagoli bili upotrijebljeni samo uz nesvršene glagole. Budući da se uz modalne prospektivne glagole jednako upotrebljavaju infinitivi i svršenih i nesvršenih glagola, Andersen zaključuje da se prospektiv razvio ranije. (ANDERSEN 2009: 133).

Hrvatski crkvenoslavenski tekstovi, uz sporadične potvrde sa štokavskog područja, pokazuju, međutim, da Andersen nije u pravu, odnosno da je futur I. tvoren od ingresivnih glagola i infinitiva itekako bio dobro zastupljen i na južnoslavenskom prostoru, a tvorbe s prezentom glagola *вьčeti* bile su osobito raširene u ranijem staročakavskom. Osim toga, sudeći prema analizi koju je ponudio Reinhart (REINHART 1993: 217–234), odnosno sudeći prema broju primjera u kojima je u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima za futur

[54]»[S]ituations can be presented as foreseen (by the Prospective) or not (by the Actual).« (ANDERSEN 2009: 125).

upotrijebljen svršeni prezent – pri čemu se osobito ističe tvorba pomoću prefiksa *vьz-/vьs-*[55]– čini se da se i u ranijem staročakavskom futur izražavao jednako kao i u istočnoslavenskim jezicima: svršeni glagoli izražavaju futur prezentom, a nesvršeni pomoću svršenog prezenta ingresivnog glagola *vьčeti* (*načeti, početi*) i infinitiva dotičnog glagola. Kako se primjeri ovakvog izražavanja futura pojavljuju u najstarijim istočnoslavenskim i južnoslavenskim tekstovima, vjerojatno je, unatoč tomu što zapadnoslavenske potvrde izostaju, riječ o praslavenskoj tvorbi, kako to smatra Ružičić (RUŽIČIĆ 1979: 210).

Prema tomu, do razvoja prospektivnog aspekta u južnoslavenskim jezicima vjerojatno nije došlo prije uspostave razlike između svršenog i nesvršenog vida, nego je riječ o naknadnom razvoju. U sagledavanju jezičnog razvoja u slavenskim jezicima, kad je riječ o futuru, Andersen, čini se, u nedovoljnoj mjeri uzima u obzir međujezični kontakt i arealne tendencije razvoja, kao i to da je riječ o mlađoj kategoriji koja je tek u početcima svoga razvoja, zbog čega je nestalna i podložna promjenama. Razvoj složenog futura I. tvorenog pomoću modalnih glagola (*hotěti* i *imati/iměti*) u južnoslavenskim jezicima treba gledati ponajprije u svjetlu činjenice da se isti razvoj može pratiti u grčkom i u latinskom, odnosno kasnijim romanskim jezicima, s kojima su južni Slaveni od početka bili u najužem doticaju.

Klasični grčki i latinski u vrijeme intenzivnoga međusobnog dodira u Rimskom carstvu[56] do 4/5. st. paralelno razvijaju neke od novih jezičnih crta, a jedna od njih je i tvorba opisnog futura pomoću modalnih glagola (μέλλω/θέλω/ἔχω, odnosno *habeo/debeo/volo*) i infinitiva:

> „The formal renewal of the future by means of periphrases involving a modal verb + infinitive (at first replacing the future passive, but later more generally, following the changes in the vowel system (...)). Initially ὀφείλω [o'p^{h}ilo] 'I owe/ought', and μέλλω ['melo] 'I intend/am about to', were more common, but later ἔχω ['ek^{h}o] 'I have/am able/must', and then θέλω ['t^{h}elo] 'I wish', became the preferred variants. This in principle allowed the marking of aspect in the future for the first time, by providing a choice between the aorist (perfective) and present (imperfective) infinitives. Although this was not reflected in Latin, where time reference always

[55]O izražavanju futura prefiksom *vьz-/vьs-*u hrvatskom crkvenoslavenskom pri čemu ovaj prefiks služi kao morfološki formant futura v. također KLENOVAR 1990.

[56]„The Greek influence on Latin, as noted, became increasingly pervasive as the latter took on the role of a world language. The Latin influence on Greek, by contrast, was more restricted. General interaction with the Roman administration and exposure to Roman institutions quickly led to the standard use of borrowed/calqued vocabulary items and phraseology, and their spread in the language, together with the later and more gradual adoption of certain grammatical characteristics, was supported by the long-term presence of Latin-speaking officials, traders and soldiers, whose native Latin may eventually have assimilated certain Hellenisms and whose acquired Greek, with its Latin substrate effects, may in turn have come to influence native practice." (HORROCKS 2010: 127)

took precedence over aspect, the general pattern of development may be connected with the parallel replacement of the future in Vulgar Latin by infinitival periphrases with *debeo* 'I owe', *uolo* 'I wish', and above all *habeo* 'I have/am able/must'" (HORROCKS 2010: 130)

Uronjeni u grčko-romanski svijet i u stalnom suživotu s njime južni su Slaveni uskoro usvojili iste smjernice razvoja.

Futur tvoren pomoću glagola *hotěti* i infinitiva najprije se razvija na istoku južnoslavenskog prostora (bugarski, makedonski, istočno-štokavski) kao »balkanski« futur, prateći istovjetne pravce razvoja futura pomoću glagola volitivnog značenja u susjednim jezicima, novogrčkom, albanskom i rumunjskom. (BANFI 1989: 191–193). Takav se futur stoga smatra jednim od obilježja balkanskoga jezičnog saveza. (MATASOVIĆ 2008: 287). Taj se način tvorbe futura postupno širio prema zapadu južnoslavenskog područja.

Futur tvoren pomoću glagola *imati/iměti* i infinitiva, također najranije potvrđen na istoku južnoslavenskog područja u starocrkvenoslavenskim spomenicima, i to pretežito kao zanijekani futur, vjerojatno se razvio na širem južnoslavenskom području, ili se, u najmanju ruku, brže širio prema zapadu, pod utjecajem romanskog tipa *cantare habeo.*[57]

Ipak, sveza *imati/iměti* + infinitiv, ostat će na južnoslavenskom području izrazito polifunkcionalna, a njezino tumačenje podložno kontekstu. (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 94). Gramatikalizirala se u futur samo u bugarskom, gdje služi samo za tvorbu zanijekanog futura (*njama da govorja*). (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 96–98).

L. Zima (ZIMA 1887: 300–301) navodi primjere upotrebe glagola *imati* za izražavanje futura u staročakavskom i starodubrovačkom govoru, kao i to da su takvi primjeri rjeđi u novijoj čakavštini. Iz toga se vidi da se sveza *imati* + infinitiv na tom području nije nikad u potpunosti razvila u pravo buduće vrijeme, nego je dugo vremena funkcionirala kao polifunkcionalno sredstvo izraza, izražavajući u prvom redu radnju koja se *treba*, *valja* ili *mora* izvršiti u budućnosti, no bez asertivne tvrdnje da *će* se ista zaista izvršiti.

Vratimo li se na hrvatske crkvenoslavenske primjere, zanima nas kakvu sliku oni nude i mogu li ponuditi neka saznanja o razvoju futura u staročakavskom hrvatskom dijalektu. Prikažu li se primjeri koje smo prikupili za ovo istraživanje grafički u postotcima, upotreba složenog futura I. u hrvatskoglagoljskim tekstovima nudi jednu zanimljivu sliku iz koje se, uz dosta opreza, ipak mogu izvući neki zaključci.

[57] U većini današnjih romanskih jezika (osim rumunjskog i sardskog u kojima se futur razvio iz sveze *volo* + infinitiv, odnosno *venio* + infinitiv) futur se razvio iz sveze *habeo* + infinitiv. (ADAMS 1991: 131)

No, prije nego se pozabavimo statističkim podatcima, potrebno je iznijeti nekoliko nužnih metodoloških ograda.

Prvo, kako ovo istraživanje nije posvećeno futuru u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, nego infinitivu, nedostaju podaci o upotrebi svršenog prezenta kao jednostavnog futura. Tek bi pregled upotrebe svih oblika kojima se izražava apsolutna budućnost mogao dati potpuniju sliku.

Drugo, za statističku obradu osnovni smo korpus istraživanja podijelili na »stariji« i »mlađi« dio, no podjela je uz goleme generalizacije izvršena prema spomenicima zastupljenima u *Građi*, a to, kao što smo istaknuli ranije, ne mora nužno odgovarati stvarnoj, ni tekstovnoj, a ni jezičnoj starosti svakog od razmatranih primjera. Uobičajenu podjelu na »grčki« i »latinski« dio ovdje nismo proveli iz razloga što ispitujemo pojavu koju smatramo podložnom utjecaju narodnoga hrvatskog čakavskog govora, koja se podjednako mogla odraziti i u tekstovima prevedenima s grčkoga i u tekstovima prevedenima s latinskoga, jer nije nužno vezana uz velike revizije koje su imale tendenciju prilagođavanja tekstova onima u latinskim liturgijskim knjigama, nego je prije svega odraz tendencije (leksičkog) pomlađivanja tekstova, koji su povremeno mogli provoditi i pisari. U »stariji« dio uključili smo primjere iz spomenika sjeverne skupine (uključujući i psaltire) i iz fragmenata, a u »mlađi« dio sve ostalo što smo uvrstili u osnovni korpus. Takva generalizacija, sadrži dakako i nedostatke.

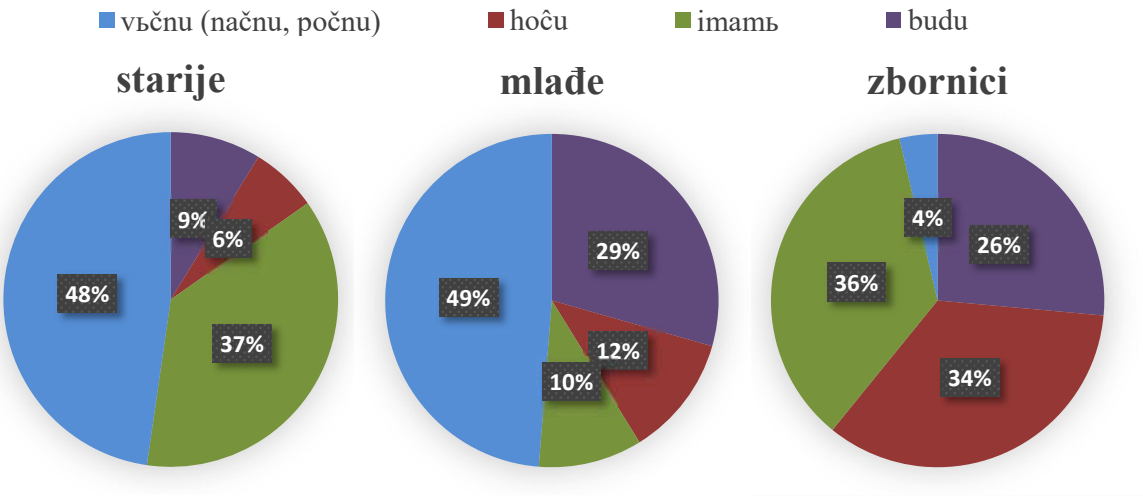
Treće, za razliku od sveza *vьčnu* + infinitiv i *budu* + infinitiv koje se redovito mogu odrediti kao futur, kod primjera sveza *hoću* + infinitiv i *imamь* + infinitiv u nekim je primjerima teško odrediti prevladava li temporalno ili semantičko značenje upotrijebljenog glagola, odnosno je li ili nije li riječ o futuru. To što smo, dakle, neke primjere odredili, ili nismo odredili, kao potvrde futura I., ovisi isključivo o našoj subjektivnoj procjeni.

Konačno, podjela na »starije«, »mlađe« i zborničke potvrde ne udovoljava metodološkim zahtjevima za statističku obradu podataka, jer ova tri korpusa nisu podjednako tekstovno zastupljena u *Građi*[58], a osim toga razlikuju se i tematski i žanrovski.

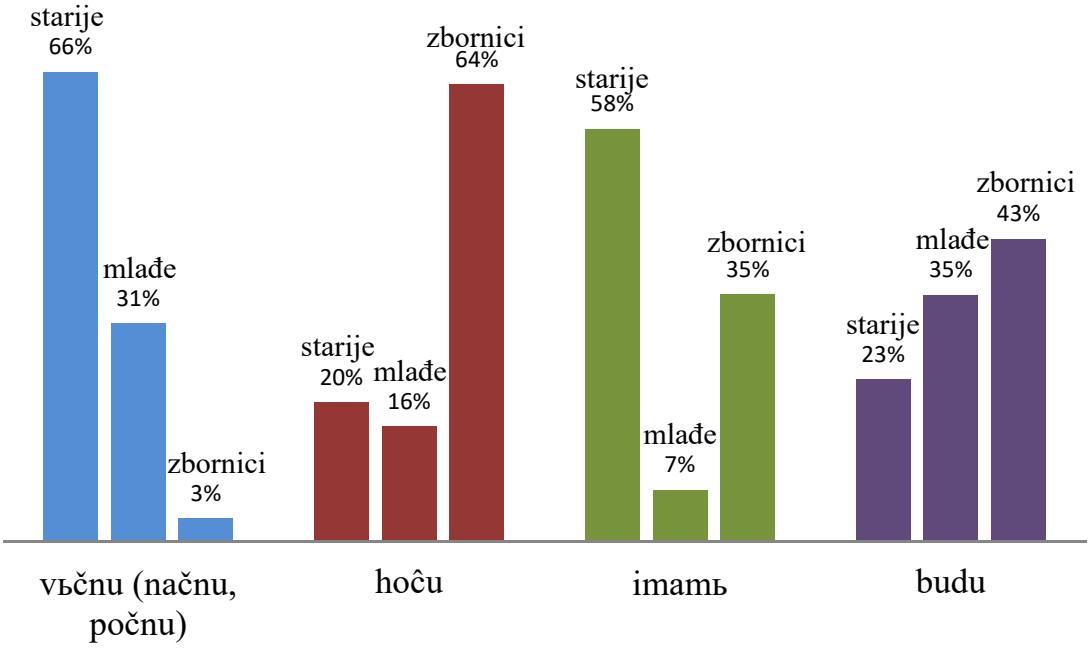
Ipak, prikažemo li rezultate s kojima raspolažemo grafički, upotreba složenog futura I. u hrvatskoglagoljskim tekstovima izgleda ovako:

[58]U svim primjerima izdvojenima za ovo istraživanje odnos »starije« : »mlađe« : zbornici je 1 : 0,77 : 0,55

Graf 1: Futur I - zastupljenost

Graf 2: Futur I - raspodjela

Prvi grafički prikaz pokazuje međusobni udio svakog od načina izražavanja futura I. u svakoj pojedinoj skupini spomenika.

Drugi grafički prikaz, kroz stupce za svaki od načina izražavanja futura I., pokazuje raspodjelu pojedinog načina izražavanja futura I. u tri skupine spomenika.

Vidljivo je da *vьčnu* (*načnu, počnu*) + infinitiv futur I. u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima čini gotovo polovicu svih načina izražavanja složenog futura I. (*Graf 1*), a u zborničkim se tekstovima taj futur nalazi sporadično (*Graf 1* i *Graf 2*). *Budu* + infinitiv futur I. koji u starije tekstove (sjeverne skupine) ulazi tek djelomično (*Graf 1*), i to vjerojatno pisarskom intervencijom, u mlađim hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima i u zbornicima posve je uobičajen (*Graf 1*).

Opadanje upotrebe *imamь* + infinitiv futura I. u mlađim hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima (*Graf 1* i *Graf 2*) prilično iznenađuje i ne znamo kako ga objasniti s obzirom da zbornički tekstovi pokazuju da je on u njima dobro potvrđen. Zanimljivo je da u starijim spomenicima prevladava upotreba zanijekanog *imamь* + infinitiv futura I., a u zbornicima jesnog, dok je u »mlađem« dijelu korpusa istraživanja upotreba zanijekanog i jesnog *imamь* + infinitiv futura I. otprilike podjednaka. S obzirom da je zanijekani *imamь* + infinitiv futur I. osobito čest u starocrkvenoslavenskim tekstovima, moguće je da stariji spomenici čuvaju starocrkvenoslavensko naslijeđe, a da do znatnije upotrebe ovog futura pod posrednim romanskim utjecajem dolazi tek u zborničkim tekstovima.

Grafovi također pokazuju da je *hoću* + infinitiv futur I. posve uobičajen način izražavanja apsolutne budućnosti tek u zborničkim tekstovima, za razliku od *budu* + infinitiv futura I. koji je to i u mlađim hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima.

Na temelju stanja u hrvatskoglagoljskim tekstovima i na temelju svega do sada rečenog o (južno)slavenskom futuru, možemo, uz dosta opreza, zaključiti da se u staročakavskome hrvatskom dijalektu u ranijem razdoblju futur izražavao ponajprije na dva načina:

1) svršeni glagoli izražavali su futur jednostavnim oblikom prezenta (pri čemu su se osobito od nesvršenih glagola tvorili ovu svrhu svršeni prefiksalnim »formantom« *vьz-/vьs-*),

a 2) nesvršeni složenim *vьčnu*(*načnu, počnu*) + infinitiv futurom I.

Od 14. stoljeća futur I. tvoren pomoću ingresivnih glagola postupno potiskuju drugi načini tvorbe složenog futura I., prvo *budu* + infinitiv futur I. koji se širi iz zapadnoslavenskog područja, a potom i *hoću* + infinitiv futur I. koji se širi s istočnoga južnoslavenskog područja prema zapadu. Pod romanskim utjecajem također raste upotreba *imam* + infinitiv futura I. koji se međutim nije gramatikalizirao u pravi futur, nego ostaje polifunkcionalno sredstvo izraza.

Uzmicanju ingresivnog *vьčnu* (*načnu, počnu*) + infinitiv futura I. pred drugim složenim načinima izražavanja futura u staročakavskom vjerojatno je pridonijela činjenica da mu je

upotreba bila ograničena na glagole nesvršenog vida. *Budu* + infinitiv, te *hoću* + infinitiv i *imam* + infinitiv futur I. koji nisu imali takvo ograničenje, dobivali su samim time i šire područje upotrebe. Uznapredovali proces potiskivanja futura I. tvorenog pomoću ingresivnih glagola drugim načinima izražavanja složenog futura vodio je ukidanju vidske razlike u izražavanju budućnosti, a to je kao posljedicu imalo uzmak i jednostavnog futura koji se izražavao svršenim prezentom.

Ovi su se procesi u 14. vjerojatno odigrali brzo, smjenom svega nekoliko generacija, budući da prema S. Damjanoviću »hrvatskoglagoljski tekstovi 15. st. već u pravilu tvore futur I. jednako od svršenih i od trajnih glagola«[59] (DAMJANOVIĆ 1984: 148), a upotreba je jednostavnog futura izraženog svršenim prezentom glagola kontekstno uvjetovana, odnosno »to su odreda biblijski tekstovi« (DAMJANOVIĆ 1984: 148).

4.1.1.2.1.3. Ostale futurske tvorbe

Kod složenog futura tvorenog pomoću *ingresivnih* glagola i infinitiva, futursko značenje proizlazi kako iz semantike pomoćnog glagola (početak radnje koja se nastavlja u budućnosti), tako i iz njegova gramatičkog oblika (svršeni prezent kao futur).

Zbog potonjeg, složeni futur u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, jednako kao i u (staro)crkvenoslavenskom, u svezi s infinitivom izražavaju samo ingresivni glagoli koji su svršenog vida (*načeti*, a ne *načinati* i sl.), i samo u obliku prezenta koji se kod svršenih glagola inače upotrebljava za izražavanje apsolutne budućnosti. Premda ingresivni glagoli u nekoj mjeri zadržavaju svoju semantiku, oblik svršenog prezenta je taj koji prenosi radnju u budućnost. (DOSTÁL 1954: 613; GRAMATIKA 1993: 306).

Kod složenog futura tvorenog pomoću glagola *hotěti* i *imati/iměti*, s druge strane, futursko značenje proizlazi samo iz semantike tih glagola, te stoga kod njih ne postoji ograničenje u upotrebi gramatičkog oblika da bi se izrazila buduća radnja. Drugim riječima, glagoli *hotěti* i *imati/iměti* u svezi s infinitivom mogu imati gramatičko futursko značenje i kada nisu u prezentu, odnosno kada ne tvore futur I.

Glagoli *hotěti* i *imati/iměti* s infinitivom u hrvatskom crkvenoslavenskom mogu, pored toga kada su u prezentu, te izražavaju apsolutnu budućnost, izražavati buduću radnju i kada su u imperfektu i u aktivnom participu prezenta. Za razliku od (staro)crkvenoslavenskog u kojem je ova mogućnost zabilježena samo s glagolom *hotěti*, u hrvatskom crkvenoslavenskom zabilježili smo i nekoliko slučajeva s glagolom *imati.*

[59] Riječ je, dakako, o *имамь* i *хощу* futuru I.

Svezom imperfekta glagola *hotěti* i *iměti/imati* i infinitiva izražava se tzv. *budućnost u prošlosti*.

Sveze aktivnog participa prezenta ovih glagola s infinitivom elementi su drukčije strukture te u biti ne izražavaju gramatičko vrijeme. (HCSJ 2014: 256).

4.1.1.2.1.3.1. Budućnost u prošlosti

Kao i u (staro)crkvenoslavenskom, u hrvatskom crkvenoslavenskom se svezom *hotěahь* + infinitiv može također izraziti gramatičko futursko značenje:

11) *s(lovo) eže r(e)če zn(a)m(e)nue koeû sem'rtiû* hotiše um'riti – MBerl 71d
ὁ λόγος (...) ὃν εἶπεν σημαίνων ποίῳ θανάτῳ *ἤμελλεν ἀποθνῄσκειν* – Iv 18,32
sermo (...) quem dixit significans qua morte *esset moriturus* – Iv 18,32

Tako izražena budućnost u stručnoj se literaturi naziva *budućnost u prošlosti* (*futurum praeteriti, bdešte v minaloto, future-in-past*). (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 124–130; GRAMATIKA 1993: 305–306; VEČERKA 1993: 171–173; KUTEVA 2001: 140–141). Svezom *hotěahь* + infinitiv izražava se budućnost u odnosu na neki vremenski trenutak u prošlosti. Iz pozicije vršitelja/trpitelja radnje riječ je o budućnosti, no iz pozicije govornog čina riječ je o prošlosti, odnosno govorno lice zna kako se taj događaj već dogodio.

Sveza *hotěahь* + infinitiv kojom se u hrvatskom crkvenoslavenskom, jednako kao i u starocrkvenoslavenskom (VEČERKA 1993: 171), izražava *budućnost u prošlosti* po morfo-sintaktičkim je obilježjima identična svezi *hotěahь* + infinitiv koja ne nosi temporalno značenje, nego izražava samo modalno značenje želje (12). Modalno značenje sveze *hotěahь* + infinitiv osobito je razvidno u primjerima u kojima je jasno da je radnja iskazana infinitivom bila željena, no nije ostvarena (12b, 12c):

12) a) *daše emu piti vino sa žlčiû smišano i vkušь* ne hotěše piti – MMod 59d
ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν οἶνον μετὰ χολῆς μεμιγμένον καὶ γευσάμενος *οὐκ ἠθέλησεν πιεῖν* – Mt 27,34
dederunt ei vinum bibere cum felle mistum et cum gustasset *noluit bibere* – Mt 27,34

b) *mn(o)zi pr(o)r(o)ci i c(ě)s(a)ri* hoteše viditi *eže vi vidis'te i ne viděše* – BrBrib 54c
πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς *ἠθέλησαν ἰδεῖν* ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδαν – Lk 10,24
multi prophetae et reges *voluerunt videre* quae vos videtis et non viderunt – Lk 10,24

c) *i si narodi* hotihu napitati (...) *na ne imihu otkudi* – $BrVb_3$ 127b
et ipsi turbas *volebant pascere* (...) sed unde pascerent non habebant – *hom. s. Augustini*

Jednako kao i kod sveze *hoću* + infinitiv kojom se izražava apsolutna budućnost, futursko značenje sveze *hotěhь* + infinitiv ogleda se u primjerima poput onih s neživim subjektom koji nema sposobnost volje (13a) ili onih gdje je riječ o neugodnu događaju koji subjekt vjerojatno ne bi priželjkivao (11, 13b):

13) a) *t(ь)gda eûp'těnem' zn(a)m(e)n(a)v'še bo se eže po ras'petii* hotěaše biti – PsFr 91d
τότε τοῖς Αἰγυπτίοις ἐσήμαεν γὰρ τὸ σκότος τὸ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ μέλλον γίνεσθαι – CommPs 104,28

b) *muč(e)n' bo e(stь) m(u)koû svoeû ěk(o)* hotěhu b(i)ti m(u)č(e)ni *za nimь* – $BrVat_{19}$ 237c
passus est enim passione sua quia *erant passuri* post ipsum – *Sermo s. Augustini*

Poveznicu između modalnog i futurskog značenja predstavljaju slučajevi u kojima je radnja iskazana infinitivom u prošlosti bila ne samo željena, nego štoviše i namjeravana, no nakana vršitelja radnje ipak nije bila ostvarena (VEČERKA 1993: 171), (14):

14) a) *ki lûbo darь* prikazati hotěhь *b(og)u tvoû piĉu stratih'* – BrVat5 89b
quodcumque donum *oblaturus eram* Deo in tuos consumo cibos – *hom. s. Hieronymi*

b) *kada* hotěaše *irudь* izvesti *ga v toi noĉi* (...) *anĵ(e)lь g(ospodь)nь pride* (...) *iz'šad'ša proidosta* (...) – MHrv 167a/b
ὅτε δὲ *ἤμελλεν προαγαγεῖν* αὐτὸν ὁ Ἡρῴδης τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ (...) ἄγγελος κυρίου ἐπέστη (...) ἐξελθόντες προῆλθον – Dj 12,6-10
cum autem *producturus* eum *esset* Herodes in ipsa nocte (...) angelus Domini astitit (...) exeuntes processerunt – Dj 12,6-10

Sveza *hotěahь* + infinitiv u bugarskom se jeziku – prošavši faze fonetske erozije glagola *hotěti* i zamjene infinitiva *da* rečenicom (uslijed sveopćeg gubitka infinitiva) – potpuno gramatikalizirala u glagolsko vrijeme *bdešte v minaloto* (*štjah da nosja*). (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 182–183). Na temelju starocrkvenoslavenskih potvrda istraživači su uglavnom složni da su ovi oblici bili u visokom stupnju gramatikalizacije već u starobugarskom razdoblju. (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 124–126; GRAMATIKA 1993: 305–306).

U hrvatskome (čakavskome) jeziku ne može, dakako, biti govora o punoj gramatikalizaciji ovih oblika, no određeni pravac razvoja moguće je nazrijeti. U hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima koji su prevedeni s latinskoga svezom *hotěahь* + infinitiv uglavnom se prevode, bilo glagoli *volo* i *nolo* s dopunom u infinitivu (12c), bilo imperfekt tzv. *perifrastične konjugacije aktivne* (13b, 14a) koja se tvori pomoću participa futura (*-urus*)

i oblika glagola *esse* i rabi se za izražavanje prospektivne radnje. Za razliku od jednostavnog futura kojim se naprosto tvrdi da će se nešto dogoditi, perifrastična konjugacija aktivna upotrebljava se ponajprije kada vršitelj radnje *namjerava* ili je *predodređen* nešto učiniti ili ne učiniti.[60] (PINKSTER 2015: 429–430).

U hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima prevedenim s latinskoga sveza *hotěahь* + infinitiv rabi se za izražavanje *spremnosti, namjere* ili *predodređenosti* subjekta da izvrši ili ne izvrši neku radnju u prošlosti, što je prijelazan stupanj prema pravom futurskom značenju. U slučaju predodređenosti, subjekt ne mora nužno biti vršitelj, nego može biti i trpitelj radnje:

15) a) *petrь emuže h(rьst)ь egda k' o(tь)cu* vznesti se hotěše *agnьce svoe i ovce pasti prěporuči* – $BrVb_4$ 3a
Petrus cui Christus *ascensurus* ad Patrem pascendas oviculas suas agnosque commendat – *serm. Fausti Rheg.*
b) *ih'že* se *kr'vь* proliti hotiše *toliko velika doideže kup(ě)lь naplьnila se bi* – $BrLab_2$ I/49c
quorum *effundendus erat* sanguis tamdiu quousque piscina repleretur – *vita s. Silvestri pp.*
c) *ne samo ěko* roditi se hotěše *znaěhu na i oĉe iděže rodil se bi* – $BrVb_3$ 11c
et non solum qui *nasceretur* noverant sed etiam ubi nasceretur – *hom. s. Gregorii pp.*

Predodređenost subjekta u prošlosti da vrši ili trpi neku radnju u budućnosti osim svezom *hotěahь* + infinitiv moguće je izraziti i svezom imperfekta glagola *imati* i infinitiva. Zabilježili smo nekoliko takvih primjera:

16) a) *približaûĉi se tomu vrimeni v' ko* imiše *d(u)h'* vratiti *n' n(e)bo* – BrBar 451a
appropinquante igitur tempore quo spiritum *rederet* caelo – *Trans. s. Lodovici*
b) *slovo* (...) *ko rekalь biše znamenue koeû smrtiû* iměše umrěti – CPar
ὁ λόγος (...) ὃν εἶπεν σημαίνων ποίῳ θανάτῳ *ἤμελλεν ἀποθνήσκειν* – Iv 18,32
sermo (...) quem dixit significans qua morte *esset moriturus* – Iv 18,32

Potvrde su uglavnom iz mlađih tekstova iz mlađih spomenika (i iz zbornika) iz čega možemo zaključiti da je riječ o mlađoj jezičnoj osobini.

4.1.1.2.1.3.2. Particip futura?

Za (staro)crkvenoslavensku svezu aktivnog participa prezenta glagola *hotěti* i infinitiva D. Ivanova-Mirčeva (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 130–131, 183) navodi da, u slučajevima kada

[60] Kao ekvivalent jednostavnom futuru perifrastična konjugacija aktivna u latinskome postaje učestala tek od 4./5. st. (PINKSTER 2015: 434)

glagol *hotěti* ne zadržava puno leksikalno značenje, izražava buduću radnju, i to najčešće *budućnost u prošlosti* (*bdešte v minaloto*), tj. radnju koja se odvija kao buduća s obzirom na neki trenutak vremena koji je prošli u odnosu na govorni čin. Kao participska konstrukcija, *hotęi* + infinitiv, prema autorici, predstavlja oblik kondenzirane zavisne rečenice, najčešće odnosne.

Kako se sveza *hotęi* + infinitiv, preuzeta iz grčkog jezika kao točan prijevod grčkoga *(ὁ) μέλλων* + *infinitiv*, u bugarskom jeziku nije dalje razvi(ja)la, odnosno kako je s iščeznućem starije književne tradicije s vremenom nestala iz upotrebe ne ostavivši nikakvog traga u (suvremenom) bugarskom jeziku, Ivanova-Mirčeva smatra kako je riječ o izrazito književnoj crti koju je u književnom izričaju s vremenom zamijenio složeni oblik *budućnost u prošlosti* (*hotěahь* + infinitiv), koji je već u starobugarskom razdoblju kada su nastali starocrkvenoslavenski spomenici imao široku upotrebu u narodnom govoru.

Ovakav pogled Ivanove-Mirčeve na danu svezu, s kojim se u mnogo čemu iz pozicije hrvatskoga crkvenoslavenskog nikako ne možemo složiti, preuzima i *Gramatika na staroblgarskija ezik* (GRAMATIKA 1993: 306).

Mnogo kvalitetnija, ali ipak nepotpuna, zapažanja o ovom problemu iznosi R. Večerka. Navodeći tek kako bi se svezu *hotę* + infinitiv moglo najbolje opisati kao »relikt već kasnog pokušaja razvoja *infinitiva futura* koji nikad nije doveden do kraja«[61], Večerka pažnju uvelike usmjerava na primjere u kojima ova sveza ima namjerno značenje te ju promatra u srazu s drugim jezičnim sredstvima kojima se izriče cilj ili namjera. (VEČERKA 1996: 177–182; VEČERKA 2002: 315–316, 335–342).

Večerka nažalost ne objašnjava detaljnije svoju misao o početku razvoja infinitiva futura, pa ne možemo znati što točno pod tim misli, no s obzirom na oblik u kojem je glagol *hotěti*, kao nositelj morfoloških obilježja sveze *hotę(i)* + infinitiv, čini se da bi primjerenije bilo govoriti o razvoju *participa futura*, a ne infinitiva futura.

Da je doista riječ o razvoju infinitiva futura, očekivali bismo barem naznake razvoja infinitiva preterita, kako bi se upotpunila vremenska shema prošlog, sadašnjeg i budućeg vremena u infinitivnim oblicima.

[61] »Im allgemeinen könnte man diese Konstruktion aber am ehesten als Relikt eines bereits spätursl., später nicht zu Ende geführten Versuchs zur Herausbildung des *futurum infinitivi* bzw. *infinitivus futuri* sehen.« (VEČERKA 1996: 178)

S druge strane, (staro)slavenski jezik ima razvijene participske oblike za prošlo i sadašnje vrijeme (aktivni i pasivni particip prezenta, te I. i II. aktivni particip preterita i pasivni particip preterita)[62], pa bi razvoj participa futura na razini glagolskog sustava bio logičan proces kako bi se nadopunila vremenska shema – jednako kao što je u slavenskim jezicima futur naknadno razvijen kod ličnih glagolskih oblika.

Konačno, kako ćemo uskoro vidjeti na primjerima iz hrvatskoga crkvenoslavenskog, sveza *hote(i)* + infinitiv obnaša većinu sintaktičkih funkcija koje inače obnašaju participi prezenta i preterita.

Premda, dakle, aktivni particip prezenta glagola *hotěti* u svezi s infinitivom u slučajevima u kojima je glagol *hotěti* lišen svoje izvorne semantike te nosi gramatičko značenje možemo zvati *participom futura*, ipak to možemo činiti samo uvjetno iz razloga što je riječ tek o početcima razvoja ove kategorije a taj razvoj u slavenskim jezicima nije nastavljen. Uzroke, pak, zašto je ovaj razvoj bio zaustavljen, vjerojatno treba tražiti u posvemašnjem gubljenju participskih oblika i funkcija, odnosno adverbijalizaciji participa, do čega je došlo uslijed razvoja rečenične hipotakse.

Aktivni particip prezenta glagola *hotěti* u svezi s infinitivom u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku može nositi svoje puno leksičko značenje 'željeti' (17a) ili može biti lišen tog značenja te imati gramatičko futursko značenje, odnosno tvoriti svojevrsni složeni oblik participa futura (17b):

17) a) *sami ne v'nidoste i* hotecimь v'niti *v'zbraniste* – MVat$_8$ 221b
αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθατε καὶ *τοὺς εἰσερχομένους* ἐκωλύσατε – Lk 11,52
ipsi non introistis et *eos qui introibant* prohibuistis – Lk 11,52

b) *az' te sablûdu ot časa pobědnago* hotecago priti *na vsu vselenuû* – BrDrag 112a
κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ *τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι* ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης – Otk 3,10
ego servabo te ab hora tentationis, quae ventura est in orbem universum– Otk 3,10

Kao particip futura sveza *hote(i)* + infinitiv obnaša mnoge funkcije koje obnašaju i drugi, prezentski i preteritni participski oblici[63]. Tako u primjeru (17b) izraz *hotecago priti* dolazi kao determinativni particip u atributnoj službi uz imenicu *časъ*.

[62] Usp. NANDRIȘ 1969: 149–153; HABURGAEV 1974: 292–305; UGRINOVA-SKALOVSKA 1979: 100–106; GRAMATIKA 1993: 206–212; LUNT 2001: 99–100, 108–111; DAMJANOVIĆ 2005A: 137–145; HCSJ 2014: 226–229, 247–250;

[63] Više o sintaktičkim funkcijama participa u hrvatskom crkvenoslavenskom v. ETEROVIĆ 2014.

U sljedećim primjerima vidimo da sveza *hote(i)* + infinitiv kao particip futura može biti supstantivizirana i dolaziti kao objekt uz predikat rečenice (18a), biti dio konstrukcije dativa apsolutnog u adverbijalnoj službi (18b), doći u funkciji situacijskoga determinatora objekta (18c), ili u službi sekundarnog predikata (18d):

18) a) *g(lago)la* hoteĉaě *na posl(ě)d(ь)kь* zbiti se *o vs(ě)h' v(ra)z(ě)h'* – PsFr 14d
ἐλάλησε *τὰ μέλλοντα* ἐπ' ἐσχάτων *πληροῦσθαι* περὶ πάντων τῶν ἐχθρῶν – CommPs 17,1

b) roditi se hoteĉu g(ospod)u *vsa vselenaě napisaet' se* – BrPm 27b
nascituro Domino mundus describitur – *hom. s. Gregorii pp.*

c) *sь že viděv' p(e)tra i iv(a)na* hoteĉa vniti *v cr(ь)k(ь)v' prošaše milosti* – $BrVb_1$ 172c
ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην *μέλλοντας εἰσιέναι* εἰς τὸ ἱερὸν ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν – Dj 3,3
is cum vidisset Petrum et Ioannem *incipientes introire* in templum rogabat ut eleemosynam acciperet

d) *korablь valaše se* razbiti se hote – $MOxf_1$ 101b
τὸ πλοῖον ἐκινδύνευεν *συντριβῆναι* – Jon 1,4
navis periclitabatur *conteri* – Jon 1,4

Sljedeći su primjeri zanimljivi jer u njima *hote(i)* + infinitiv kao particip futura dolazi u konstrukcijama akuzativa s participom u akuzativu (19a, 19b) i dativa apsolutnog (19c, 19d) u službi objekta uz glagole *dicendi* i *cogitandi* kao pandan izrične rečenice, odnosno prevodeći latinsku konstrukciju akuzativa s infinitivom:

19) a) hoteĉe *že* něčto velie priti *iz' otročastviě (...) b(og)ь skazati v'shotě* – BrHum 99d
volens quoque *magnum aliquid proventurum* ex puero (...) Deus ostendere – *vita s. Dominici*

b) *sego radi pr(o)r(o)kь v d(u)sě s(ve)ti prop(o)v(ě)dě* i c(ěsa)rstvovati hoteĉa – BrDrag 75d
propter haec *eum esse regnaturum* in Spiritu Sancto propheta praedixerat – *hom. s. Augustini*

c) *ahazь že c(ěsa)rь isaii pr(oro)ku stavlaûĉu i znamenie daûĉu* poroditi hoteĉi d(ê)vê – $BrVb_2$ 202b

d) *grobь stvoriše semu egože roĵena ne<na>viděše* roditi se hoteću *prěje daleče iz'věděše* – $BrVb_3$ 11c
eum quem natum despiciunt *nasciturum* longe ante praesciverunt – *hom. s. Gregorii pp.*

U gore navedenim primjerima u kojima je sveza *hote(i)* + infinitiv upotrijebljena u futurskom značenju njome se najčešće prevodi grčki izraz *(ὁ)μέλλων* + *infinitiv* ili latinski particip futura. Premda grčki, odnosno latinski poticaj upotrebi ove sveze kao participa futura ne treba isključiti, čak štoviše, ipak se ne može reći da je riječ o isključivo književnoj jezičnoj osobini stranoj govornom jeziku. Dokazuju to primjeri u kojima hrvatski crkvenoslavenski ne slijedi grčki ili latinski tekst, odnosno u kojima je sveza *hote* + infinitiv upotrijebljena neovisno o grčkom ili latinskom predlošku:

20) a) *avraama že* iskusiti hote *b(og)ъ reče k nemu* – $BrVb_2$ 21d
ὁ θεὸς ἐπείραζεν τὸν Αβρααμ καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν – Post 22,1
tentavit Deus Abraham et dixit ad eum – Post 22,1

b) *se zaimodavacь eter' pride* hote poěti *.b. s(i)ni moě v rabotu sebě* – MVb_2 51b
ὁ δανιστὴς ἦλθεν *λαβεῖν* τοὺς δύο υἱούς μου ἑαυτῷ εἰς δούλους – 2Kr 4,1
ecce creditor venit *ut tollat* duos filios meos ad serviendum sibi – 2Kr 4,1

c) *etera že ot klerik'* (...) hoteĉa izag'nati *eronima* (...) *nenavisti ugotovaše* – $BrLab_2$ II/150c
quidam ex clericorum (...) *ad effugandum* urbe Hieronymum (...) insidias paraverunt – *vita s. Hieronymi*

d) *da naěmь svoi i v'nide vь nь* běžati hote *š' nimi* – BrDrag 170d
ἔδωκεν τὸ ναῦλον αὐτοῦ καὶ ἐνέβη εἰς αὐτὸ *τοῦ πλεῦσαι* μετ᾽ αὐτῶν – Jon 1,3
dedit naulum eius et descendit in eam *ut iret* cum eis – Jon 1,3

Nadalje, primjeri (20b, 20c, 20d) osobito su zanimljivi jer se u njima svezom *hote* + infinitiv prevode grčki i latinski izrazi kojima se izriče namjera: grčki infinitiv namjere (20b, 20d), ili latinska zavisna rečenica s *ut* i finitnim glagolskim oblikom (20b, 20d) i latinski gerundiv s prijedlogom *ad.* U njima particip prezenta glagola *hotěti* dolazi u funkciji sekundarnog predikata s uzročnim značenjem, odnosno kao pandan zavisne uzročne rečenice (mogao bi se zamijeniti izrazom **zaněže hotěše*, **zaněže hotěhota*) (VEČERKA 2002: 316), a samim se glagolom *hotěti* ne izriče tek želja, nego upravo namjera subjekta da (iz)vrši radnju iskazanu infinitivom. Tako se sveza *hote* + infinitiv pokazuje kao jedno od sredstava kojima se u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku izriče namjera (*pride* hote poěti), te je ekvivalentan izraz drugim takvim sredstvima[64], odnosno

namjernoj rečenici s finitnim glagolskim oblikom:

idemь da *i mi* umremь *š nimь* – $MOxf_1$ 61c,

[64] Jednako kao u starocrkvenoslavenskom, usp. VEČERKA 2002: 335.

infinitivu namjere:

iděmь i mi umriti š' nimь – MVat$_8$ 69a,

supinu uz glagole kretanja:

pride žena ot samarie počrěst' vodi – MVat$_4$ 49d,

i glagolskoj imenici s prijedlogom *na*:

se c(ěsa)rь viš'ni prid(e)tь ... n' sp(a)s(e)nie n'rodь – BrMavr 2b.

Primjeri u kojima se svezom *hote* + infinitiv prevodi grčka ili latinska zavisna namjerna rečenica ili njezini ekvivalenti važni su iz razloga jer nedvojbeno dokazuju kako se u njima glagolom *hotěti* izražava nakana, odnosno namjera subjekta da vrši radnju iskazanu infinitivom. Značenje namjere, kao i kod drugih futurskih oblika s glagolom *hotěti* (*hoću* + infinitiv, *hotěahь* + infinitiv), predstavlja poveznicu između čisto volitivnog značenja glagola *hotěti* i gramatičkoga futurskog značenja, odnosno pokazuje na koji je način tekao razvoj sveze *hote(i)* + infinitiv prema gramatikalizaciji u particip futura.

Na isti način kao i sveza *hote(i)* + infinitiv u hrvatskom se crkvenoslavenskom jeziku u futurskom značenju može uprijebiti i sveza *imae(i)* + infinitiv. Pronašli smo tri takva slučaja:

21) a) *obećavaetь onь tadae sebe umo* (sic!) *vь v'sehь* poslušati imuća – BrDab 194d
ille vero illico spondet se ei in omnibus obtemperaturum – *De concept. BMV.*
b) *postavlenim že d(ь)nemь vhoěše eliodorь* narediti iměe – BrVO 425c
constituta autem die intrabat de his Heliodorus *ordinaturus* – 2Mak 3,14
c) *posla ězonь menelaa* (...) *ot pečali potrěbnihь otvěti* donesti imuća – BrVO 428a
misit Iason Menelaum (...) de negotiis necessariis responsa *perlaturum* – 2Mak 4,23

Sva tri primjera izražavaju (pred)određenost subjekta da izvrši radnju iskazanu infinitivom i sva su tri iz hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova novijeg datuma te pokazuju kako je riječ o kasnijoj jezičnoj osobini.

4.1.1.2.1.3.3. Particip futura + *biti* (perifrastična konjugacija)

U *Građi* smo pronašli i nekoliko primjera u kojima sveza *hote* + infinitiv kao »particip futura« dolazi s ličnim oblicima glagola *biti* u prezentu (22a), i jedan primjer u kojem je *biti* u kondicionalu (22b):

22) a) *iže est' i iže bě i iže* priti hote estь – BrVb$_2$ 136b
ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος – Otk 1,4
qui est et qui erat et *qui venturus est* – Otk 1,4

b) *poneže* (...) *naznamena petru koeû semr'tiû* proslaviti hote bil bi *b(og)a* – $BrVb_1$ 39a
postquam enim significavit ei qua morte clarificaturus esset deum – *hom. Bedae Ven.*

U svim primjerima riječ je o prevođenju latinske perifrastične konjugacije aktivne. Kako je već spomenuto, perifrastična konjugacija aktivna je naziv za latinsku konstrukciju participa futura i oblika glagola *esse* koja ima prospektivno značenje namjere ili predodređenosti vršenja radnje iskazane participom u budućnosti. Ova će se konstrukcija od 4/5. st. u latinskom početi upotrebljavati i kao ekvivalent pravom jednostavnom futuru. Već u klasičnom latinskom ova se konstrukcija s oblikom *esse* rabila kao infinitiv futura, a njezini su oblici u konjunktivu prezenta i imperfekta također služili za izražavanje poslijevremenosti u različitim vrstama zavisnih rečenica. (GORTAN I DR.1993: 242–243).

Uzmemo li u obzir da se sveza *hote* + infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom upotrebljavala kao particip futura, vidljivo je da je trostruka sveza *hote* + infinitiv + *esmь* u biti potpuno preslikavanje latinske perifrastične konjugacije aktivne, odnosno *ad verbum* ugledanje na latinske predloške. Za razliku od sveze *hote* + infinitiv koja je vjerojatno imala uporište u govornom jeziku, ova je, dakle, sveza kalk prema latinskom jeziku te se može odrediti kao književna i vjerojatno potpuno strana govornom jeziku prevoditelja i pisara.

Premda je riječ o kalku, glagoljašima se ova konstrukcija zasigurno nije činila nezgrapna u odnosu na naslijeđeno stanje, odnosno vjerojatno je došlo do svojevrsne reanalize starocrkvenoslavenskih rečenica kakve nalazimo i u hrvatskom crkvenoslavenskom (23), u kojima je sveza *hote(i)* + infinitiv kao supstantivizirani particip futura u službi imenskog dijela predikata, a prezent glagola *biti* kopula:

23) *mi že naděěhom' se ěk(o) ta e(stь)* hotei zb(a)v(i)ti *iz(drai)le* – MBerl 86a
ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός *ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι* τὸν Ἰσραήλ – Lk 24,21
nos autem sperabamus quia ipse *esset redempturus* Israël – Lk 24,21

Primjeri s hrvatskom crkvenoslavenskom, da ju tako nazovemo, »perifrastičnom konjugacijom aktivnom« u *Građi* nisu česti. U korpusu istraživanja zabilježili smo ih tek dvanaest. No, upravo zato su zanimljivi jer pokazuju da je riječ o specifičnom prevodilačkom postupku.

Obično se, naime, latinska perifrastična konjugacija aktivna u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima prevodi nekim od uvriježenih futurskih oblika, npr:

obedvati imamь BrVO 406b *pransurus sum*;
poslati hoćeši $BrVb_2$ 67b *missurus es*;

suditelь budu BrVb$_1$ 201c *iudicaturus essem*;
dast' MVat$_4$ 131c *daturus est*,

ili kojim drugim prikladnim izrazom, ovisno o kontekstu. Može, dakle, biti korisno posebnu pažnju posvetiti mjestima na kojima se ova konstrukcija pojavljuje u hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima, tj. njihovoj distribuciji unutar sačuvane hrvatskoglagoljske građe.

Na temelju onoga što znamo iz povijesti hrvatskog glagoljaštva, upotrebu sveze *hote* + infinitiv + *esmь* za prijevod latinske perifrastične konjugacije aktivne (*-urus sum*) očekivali bismo prije svega u mlađim spomenicima južne i prijelazne skupine koji sadrže tekstove nastale zahvatima tzv. *treće revizije* koja je, izuzmemo li eventualno Kožičićev rad[65], predstavljala vrhunac prilagođavanja tekstova latinskim izvornicima.

No, tomu nije tako. Od primjera koje smo zabilježili u *Građi* svi osim dvaju pripadaju fragmentima (FgLond, FgαNov, FgVb) i spomenicima starije, sjeverne skupine (BrVO, BrVb$_1$). Ako znamo da su spomenici sjeverne skupine uglavnom rezultat tzv. *druge revizije*, postavlja se pitanje na koji način objasniti upotrebu ovoga kalka. Teško je, naime, pretpostaviti da bi revizori u isto vrijeme istu latinsku konstrukciju prevodili i *ad verbum* i *ad sensum*.[66] Mogućnost da je riječ o jednom izdvojenom prevoditelju ili prevoditeljskoj školi, čini se, treba odbaciti, jer primjeri koje smo zabilježili ne pokazuju koncentriranost na jedan ili dva teksta, nego su raspršeni

Uvid u zabilježene primjere otkriva da svi osim dvaju pripadaju bilo sačuvanim fragmentima brevijara, bilo brevijarima. Jedina dva zabilježena primjera koji ne pripadaju brevijarskom tekstu, ista ona dva koja se ujedno ne nalaze u spomenicima sjeverne skupine, pronašli smo u ritualima i u oba je slučaja riječ o istom izrazu. Jedan od njih nalazi se u *Vjerovanju* (RitAc 4v) i izražava dogmu vjere kako *će Isus doći suditi žive i mrtve*. Drugi je primjer ponavljanje te dogme u završnoj doksologiji molitve zaklinjanja prilikom obreda znamenovanja djece i krštenja na Veliku Subotu (RitSegn 36v).

Nadalje, uvid u primjere otkriva da njih pet pripada tekstovima za koje su M. A. Pantelić (PANTELIĆ 1993) i P. Stankovska (STANKOVSKA 2015) utvrdili da predstavljaju tzv. *stariju redakciju hrvatskoglagoljskog brevijara*, odnosno tragove predreformskoga hrvatskoglagoljskog brevijara, a dodatna tri primjera su u antifonama. Ukupno smo u

[65] Usp. npr. CEKOVIĆ – SANKOVIĆ – ŽAGAR 2010; MIHALJEVIĆ 2012; ETEROVIĆ – VELA 2013.

[66] Više o prijevodu *ad verbum* i *ad sensum* v. VELA – VRTIČ 2013.

antifonama zabilježili šest primjera upotrebe konstrukcije *hote* + infinitiv + *esmь* kao perifrastične konjugacije aktivne. Antifone kao dijelovi molitve časova koji se (skupno i pijevno) ponavljaju bile su podložne učenju na pamet pa ih je prevoditelj ili revizor mogao zapisati kao gotove naučene obrasce premda strukturno odudaraju od uobičajenih njegovih postupaka, a ne treba isključiti ni recepcijske zahtjeve u očuvanju starijih načina izričaja.

Na temelju rečenog možemo iznijeti zaključak kako je sveza *hote* + infinitiv + *esmь*, kao kalk kojim se prevodi latinska perifrastična konjugacija aktivna, *stariji* izrazito književni hrvatski crkvenoslavenski jezični element stran govornom jeziku te kako u prvom redu pripada nekoj reviziji starijoj od trinaestostoljetne reforme. Za sada dostupni podaci pokazuju kako je ta revizija vjerojatno bila ograničena samo na brevijare i eventualno neke svakodnevne molitve (poput *Vjerovanja*), no to je podatak koji bi trebalo detaljnije istražiti.

To što smo svezu *hote* + infinitiv + *esmь* kao hrvatskoglagoljsku perifrastičnu konjugaciju aktivnu povezali s predtrinaestostoljetnom revizijom ne znači da isti postupak – bilo ugledajući se na starije predloške, bilo slijedeći na isti način *ad verbum* latinski tekst – nije mogao primijeniti i neki od kasnijih prevoditelja. Jedan takav slučaj, doduše s glagolom *iměti* u tvorbi participa futura, nalazi se u *Slovu sv. Tome Akvinskoga* na Tijelovo:

24) *eg'da (...)* preiti iměe b(i)še *ot sego mira* – BrBar 249a
quando (...) *transiturus erat* de hoc mundo – *serm. s. Thomae Aquin.*

4.1.1.2.2. Opisni imperativ

U suvremenom hrvatskom jeziku imperativnost se kao kategorija koja je izrazito vezana uz govorni čin i pripada tzv. kategorijama drugog lica – kako su to zaokruženo i sažeto iznijeli I. Pranjković i L. Badurina (PRANJKOVIĆ – BADURINA 2012) – prototipno izražava oblicima imperativa. Imperativ, koji se podjednako rabi i od svršenih i od nesvršenih glagola, ima samo oblike za 2. lice jd. (*pročitaj*) i 1. i 2. lice mn. (*čitajte*), a za 3. lice jd. i mn. upotrebljavaju se analitički oblici imperativa tvoreni od poticajne čestice *neka* i prezenta (*neka dođe, neka dođu*). Dakako, mogući su i niječni oblici imperativa (*ne viči*), a oni se u suvremenom hrvatskom jeziku znatno češće rabe od nesvršenih, nego od svršenih glagola. Niječni se imperativ, međutim, može tvoriti i opisno, pomoću niječnih oblika imperativa glagola *moći* (*nemoj, nemojmo, nemojte*) koji su danas izrazito gramatikalizirani i posve lišeni izvornog značenja glagola *(ne) moći.* Uz ove oblike najčešće dolazi infinitiv (*nemoj misliti*), no može doći i konstrukcija *da* + prezent. Opisni niječni imperativ u odnosu na jednostavni niječni imperativ u pravilu izriče blažu zabranu ili upozorenje.

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku također se razlikuju jednostavni i složeni oblici imperativa. Za razliku od suvremenoga hrvatskog jezika, u hrvatskom crkvenoslavenskom kod imperativa ne postoji ograničenje u izboru glagolskog lica, pa su tako u jednostavnim oblicima potvrđeni oblici imperativa 1. lica jd. (*ne primem′*) i mn. (*iděm′*) optativnog značenja, te 3. lica svih triju gramatičkih rodova, jednine, dvojine i množine (*izidi, buděta, pokloněte se*). Jedini oblik koji (još uvijek) nije potvrđen u hrvatskoglagoljskim tekstovima je imperativ 1. lica dvojine. Najčešći su, dakako, oblici 2. lica jd. i mn. Dvije su vrste složenih oblika imperativa. Jedan se tvori pomoću čestice *da* i odgovarajućeg oblika prezenta, a drugi se kao zanijekani imperativ sastoji od niječnoga imperativa glagola *moĉi* i infinitiva (češće), ili niječnoga imperativa glagola *hotěti* i *brěĉi* i infinitiva (rjeđe). *Da* + prezent složeni imperativ je u odnosu na jednostavni imperativ sekundaran, odnosno najčešće se upotrebljava za rijetke lično-brojne oblike (3. i 1. lice). Složeni je zanijekani imperativ *ne mozi* (*ne hotěi, ne brězi*) + infinitiv u hrvatskoglagoljskim tekstovima ograničen na 2. lice, a njegovoj je češćoj upotrebi u odnosu na starocrkvenoslavenski[67] mogla pridonijeti i latinska konstrukcija *noli* + infinitiv. (MIHALJEVIĆ – REINHART 2005: 64; MIHALJEVIĆ 2009A: 333; HCSJ 2014: 219–226; KOVAČEVIĆ 2016: 267–272). U ovom će nas radu zanimati samo oni oblici hrvatskoga crkvenoslavenskog imperativa koji se tvore svezom (niječnog) imperativa i infinitiva.

Prema *Gramatika na staroblgarskija ezik* (GRAMATIKA 1993: 312) u *Suprasaljskom zborniku* susreću se starocrkvenoslavenski opisni oblici zanijekanog imperativa tvoreni od niječnog imperativa glagola *mošti* (*ne mogi, ne mogětь, ne mogěte*) i infinitiva. Iz ovih oblika razvili su se današnji bugarski dijalekatski oblici složeni od *nemoj, ne mojte* i krnjeg infinitiva (*nemoj odi*).

Pristupajući problemu složenih imperativnih oblika u starocrkvenoslavenskom jeziku iz jednoga šireg, semantičko-pragmatičkog, kuta gledanja, R. Večerka (VEČERKA 1993: 84–85; VEČERKA 1996: 74–76) među složene imperative ubraja, čini se, sve tvorbe tipa *imperativ* + *infinitiv* kojima se u starocrkvenoslavenskom jeziku izražava blaža, odnosno uljudna zapovijed, molba ili zabrana. Tako, uz složeni imperativ tipa *ne mozi ostaviti*, Večerka navodi još šest različitih tipova opisnog imperativa koji se tvore pomoću infinitiva i imperativa jednog od sljedećih modalnih glagola u širem smislu riječi: *račiti* (npr. *rači mi pomošti*), *izvoliti* (npr. *izvoli dati; ne izvoli ljubiti*), *vъnimati* (npr. izvan kanona *vъnimaite sebja vъzyti*),

[67]U starocrkvenoslavenskom je poznat samo zanijekani složeni imperativ tvoren pomoću glagola *moĉi.*

vъshotěti (npr. *ne vъshošti ... osǫditi*), *potъštati sę* (npr. *potъštimъ sę iskušeni obrěsti sę*), *dě(ja)ti*[68] (npr. *ne děite dětii prihoditi*).

Kriteriji, dakle, za određivanje složenih imperativnih oblika mogu biti različiti. Vodimo li se semantičko-pragmatičkim kriterijem, odnosno tražimo li oblike kojima se izriče blaža, uljudnija, zapovijed, poticaj ili zabrana, onda se u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku kao složeni imperativni oblici, barem što se tvorbi s infinitivom tiče, uz zanijekane imperative *ne mozi* + infinitiv, *ne hoteti* + infinitiv i *ne brězi* + infinitiv, zasigurno mogu odrediti i sveze tipa *rači* + infinitiv (25a) i *spodobi* + infinitiv (25b), a možda i neke druge:

25) a) *tako me tvoimь presl(a)vnimь pomil(o)v(a)niemь* rači očis'titi – MMet 23b
ita me tua grata miseratione *dignare mundare – ordo missae*, *or.*

b) poslati spodobi *sv(e)tago anj(e)la tvoego s n(e)b(e)sь* – MOxf$_l$ 27d
mittere digneris sanctum angelum tuum de caelis – *ordo bened. cineris or.*

Kako vidimo iz navedenih primjera, složeni imperativni oblici s imperativom glagola *račiti* i *spodobiti* izražavaju blagu zapovijed, odnosno usrdnu molbu. U hrvatskoglagoljskim spomenicima pojavljuju se u ritualnim tekstovima, odnosno u euhološkim obrascima[69], i rabe se u obraćanjima Bogu, u pravilu prevodeći istovjetnu latinsku svezu *dignare*$_{\text{impt.}}$*/digneris*$_{\text{konj.}}$ + infinitiv.

Premda *Regulu sv. Benedikta* (RegBen) nismo uvrstili u hrvatski crkvenoslavenski korpus, nego u pomoćni korpus zborničkih tekstova pisanih hrvatsko-crkvenoslavenskim amalgamom, ne treba propustiti ovdje spomenuti ni oblik složenog imperativa koji smo jedino u njoj zabilježili, i to na više mjesta:

26) a) *niedan'* (...) *sь svoimь opatomь* (...) ne smiĵ' se karati – RegBen 8b
nullus (...) praesumat (...) *cum abbate suo* (...) contendere – *Reg. s. Benedicti*

b) *k' gostemь niedinь ki nima zapovidi* ne smiĵь pristupiti *ni* govoriti – RegBen 35b
hospitibus autem cui non praecipitur nullatenus *societur* neque *colloquatur – Reg. s. Benedicti*

[68] Povodeći se za činjenicom da se niječni imperativ glagola *děěti* u kasnijem bugarskom jeziku upotrebljavao s infinitivom za izražavanje opisnog zanijekanog imperativa te se u suvremenom bugarskom jeziku razvio u prohibitivnu česticu *nedej* Večerka pogrešno preslikava kasnije stanje na starobugarsko razdoblje (starocrkvenoslavenski). Između primjera *ne děite dětii prihoditi* i kasnijih bugarskih opisnih zanijekanih imperativa tipa *nedejte se nariča* postoji i strukturna (subjekt infinitiva različit od subjekta impertiva ≠ subjekt infinitiva i imperativa identični) i semantička razlika. Mnogo bolje pitanje bugarskog opisnog zanijekanog imperativa *nedej govori* ili *nedej da govoriš* obrađuje K. Mirčev (MIRČEV 1978: 229–230) koji izričito navodi kako se začetak te konstrukcije *ne susreće* u starocrkvenoslavenskim spomenicima.

[69] U istom kontekstu javljaju se i starocrkvenoslavenski primjeri s glagolom *račiti*. Usp. VEČERKA 1993: 74–75.

Riječ je o složenom zanijekanom imperativu koji se tvori od niječnog imperativa glagola *směti* i infinitiva, a nama je zanimljiv iz nekoliko razloga. Prvo, poput složenog imperativa *ne mozi* + infinitiv, tvori se od modalnog glagola u užem smislu riječi. Drugo, za razliku od složenog imperativa *ne mozi* + infinitiv kojim se izražava blaža, uljudnija zabrana, složenim imperativom *ne směi* + infinitiv izražava se, čini se, stroža zabrana. Konačno, ovim se složenim imperativom tek djelomično prevodi istovjetna latinska sveza koja se sastoji od prohibitivnog konjunktiva *ne praesumat* i infinitiva (26a). U dvama, naime, od pet primjera koliko smo ih ovim istraživanjem zabilježili svezom *ne směi* + infinitiv prevodi se latinski (jednostavni) prohibitivni konjunktiv (26b), odnosno riječ je o slobodnijem prijevodu i vlastitoj odluci glagoljaškog prevoditelja da izričući zabranu upotrijebi snažniji izraz.

4.1.1.2.2.1. Zanijekani opisni imperativ

Vodimo li se, pak, čisto morfološkim kriterijem, odnosno tražimo li oblike kojima se u hrvatskom crkvenoslavenskom na opisan način izriče blaža zabrana ili zapovijed, a koji su se u nekom od suvremenih slavenskih jezika gramatikalizirali u složene imperativne oblike, onda bi se, od onih tvorenih s infinitivom, jedino svezu *ne mozi* + infinitiv sa sigurnošću moglo odrediti kao složeni oblik imperativa u hrvatskom crkvenoslavenskom, jer se jedino takav složeni imperativ gramatikalizirao i prisutan je u suvremenim (južnoslavenskim) jezicima (hrv. *nemoj govoriti;* mak. *nemoj da pišuvaš;* bug. dij. *nemoj da govoriš;* rus. *dumatь ne mozi*). Takav je, međutim, pogled dijakronijski, a mi se bavimo jezičnom građom koja je stoljećima udaljena od suvremenog stanja.

Promatramo li primjere tipa *ne mozi* + infinitiv u sinkronijskoj perspektivi, a to znači u povijesnom idiomu u kojem su oni još uvijek u počecima kasnije pune gramatikalizacije, jasno je da čak i u njima pomoćni glagol u nekoj mjeri čuva svoje izvorno leksikalno značenje.[70] Koliko nam god to iz današnje perspektive može izgledati čudno.[71] Dokle god, naime, nije u niječnim imperativnim oblicima glagola *moĉi* otpočeo proces fonetske erozije koji nastupa nakon što pomoćni glagol *potpuno* izgubi svoje značenje, možemo sa sigurnošću govoriti samo o blijeđenju značenja glagola *moĉi*, a svezu *ne mozi* + infinitiv samo uvjetno možemo nazivati oblikom složenog imperativa. Drugim riječima, da bismo čak i svezu *ne*

[70] Primjer (CPet 142v) u kojem glagol *moĉi* potpuno čuva svoje značenje te nije riječ o složenom zanijekanom imperativu v. niže.

[71] I. Pranjković i L. Badurina navode kako bi u suvremenom hrvatskom »posve zališni, pa čak i besmisleni bili iskazi tipa **Ne smijte se svađati«* (PRANJKOVIĆ – BADURINA 2012: 622), pa ipak se prevoditelju *Regule sv. Benedikta,* kao što smo netom vidjeli, oni nisu činili besmislenima.

mozi + infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom odredili kao složeni oblik imperativa naš kriterij mora biti morfo-sintaktički.

Sveze tipa *ne hotěi* + infinitiv i *ne brězi* + infinitiv su u hrvatskom crkvenoslavenskom posve ravnopravne složenom imperativu tipa *ne mozi* + infinitiv, i to ponajprije iz dvaju razloga:

1) Sve tri se sveze rabe u istoj funkciji, bez utvrdivih razlika u značenju, i u prijevodu istoga latinskog izraza *noli/nolite* + infinitiv. Dobro to ilustriraju primjeri (27) u kojima se tri inačice međusobno izmjenjuju u različitim hrvatskoglagoljskim spomenicima:

27) a) *on že reče* ne hotěite poslati *e* – BrDrag 142c (2Kr 2,16)
on že reče ne brězěte poslati *e* – $BrVb_1$ 207b
b) *se cělь esi i ûže* ne mozi sagrěšiti – $MVat_8$ 40b
se cělь esi i ûže ne b'rězi sьgrěšiti – MBerl 28a
c) *č(lově)če b(o)ži* ne hotei prizriti *d(u)še moee* – BrBrib 47d (2Kr 1,13)
č(lově)če b(o)žii ne mozi prězreti d(u)še moee – BrN_2 177a

2) Premda se sveze tipa *ne hotěi* + infinitiv i *ne brězi* + infinitiv, koliko nam je poznato, ni u jednom od suvremenih slavenskih jezika nisu razvile u složene oblike imperativa, ipak i za njih, kako ćemo vidjeti, postoje poveznice s jezičnim razvojem u drugim slavenskim jezicima.

Ista sintaktička struktura, ista funkcija i nepostojanje razlika u značenju između sveza *ne hotěi* + infinitiv, *ne brězi* + infinitiv, s jedne, i *ne mozi* + infinitiv, s druge strane, upravo pokazuju kako su ova sredstva izraza još uvijek u razvoju prema morfološki gramatikaliziranom obliku složenoga niječnog imperativa (*nemoj govoriti*) i kako se nijedan od njih još nije nametnuo. U svim trima složenim oblicima glagol kojem je infinitiv dopuna još uvijek u nekoj mjeri čuva svoje značenje i nije tek nositelj morfoloških obilježja. Stoga je pitanje je li ili nije u svezama *ne hotěi* + infinitiv i *ne brězi* + infinitiv riječ o složenom niječnom imperativu deplasirano pitanje.

4.1.1.2.2.1.1. *ne mozi* + infinitiv

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku zanijekani imperativ može biti izražen i svezom 2. lica niječnog imperativa glagola *moći* i infinitiva. Takav imperativ potvrđen je u sva tri gramatička broja, odnosno jednini (28a), dvojini (28b) i množini (28c):

28) a) ne mozi poěti *ženi tebě ot roda hananěiska* – $BrVb_2$ 45b
οὐ λήμψῃ γυναῖκα ἐκ τῶν θυγατέρων Χαναάν – Post 28,1
noli accipere coniugem de genere Chanaan – Post 28,1

b) *počto v(a)ma b(og)ъ r(e)če* ne mozita ěsti *ot vs(a)k(o)go drěva* – BrVinod 100d
quid utique dixit Deus nolite manducare ex omni ligno – hom. s. Ambrosii

c) *va učeniě različnaě i s'trannaě* ne mozite otlučiti se – MOxf$_2$ 167c
διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ παραφέρεσθε – Heb 13,9
doctrinis variis et peregrinis *nolite abduci* – Heb 13,9

Kako se u literaturi navodi, riječ je o praslavenskoj konstrukciji. (HCSJ 2014: 225; KOVAČEVIĆ 2016: 267). Upotreba ovako složenog oblika niječnog imperativa poznata je već u starocrkvenaslavenskom jeziku, no u njemu se pojavljuje rijetko jer je zabilježena samo u jednom kanonskom[72] spomeniku, *Suprasaljskom zborniku.* U *Suprasaljskom zborniku* ovim se složenim zanijekanim imperativnom nekoliko puta prevodi grčki jednostavni glagolski oblik s negacijom (najčešće prohibitivni konjunktiv).[73]

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku je upotreba ovoga složenog zanijekanog imperativa nešto češća u odnosu na starocrkvenoslavenski i njime se najčešće prevodi latinski, također složeni, oblik zanijekanog imperativa tvoren od imperativa glagola *nolle* (*noli, nolite*) i infinitiva. (HCSJ 2014: 225–226; KOVAČEVIĆ 2016: 267–269). Premda nije riječ o kalku, latinski jezik predstavlja direktan poticaj za upotrebu ove konstrukcije u hrvatskom crkvenoslavenskom. Dva su razloga na temelju kojih se to može tvrditi:

1) Od primjera ove konstrukcije u našem osnovnom korpusu istraživanja koji se nalaze u tekstovima za koje je u *Građi* utvrđen predložak svi osim jednog se nalaze u tekstovima s utvrđenim (i) latinskim predloškom i dolaze na mjestu odgovarajuće latinske konstrukcije *noli/nolite* + infinitiv. Samo jedan primjer nalazimo u tekstu s grčkim predloškom (*Legenda o sv. Eustahiju,* FgEust 1c).

2) U (staro)crkvenoslavenskim tekstovima složeni zanijekani imperativ s glagolom *moĉi* potvrđen je u dakako u 2., ali i u 1. (i 3.) licu,[74] dok je u hrvatskom crkvenoslavenskom ovaj imperativ ograničen na 2. lice (HCSJ 2014: 226), baš kao što je i latinski niječni imperativ *noli/nolite* + infinitiv ograničen na 2. lice. Svi primjeri ovog imperativa u našem osnovnom korpusu istraživanja, dakle uključujući i one bez utvrđenog predloška, isključivo su u 2. licu.

Premda, dakle, u korpusu istraživanja nalazimo primjere za koje nije utvrđen latinski predložak s oblikom *noli/nolite* + infinitiv, činjenica da hrvatski crkvenoslavenski jezik pokazuje ograničenje kakvo ne poznaje ni (staro)crkvenoslavenski ni drugi slavenski jezici,

[72] U ostalim crkenoslavenskim tekstovima pojavljuje se u kasnijim redakcijskim spomenicima.

[73] Vidi primjere SJS 1958 – 1997, s. v. *moĉi*, sv. II, 231.

[74] Vidi primjere SJS 1958 – 1997, s. v. *moĉi*, sv. II, 231.

ali ga susrećemo u latinskome, govori nam da je i kod takvih primjera vjerojatno u latinskom predlošku bio oblik *noli/nolite* + infinitiv.

Vrlo je zanimljivo da smo u korpusu istraživanja, pored 66 primjera ovog oblika imperativa u osnovnom korpusu istraživanja, zabilježili samo jedan primjer u zborničkim tekstovima (CVinod 30a).

U *Petrisovom zborniku* u crkvenopravnim odredbama nalazi se nekoliko primjera u kojima je niječni imperativ glagola *moĉi* u 3. licu, npr:

> *ako si i pop' es(tь) mise* ne mozi služiti ni *e nigdorь* poslušai ni mozi ispovědati ni krstiti ni *prstěna* bl(agoslo)v(i)ti *ni niedne urědbe crěkvěne* ne mozi vršiti *prez' biskupla rěšen'ě* – CPet 142v

no, tu nije riječ o složenom niječnom imperativu, nego glagol *moĉi* ima svoje puno značenje (*neka nema ovlasti*), a infinitiv mu je obavezna dopuna.

Jedan sličan primjer u kojem *nije* riječ o složenom zanijekanom imperativu zabilježili smo i u molitvi prilikom obreda krštenja na Veliku subotu:

> *vsaki duhь nečisti odsudu da otidětь ... i ničtože iměi sade směšenič ...* ni *alno okolu hode krie se* ničtože mozi stvoriti ni *hitrostiû ego* ničtožь mozi shabiti – RitSegn 40v.

U njemu nositelj predikatne negacije nije predikat, odnosno glagol *moĉi*, nego veznik *ni* i niječna zamjenica. Druge primjere u kojima *jest* riječ o složenom zanijekanom imperativu, a u kojima imperativ glagola *moĉi* nije ujedno nositelj negacije *ne* nismo zabilježili.[75]

U svim zabilježenim primjerima, osim u jednom gdje je zacijelo riječ o pisarskoj pogrešci[76] (BrN_2 399a), imperativ glagola *moĉi* dobro čuva svoj oblik u svim trima gramatičkim brojevima, odnosno nema primjera fonetske erozije.

4.1.1.2.2.1.2. *ne hotěi* + infinitiv

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku zanijekani imperativ može biti izražen i svezom 2. lica niječnog imperativa glagola *hotěti* i infinitiva, a potvrđen je u jednini (29a) i u množini (29b):

29) a) ne hotei *ego z'loboû* s'kon'čati – BrMosk I/84b
noli eam irrationabili foeditate *consumere– hom. s. Ambrosii*
b) *da že ne rěhь v(a)mь* ne hotěite poslati – BrN_1 174a

[75] Naše se tumačenje razlikuje od KOVAČEVIĆ 2016: 269.

[76] Usp. KOVAČEVIĆ 2016: 269.

οὐκ εἶπον πρὸς ὑμᾶς μὴ πορευθῆτε – 2Kr 2,18
numquid non dixi vobis *nolite mittere* – 2Kr 2,18

Ovakav oblik složenoga zanijekanog imperativa nije potvrđen u starocrkvenoslavenskom jeziku. Kao i kod složenog imperativa *ne mozi* + infinitiv, i njime se u hrvatskom crkvenoslavenskom prevodi latinski složeni niječni imperativ *noli/nolite* + infinitiv, i jednako je ograničen na 2. lice.

Zanimljivo je da je složeni zanijekani imperativ tvoren pomoću glagola *hotěti* posve – pa i po značenju pomoćnog glagola – identičan latinskom složenom zanijekanom imperativu *noli/nolite* + infinitiv kojeg u tekstovima prevodi, što bi na prvi pogled moglo navesti na zaključak kako je riječ o kalku prema latinskom jeziku. Ipak, ni u ovom slučaju nije riječ o kalku. Premda upotreba *ne hotěi* + infinitiv složenog imperativa u hrvatskom crkvenoslavenskom, kad se tekstovi usporede s predlošcima, izgleda kao potpuno preslikavanje latinskoga složenog imperativa *noli/nolite* + infinitiv, ipak se za složeni imperativ *ne hotěi* + infinitiv ne može reći da se u hrvatskom crkvenoslavenskom razvio pod utjecajem latinskog jezika.[77]

Riječ je o obliku koji je dobro poznat starijoj književnoj čakavštini (ZIMA 1887: 277; KOVAČEVIĆ 2016: 271–272), npr.:

Još dobrom, ko činiš, ne htij se uznositi – Marulić, *Naslidovan'je I.*;
Ne hotij *smart* želit *toliko još mlada* – Lucić, *Robinja*.

Složeni imperativ *ne hotěi* + infinitiv osobina je koja je u hrvatski crkvenoslavenski preuzeta iz govornog jezika.

Mada čakavski složeni zanijekani imperativ s glagolom *hotěti/htjeti* pokazuje potpunu sličnost latinskom imperativu *noli/nolite* + infinitiv, na njegov razvoj nije utjecao latinski, odnosno romanski jezici, nego je riječ o slavenskoj jezičnoj crti. Pokazuju to primjeri složenoga jesnog imperativa tvorenog od istog glagola, također dobro potvrđeni u starijoj književnoj čakavštini (ZIMA 1887: 278; KOVAČEVIĆ 2016: 271–272), npr.:

Zato veseliti htijte *i* pirovat – Lucić, *Robinja*;
Isusa razmišljaj i htij *ga* sliditi – Marulić, *Naslidovan'je I.*,

koji se ne mogu povezati s latinskim zanijekanim složenim imperativom.

[77] Jednako kao i kod složenog niječnog imperativa *ne mozi* + infinitiv, latinski predložak predstavlja tek izravni poticaj za upotrebu *ne hotěi* + infinitiv.

Pokazuju to i povijesne potvrde ovakvog načina izražavanja blaže, uljudne zabrane ili zapovijedi iz drugih slavenskih jezika. Jednako kao u hrvatskom crkvenoslavenskom, u staropoljskim se spomenicima zanijekani imperativ glagola *chcieć* + imperativ upotrebljava kao prijevodni ekvivalent za latinski *noli/nolite* + infinitiv. Također, slično kao u čakavskom, u poljskim tekstovima od 16. do 19. stoljeća nalaze se potvrde, kako niječnog, tako i jesnoga složenog imperativa tvorenog pomoću imperativa glagola *chcieć* i infinitiva, u istoj funkciji izražavanja uljudne zabrane ili zapovijedi.[78] Nekoliko se potvrda složenoga zanijekanog imperativa od glagola *hotěti* i infinitiva može pronaći i u ruskim crkvenoslavenskim tekstovima (*Ne hoštite sěati na trъnii*). (HANSEN 2001: 395).

U osnovnom korpusu istraživanjem smo zabilježili 16 primjera upotrebe složenoga zanijekanog imperativa tipa *ne hotěi* + infinitiv. U svima osim u jednom njime se prevodi odgovarajući latinski imperativ *noli/nolite* + infinitiv. Činjenica da smo čak 8 primjera zabilježili u *Vatikanskom brevijaru Illirico 5* (Vat_5) i biblijskim primjerima *Pariškog kodeksa* (CPar), odnosno dodatna 3 u *2. novljanskom brevijaru* (BrN_2) i 1 u *Klimantovićevu obredniku* (RitKlim), pokazuje da je do zapaženije upotrebe ovoga složenog imperativnog oblika došlo tek s *trećom velikom revizijom* hrvatskoglagoljskih tekstova i da bismo vjerojatno raspolagali s nešto većim brojem primjera da su tekstovi na kojima je ona provedena zastupljeniji u *Građi*.

Zanimljivo je da smo četiri biblijska primjera ovoga složenog imperativa zabilježili i u spomenicima sjeverne skupine (brevijarima). Tri pripadaju starozavjetnim *Knjigama o kraljevima* (2Sam 1,20; 2Kr 1,13; 2Kr 2,18). Jedan se nalazi u *Prvoj knjizi o Makabejcima* (1Mak 4,17) i ujedno je jedini zabilježeni primjer ovoga složenog zanijekanog imperativa kojim se *ne* prevodi latinski *noli/nolite* + infinitiv:

30) ne hotěite vzeti *plěnь ěko branь protivu namь estь* – BrVO 417a
μὴ ἐπιθυμήσητε τῶν σκύλων ὅτι πόλεμος ἐξ ἐναντίας ἡμῶν – 1Mak 4,17
non concupiscatis spolia quia bellum contra nos est – 1Mak 4,17

Kako je ovo, od složenih oblika niječnog imperativa tipa *ne mozi* + infinitiv, *ne brězi* + infinitiv i *ne hotěi* + infinitiv, jedini primjer za koji postoji utvrđen latinski predložak koji ne odgovara latinskom *noli/nolite* + infinitiv, vjerojatno je riječ o hiperkorektizmu pisara bez

[78] Usp. HANSEN 2001: 345–346. Za razliku od nas, Hansen smatra latinski utjecaj ključnim u razvoju ovakvih imperativa u poljskom, odnosno pretpostavlja kako je kasnije došlo do nezanijekane upotrebe oblika koji se prvotno pod latinskim utjecajem razvio kao zanijekani. (HANSEN 2001: 348).

ugledanja u latinski predložak kojem se izraz *ne pohotěite plěnь* (prema lat. *non concupiscatis spolia*), kakav je potvrđen u drugim brevijarima, činio nedovoljno jasan.

Osam potvrda ovoga složenog zanijekanog imperativa zabilježili smo i u pomoćnom korpusu, u dvama hrvatskoglagoljskim zbornicima (CPar, CŽg).

4.1.1.2.2.1.3. *ne brězi* + infinitiv

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku zanijekani imperativ može biti izražen i svezom 2. lica niječnog imperativa glagola *brěćі* i infinitiva, a potvrđen je u jednini (31a) i u množini (31b):

31) a) *ni azъ tebe osuždaû idi ûže* ne brězi sagrěšiti – MKopenh 43b
οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω πορεύου ἀπὸ τοῦ νῦν μηκέτι ἁμάρτανε – Iv 8,11
nec ego te condemnabo vade et iam amplius *noli peccare* – Iv 8,11

b) *progněvaite se i* ne brězěte sьgrěšiti – MBrib 44d
ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε – Ef 4,26
irascimini et *nolite peccare* – Ef 4,26

Jednako kao *ne hotěi* + infinitiv, ni ovaj složeni oblik zanijekanog imperativa nije potvrđen u starocrkvenoslavenskom jeziku.[79] Ovaj oblik složenoga zanijekanog imperativa, koliko nam je poznato, nije potvrđen ni u drugim crkvenoslavenskim jezicima, te je posebnost hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika. Štoviše, ovaj oblik složenoga zanijekanog imperativa, izvan hrvatskoga crkvenoslavenskog, nije potvrđen ni u suvremenim ni u povijesnim slavenskim jezicima, pa ni u hrvatskom (čakavskom) jeziku. (KOVAČEVIĆ 2016: 270).

Ipak, i za ovaj složeni imperativ postoje poveznice u jezičnom razvoju slavenskih jezika. Zanijekan glagol *ne brěćі* znači, naime, 'ne mariti'. Jedan drugi, također zanijekan praslavenski glagol istog značenja 'ne mariti', glagol *nehati*, upotrebljavao se u slavenskim jezicima za tvorbu složenih imperativnih oblika te se gramatikalizirao u imperativnu česticu *naj* < *nehaj* (u slovenskom), odnosno *niech* < *niechaj* (u poljskom), a možda i u imperativnu česticu *neka*[80], svojstvenu južnoslavenskim jezicima. Također, neizmijenjeni oblici imperativa ovog glagola rabe se s infinitivom u današnjem hrvatskom kajkavskom narječju za tvorbu složenoga zanijekanog imperativa (kajk. *naj kupiti; najte ostaviti*) koji je funkcijom i značenjem posve ravnopravan imperativu *nemoj/nemojte* + infinitiv.

[79] Glagol je *brěćі* u starocrkvenoslavenskom potvđen samo u svom zanijekanom parnjaku *nebrěćі.* Vidi SJS 1958 – 1997, s. v. *nebrěćі*, sv. II, 336.

[80] »U južnoj zoni slavonskoga dijalekta (...) [r]ječce *neka, nekate* govore se u značenju *nemoj, nemojte* (*neka vikat, nekate pjevat*)« (LISAC 2003: 37)

Upotreba, dakle, složenog imperativa *ne brězi* + infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom iz perspektive slavenskih jezika nije neobična.

Ono što je neobično jest to da je ovaj složeni imperativ u cijelom slavenskom svijetu zasad zabilježen samo u šest biblijskih hrvatskih crkvenoslavenskih primjera.[81] Ti primjeri (2Kr 2,16; Zah 8,15; Iv 5,14; Iv 8,11; Ef 4,26; Heb 10,35) vlastiti su spomenicima sjeverne, starije skupine. Ako se i nalaze u mlađim spomenicima južne i prijelazne skupine, u njima su rezultat prepisivanja iz starijih matrica. Kao i kod složenih zanijekanih imperativa *ne mozi* + infinitiv i *ne hotěi* + infinitiv, u Vulgati se na tim mjestima nalazi odgovarajući latinski imperativ *noli/nolite* + infinitiv.

* * *

Hrvatskoglagoljski tekstovi pokazuju velik broj različitih složenih imperativnih oblika kojima se izriče stroža ili blaža zapovijed ili zabrana. Za ove opisne izraze upotrebljavaju se modalni glagoli koji, s jedne strane, izražavaju mogućnost (*moĉi, směti*), a s druge strane želju, odnosno htijenje (*hotěti, račiti*), a moguća je upotreba i drugih modalnih glagola (*brěćî*). Brojnost, pak, oblika pokazuje kako se nijedan od njih nije nametnuo, te kako je još uvijek riječ o počecima procesa gramatikalizacije.

Složeni imperativ *ne brězi* + infinitiv svakako je izrazito zanimljiv. Zbog malog broja primjera teško je odrediti je li riječ o starijoj jezičnoj ili ograničenijoj dijalekatskoj osobini. Valja primijetiti kako u spomenicima sjeverne skupine ovaj oblik imperativa ne pokazuje koncentriranost ni na određeni dio liturgijskih knjiga, ni na određeni tekst. To isključuje mogućnost vanjskog utjecaja, odnosno da bi on bio rezultat crkvenoslavenske posudbe. To također, zajedno s činjenicom da se upotrebljava za prijevod latinskog imperativa *noli/nolite* + infinitiv, pretpostavlja djelovanje neke veće revizije koje je produkt. Možda je to trinaestostoljetna revizija? Ako jest, pomalo začuđuje oskudnost primjera. Oskudnost primjera upućuje na veću starinu. Jednako kao i to da oblik nije kasnije potvrđen.

S druge strane, odnos ovog oblika prema obliku *ne hotěi* + infinitiv također je zanimljiv jer se oni međusobno gotovo ne dodiruju. Jedini tekst u kojem oba oblika zajedno interferiraju u istom spomeniku je 2. glava *Druge knjige o kraljevima* (2Kr 2,16; 2Kr 2,18 – BrVO 324b). Moguće je da je to odraz podijeljenosti čakavskog područja između ova dva oblika imperativa, pa prema tomu oblik *ne brězi* + infinitiv ne mora biti stariji. To bi, međutim, značilo da su starozavjetne *Knjige o kraljevima* zasebno našle put sa zadarsko-krbavskog

[81] Pretragom se cjelokupne hrvatskoglagoljske građe ovaj broj vjerojatno ne bi znatno povećao.

područja u spomenike krčko-istarske skupine, a primjer 1Mak 4,17 bi pretpostavljao pisara podrijetlom s južnog područja.

Primjera oblika *ne brězi* + infinitiv i *ne hotěi* + infinitiv ipak je premalo da bi se izvukli bilo kakvi zaključci. Oblik *ne mozi* + infinitiv dobro je zastupljen u svim hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima i njegova upotreba znatno premašuje oblike *ne brězi* + infinitiv i *ne hotěi* + infinitiv. To je ujedno oblik koji se u hrvatskom (čakavskom) gramatikalizirao u složeni niječni imperativ. Pitanje je, međutim, odražavaju li brojčani odnosi stanje na čakavskom području. Valja primijetiti kako je na veću učestalost ovog oblika u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima moglo utjecati i ćirilometodsko naslijeđe, tj. (staro)crkvenoslavenski tekstovi koji su sjevernim i južnim putem došli u Hrvatsku i želja da se njihov jezik čuva. Iznenađuje, naime, relativno slaba zastupljenost ovog oblika u pomoćnom korpusu zborničkih tekstova.

4.1.1.3. *Mihi est* verbalna konstrukcija

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku infinitiv može biti i dio verbalne *mihi est* konstrukcije s modalnim značenjem obaveznosti ili nužnosti[82]:

32) a) *b(og)ь veliki zьzvěsti c(ěsa)ru* emuže biti e(stь) *po semь* – BrDrag 169b
ὁ θεὸς ὁ μέγας ἐγνώρισεν τῷ βασιλεῖ ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα – Dn 2,45
Deus magnus ostendit regi quae ventura sunt postea – Dn 2,45

b) budet' *bo* tebě *napastь eteru* priěti – FgEust 1b/c
δεῖ σε τινὰ πειρασμὸν ὑπεγεγκεῖν – *Passio s. Eustachii*

c) *uvi mně* emuže bě biti c(ěsa)revi čьstněišu *to bisi becьstiû vodc'* – $FgLab_2$ 2d
οἵμοι οἱ δοκοῦντες εἶναι τῆς εὐταξίας οὗτοι ἡγεμόνες τῆς ἀταξίας γεγένηνται – *Hom. Ioannis Chrys.*

d) *v'zrast'šu že emu ěko* b(i)si pod'striĉi *i prizva* (...) *o(tь)cь ego nь podьstriženie ego b(la)ž(e)n(a)go bisk(u)pa* – $BrLab_1$ 134b

e) *vnimanie že sr(ьd)ca č(lověč)sk(a)go* (...) *česo čekaetь* smotriti estь – $BrVat_6$ 54a
intentio quippe cordis humani (...) quo spectet intuendum est – *serm. s. Augustini*

Riječ je o konstrukciji *(dativ) + 3. l. jd. glagola* biti + *infinitiv* u kojoj je glagol *biti* upotrijebljen u deleksikaliziranom impersonalnom obliku, a ime u dativu je vršitelj radnje iskazane infinitivom. Glagol *biti* najčešće je u prezentu (*estь*) (32a, 32e), no može biti i u drugim oblicima 3. l. jd., a u istraženom korpusu potvrđen je još u trenutnom prezentu (futuru) (32b), imperfektu (32c) i u aoristu (32d).

Važno je naglasiti da nositelj modalnog značenja ove konstrukcije nije nijedan konstituent pojedinačno, nego struktura *u cjelini* ima modalno značenje. To znači da modalnost nije izražena leksički, nego sintaktički. Ovisno o stupnju obaveznosti, izraz katkad može poprimiti i futursko značenje (32a).

Kao što možemo vidjeti iz primjerâ (32), *mihi est* verbalna konstrukcija u hrvatskom se crkvenoslavenskom upotrebljava za prijevod različitih grčkih i latinskih izraza sa značenjem obaveznosti ili nužnosti. Najčešće se upotrebljava za prijevod slične latinske konstrukcije koja se sastoji od gerunda/gerundiva u nominativu, glagola *esse* u 3. licu (i dativa) koja također ima debitivno značenje (MIHALJEVIĆ 2009A: 341), no valja istaknuti kako ipak nije riječ o kalku s latinskog, jer je konstrukcija svojstvena kako slavenskim, tako i baltičkim jezicima.

[82] Podrobno o mogućim modalnim značenjima ove konstrukcije u starocrkvenoslavenskom jeziku v. PALLASOVÁ 2009.

Podrijetlo[83] ove konstrukcije najvjerojatnije valja tražiti u spoju infinitiva i stare *mihi est* konstrukcije koja se u (ranom) praindoeuropskom jeziku rabila kao dominantno sredstvo za izražavanje predikatne posvojnosti[84], npr:

ne b(ě)še ima čeda *poneže bě elisav'ta neplodna* – MBrib 69c (Lk 1,7);
sei bě ses'tra *imenem' m(a)rië* – MBerl 179b (Lk 10,39),

a sastojala se od onoga što je posjedovano (possessum) u nominativu, glagola *biti* u svom izvornom, egzistencijalnom značenju, i onoga koji posjeduje (possessor) u dativu.

Infinitiv je prvotno u spoju s *mihi est* predikatnom posvojnosti – u skladu sa svojim prototipnim značenjem dativa svrhe – imao ulogu adverbijalne dopune namjere, kako je to pretpostavio već Potebnja na temelju staroruskog primjera:

takova pravda uzjati Rusinu < *pravьda estь Rusinu vъzętiju (POTEBNJA 1958: 406).

Možemo to prikazati ovako:

meni	*je*	*voda*	*za pijenje/za piti*		
DAT (possesor) +	*est* +	NOM (possessum) +	SVRHA	→	*Ja imam vodu za piti*

Daljnji razvoj ove konstrukcije prema modalnom značenju tipološki odgovara onome što B. Heine naziva *purpose shema* a može se predočiti ovako:

Imam pismo > *Imam pismo (za) poslati* > *Imam pismo (za) napisati* > *Imam napisati pismo* > *Imam pisati*. (prema HEINE 1993: 41–42).

Dok je predikatna posvojnost s glagolom *biti* i dativom bila živa i produktivna u jeziku, verbalna konstrukcija s infinitivom vjerojatno je u pogledu modalnosti podjednako mogla izraziti i *obaveznost* i *mogućnost* vršenja radnje glagola u infinitivu. (HOLVOET 2003: 467). Kako je, međutim, *mihi est* tip predikatne posvojnosti na slavenskom području bio potisnut drugim načinima izražavanja predikatne posvojnosti,[85] verbalna konstrukcija s infinitivom izgubila je vezu sa svojim izvorištem, zbog čega je postala isključivo modalna te je došlo do reanalize. Konstrukcija *dativ + 3. l. jd. glagola* biti + *infinitiv* prestala je biti posvojna, a

[83] Usp. GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 98–117; VEČERKA 1973: 303; VEČERKA 1996: 92–94; MRAZEK 1963: 112; PALLASOVÁ 2009: 420; HOLVOET 2003.

[84] To se zaključuje na temelju toga što je *mihi est* tip predikatne posvojnosti posvjedočen u svim starim indoeuropskim jezicima, dok *habeo* tip pokazuje neovisan razvoj u različitim granama indoeuropske jezične porodice utoliko što se različiti glagoli koji znače *držanje*, odnosno *posjedovanje*, i kojima se izriče predikatna posvojnost, etimološki ne mogu međusobno dovesti u svezu.

[85] Većina slavenskih jezika danas ima *habeo* tip predikatne posvojnosti, dok su istočnoslavenski jezici usvojili *u* + genitiv + *biti* predikatnu posvojnost (*u menja byla kniga*), usp. MCANALLEN 2010; GRKOVIĆ-MAJOR 2011.

glagol *biti* je potpuno deleksikaliziran (izgubio je svoje egzistencijalno značenje). (HOLVOET 2003: 469–470).

Ime u dativu, koje je dotad bilo possessor, reanalizirano je u subjekt infinitivne radnje, te je kao takvo moglo biti i izostavljeno ako je subjekt uopćen, dok je possessum u nominativu koji je dotad bio tek semantički objekt infinitiva reanaliziran u gramatički objekt infinitiva uzevši i gramatičko obilježje objekta – akuzativ (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 98–117; HOLVOET 2003):

meni je voda za piti (ju) → piti je (meni) vodu.

Tako je konstrukcija koja je izvorno bila dvorečenična postala jednorečenična. Prevagnulo je značenje obaveznosti, a ranije značenje mogućnosti djelomično je očuvano uglavnom u strukturama s izostavljenim uopćenim subjektom uz malenu grupu glagola vizualne i umske percepcije. (HOLVOET 2003: 469–470).[86]

U korpusu istraživanja *mihi est* verbalnu konstrukciju *dativ* + *estь* + *infinitiv* zabilježili smo u 52 primjera. Slavenski karakter ove konstrukcije kao i to da je bila dijelom čakavskog govora glagoljaša potvrđuje se i u činjenici da je relativno dobro zastupljena i u pomoćnom korpusu zborničkih tekstova. U zborničkim tekstovima nalazimo i primjere u kojima ova konstrukcija ima značenje mogućnosti:

v'se muže velike okolu osipove kolesnice iduhu zač' biše slišati *drugomu nemu vladiki nad' eûp'tom'* – COxf 20b.

Valja upozoriti kako u hrvatskom crkvenoslavenskom postoje primjeri koji na prvi pogled imaju istu strukturu kao i *mihi est* verbalna konstrukcija (*dativ* + 3. l. sg. glagola *biti* + *infinitiv*) kod kojih ipak nije riječ o ovoj konstrukciji (33):

33) bisi *že* umreti niĉemu *i* nesenu biti *anĵ(e)li na lono avraamle* – MVb_2 44c
ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον Ἀβραάμ – Lk 16,22
factum est autem ut moreretur mendicus et portaretur ab angelis in sinum Abrahae – Lk 16,22

[86] Prema J. Melvinger (MELVINGER 1980: 111–119) u suvremenom hrvatskom književnom jeziku konstrukcija *(dativ) + impersonalni oblik glagola* biti *+ infinitiv* upotrebljava se za izricanje nužnosti, a značenje mogućnosti ostvaruje se samo ako je subjekt infinitiva anoniman ili uopćen, s tim da je semantička vrijednost predikata ograničena na glagole osjetilne ili mentalne percepcije ili glagole kojima se ukazuje na vrstu mentalnog odnosa (*čuti, vidjeti, razumjeti, vjerovati* i sl.).

Premda je i ovdje glagol *biti* u 3. l. sg. a subjekt infinitiva je u dativu, ovaj se primjer (33) razlikuje od prethodnih (32) utoliko što glagol *biti* nije deleksikaliziran, niti je u impersonalnom obliku. Glagol *biti* ovdje čuva svoje egzistencijalno značenje te znači 'postati', 'dogoditi se'. Kako je *biti* upotrijebljen kao punoznačan glagol, on je sam za sebe predikat rečenice, a infinitiv sa svojim subjektom u dativu predstavlja subjektnu rečeničnu dopunu.

U *mihi est* verbalnoj konstrukciji, naprotiv, glagol *biti* upotrebljava se gotovo kao pomoćni glagol te zajedno s infinitivom tvori složeni predikat rečenice modalnog značenja.

Primjer (33) u kojem je infinitiv subjektna dopuna punoznačnom glagolu *biti* razlikuje se od *mihi est* verbalne konstrukcije (32) i po tomu što modalno značenje kod njega izostaje dok je *mihi est* verbalna konstrukcija nužno modalna.

Moguće je pronaći slučajeve u kojima i sveza *dativ* + 3. l. sg. punoznačnog glagola *biti* + infinitiv ima modalno značenje, no u takvim je primjerima glagol *biti* upotrijebljen u modalnom obliku, što znači da je modalnost morfološka, tj. proizlazi iz oblika glagola *biti*, a ne iz konstrukcije kao takve. Vidimo to u primjerima gdje je glagol *biti* u kondicionalu (34a) i u imperativu, odnosno *da*-perifrazi (34b) te ima značenje želje:

34) a) *da* bi mně viděti *ap(usto)lь h(rьsto)vь pr̀ěje neže umru* – BrN_1 25d
si *videam* apostolum Dei oculis meis antequam moriar – *Passio s. Ioannis ap.*

b) mně *ubo* ne budi sl(a)viti se *t(ь)kmo o k'riži g(ospod)a n(a)š(e)go is(u)h(rьst)a* – MBerl 186a
mně *že* da ne budet' hvaliti se – BrVO 125d
ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – Gal 6,14
mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi – Gal 6,14

Mihi est verbalnu konstrukciju katkad se u literaturi o (staro)crkvenoslavenskom naziva *konstrukcijom dativa s infinitivom*.[87] U skladu s hrvatskim kroatističkim nazivljem, M. Mihaljević (MIHALJEVIĆ 2006) naziva ju *dativnom konstrukcijom.*

[87] Vidi npr. MRAZEK 1963; GRAMATIKA 1993: 452–455; PALLASOVÁ 2009.

4.1.2. Samostalno upotrijebljen infinitiv

Osim kao dio složenog predikata, u hrvatskom crkvenoslavenskom infinitiv može biti predikat rečenice i samostalno upotrijebljen. Riječ je o *imperativnom infinitivu* i *parentetičkom infinitivu*. Broj primjera prilično je malen, te je riječ o marginalnoj pojavi.

Spomenimo ovdje, da se infinitiv može pojaviti sâm i u naslovima u rubrikama hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga, no tu nije riječ o samostalnoj upotrebi infinitiva (v. *Atributni infinitiv*)

4.1.2.1. Imperativni infinitiv

Kao predikat u rečenici infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome može biti upotrijebljen i samostalno. U tim slučajevima on ima imperativno značenje, pa ga se može nazvati imperativnim ili jusivnim infinitivom.

U korpusu istraživanja nalaze se svega 2 takva primjera, a u jednome od njih riječ je o prijevodu grčkoga infinitiva *pro imperativo.* U klasičnom grčkom jeziku imperativni je infinitiv stara i dobro potvrđena kategorija,[88] no s vremenom postaje manje učestao. Najčešće se rabi za izražavanje zapovijedi u 2. licu, a subjekt je, ako je izražen, u nominativu. (SMYTH 1956: 448; WACKERNAGEL 2009: 335). U Novom zavjetu njegova upotreba nije česta. U novozavjetnim poslanicama nalaze se u grčkome samo dva takva primjera: Rim 12,15 i Ef 3,16. (BLASS – DEBRUNNER 1961: 196). Jedan od tih dvaju primjera nalazi se i u istraženom korpusu:

35) bl(agoslo)vite gonečee vi bl(agoslo)vite a ne k'lnite *radovati se* s' raduûčimi i *plakati se* s' plačučimi – MBerl 14d MVat$_4$ 18b
εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς, εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε *χαίρειν* μετὰ χαιρόντωνκλαίειν μετὰ κλαιόντων – Rim 12,15
benedicite persequentibus vos benedicite et nolite maledicere *gaudere* cum gaudentibus *flere* cum flentibus – Rim 12,15

U ovom primjeru zastupljenom ne samo u misalima, nego i u brevijarima, ali i u fragmentarnom *Dvolistu apostola* (FgApost), subjekt infinitiva nije izražen, no iz prethodnih imperativa može se razumjeti da je riječ od 2. l. mn. U latinskome jeziku imperativni infinitiv je rijedak, odnosno riječ je o grecizmu (PLATER – WHITE 1997: 108), stoga primjere u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima koji su prevedeni s latinskoga ne treba ni očekivati.

[88] Npr. kod Homera se nalazi 193 infinitiva u službi imperativa, naspram oko 1300 pravih imperativa. (ALLAN 2010: 205)

U navedenom primjeru infinitivi *gaudere* i *flere* su također kalkirani prijevodni ekvivalenti grčkim infinitivima.

Premda i hrvatski crkvenoslavenski infinitivi *radovati se* i *plakati se* odgovaraju grčkim infinitivima, ne treba ih smatrati grecizmom. Zorno to pokazuje drugi primjer imperativnog infinitiva u istraženom korpusu:

36) *ne osuždaimь drug' druga na pače sebe k'ždo sudi* ne polagati *pretikanič bratu ni sabl'zna* – BrN_1 58c BrVO 100b
μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον τὸ μὴ *τιθέναι* πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ ἢ σκάνδαλον – Rim 14,13
non ergo amplius invicem judicemus sed hoc judicate magis ne *ponatis* offendiculum fratri vel scandalum – Rim 14,13

Promotrimo li pobliže grčki predložak, možemo uočiti da je hrvatski crkvenoslavenski tekst u ovom primjeru iskvaren utoliko što je prepisivač vjerojatno pokaznu zamjenicu *se* (za grč. τοῦτο) shvatio kao povratnu te ju je, u tako shvaćenom kontekstu, promijenio u naglašeni oblik *sebe* i ujedno promijenio lice i dodao *k'ždo* kako bi izbjegao dvosmislenost. Zanijekani, međutim, infinitiv *ne polagati* koji odgovara grčkom supstantiviranom infinitivu (u korelaciji s ekspletivnim τοῦτο) ostavio je nepromijenjenim. Izbacio mu je eventualno *eže*, ekvivalent grčkom članu τό.[89] Ako dakle ovaj primjer nećemo smatrati pisarskom pogreškom, moguće ga je tumačiti jedino tako da infinitiv bude shvaćen kao imperativni infinitiv upotrijebljen nezavisno od grčkog predloška, odnosno udaljujući se od njega.

Imperativni je infinitiv kao samostalni predikat u rečenici potvrđen i u suvremenom hrvatskom jeziku, npr:

U slučaju opasnosti razbiti staklo!
Ovdje otvoriti!
Dan prije pregleda ništa ne jesti, uzimati samo dosta tekućine!, i sl.

Ovaj je infinitiv uglavnom ograničen na upozorenja i upute, a osnovna mu je odlika (čime se razlikuje od imperativa) ta što mu je subjekt uopćen time što je neizrečen. Takav infinitiv obraća se svojim nalogom svim licima. Kada je, međutim, zanijekan on može izražavati i snažniji oblik zabrane, npr.:

Ne naslanjati se na vrata!
Ne gaziti travu!

[89]Usp. npr. tekst u *Kristinopoljskom apostolu* iz 12. st. ili *Matičinom apostolu* iz 13. st.: *nъ se sudite pače, ne polagati prětykanija bratu* (Christ); *nь se sudite pače. ježe ne polagati prětikanija bratu* (Mat).

U literaturi o hrvatskome jeziku ovaj se infinitiv katkad naziva *apsolutnim*[90] i *preskriptivnim*[91].

M. Ivić je mišljenja da ako se »primeni sintasičko-semantička analiza na nivou dubinske strukture (...) izaći će na videlo činjenica da preskriptivni infinitiv nije uopšte nazavisan predikat«, odnosno da »infinitiv o kojem je reč ima zavisni karakter, ali mu je zavisnost neeksplicirana, tj. svedena na dubinski nivo jezika« (IVIĆ 1972: 117). Ona, naime, tvrdi da je uz ovako upotrijebljene infinitive potrebno pretpostaviti bezlično *treba*, ili u slučaju direktnog obraćanja modalni glagol odgovarajućeg značenja, npr. *zahtijevam.*

Spomenuto je već ranije da je imperativni infinitiv kao nezavisni predikat jedna od triju kategorija infinitiva koje se sa sigurnošću mogu rekonstruirati za indoeuropski prajezik. (DISTERHEFT 1980: 181–182; HOLLAND 1982; WACKERNAGEL 2009: 334–335). Na koji je način u pra-indoeuropskome došlo do upotrebe infinitiva u ovom smislu još uvijek nije razjašnjeno, no sasvim je pouzdano da se rabio kao pandan imperativnim oblicima, s identičnim subjektom i objektom, i negacijom ako je zanijekan. Takva je njegova upotreba dobro potvrđena u hetitskim, rgvedskim i avestičkim tekstovima, te u starogrčkome.

Za starogrčki je imperativni infinitiv, tradicionalno nazvan *infinitivus pro imperativo*, bilo pokušaja da se protumači specifičnost njegove upotrebe u odnosu na imperativ. Jedno je objašnjenje (Delbrück, Gaedicke) bilo da je riječ o svojevrsnu *imperativus futuri* i da ga se upotrebljava kada se želi izraziti zahtjev ili zapovijed koja se odnosi na udaljeniju budućnost, a imperativ se odnosi na neposrednu budućnost. (ALLAN 2010). S druge strane, neki (Kühner, Gerth) misle da je imperativni infinitiv snažniji način izražavanja zapovijedi od imperativa, da se rabi kad je riječ o nečemu jako važnom, nečemu što osim zapovijedi uključuje i emfazu. (ALLAN 2010).

U novije vrijeme R. J. Allan (ALLAN 2010) je na temelju proučavanja imperativnih infinitiva u ranome starogrčkom jeziku ponudio novo zanimljivo objašnjenje. Prema njemu, imperativni se infinitiv rabi u specifičnim kontekstima kada je riječ o određenim procedurama i postupcima. Ove procedure i postupci mogu biti praktične naravi, pa je onda riječ o određenim uputama i propisima u skladu s kojima bi slušatelj trebao djelovati u rješavanju nekog problema iz realnog, praktičnog područja,[92] ili se može raditi o određenim društvenim

[90] Vidi npr. KATIČIĆ 2002: 156, 506–507; BARIĆ I DR. 1997: 451.

[91] Vidi npr. IVIĆ 1972: 116–117; MELVINGER 1980: 300–303.

[92] Npr. kako se boriti u bitci, kako ispravno pokapati mrtve i sl.

konvencijama, uvriježenim procedurama ponašanja i postupcima u određenim društvenim situacijama[93].

Spomenuta tumačenja starogrčkog infinitiva zanimljiva su jer se neke paralele mogu povući s preskriptivnim infinitivom u hrvatskome jeziku koji se također upotrebljava kad je riječ o određenim uputama i postupcima, ali i kada se želi izraziti stroža zabrana.

Ipak, čini se da imperativni infinitiv u slavenskim jezicima ne vuče podrijetlo iz praindoeuropskoga imperativnog infinitiva, nego da se razvio iz već spomenutih tzv. *mihi est* verbalnih konstrukcija koje se sastoje od dativa, 3. l. jd. glagola *biti* i infinitiva (VAILLANT 1977: 168) i koje imaju modalno značenje (ne)mogućnosti, nužde, obaveznosti ili neotklonjivosti vršenja radnje iskazane infinitivom (v. *Mihi est* verbalna konstrukcija), tako što je došlo do elipse glagola *biti.* Konstrukcije infinitiva sa subjektom u dativu ili bez izraženoga subjekta ako je uopćen, no s izostankom kopule 3. l. jd. glagola *biti,* sa značenjem imperativnosti, odnosno preskriptivnosti, osobito su česte u staroruskim pravnim poveljama. (HODOVA 1980: 228; GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 284).

Jednako kao i u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku imperativni je infinitiv sporadično potvrđen i u starocrkvenoslavenskom. (PACNEROVÁ 1958: 265–266; PACNEROVÁ 1964: 547; ČANČAR 2011: 103; GRAMATIKA 1993: 372, 379; VEČERKA 1996: 84–85; HODOVA 1980: 227–228; MRAZEK 1963: 117; UGRINOVA-SKALOVSKA 1979: 109). Među potvrde imperativnog infinitiva u literaturi se ubrajaju primjeri koji su prijevodi grčkoga infinitiva *pro imperativo*, s jedne strane, i primjeri slavenskoga preskriptivnog infinitiva nastala iz *mihi est* verbalne konstrukcije, s druge strane.

Valja, međutim, istaknuti kako kod prepoznavanja potonjih slučajeva u starocrkvenoslavenskim spomenicima nije uvijek lako razlučiti nezavisne imperativne infinitive od onih infinitiva koji su zavisni o kakvom drugom članu rečeničnoga ustrojstva, koji je nositelj imperativne semantike. (MRAZEK 1963: 117; HODOVA 1980: 227).

R. Večerka (VEČERKA 1996: 84–85) pomalo nezgrapno[94] navodi da se imperativni infinitivi pojavljuju »nach den *verba dicendi*« (*glagolati, zaprětiti, velěti, rečі, poveleti* i sl.) a među primjerima koje uvrštava uglavnom su slučajevi u kojima:

1) neki drugi spomenici umjesto infinitiva imaju, dakako nezavisne, imperative,

2) se u istom primjeru u istom spomeniku međusobno izmjenjuju imperativi i infinitivi,

[93] Npr. kod oslobađanja zarobljenika putem otkupnine.

[94] Neupućeni bi mogli pomisliti da je riječ o zavisnim konstrukcijama.

ili 3) dativ kao subjekt uz infinitiv *nije* izostavljen zbog identičnosti s daljnjim objektom upravnoga glagola što jasno sugerira da je riječ o strukturi koja nije prešla u zavisnu, kao u primjeru:

azъ že glagoljǫ vamъ. ne klęti sę vamъ – Zogr. (Mt 5,34)

Premda su primjeri koje navodi uglavnom takvi da bi se jednako mogli smatrati i zavisnim infinitivima, Večerki je njihova utvrđena zamjenjivost s imperativom pokazatelj da se mogu tumačiti i kao samostalni infinitivi.

U hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku, odnosno u korpusu istraživanja, isto tako postoje slučajevi koji bi se mogli tumačiti kao imperativni infinitivi[95], no u ovom radu smo ih ipak svrstali među zavisne infinitivne konstrukcije (v. *Infinitiv kao objektna rečenična dopuna*). Kako, naime, ovo istraživanje ne temeljimo na usporednom istraživanju *svih* hrvatskih crkvenoslavenskih spomenika, nije nam moguće identificirati primjere u kojima neki od tih infinitiva u nekom drugom spomeniku imaju pandan u imperativu.

Osim toga, dok u početcima slavenske pismenosti imamo razloga pretpostavljati da su neke jezične strukture koje nam se iz današnje perspektive mogu činiti zavisne ipak funkcionirale kao nezavisne, za kasnija razdoblja, zbog tendencije razvoja zavisnosti, tj. hipotakse u jeziku, takve pretpostavke nisu opravdane. Jednako tako, u obzir treba uzeti i činjenicu da je riječ o prijevodima tekstova pisanih grčkim i latinskim jezikom, a u njima su takve strukture zavisne. Stoga smo u ovom radu kao primjere imperativnog infinitiva izdvojili samo »čiste« slučajeve u kojima je jasno da ti infinitivi ne mogu biti zavisni.

Izvan hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova, dakle, u zborničkim tekstovima imperativni je infinitiv u istraženom korpusu potvrđen jedino u *Reguli sv. Benedikta* i to s nekoliko primjera. Kako ovaj tekst sadrži propise koje redovnici trebaju obdržavati, tako je on, čini se, plodno tlo za imperativni infinitiv. Čitav jedan odlomak teksta u *Reguli* (9r–10v) odlikuje se upotrebom niza imperativnih infinitiva. Doduše i latinski predložak ima infinitive – koji nisu imperativni, nego poimeničeni, budući da odlomak počinje pitanjem *quae sunt instrumenta bonum operum?*, te se infinitivi upotrebljavaju za nabrajanje *oruđa dobrih dijela* – pa bi se infinitivi u ovom odlomku mogli tumačiti kao ekvivalenti latinskima. Vjerojatnije je, ipak, da je riječ o imperativnim infinitivima, zato što hrvatskoglagoljski tekst u tom odlomku na nekoliko mjesta s infinitivima izmjenjuje imperative u 2. l. jd., čega u latinskome tekstu nema,

[95] Za neke od takvih primjera v. KOVAČEVIĆ 2016: 143.

te tako odstupa od latinskoga teksta. Takvo izmjenjivanje koje je moguće susresti i drugdje u tekstu *Regule* daje opravdanja pretpostavci da je riječ o imperativnim infinitivima.

Vratimo li se na pitanje postanka imperativnoga infinitiva u slavenskim jezicima iz tzv. *mihi est* verbalne konstrukcije, jedan nam primjer iz *Regule* može pomoći skicirati njegov razvoj:

37) *vsaku potribu ot opata* čekati e *ničtare* ne imiti *tak'mo čto op(a)tь v'zda* – RegBen 22b
omnia vero necessaria (licet) a patre sperare monasterii nec quidquam liceat habere quod abbas non aut dederit aut permiserit – *Regula s. Benedicti* 33,4–5

U primjeru se nalaze dva infinitiva, od kojih prvi dolazi s glagolom *biti* u 3. l. jd., a premda subjekt u dativu nije izražen jer je na taj način poopćen, riječ je o *mihi est* verbalnoj konstrukciji sa semantikom obaveznosti. Uz drugi infinitiv glagol *biti* zbog ekonomičnosti izostaje, te sam infinitiv i dalje nosi semantiku obaveznosti, odnosno, jer je zanijekan, prohibitivnosti. Pretpostavka je da se imperativni infinitiv u slavenskim jezicima razvio upravo izdvajanjem ovakvih slučajeva u samostalnoj upotrebi.

Jedan nam primjer upotrebe imperativnoga infinitiva u *Reguli sv. Benedikta* nudi, međutim, i pomalo oprečne podatke:

38) *ot toga se e usilno varovati se da se ne zgoda aće li se vzgoda dostoino b(og)u* kaěti se *v cr(ь)kvi* ta bratь *ki zaspi* – RegBen 20a
quod tamen omnino caveatur ne proveniat quod si contigerit digne inde satisfaciat Deo in oratorio per cuius evenerit neglectum – *Regula s. Benedicti* 11,13

Neobično je što subjekt uz imperativni infinitiv *kaěti se* nije u dativu, nego je u nominativu. U skladu s pretpostavljenim razvojem slavenskoga imperativnoga infinitiva umjesto *ta bratь* očekivali bismo *tomu bratu.* Teško je reći zašto je uz imperativni infinitiv upotrijebljen nominativ. Latinski nam predložak ne nudi opravdanje za upotrebu subjekta u nominativu, jer je tekst prilično slobodno preveden. Pitanje je, je li u ovom primjeru riječ o nezgrapno oblikovanom tekstu uslijed prepisivanja ili o čemu drugome. Vjerojatno je da je riječ upravo o tomu, odnosno da je izostavljen glagol *imati* (*kaěti se ima*) jer takve konstrukcije u hrvatskoglagoljskim tekstovima nisu nimalo rijetke.

Možda bi se ovaj primjer mogao dovesti i u vezu s pra-indoeuropskim imperativnim infinitivom, a to bi onda značilo da razvoj imperativnoga infinitiva u slavenskim jezicima nije (isključivo) iz *mihi est* verbalne konstrukcije. Na temelju samo jedne potvrde teško je donijeti čvršće zaključke. Ipak, ovo je jedini primjer imperativnoga infinitiva u istraženom korpusu uz

koji je izražen subjekt, a taj je u nominativu. U brojnim primjerima *mihi est* verbalne konstrukcije sa značenjem obaveznosti kada se u korpusu istraživanja uz infinitiv navodi subjekt u dativu, glagol *biti* u 3. l. sg. nikad se ne izostavlja.

S obzirom na broj potvrda u korpusu istraživanja, imperativni je infinitiv književno gledano marginalna pojava. Njegova slaba zastupljenost u sačuvanim hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima vjerojatno je razultat naravi tekstova koje ti spomenici sadržavaju, odnosno, specifičnosti upotrebe imperativnog infinitiva. Ni u hrvatskom jeziku, naime, imperativni infinitiv »ne ulazi u istančaniji hrvatski književni izraz« (KATIČIĆ 2002: 156).

Slaboj je zastupljenosti imperativnog infinitiva, k tomu, pridonijela i činjenica da on nije svojstven latinskom jeziku s kojeg je velik dio hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova preveden, odnosno, prema kojem je redigiran.

4.1.2.2. Parentetički infinitiv

Infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku može biti upotrijebljen samostalno i u parentezi. U istraženom korpusu nalaze se samo dva takva primjera:

39) a) zakon bo *ěko mněti* ěko hranahu n(ь) sl(o)va i b(og)a ne priěše – PsFr 41b
τὸν νόμον γὰρ *τῷ δοκεῖν* ἐφύλαττον, ἀλλὰ τὸν λόγον καὶ θεὸν οὐκ ἐδέξαντο – CommPs 43,18

b) sm(ě)raût že *se ěk(o) mněti* i v(ě)rnie l(ûdi) běsi i v(e)ličavi i grdi – PsFr 78b
ταπεινοῦσι δέ, *τὸ δοκεῖν*, καὶ τὸν πιστὸν λαὸν οἱ δαίμονες, καὶ ἀλαζόνες καὶ ὑπερήφανοι – CommPs 93,5

Oba zabilježena slučaja nalaze se u *Fraščićevu psaltiru* u komentaru psalamskih redaka i oba su prijevodi istovjetnoga grčkoga infinitiva.

U gramatikama starogrčkog jezika ovaj se infinitiv naziva *apsolutnim*[96] zbog toga što se pojavljuje u parentetičkim izrazima koji nisu ni na koji način uvjetovani bilo kojim članom rečeničnog ustrojstva, te na neki način stoje izvan sintakse rečenice u kojoj se nalaze. Većinom je riječ o frazeološkim, dakle okamenjenim, izrazima kojima se ograničava obavijest izražena rečenicom kojoj pripadaju. (WACKERNAGEL 2009: 333). U navedenim primjerima iz korpusa izrazi τῷ δοκεῖν i τὸ δοκεῖν također se rabe u smislu ograničavanja izjave koju se daje.

[96] Vidi npr. DUKAT 2003: 304; SMYTH 1956: 447.

Premda je u hrvatskoglagoljskim primjerima riječ o prijevodu grčkih apsolutnih infinitiva u parentezi, takvu upotrebu u hrvatskom crkvenoslavenskom vjerojatno ne treba smatrati kalkom. Ni sam prijevod, naime, ne slijedi *ad verbum* grčki tekst, jer se u hrvatskom crkvenoslavenskom tekstu u oba primjera uz infinitiv nalazi prilog *ěko*, dok u grčkom oba puta uz infinitiv dolazi samo član.

Istina, i u starogrčkom postoji izraz ὡς δοκεῖν kojemu je hrvatskoglagoljski *ěko mněti* istovjetan pa bi moglo biti da je ovdje samo prenesen izraz koji je ranije kalkiran prema grčkom, no specifičnost je hrvatskih crkvenoslavenskih primjera u odnosu na grčki izvornik između ostalog i u tome što su u oba slučaja ograničavanja koja se parentetičkim izrazom izriču neovisno o grčkome predlošku dodatno pojačana: u primjeru (39a) dodavanjem još jednoga *ěko*, a u primjeru (39b) predmetanjem ekspletivne zamjenice *se.*

Premda se u kroatističkoj literaturi nezavisna upotreba infinitiva u parentezi ne spominje, prema primjeru *tako reći* u rečenici *Ovaj se infinitiv u literaturi, tako reći, ne spominje.* čini se da je ovakav infinitiv moguć i u suvremenom hrvatskom jeziku. K tomu, primjeri poput hrv. *tako reći*, eng. *so to speak*, njem. *sozusagen*, rus. *tak skazat* i grč. ὡς εἰπεῖν upućuju na to da bi moglo biti riječi i o zajedničkome naslijeđu iz pra-indoeuropskoga.

Ako nam se čini da bi u slučaju *tako reći* u hrvatskom moglo biti riječi o novotvorini prema germanskim jezicima, povijesne potvrde poput:

Svu noć, meni mniti*, s željicom veličkom*
na odru još i ti ležiš udovičkom (Lucić, *Pariž Eleni*; ZIMA 1887: 308)

er ni živ duh meni mniti
ovdaj ki te ne nameće (Pelegrinović, Jeđupka)

u kojima je infinitiv upotrijebljen sa nezavisnim subjektom u dativu, što je slavenska osobina, pokazuju da je parentetički infinitiv dio hrvatske jezične povijesti.

Ovakva upotreba infinitiva prilično je bliska infinitivu namjere i jednako se kao i on može izvesti iz funkcije dativa glagolskih imenica kao padeža kojim se označava svrha ili cilj. (WACKERNAGEL 2009: 333). Drugim riječima, moguće je da je do izdvajanja infinitiva namjere u ustaljenim parentetičkim izrazima došlo već u kasnom pra-indoeuropskom.

Upotreba infinitiva u parentezi poznata je i u starocrkvenoslavenskome jeziku. (VEČERKA 1996: 122). Latinski, pak, jezik ne poznaje takvu upotrebu infinitiva.

S obzirom na ograničenost upotrebe parentetičkog infinitiva na tek nekoliko fraza, odnosno na parentezu,[97] razumljivo je da je on u hrvatskome crkvenoslavenskome, jednako kako i imperativni infinitiv, marginalna pojava.

Njegovoj slaboj zastupljenosti u hrvatskoglagoljskim tekstovima također pridonosi i činjenica da se infinitiv na taj način ne upotrebljava u latinskom jeziku s kojeg je velik dio hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova preveden, odnosno, prema kojem je redigiran.

[97] U novozavjetnim grčkim tekstovima ovakva upotreba ograničena je na samo jedan slučaj, Heb 7,9. (BLASS – DEBRUNNER 1961: 199)

4.2. Infinitiv kao objekt

Infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku može imati sintaktičku funkciju objekta, pri čemu on zauzima mjesto bližeg ili daljnjeg objekta glagola koji njime upravlja i kojem je podređen.

Kako je polazište ovog rada pretpostavljena verbalizacija infinitiva nakon raspada indoeuropskoga jezičnog zajedništva (i) u slavenskim jezicima, infinitiv kao objekt shvaća se ponajprije kao podređena struktura koja je po svojoj biti rečenična, a ne kao imenski objekt. Samo u rijetkim slučajevima kada je očito da je infinitiv poimeničen, infinitiv se smatra imenskom dopunom.

4.2.1. Infinitiv kao objektna rečenična dopuna

Infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku može imati i sintaktičku funkciju objektne rečenične, odnosno surečenične dopune. Uz različite glagole koji iskazuju rekciju, infinitiv dolazi na položaju izravnog ili neizravnog objekta. Takav infinitiv može imati svoj subjekt, bliži ili daljnji objekt i različite adverbijalne dopune, te je prema tomu riječ o strukturi koja je po svojoj biti, rečenična, odnosno surečenična, i koja je zavisna u odnosu na glagol koji upravlja infinitivom. (IVIĆ 1972: 119).

Glagol koji je nadređen infinitivu i njime upravlja može biti predikat nezavisne (glavne) rečenice, no može biti i dio neke zavisne strukture, odnosno može biti u finitnom glagolskom obliku, infinitivu ili participu, a da se pri tom njegova različita morfo-sintaktička obilježja ne odražavaju na infinitiv. Bez obzira, dakle, je li glagol koji upravlja infinitivom nezavisan ili zavisan, je li u finitnom ili infinitnom obliku, sintaktička struktura i položaj uvrštenog infinitiva se ne mijenjaju.

Osim infinitiva, u istom položaju objekta uz glagol mogu se pojaviti bilo (glagolska) imenica, bilo zavisna rečenica s finitnim glagolskim oblikom. Kao objekt uz glagol koji izražava rekciju mogu, dakle, doći (glagolska) imenica:

nuždahu i k požrtiû – BrN_2 415b;
ne hoću semr'ti *grěšniku* – BrVO 162d,

infinitivna surečenica:

iže i nuždaše požrěti – BrVO 411b;
ne hotě pokloniti se – BrVO 319a,

i zavisna surečenica s finitnim glagolskim oblikom:

nudi da požrl bi – BrN_2 461d;
čto hoĉeši da stvoru – BrVO 147d.

Tri navedena jezična sredstava koja se uvrštavaju na položaj objekta nisu međusobno posve ekvivalentna i nisu posve zamjenjiva. Među njima često postoji komunikacijska razlika u količini informacija koje se pritom nude. Zavisna surečenica s finitnim glagolskom oblikom redovito nudi *izravnu* informaciju o vršitelju radnje, dok infinitivna surečenica takvu informaciju nudi tek *neizravno*, odnosno zahtijeva interpretaciju sintaktičkog i semantičkog odnosa između glagola koji upravlja infinitivom i infinitiva te njihovih različitih dopuna. Upotreba, pak, (glagolske) imenice u pravilu isključuje svaki podatak o vršitelju radnje. (IVIĆ 1972: 119–120).

Zavisna rečenica s finitnim glagolskim oblikom koja može doći kao ekvivalentno sredstvo infinitivu objektne dopune pokazuje dva važna ograničenja. Prvo, u njoj od indikativnih glagolskih oblika može doći samo prezent[98] (**čto hoĉeši da stvorilъ běhъ*). Drugo, rečenice s finitnim glagolskim oblikom u pravilu se ne rabe u tautoagentnim strukturama, dakle u onima u kojima bi glagol i njegova objekta dopuna u obliku zavisne rečenice s finitnim glagolskim oblikom imali istog vršitelja radnje (**ne hoĉu da požru*).

Spomenuli smo da različit sintaktički položaj glagola koji upravlja infinitivom ne utječe na sintaktičku strukturu infinitivne objektne rečenice. Ipak, ne ostvaruju svi infinitivi koji se pojavljuju u funkciji objektne dopune iste sintaktičke strukture. Kakve će sintaktičke strukture infinitiv biti dio, ovisi ponajprije o izboru glagola koji upravlja infinitivom, o njegovim imanentnim obilježjima, o njegovoj semantici, ali i o komunikacijskom činu, odnosno o vrsti informacije koju se želi priopćiti.

Uobliče li se čimbenici koji utječu na sintaktičku strukturu objektne infinitivne dopune u kriterije za klasifikaciju istih, klasifikaciju bi se vjerojatno moglo provesti prema svakom od tih kriterija. Ipak, ni po jednom od kriterija klasifikacija vjerojatno ne bi bila iscrpna i sveobuhvatna. Osobito ne u jeziku kakav je hrvatski crkvenoslavenski, koji osim tekstova iz različitih jezičnih razdoblja obuhvaća i tekstove pod većim ili manjim utjecajem grčkog ili latinskog jezika predloška.

U slavistici se, međutim, a i šire, uvriježila klasifikacija prema semantici glagola koji upravljaju infinitivom i njihovu grupiranju u tzv. semantičke razrede. Stoga ćemo isti kriterij

[98] Ovaj prezent u literaturi se naziva *nemobilnim prezentom*.

primijeniti i u ovom radu, s tim da ćemo usporedno upozoriti na razlike i preklapanja koje takva klasifikacija primarno ne identificira.

Podjela glagola koji upravljaju infinitivom u semantiče razrede otkriva da se iste može dodatno grupirati, odnosno da je uglavnom moguće provesti temeljnu podjelu na glagole koji s infinitivom tvore strukture s identičnim vršiteljem radnje (tautoagentne) i glagole koji s infinitivom tvore strukture s različitim vršiteljima radnje (heteroagentne).

4.2.1.1. Infinitivna objektna dopuna u tautoagentnim strukturama

U tautoagentnim strukturama vršitelj radnje glagola koji je nadređen infinitivu i kojem je infinitiv objektna dopuna i vršitelj radnje infinitiva primarno su identični. Taj vršitelj radnje predikata nadređene i podređene strukture ujedno je i gramatički subjekt, a može biti izražen ili neizražen. U podređenoj strukturi redovito ga se izostavlja.

4.2.1.1.1. Semantički razredi glagola

Glagoli koji s infinitivom kao objektnom dopunom primarno tvore tautoagentne strukture jesu različiti modalni glagoli u širem smislu riječi. Njima se izražava *namjera, želja, očekivanje, mogućnost, obaveza* vršitelja da vrši radnju iskazanu infinitivom, ili *emocionalni odnos* vršitelja prema vršenju radnje iskazane infinitivom.

4.2.1.1.1.1. Glagoli koji izražavaju namjeru

Riječ je o glagolima koji izražavaju spremnost, volju ili namjeru vršitelja da vrši radnju iskazanu infinitivom. U hrvatskom crkvenoslavenskom takvi su glagoli *hotěti* (40a), *misliti* (40b), *pomišlati* (40b):

40) a) *v'laĉie d(ě)vi eže imeše děĉerě v' blûdь pos'taviti* hoteše – BrBrib 182a
filias quas habebat virgines fornicari constituit – *vita s. Nicolai*

b) *i ot togo d(ь)ne* mišlahu *ga ubiti* – MHrv 65a
ot togo že d(ь)ne pomišlahu *is(us)a ubiti* – $MVat_4$ 67d
ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας ἐβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν – Iv 11,53
ab illo ergo die cogitaverunt ut interficerent eum – Iv 11,53

Osim ovih, tu je i čitav niz glagola kod kojih izražavanje namjere predstavlja tek dio njihova značenja. Riječ je o glagolima kojima se izriče:

a) odluka vršitelja da vrši radnju iskazanu infinitivom. Takvi su glagoli *otlučiti* (41a), *blagovoliti* (41b), *sblagoizvoliti* (41c), *razmotriti* (41d), *umisliti* (41e), *pomisliti* (41f),

namisliti (41g), *izbrati* (41h), *postaviti* (41i), *utvrditi* (41j), *svěĉati* (41k), *svěĉevati* (41l), *uvěĉati* (41m), *uvěĉati se* (41n):

41) a) *oněh' eže* otlučilь běše *nakazati grěšniki* – BrRom 32v
quem *disposuerat* punire peccatis – *serm. s. Maximi Taur.*

b) *ibo z(a)ne* (...) *ne razumě v(ь)s' mir' prěmudrostiû b(og)a* bl(a)g(o)v(o)li *b(o)gь buev'stvom' prop(o)ved(a)niě sp(a)sti veruûĉee* – BrPad83d
ἐπειδὴ γὰρ (...) οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν *εὐδόκησεν* ὁ θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας – 1Kor 1,21
nam quia (...) non cognovit mundus per sapientiam Deum placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes – 1Kor 1,21

c) *des'nica sil'na o(tь)cь ěk(o) tomu* sbl(a)goiz'vol'šu *saděěti sp(a)s(e)nie č(lově)če* – PsFr 42a
ἡ δεξιὰ τοῦ υἱοῦ ὁ πατήρ ὡς αὐτοῦ συνευδοκήσαντος πρᾶξαι τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου – CommPs 44,5

d) *tako eže stvoriti* razmotrihь *iskusite aĉe est' ot b(og)a* – $BrVb_1$ 251c
ita quod facere *disposui* probate si ex Deo est – Jdt 8,31

e) umis'li *v'sakoěki ot svoego obiliě nьpl'niti ihь ubožie* – BrBrib 182b
decrevit omnino ex suis abundantiis eorum supplere inopiam – *vita s. Nicolai*

f) pomislihъ *pogubiti vi otъ lic<a> vsee z(e)mle za nevěrstvo vaše* – FgEpist 1v
cogitavi ut disperderem vos de superficie terrae – *Epistola de caelo missa*

g) *malo ot p(a)vla početka i k(o)nca* namis'lihь *pisati* – BrN_2 360d
pauca de Pauli principio et fine scribere *disposui – vita s. Pauli Erem.*

h) *lot' že* izbra *v sodomě žiti ěko dobra z(e)mla běše zělo* – $BrVb_2$ 16c

i) *kleh' se i* postavih' *shraniti sud'bi pravdi tvoee* – BrMed 44c
ὁμώμοκα καὶ *ἔστησα* τοῦ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου – Ps 119,106
iuravi et *statui* custodire iudicia iustitiae tuae – Ps 119,106

j) utvrdi *sa oněmь nevin'nь z'boriĉemь pred' apus'tolski prěstolь doiti* – $BrVat_6$ 187d
disposuit cum illo simplicium coetu apostolicae Sedis adire praesentiam – *s. Francisci leg. maior*

k) *vzradovaše se i* sveĉaše *dati emu srebro* – MHrv 77d
ἐχάρησαν καὶ *συνέθεντο* αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι – Lk 22,5
gavisi sunt et *pacti sunt* pecuniam illi dare – Lk 22,5

l) *mnoga bo bě zavist' židom' na g(ospod)a i* sveĉevahu *uloviti i* – PsFr 115a
πολὺς γὰρ ἦν ὁ ζῆλος τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐβουλεύοντο παγιδεύειν αὐτόν – CommPs 139,5

m) *poběždaûtь s(ve)ti m(u)č(e)n(i)ci h(rьsto)vi iže podь maksimiěnom' semrtь* uvečaše *vzeti* – FgTs 2a

triumphabant sancti martyres Christi qui sub Maximiano mortem *decreverunt* suscipere – *ant.*

n) *město to v' z(e)mli toi žitel' hran(i)ti* uvěčah se – BrHum 142c

b) to da vršitelj vrši neku aktivnost s ciljem realiziranja radnje iskazane infinitivom. Takvi su glagoli *nastoěti* (42a), *smotrati* (42b), *děěti* (42c), *nuditi se* (42d), *potьčati se* (42e), *tьčati se* (42f), *tьčiti se* (42g), *potežati se* (42h), *siliti se* (42i), *usilovati* (42j), *usilovati se* (42k), *sezati* (42l), *podvizati se* (42m), *podvignuti se* (42n), *kušati* (42o), *iskušati* (42p), *iskusiti* (42r), *pokušati* (42s), *pokušati se* (42t), *rьvnovati* (42u), *vnimati* (42v), *pečaliti* (42z):

42) a) *prie (...)* da nas'toitь *s'vedenie svoe očis'titi i tako s'měi žrtvu priěti* – BrDab 188b

prius (...) *studeat* mundare conscientiam suam et sic eucharistiam praesumat accipere – *serm. s. Augustini*

b) *ono že ubo skroviče ob'rěteno na nivi velikitь nastoěnietь utežanië* smotraše *s'kriti* – BrVat6 190a

ipse vero licet thesaurum inventum in agro multa diligentia *studeret* abscondere – *s. Francisci leg. maior*

c) *se misalь* (...) *ûže grehь zlobivi uědaetь omračnaě* deetь *otěti i tebe [i tebe] izbavit(e)lû vziskati* – $BrVb_3$ 36ab

mens ecce (...) quam culpa mordet noxia obscura *gestit* tollere et te redemptor quaerere – *hymn. Nox atra rerum contegit*

d) nuždahu se *muži obratiti kь z(e)mli i ne možahu* – BrBrib 27d

παρεβιάζοντο οἱ ἄνδρες τοῦ ἐπιστρέψαι πρὸς τὴν γῆν καὶ οὐκ ἠδύναντο – Jon 1,13

remigebant viri ut revertentur ad aridam et non valebant – Jon 1,13

e) *sego čaûče* potьčim se *neskvr'nni i neporočni obrěsti se v mirě* – BrVO 290d

ταῦτα προσδοκῶντες *σπουδάσατε* ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ – 1Pt 3,14

haec expectantes satagite immaculati et inviolati ei inveniri in pace – 1Pt 3,14

f) tačahu *bo* se *žid(o)ve viděti smr't' g(ospod)nû* – PsFr 37d

ἐσπευδον γὰρ οἱ Ἰουδαῖοι ἰδεῖν τὸν θάνατον τοῦ κυρίου – CommPs 40,6

g) t'čit' se *vse pomisli dvignuti na te* – FgEust b

σπουδάζει πάσαν ἐπίνοιαν κατὰ σοῦ κινῆσαι – *passio s. Eustathii*

h) *se estь eže g(lago)lemь eže čin'mi vsěmi* potežim' se *ukazati* – BrN_2 166a

hoc est quod dicimus quod modis omnibus approbare *contendimus*

i) *egda sie udržati silami* silit se – BrMet 389b

dum hoc obtinere viribus *nititur – s. Hieronymi epist. IX*

j) *čto* usiluete *dobarь putь skazati v(a)šь* – BrDrag 89d
τί ἔτι καλὸν *ἐπιτηδεύσεις* ἐν ταῖς ὁδοῖς σου – Jr 2,33
quid *niteris* bonam ostendere viam tuam – Jr 2,33

k) *m(i)l(o)stь imь obituûĉi otvratiti e* usilovaše se *ot h(rьst)a* – BrBar 307a

l) *i aĉe plit* sezaet *ukrěpiti sr(ьd)ce čisto sama věra dovlěetь* – $BrVat_6$ 211c
et si sensus deficit ad firmandum cor sincerum sola fides sufficit – *hymn. Pange lingua gloriosi corporis*

m) *b(la)ž(e)ni že klimьn't'* podvizaše se *i samogo sudiû na veru h(rьsto)vu obratiti* – $BrVb_4$ 92a
beatus Clemens *conabatur* iudicis animum ad fidem Christi convertere

n) pod'vig'ně̌te se *š' nimь spěšno utvr'diti r(ě)čь* – $BrLab_1$ 34d

o) *potom že* kušaše *o(tь)cь s(i)na plti m(i)l(o)sti ûže ob'nažena ot pinezi ves'ti pred' b(i)skupa grad'skago* – BrMosk II/219d
tentabat deinde pater carnis filium gratiae pecunia iam nudatum ducere coram episcopo civitatis – *vita s. Francisci*

p) ne iskušaite *g(ospod)a b(og)a n(a)šego is(u)h(rьst)a nepriěz'nivimь simь gněvomь razdražiti* – $BrLab_1$ 3a

r) *ěkože* ne iskusiše *b(og)a iměti v poznanie prěda e b(og)ь v neiskusьnь um' tvoriti nedostoina* – BrVO 82b
καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα – Rim 1,28
sicut non probaverunt Deum habere in notitia tradidit illos Deus in reprobrum sensum ut faciant ea quae non conveniunt – Rim 1,28

s) *prišad' že v' er(u)s(oli)mь* pokušaše *se priměstiti uč(e)nic(ě)hь* – BrHum 23b
παραγενόμενος δὲ εἰς Ἰερουσαλὴμ *ἐπείραζεν* κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς – Dj 9,26
cum autem venisset in Ierusalem *tentabat* se iungere discipulis – Dj 9,26

t) *kto lûbo* pokušaše se *ruku svoû vzložiti na nь ot d'ěvla vsihiĉaše se* – BrHum 12b
quicumque *attentaret* manum mittere a diabolo arriperetur – *passio s. Felicis*

u) *těmže br(a)tiě* r'vnuite *proricati* – BrVO 113d
ὥστε ἀδελφοί μου *ζηλοῦτε* τὸ προφητεύειν – 1Kor 14,39
itaque fratres *aemulamini* prophetare – 1Kor 14,39

v) vnemlite *ubo m(i)l(o)stine v(a)šee ne tvoriti prěd' č(lově)ki* – MNov 29d
προσέχετε δὲ τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων – Mt 6,1
attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus – Mt 6,1

z) *emu že iže pismovati* pečalitь *ěže prikladna sutь ka urešeniû iziskaema sutь* – BrVO 424c
ei vero qui pingere *curat* quae apta sunt ad ornatum exquirenda sunt – 2Mak 2,30

c) to da vršitelj vrši neku aktivnost s ciljem stvaranja mogućnosti za vršenje radnje iskazane infinitivom. Takvi su glagoli *gotovati* (43a), *gotoviti* (43b), *ugotoviti se* (43c), *krěpiti se* (43d):

43) a) *sabrani sutь protiv n(a)mь ězici oh(rьst)ь (...) i* gotovaût' *priti* – $BrVat_5$ 224d
congregatae sunt adversum nos gentes per circuitum (...) et *parant* venire – 1Mak 5,11
b) *emuže po semь iz'šas'tiû anĵ(e)li* gotovetь *iznesti krunu ugotovanu* – BrN_2 363b
c) *.ž. an'ĵ(e)lь iže iměhu .ž. trubь* ugotoviše se *vstrubiti* – $BrLab_2$ I/174b
οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι οἱ ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας ἡτοίμασαν αὐτοὺς ἵνα σαλπίσωσιν – Otk 8,6
septem angeli qui habebant septem tubas praepaverunt se ut tuba canerent – Otk 8,6
d) *viděvši že noeminь ěko* krěpita se *ta poiti š neû prěsta g(lago)lati k něi* – BrVO 463c
ἰδοῦσα δὲ Νωεμιν ὅτι κραταιοῦται αὐτὴ τοῦ πορεύεσθαι μεθ' αὐτῆς ἐκόπασεν τοῦ λαλῆσαι πρὸς αὐτὴν ἔτι – Rut 1,18

d) to da vršitelj iskazuje namjeru da vrši radnju iskazanu infinitivom usprkos nekim zaprekama (npr. društvene, moralne ili subjektivne prirode), odnosno da zbog istih ne iskazuje namjeru da vrši radnju iskazanu infinitivom. Takvi su glagoli *počeděti* (44a), *prostiti* (44a), *prězrěti* (44b), *izbavlati se* (44c), *neroditi* (44d):

44) a) *vstaše na me m(u)ži bezakonni (...) i* ne počediše *na lice moe plûvati* – MBerl 124c
vs'taše na me muži krivi (...) *i ne* prosti[s]še *na lice moe plûvati* – BrDrag 92d
insurrexerunt in me viri iniqui (...) et non *pepercerunt* in faciem meam spuere – *resp.*
b) *se s n(e)b(e)se pridě iže r(a)ba s'res'ti na z(e)mli ne* priz're – BrBrib 60a
ecce de caelo venit qui servo in terra occurrere *non despicit – hom. s. Gregorii pp.*
c) iz'b(a)vlaet' se *ubo v telě biti iže nenavisti ne hoćetь tr'peti z' gl(a)voû* – BrN_1 290b
recussat esse in corpore qui odium non vult sustinere cum capite – *serm. s. Augustini*
d) *ěže otvrže se i k c(ěsa)r(e)vi zapovedi* (...) *priti* nerodi – $BrLab_2$ I/246d
quae Assueri regis imperium (...) facere *noluisset* – Est 1,15

e) to da je vršiteljeva spremnost ili namjera vršenja ili ne vršenja radnje iskazane infinitivom rezultat popuštanja ili protivljenja volji drugoga. Takvi su glagoli *pristati* (45a), *otmetati* (45b), *otmetati se* (45c), *otvrěči* (45d), *otrinuti* (45e):

45) a) *idi i pous'ti evrěû onu da voleû* pristanet' *prebivati sa mnoû* – BrDab 104a
vade et suade Hebraeam illam ut sponte *consentiat* habitare mecum – Jdt 12,10

b) *iže tolikъ d(ь)nь tolika že taěn'stviě i s(ve)t'bi* (...) otmeĉutь *čas'titi* – BrDab 197c
qui tanta sacramenta tantaque mysteria (...) *respuunt* celebrare – *Tract. de concept. B. Mariae V.*

c) *ěko* (...) *ego isp(o)v(ě)dati* otmeĉut se – $BrVb_3$ 11c
eumque confiteri *abnegant – hom. s. Gregorii pp.*

d) *aĉe* otvrgu *osudь pod'ěti s' rabom' moimь* (...) *č'to bo stvoru eg'da v'stanetь na sudь b(og)ь* – BrDab 99a
εἰ δὲ καὶ ἐφαύλισα κρίμα θεράποντός μου (...) τί γὰρ ποιήσω ἐὰν ἔτασίν μου ποιήσηται ὁ κύριος – Job 31,13
si contempsi subire iudicium cum servo meo (...) quid enim faciam cum surrexerit ad iudicandum Deus – Job 31,13

e) *vs(ě)mь sr(ьd)c(e)mь v'ziskati g(ospod)a i op'ĉago sp(a)seniě ne* otriněte – $BrLab_1$ 34d

f) tempo kojim vršitelj izvršava namjeru vršenja radnje iskazane infinitivom. Takvi su glagoli *uedriti* (46a), *spěšiti* (46b), *pospěšiti* (46c), *ustrmiti se* (46d), *napasti* (46e), *ožestiti* (46f), *kasniti* (46g), *lěniti se* (46h), *ždati* (46i), *otvlačiti* (46j), *otvlěči* (46k), *obleniti se* (46l):

46) a) *prik'loni k' m'ně uho tvoe i* uedri *izeti me* – MBerl 104b
κλῖνον πρός με τὸ οὖς σου τάχυνον τοῦ ἐξελέσθαι με – Ps 31,3
inclina ad me aurem tuam *accelera* ut eruas me – Ps 31,3

b) *ili ne vidite ěko iûda ne spitь na* spěšitь *predati me iûděomь* – BrDrag 97c
vel Iudam non videtis quomodo non dormit sed *festinat* tradere me Iudaeis – *resp.*

c) *sego radi* pos'pěši *iz'ves'ti i ot sredi bez(a)k(o)niě* – BrDab 85b
propter hoc *properavit* educere illum de medio iniquitatum – Mudr 4,14

d) *poslušavь mise* ustrmi se *iti v' pragь* – $BrVat_6$ 176d

e) *tg'da i ti* nap(a)dut' *strělati č(lově)ka pomiš'lenii* – PsFr 10a
τότε καὶ αὐτοὶ ἐπεμβαίνουσι τοξεύοντες τὸν ἄνθρωπον τοῖς λογισμοῖς – CommPs 10,2

f) *otveĉa reki* ožestil' esi *prositi* – BrDab 60a
καὶ εἶπεν Ηλιου *ἐσκλήρυνας* τοῦ αἰτήσασθαι – 2Kr 2,10
qui respondit rem difficilem postulasti – 2Kr 2,10

g) *zaklinaû te h(rьsto)mь egože isp(o)v(ě)daeši da* ne kasniši *kr'sti<ti> me* – BrMosk II/109b
adiuro te per Christum quem confiteris *ne tardes* me baptizare – *Vita s. Marcelli pp.*

h) *da ihь nas'ledovati* ne lenili se bi – BrBrib 156c
ut *imitari non pigeat – serm. s. Augustini*

i) *ne* židi *obratiti se k g(ospod)u* – $BrVb_2$ 247d
μὴ ἀνάμενε ἐπιστρέψαι πρὸς κύριον – Sir 5,8
non tardes converti ad Dominum – Sir 5,8

j) otvlačaše *bo iziti ot mira da viděl bi roena kimь věkь stvorenь e(stь)* – BrMet 276d
differebatur exire de saeculo ut videret natum per quem conditum est saeculum – *serm. s. Augustini*

k) otvlěče *ubo svršiti čto h(rьsto)vь ubogi prošaše* – $BrVat_6$ 188a
distulit tamen perficere quod Christi postulabat pauperculus – *s. Francisci leg. maior*

l) *těm'že* ne oblěnû se *vs'gda vamь vьspominati o sem'* – $BrVb_2$ 153a
διὸ οὐκ ἀμελήσω ἀεὶ ὑμᾶς ὑπομιμνῄσκειν περὶ τούτων – 2Pt 1,12 Byz
propter quod incipiam vos semper commonere de his – 2Pt 1,12

g) priopćenje vršitelja radnje o namjeri vršenja radnje izražene infinitivom. Takvi su glagoli *oběčati* (47a), *oběčati se* (47b), *oběčavati* (47c), *oběčavati se* (47d), *obětati* (47e), *obětati se* (47f), *obětovati* (47g), *obětovati se* (47h), *kleti se* (47i), *reči* (47j), *vsprětiti* (47k):

47) a) *vzradovaše se i* obečaše *dati emu pěnezi* – $MOxf_1$ 79d
ἐχάρησαν καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι – Mk 14,11
gavisi sunt et promiserunt ei pecuniam se daturos – Mk 14,11

b) *ona že* obečasta se *ubiti ni i vzeti prěl'stnoe zlato* – FgPeriod b
οἱ δὲ συνέθεντο αὐτῷ ποιῆσαι τοῦτο καὶ λαβεῖν παρὰ τοῦ τὴν φαντασίαν τῶν χρημάτων

c) *sь n(e)b(e)se ženiha mi privesti* oběčavaeši – FgHom a
ἐξ οὐρανοῦ νυμφίον ἐπαγγέλλῃ μοι φέρειν

d) *iže* obečavaût' se *usiliti s(ve)taě tvoě oskvrniti žiliče imene tvoego i nizvriči mečetь ihь rogь ot oltara tvoego* – BrDab 103d
qui promittunt se violare sancta tua et polluere tabernaculum nominis tui et deicere gladio suo cornu altaris tui – Jdt 9,11

e) *imže c(ěsa)rь* oběta *vzdati mnoga ače d(ě)vu siû pobědili bi* – $BrVb_4$ 95d

f) *k semu že b(la)ž(e)ni p(e)trь prista* obitae se *v d(o)mь ego priti* – BrHum 55a
cui beatus Petrus assensum dedit promittens ad domum eius se venturum – *leg. s. mart. Marcellini et Petri*

g) *imže k'lět' se* obětue *um'nožiti seme ihь ěko z'věz'di n(e)b(e)skie* – MVb_1 70b
οἷς ἐλάλησας πρὸς αὐτοὺς λέγων πληθῦναι τὸ σπέρμα αὐτῶν ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ – Dn 3,36

quibus locutus es pollicens quod multiplicares semen eorum sicut stellas caeli – Dn 3,36

h) *edinь časь ne može pobděti sa mnoû iže* obětovaše se *umriti za me* – BrDrag 97c
una hora non potuistis vigilare mecum qui exhortabamini mori pro me – *resp.*

i) *kletvoû* klet' se *emu b(og)ь ot ploda črěva ego po plti vzdvignuti h(rьst)a* – BrN_1 133b
ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν χριστόν – Dj 2,30 BYZ
iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius – Dj 2,30

j) *i ugod'nь b(i)si g(ospod)ь o zlobě ûže* r(e)če *stvoriti lûdem' svoimь* – $MOxf_2$ 97c
et placatus est Dominus de malignitate quam dixit facere populo suo – *cant.*

k) *prognevav že se na eliseě* vspreti *emu useknuti i* – $BrVb_3$ 246a

h) to da vršitelj iskazuje ili priopćava namjeru vršenja radnje izražene infinitivom, no ta namjera nije stvarna, nego je hinjena. Takvi su glagoli *tvoriti se* (48a), *děěti se* (48b), *lьstiti* (48c):

48) a) *ta* tvoraše se *dale iti* – MNovlj 67d
αὐτὸς προσεποιήσατο πορρώτερον πορεύεσθαι – Lk 24,28
ipse se finxit *longius ire* – Lk 24,28

b) *vzvěstiti sebě iděže otrokь obrěl se bi uprašaše pokloniti* se děe *vkupь* – $BrVb_3$ 12a
renuntiari sibi ubi puer inveniretur postulat adorare eum velle se simulat – *hom. s. Gregorii pp.*

c) *slaběišimь n(a)sь protivu bliž'nemu vzbuždaetь zane ona ěže lûbim' otěti* lastitь – BrN_1 281c
infirmiorem contra nos proximum excitat qui ea ipsa quae diligimus *auferre moliatur – hom. s. Gregorii pp.*

i) to da je vršitelj uspio ili nije uspio u svojoj namjeri vršenja radnje izražene infinitivom. Takvi su glagoli *zabiti* (49a), *dovoditi se* (49b), *pomněti* (49c):

49) a) *ěk(o)* zabihь *sněsti hlěbь moi* – MVb_2 89c
ὅτι ἐπελαθόμην τοῦ φαγεῖν τὸν ἄρτον μου – Ps 102,5
quia oblitus sum comedere panem meum – Ps 102,5

b) *kto bo* dovodit' se *za soboû budućaě poznati* – $BrVb_2$ 233d
quis enim eum adducet ut post se futura cognoscat – Prop 3,22

c) *aće* bi ne pom'něl' *posětiti č(lově)ka* – PsFr 7a
εἰ μὴ γὰρ μνησθεὶς ἐπεσκέψω τὸν ἄνθρωπον – CommPs 8,5

4.2.1.1.1.2. Glagoli koji izražavaju želju

Riječ je o glagolima kojima se izriče postojanje želje vršitelja radnje glagola koji upravlja infinitivom da vrši radnju iskazanu infinitivom. Takvi su glagoli *želati* (50a), *želěti* (50b), *vželěti* (50c), *poželéti* (50d), *hotěti* (50e), *vshotěti* (50f), *izvoliti* (50g), *izvalati* (50h), *spodobiti* (50i), *spodoblati* (50j), *račiti* (50k), *dostoěti* (50l), *voliti* (50m), *blagovoliti* (50n), *iskati* (50o), *vziskati* (50p), *pohotěvati* (50r), *lûbiti* (50s):

50) a) želaû *bo viděti vi* – BrVO 81d
ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς – Rim 1,11
desidero enim videre vos – Rim 1,11

b) běše *bo* želelь *ot mnoga vrěmene viděti i* – MVb_2 91c
ἦν γὰρ ἐξ ἱκανῶν χρόνων θέλων ἰδεῖν αὐτὸν – Lk 23,8
erat enim cupiens ex multo tempore videre eum – Lk 23,8

c) *želěniem'* vželěhь *siû pasku ěsti s vami* – MRoč 72b
ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν – Lk 22,15
desiderio *desideravi* hoc pascha manducare vobiscum – Lk 22,15

d) *za h(rьsto)vu lûbvь ot vasь po uděhь razrězanь biti* požélěhь – BrMet 270b
ego pro Christi amore a vobis membratim concidi *optaveram – passio ss. Vincentii et Anastasii*

e) *rizu ego kazaše ûže udrьža emu* ne hotěvšu *pohoti ee sьkvrьnnie isplьniti* – $BrVb_2$ 54d

f) *iže* v'shotě *položiti računь s' rabi s'voimi* – $MVat_8$ 154b
ὃς ἠθέλησεν συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ – Mt 18,23
qui voluit rationem ponere cum servis suis – Mt 18,23

g) *niktože z'naetь o(tь)ca tьk'mo s(i)nь i em(u)že [i]* iz'volitь *sinь otkriti*– MNew 265a
οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι – Mt 11,27
neque patrem quis novit nisi filius et cui *voluerit* filius *revelare* – Mt 11,27

h) *savьlъ[lъ] že* bě izvalě[e]ę[99]*sъ nimi ubiti i* – FgGrš 3v
Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ – Dj 8,1
Saulus autem erat consentiens neci eius – Dj 7,59

i) *eliko mně g(ospod)ь razumь podati* spodobitь – BrMed 90a
quantum mihi Dominus intellectum donare *dignatur – serm. s. Augustini*

j) *iže komuždo po silě svoei nam' piče daěti* spodoblaet' – $BrVb_1$ 210d

[99] Tako se ovaj iskvareni primjer rekonstruira u SJS I, 724.

qui pro uniuscuiusque viribus impartire nobis alimenta *dignatur – s. Ambrosii Expositio Ev. s. Luc.*

k) *včera ubo c(ěsa)rь n(a)šь* (...) *posětiti* račilь e(stь) *mira* – BrVinod 26a
heri enim rex noster (...) visitare *dignatus est* mundum – *serm. s. Fulgentii Rusp.*

l) *aĉe* dostoiši *slišati mi g(ospo)dine reku is'tinu* – BrDrag 160d
si *digneris* audire domine mi dicam veritatem – Jdt 5,5

m) *iže upvaûĉem' na te m(i)l(o)stiv' biti* voliši *pače neže gněvati se* – $MVat_4$ 62a
qui sperantibus in te misereri potius *eligis* quam irasci – *or.*

n) *ufaûĉe že* bl(a)g(o)v(o)limь *pače* otiti *ot telese i* priti *ka g(ospodě)vi* – $BrVb_3$ 50d
θαρροῦμεν δὲ καὶ *εὐδοκοῦμεν* μᾶλλον *ἐκδημῆσαι* ἐκ τοῦ σώματος καὶ *ἐνδημῆσαι* πρὸς τὸν κύριον – 2Kor 5,8
audemus autem et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore et praesentes esse ad Dominum – 2Kor 5,8

o) *rav'vi n(i)ne* iskahu *te iûděi kam(e)nov(a)ti paki li tamo ideši* – $MOxf_2$ 41c
ῥαββί νῦν *ἐζήτουν* σε *λιθάσαι* οἱ Ἰουδαῖοι καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ – Iv 11,8
rabbi nunc *quaerebant* te Iudaei *lapidare* et iterum vadis illuc – Iv 11,8

p) *vь onь d(ь)nь č(lově)ci* v'ziĉutь *um'reti i ne ob'reĉutь* – BrBrib 19a
ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις *ζητήσουσιν* οἱ ἄνθρωποι τὸν θάνατον καὶ οὐ μὴ εὑρήσουσιν αὐτόν – Otk 9,6
in diebus illis *quaerent* homines mortem et non invenient eam – Otk 9,6

r) *emuže se v'obraziti vs(ь)kimь z(a)k(o)n(o)mь velikim' goreniem'* pohot(ě)vaše – BrBar 440d
cui se conformare omnimode summo *peroptabat* ardore – *s. Francisci leg. maior*

s) *umisli sestru sebe nьricati û sice že i samoi ei* lûbeĉi *nьricati se* – BrRom 127v

Ovim se glagolima mogu pridružiti još dva glagola, no samo u specifičnim izrazima. Riječ je o glagolima *žedati* (50r) i *lakati* (50s). Izvorno su oni glagoli stanja i nisu prijelazni. Kako svojim značenjem, međutim, podrazumijevaju želju za promjenom tog stanja, mogu temeljem tog značenja kao objektnu dopunu imati infinitiv, no, zanimljivo je, samo onih glagola koji znače konzumaciju pića, odnosno jela:

50) r) *napoena že biti* žedaše *k'r'ĉeniemь* – PsFr 52a
πιανθῆναι δὲ ἐζήτει τῷ βαπτίσματι – CommPs 54,9

s) *ploda milosrdiě* (...) *egože v nihь g(ospod)ь* lakaše *nasititi se* – $BrVb_3$ 95d
fructum pietatis (...) quemque in eis Dominus esuriebat – *hom. s. Bedae Ven.*

Čini se kako je riječ o jezičnoj crti koja je mogla biti prisutna i u narodnom govoru. U primjeru (50s) hrvatski crkvenoslavenski tekst dopunom u infinitivu odudara od teksta latinskog predloška koji nema takve dopune.

4.2.1.1.1.3. Glagoli koji izražavaju očekivanje

Infinitiv je objektna rečenična dopuna uz glagole kojima se iskazuje očekivanje vršitelja da vrši radnju iskazanu infinitivom, pri čemu on može imati pozitivan ili negativan odnos prema njoj. Takvi su glagoli *požidati* (51a)*, požd*ati (51b), *čaěti* (51c), *věrovati* (51d), *upvati* (51e), *upvati se* (51f), *naděěti se* (51g), *mněti* (51h), *čekati* (51i):

51) a) *ûtro ono poslědnee egože* požidaemь *smotriti* – $BrLab_2$ I/81d
mane quod nos ultimum hic *deprecamur* cernui – *hymn. Aurora iam spargit*

b) *ne* pož'daše *uvěděti č'to sv(ě)ĉavaše b(og)ь ot nih'* – PsFr 94a
οὐκ *ἐδέξαντο* μαθεῖν τί βουλεύεται ὁ θεὸς περὶ αὐτῶν – CommPs 105,13

c) *im(ь)že mi b(la)ž(e)ni biti* čaemь – BrDab 161c
quo et nos beati futuri sumus – *hom. s. Augustini*

d) věruû *viděti bl(a)gaě g(ospod)na na z(e)mli živuĉihь* – BrAc 6b
πιστεύω τοῦ ἰδεῖν τὰ ἀγαθὰ κυρίου ἐν γῇ ζώντων – Ps 27,13
credo videre bona Domini in terra viventium – Ps 27,13

e) *sa* upva *prizvati ime g(ospod)a b(og)a* – $BrVb_3$ 59c
οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ θεοῦ – Post 4,26
iste coepit invocare nomen Domini – Post 4,26

f) *novimь* upvaše se *boreniemь vraga poběditi* – $BrVat_6$ 191a
novo *sperabat* certamine de hoste triumphum – *s. Francisci leg. minor*

g) *prišad'še že pr'vi* naděěhu se *si veĉe priěti* – $MVat_8$ 24b
ἐλθόντες οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλεῖον λήμψονται – Mt 20,10
venientes autem et primi arbitrati sunt quod plus essent accepturi – Mt 20,10

h) *veduĉe se světlostiû tečenie naslěduûtь* mneĉe *naznamenano otroče v' er(u)s(o)l(i)mě* (...) *obrěsti* – $BrVb_3$ 20c
micantis luminis cursum sequuntur existimantes se significatum puerum Ierosolymis (...) reperturos – *serm. s. Leonis pp.*

i) *eûže edinogo g(ospod)ь m(i)l(o)sr(ь)dovati* čekaetь – $BrVat_{19}$ 251a
quorum alterum Dominus miseraturus expectat – *hom. s. Ambrosii*

4.2.1.1.1.4. Glagoli koji izražavaju emocionalni odnos

Riječ je o glagolima kojima se izražava emocionalni stav vršitelja radnje s obzirom na infinitivnu radnju. Kako je najčešće riječ bilo o pozitivnom bilo o negativnom osjećaju, tako se njima u biti izražava želi li vršitelj ili ne želi vršiti radnju izraženu infinitivom. Takvi su glagoli *boěti se* (52a), *uboěti se* (52b), *sramovati se* (52c), *stiděti se* (52d), *strašiti se* (52e), *ustrašati se* (52e), *ustrašiti se* (52f), *vzradovati se* (52g), *radovati se* (52h), *veseliti se* (52i), *naslaždati se* (52j):

52) a) divlahu se velmi i boěhu se pristupiti k nemu – BrPad 135b
admirantes timuerunt valde

b) *egože* se *onь otvrěĉi ne* uboě – BrMosk II/154d
quem ille negare non timuit – *vita mart. Ioannis et Pauli*

c) ne sramui se *dobra otrokovice v'niti k g(ospod)u moemu* – BrDab 104a
non vereatur bona puella introire ad dominum meum – Jdt 12,12

d) *kopati ne mogu prositi* stiû se – MOxf$_2$ 95a
σκάπτειν οὐκ ἰσχύω ἐπαιτεῖν *αἰσχύνομαι* – Lk 16,3
fodere non valeo mendicare *erubesco* – Lk 16,3

e) *s(ve)tьstva puti priěti* strašet' se *a ostati v svoihь bez(a)k(o)nnihь ne* ustrašaût se – BrN$_2$ 342a
sanctitatis vias arripere *trepidant* et remanere in suis iniquitatibus non *formidant* – *hom. s. Gregorii pp*

f) *v'zviĉaû ěk(o) sego ěvleniě izreĉi* ustraših se – BrMet 312c
comendo itaque beato Barnabae hanc revelationem obstupui – passio s. Barnabae

g) *avraamь o(tь)cъ vašъ* <vzra>dova se *viděti <d>(ь)nь <moi>*– FgKuk c
Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν – Iv 8,56
Abraham pater vester exsultavit ut videret diem meum – Iv 8,56

h) *iže rožd̆astvo g(ospod)a n(a)š(e)go is(us)a h(rьst)a t(a)inami prisno častiti* raduem' se – MBrib 2b
qui nativitatem Domini nostri Iesu Christi mysteriis nos frequentare *gaudemus – or.*

i) *ni obrězaûĉei bo se ti zakon' shranaût' nь* veselet' se *obrězovati* – BrVO 125d
οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν, ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι – Gal 6,13
neque enim qui circumciduntur legem custodiunt sed volunt vos circumcidi – Gal 6,13

j) lûbet *bo* (...) *na rasputiěhь m(o)liti se* – MBrib 14b

φιλοῦσιν (...) ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι – Mt 6,5
amant (...) in angulis platearum stantes orare – Mt 6,5

j) *aĉe i sa m(u)č(e)n(i)kъ otpuĉь věru živiti* nas'laël' se bi *iz'vanь živil' bi teles'no*– BrDab 168b
si iste martyr amissa fide vivere delectaretur frustra viveret corporaliter – *serm. s. Maximi*

4.2.1.1.1.5. Glagoli koji izražavaju mogućnost

Riječ je o glagolima kojima je stjecanje mogućnosti vršenja radnje izražene infinitivom jedno od značenja, odnosno najčešće njihov rezultat. Njima se izražava:

a) to da je vršitelj stekao ili stječe naviku, sposobnost, znanje ili umijeće koje mu omogućuje vršenje radnje iskazane infinitivom. Takvi su glagoli *naučiti se* (53a), *naučiti* (53b), *naučevati se* (53c), *učiti se* (53d), *znati* (53e), *věděti* (53f), *uměti* (53g), *poznati* (53h), *svěděti* (53i), *uvěděti* (53j), *prozrěti* (53k), *viknuti* (53l), *viknuti se* (53m), *naviknuti* (53n), *obikati* (53o), *dovlěti* (53p):

53) a) *da ot naû* naučite *se ne mudrstvovati pače pisanihь* – $BrVb_3$ 44b
ἵνα ἐν ἡμῖν *μάθητε* τὸ μὴ ὑπὲρ ἃ γέγραπται φρονεῖν – 1Kor 4,6 BYZ
ut in nobis discatis ne supra quod scriptum est – 1Kor 4,6

b) *ěko da edinь kьždo rabov' ego* (...) *k' službě prazdnika ego* nauči *ugotoviti i služiti* – $BrVb_1$ 4b
qualiter se unusquisque servorum eius (...) ad celebrandam eius nativitatem studeat praeparare atque componere – *serm. s. Augustini*

c) *b(la)ž(e)ni p(a)vlь ne b(ě)še tu egda* se naučevah' *skazovati taini b(o)žie* – BrPm 218b

d) *ta tvoriti* učite se *dobraě ihže aĉe i ne slišaste ot pror(o)kь* – BrN2 342b
illa *discatis* ex vobismet ipsis agere quae necdum ex praedicatoris ore didicistis – *hom. s. Gregorii pp*

e) *estь ubo starьc' iže* znaetь *č(lově)ki očiĉati da utegli bi anĵ(e)lь viděti* – $BrVb_4$ 88c
est senior qui novit purificare homines ut mereantur videre angelum – *passio s. Caeciliae*

f) věst *bo b(og)ь pravdnie ot napasti izb(a)vlati* – $BrVb_3$ 196c
οἶδεν κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι – 2Pt 2,9
novit Dominus pios de tentatione eripere – 2Pt 2,9

g) *iže* uměût' *ot rětkih' mnoga misliti* – $BrVb_2$ 210c
qui *sciunt* ex paucis multa cogitare – *hom. s. Gregorii pp.*

h) *iže* poz'na *oĉe i za s'voe progonit(e)li m(o)liti g(ospod)a n(a)š(e)go* – $MVat_8$ 12b
qui novit etiam pro persecutoribus exorare Dominum nostrum – *or.*

i) *k'to* s'vestь *d'ržavu g'neva t'voego i ěrostь t'voû isčis'ti* – BrRom 282v
τίς γινώσκει τὸ κράτος τῆς ὀργῆς σου καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου σου τὸν θυμόν σου ἐξαριθμήσασθαι – Ps 90,11

j) *maslo i medь ěsti vač'netь da* uvěstь *otvrěĉi zloe i izabrati d(o)broe* – $MOxf_1$ 3d
βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν – Iz 7,15

k) *t'gda* prozriši *izeti sučacь iz očese brata tvoego* – MVb_2 142c
τότε διαβλέψεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου ἐκβαλεῖν – Lk 6,42
tunc perspicies ut educas festucam de oculo fratris tui – Lk 6,42

l) *da* vikli bihomь *i nepriětele n(a)še lûbiti* – BrDrag 19d
ut *discamus* et inimicos diligere – *or.*

m) *da* (...) vik'l se bi *i neznana lûb(i)ti kihь ne věstь* – BrMavr 396a
ut (...) *discat* et incognita amare – *hom. s. Gregorii pp.*

n) *pok'loniše bo se kumiromь ěz(i)čskim' i ot t(o)go* naviku *idolom' služiti*– PsFr 95b
προσεκύνησαν γὰρτοῖςεἰδώλοιςτῶν ἐθνῶν καὶ ἐξ ἐκείνου *ἔμαθον εἰδωλολατρεῖν* – CommPs 105,36

o) *bez(a)k(o)nie po vsih' mrzostehь eže nečistivi tvoriti* obikaetь – MVb_2 37c
ἀδικίαν κατὰ πάσας τὰς ἀνομίας ἃς ἐποίησεν ὁ ἄνομος – Ez 18,24
iniquitatem secundum omnes abominationes quas operari *solet* impius – Ez 18,24

p) *ěko vsego živ(o)ta ego prebiv'niě v zn(a)m(e)niěhь čisti* ne dovlěemo – BrMavr 33a
quia totius vitae et conversationis eius insignia recolere non sufficimus – *Passio s. Thomae Cant.*

b) to da je vršitelj stekao ili stječe odvažnost ili drskost za vršenje radnje iskazane infinitivom. Takvi su glagoli *drьznuti* (54a), *drьzati* (54b):

54) a) *z(a) bl(a)gago že nekli kto* dr'znet' *umrěti* – BrPad 78a
ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ *τολμᾷ* ἀποθανεῖν – Rim 5,7
nam pro bono forsitan quis *audeat* mori

b) *priětie těla tvoego* (...) *eže azь* (...) *priěti* drzaû *ne budi mně ka osueniû* – CodKop 130b
perceptio corporis tui (...) quod ego (...) sumere *praesumo* non mihi proveniat in iudicium – *canon missae, or.*

c) to da je prema prosudbi govornog lica prihvatljivo/neprihvatljivo da vršitelj, s obzirom na svoje moralne kvalitete ili druge kriterije, vrši radnju iskazanu infinitivom. Takvi su glagoli *spodobiti se* (55a), *utegnuti* (55b), *dostoěti* (55c), *priěti* (55d):

55) a) *ěko imene radi h(rьsto)va* spodobiše se *dosaždeniě priěti* – BrMed 62c
quoniam *digni habiti sunt* pro nomine Iesu contumelias pati – *hom. s. Gregorii pp.* (=Dj 5,41)

b) *egože imě na z(e)mli progonitela sego n(a) n(e)b(e)si* uteže *iměti ed(i)nopričestitela* – BrVinod 27a
quem habuit in terra persecutorem in caelo *meruit* habere consortem – *serm. s. Fulgentii Rusp.*

c) *<e>že naša* ne dostoitъ *s<l>abostъ prosěti tъ za ni <ho>datai da budet* – FgSpal

d) *da* priěl' bi *biti s' h(rьsto)mь* – BrLab1 30b
ut incipiat esse cum Christo

4.2.1.1.1.6. Glagoli koji izražavaju obavezu

Riječ je o glagolima kojima se izriče da je vršitelj radnje obavezan vršiti radnju iskazanu infinitivom. Ta obaveza je izvanjska, odnosno rezultat je tuđe volje ili vanjskih okolnosti. Takvi su glagoli *trěbovati* (56a), *potrěbovati* (56b):

56) a) *ne* trebuemь *mi o g(lago)lě semь otvecâti t(e)bě* – $MLab_2$ 80d
οὐ χρείαν ἔχομεν ἡμεῖς περὶ τοῦ ῥήματος τούτου ἀποκριθῆναί σοι – Dn 3,16
non oportet nos de hac re respondere tibi – Dn 3,16

b) *iže izmivenь estь ne* potrěbuetь *izmivenič takmo nozě umiti* – MKopenh 81b
ὁ λελουμένος οὐκ ἔχει χρείαν εἰ μὴ τοὺς πόδας νίψασθαι – Iv 13,10
qui lotus est non *indiget* nisi ut pedes lavet – Iv 13,10

4.2.1.1.2. Subjekt infinitiva u tautoagentnim strukturama

U tautoagentnim strukturama subjekt infinitiva je u nominativu. U podređenoj infinitivnoj rečenici on se zapravo izostavlja, jer je identičan sa subjektom glagola koji upravlja infinitivom. Ipak, da je u nominativu može se vidjeti u primjerima gdje je predikat infinitivne rečenice složen glagolski oblik te predikatno ime ima obilježje nominativa, kao što je to u primjeru (50d) *razrězanьnom biti poželěhь.*

4.2.1.1.3. Iznimke – različit subjekt infinitiva

Gore navedeni glagoli s infinitivom kao objektnom dopunom primarno tvore tautoagentne odnose. Vršitelj radnje glagola kojem je infinitiv dopuna i vršitelj infinitivne radnje su identični. Taj vršitelj radnje ujedno je i gramatički subjekt. Uz glagol koji upravlja infinitivom on je, ako je izražen, u nominativu. Subjekt infinitiva redovito je neizražen, jer je semantički identičan sa subjektom glagola kojem je infinitiv dopuna.

Dosta rijetko mogu se pronaći primjeri u kojima ovi glagoli s infinitivom kao objektnom dopunom mogu tvoriti i heteroagentne odnose, odnosno takve u kojima se vršitelj radnje glagola koji upravlja infinitivom i vršitelj radnje infinitiva razlikuju:

57) a_d) *eg(o)že t(e)bě*$_{dat}$ *vid(ě)ti cecilië d(ě)va z'božna* oběča – BrHum 166a
cuius tibi aspectum Caecilia virgo devotissima repromisit – *passio s. Caeciliae*

a_D) *v ta že vrěmena g(ospod)ь sam' trikrat' vitav' u avraama* obeča *roditi sarrě*$_{DAT}$ *emu dětiča* – BrVO 142d[100]

b_D) klet' se *b(og)ь ne v'niti židom'*$_{DAT}$ *ne isp(o)v(ě)daûčih'*$_{AK}$ *h(rьst)a v p(o)koi s(ve)tih'* – PsFr 80a[101]
ὤμοσεν ὁ θεός, μὴ εἰσελθεῖν Ἰουδαίους τοὺς μὴ ὁμολογοῦντας Χριστόν εἰς τὴν κατάπαυσιν τῶν ἁγίων – CommPs 94,11

$b_ø$) *kletvoû* klet' se *emu b(og)ь ot ploda čreva ego sěděti na prěst(o)lě* – BrMosk I/ 124c[102]
ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ – Dj 2,30
iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius – Dj 2,30

c_d) proreče *emu*$_{dat}$ *c(ěsa)ru*$_{dat}$ *biti v surii* (...) *i mnogo zla stvoriti* – $BrVb_3$ 247a

d_A) *t(e)be*$_{AK}$ *o(tь)cu veliě* v'zvěsti *poroditi se* – BrVinod 57b

[100] Ovaj bi se primjer mogao tumačiti i tako da subjekt u dativu nije nezavisan od glagola koji upravlja infinitivom. Ipak, zato što je po redu riječi subjekt infinitiva pridružen infinitivu i odvojen od upravnog glagola – a to je jedan od kriterija za razlikovanje nezavisnog dativa koji navodi Haderka (HADERKA 1964: 514–515) – smatramo da je riječ o nezavisnom dativu. Da sarra nije neizravni objekt od obeča upućuje i to što se ovdje parafrazira starozavjetna Knjiga postanka u kojoj je razvidno da je Bog obećanje dao Abrahamu, a ne njegovoj ženi.

[101] Zanimljivo je primijetiti da je u ovom primjeru subjekt infinitiva u dativu nezavisan od glagola koji upravlja infinitivom i da se njime prevodi grčki *akuzativ s infinitivom*. Premda je prevoditelj izabrao dativ kao slavensko sredstvo izraza, ipak se u atributu poveo za grčkim predloškom prevevši atributni particip akuzativom zbog čega je subjekt infinitiva nesročan sa svojim atributom.

[102] Primjer je zanimljiv jer je subjekt infinitiva prijedložni izraz. Kako je isto tako prijedložni izraz upotrijebljen i u grčkom i u latinskom tekstu (čime se moguće oponaša hebrejski), jasno je da slavenski prevoditelj *ad verbum* slijedi predložak.

te patri magnum fore nasciturum (... promit) – *hymn. Ut queant laxis*

$e_{ø}$) *otai ruvima prodaše i iz'mailitom'* (...) *ruvim' bo nikoeže zla stvoriti emu* izvolilь běše – $BrVb_2$ 54a[103]

e_{D}) *ěk(o) pred' roĵeniemь svoim' iměti m(a)rii*$_{DAT}$ *ženihь* izvoli – $BrVat_6$ 82d
sicut ante nativitatem suam habere Mariam sponsum voluit – *hom. s. Gregorii pp.*

e_{A}) *iže edinočedago s(i)na*$_{AK}$ *tvoego na raspetie križa n(a)sь radi vziti* izvoli – BrMet 153b

$f_{ø}$) *ne* hoĉu *m'nogu k'repos'tiû da borit' se sa m'noû ni veličas't'vomь s'voimь s'trti me i pognes'ti me* – BrDab 96c
nolo multa fortitudine contendat mecum nec magnitudinis suae mole me premat – Job 23,6

f_{A}) *g(ospod)i č'to me*$_{AK}$ hoĉeši *s'tvoriti* – MVb_1 205b
Domine quid me vis facere – Dj 9,6

f_{DA}) *sego radi* hote *ni*$_{AK}$ *sp(a)s(e)nomь*$_{DAT}$ *biti g(ospod)ь g(lago)letь iže nenaviditь d(u)še svoee v semь miri v ž(i)v(o)tь večni hranitь û* – BrMet 379b

g_{D}) velû *že vam'*$_{DAT}$ *prěmudrom*$_{DAT}$ *biti v blagoe* – FgOmiš a
θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν – Rim 16,19
sed volo vos sapientes esse in bono – Rim 16,19

h_{A}) *egože*$_{AK}$ (...) *sviše poslati* r(a)či *i pltь priěti od marie d(ě)vi* – RitSegn 52v

i_{A}) *ta g(ospod)ь n(a)šь is(u)h(rьst)ь* spodobi *ni*$_{AK}$ *na braki svoe sь soboû v'niti* – BrMed 89b

j_{A}) *i oĉe* upvaemь *v b(o)zě veĉ'še tu čudo*$_{AK}$ *ěviti se* – $BrVat_6$ 177b

k_{DD}) *i oĉe* naděem' se *o bozě* (...) *veĉьšemu* čudesi$_{DAT}$ *ěviti se* – BrLab 135d

k_{G}) *aĉe bo pad'šihь*$_{GEN}$ *v'skr'snuti ne* naděl' se bi – MVb_1 183c
nisi enim eos qui ceciderant resurrecturos *speraret* – 2Mak 12,44

l_{A}) *iže* gor'kae *paguboû semrti poginuti v(ě)kь*$_{AK}$ *sp(a)slь esi mirь* – BrVinod 1a
qui *condolens* interitu mortis perire saeculum salvasti mundum – *hymn. Conditor alme siderum*

Kada bismo ove primjere (57) razvrstali po ranije primijenjenim semantičkim kriterijima, moglo bi se reći da je u hrvatskome crkvenoslavenskome objektni infinitiv u heteroagentnim strukturama potvrđen uz glagole kojima se izriče *priopćavanje namjere, želja, emocionalni odnos* i *očekivanje*, odnosno:

[103] Ovaj bi se primjer mogao tumačiti i tako da je subjekt glagola *izvoliti* i glagola *stvoriti* isti. Ipak, prethodni kontekst i činjenica da su braća potajno od Rubena prodala Josipa pokazuje da Ruben, ne samo da nije htio učiniti Josipu ništa nažao, nego nije htio da mu se učini išta nažao.

1) vršenje radnje iskazane infinitivom od strane subjekta tog infinitiva priopćava se, glagolima *oběčati* (57a)*, kleti se* (57b), *proreči* (57c) i *vzvěstiti* (57d), kao *namjera* ne tog subjekta nego nekoga drugog (57a, 57b, 57c, 57d), a taj drugi može (57a, 57b), ali i ne mora (57c, 57d) biti ujedno onaj koji priopćava namjeru;

2) vršenje radnje iskazane infinitivom od strane subjekta tog infinitiva predmet je *želje* drugoga (57e, 57f, 57g, 57h, 57i); taj drugi je vršitelj radnje glagola koji upravlja infinitivom i kojim se izriče postojanje želje: *izvoliti* (57e)*, hotěti* (57f)*, veléti* (57g)*, račiti* (57h)*, spodobiti* (57i);

3) vršenje radnje iskazane infinitivom od strane subjekta tog infinitiva rezultat je (pozitivnog) *očekivanja* drugoga (54j, 54k); taj drugi je vršitelj radnje glagola koji upravlja infinitivom i kojim se izriče očekivanje: *upvati, naděěti se*.

4) pozitivnim ili negativnim *emocionalnim odnosom* vršitelja radnje glagola koji upravlja infinitivom izražava da li on želi ili ne želi da drugi vrši radnju iskazanu infinitivom: *gorkati* (54l).

Infinitivna objektna dopuna u ovim heteroagentnim strukturama u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku ekvivalent je zavisne objektne rečenice s finitnim glagolskim oblikom i veznikom *da* koja je u strukturama s različitim vršiteljem dvaju radnji uvriježena:

č'to me *hoĉeši* s'tvoriti MVb$_1$ 205b – *čto hoĉeši* da stvoru BrVO 147d.

4.2.1.1.3.1. Subjekt infinitiva

Zanimljivo je pogledati na koje je sve načine u navedenim primjerima vršitelj infinitivne radnje koji je različit od glagola koji upravlja infinitivom izražen/neizražen kao gramatički subjekt infinitiva. Imamo nekoliko mogućnosti:

1) *neizražen* subjekt infinitiva (ove smo slučajeve označili potpisanim znakom ø, *ne hoĉu da borit' se ni s'trti me* (57f$_ø$), *nikoeže zla stvoriti emu izvolilъ běše* (57e$_ø$), *klet' se ot ploda čreva ego sěděti* (57b$_ø$)):

a) infinitivna rečenica je sastavna rečenica zavisnoj objektnoj rečenici s veznikom *da* i finitnim glagolskim oblikom, te se subjekt te rečenice pretpostavlja za subjekt infinitiva (57f$_ø$),

b) subjekt infinitiva, različit od subjekta glagola koji upravlja infinitivom, razaznaje se iz konteksta (57e$_ø$), ili

c) umjesto subjekta stoji prijedložni atribut kojem je izostavljeno gramatičko ime kojem se atribuira (57b$_{ø}$);

2) *akuzativ* kao padež subjekta infinitiva; subjekt infinitiva, čini se, zajedno s infinitivom zauzima isto mjesto objekta upravnog glagola te je stoga u akuzativu[104] (ove smo slučajeve označili potpisanim kapitalnim slovom 'A', npr. *sina tvoego vziti izvoli* (54e$_{A}$)).

3) *genitiv* kao padež subjekta infinitiva; subjekt infinitiva, čini se, zajedno s infinitivom zauzima isto mjesto objekta upravnog glagola, a kako je taj glagol zanijekan, kao objekt uzima genitiv[105] (ovaj slučaj označili smo potpisanim kapitalnim slovom 'G', *pad'šihь v'skr'snuti ne naděěl' se bi* (54k$_{G}$)).

4) *dativ* kao padež subjekta infinitiva. Tu imamo tri mogućnosti:

a) subjekt infinitiva semantički je identičan s daljnjim objektom glagola koji upravlja infinitivom te se izostavlja (ove smo slučajeve označili potpisanim slovom 'd', npr. *proreče emu cěsaru biti* (57$_{d}$)).

b) subjekt infinitiva je nezavisan, nije podudaran ni subjektu, ni bližem ni daljem objektu glagola koji upravlja infinitivom (ove smo slučajeve označili potpisanim kapitalnim slovom 'D', npr. *iměti marii ženihь izvoli* (57e$_{D}$)).

c) subjekt infinitiva, čini se, zajedno s infinitivom zauzima isto mjesto objekta upravnog glagola[106] te je:

c$_{1}$) zadržao padežno obilježje, jer glagol koji upravlja infinitivom uzima dativ kao objekt (ovaj slučaj označili smo potpisanim dvostukim kapitalnim slovom 'D', *naděem' se večьšemu čudesi ěviti se* (57k$_{DD}$))[107].

c$_{2}$) dobio novi padež koji traži glagol koji upravlja infinitivom (akuzativ), no svoje dativno padežno obilježje zadržao je u imenskom dijelu infinitivnog predikata; zbog toga je subjekt infinitivne surečenice *nesročan* sa svojim predikatom (ovaj slučaj označili smo potpisanim kapitalnim slovima 'D' i 'A', *hote ni spasenomь biti* (57f$_{DA}$)).

[104] Generativna gramatika bi ove slučajeve vjerojatno tumačila kao operaciju *podizanja.*

[105] Generativna gramatika bi ovaj slučaj vjerojatno tumačila kao operaciju *podizanja*.

[106] Generativna gramatika bi ove slučajeve vjerojatno tumačila kao operaciju *podizanja*.

[107] Moguće da je riječ i o nezavisnom subjektu infinitiva kao u točci 4b.

4.2.1.2. Infinitivna objektna dopuna glagolima s miješanim strukturama

Prije nego se pozabavimo glagolima koji s dopunom u infinitivu primarno tvore heteroagentne strukture valja upozoriti na jednu semantičku grupu glagola koji podjednako tvore i tautoagentne i heteroagentne strukture. Riječ je o glagolima kojima se izriče *priopćavanje želje*.

4.2.1.2.1. Glagoli koji izražavaju priopćavanje želje

Ovim glagolima izriče se *priopćavanje želje* vršitelja da se vrši radnja iskazana infinitivom. S obzirom na to priopćava li vršitelj želju da sam vrši radnju ili da drugi vrši radnju, vršitelj infinitivne radnje može biti identičan s vršiteljem radnje glagola, ili može biti različit od njega. Takvi su glagoli *prositi* (58a), *isprositi* (58b), *vprašati* (58c), *moliti se* (58d), *moliti* (58e), *umoliti se* (58f):

58) a) *věr'ni č(lově)kь* prosit' *m(o)l(i)tvoû u b(og)a věděti kon'činu d'ni* – PsFr 35b
ὁ πιστὸς ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ διὰ προσευχῆς τὸν θεὸν εἰδέναι τὸ πέρας τῶν ἡμερῶν – CommPs 38,5

a$_a$) *ni sь soboû ee voditь ni g(ospod)a$_{ak}$ priti* prositь – FgLab$_1$ 2b
non illam secum adducit non Dominum ad eam venire praecatur – *hom. s. Bedae Ven.*

a$_ø$) *knezь vskrěsiti* prosi *deĉerь svoû* – BrVb$_2$ 225b
princeps suscitari postulat filiam suam – *s. Hieronymi Comm. in Math.*

b) isprosi *obrěsti vselenie b(og)u* – BrVinod 25c
ἠτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ οἴκῳ Ἰακώβ – Dj 7,46
petiit ut inveniret tabernaculum Deo Iacob – Dj 7,46

b$_ø$) *vi že* (...) isprosiste *muža ubiicu pustiti v(a)mь* – MVb$_2$ 121c
ὑμεῖς δὲ (...) ἠτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν – Dj 3,14
vos autem (...) petistis virum homicidam donari vobis – Dj 3,14

c$_ø$) vprašav *že ot mnogь razdrěšiti emu sьnь i ne obrětь* – BrVb$_2$ 55b

d) moleh' *bo* se *sam' azь otlučen' biti ot h(rьst)a po bratii svoei* – BrVO 88c
ηὐχόμην γὰρ ἀνάθεμα εἶναι αὐτὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου – Rim 9,3
optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis – Rim 9,3

e$_a$) m(o)li *i$_{ak}$ ot z(e)mle otvěsti malo* – MBerl 103a
ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον – Lk 5,3
rogavit eum a terra reducere pusillum – Lk 5,3

e$_{ø}$) *nužda mi bist' pisati vam'* molû *podvizati se edinoû o prědaněi s(ve)těi věrě* – BrVb$_2$ 157b
ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει – Jd 3
necesse habui scribere vobis deprecans supercertari semel traditae sanctis fidei – Jd 3

e$_{D}$) *česo radi vsi* molahu *v dobro pokazně*$_{DAT}$ *obratiti se* – BrVO 429c
quapropter omnes rogabant in bonum monstra converti – 2Mak 5,4

e$_{aD}$) <m>olû *že vi bratiě hra<ni>ti se vam'*$_{DAT}$ *tvorecih' ras<pre> i sьblazni* – FgOmiš a
παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα (...) ποιοῦντας – Rim 16,17
rogo autem vos fratres ut observetis eos qui dissensiones et offendicula (...) faciunt – Rim 16,17

f) *k' cr(ь)kvi priběže i katihumen* se *b(i)ti* umoli – BrHum 158d
ad Ecclesiam confugit seque cathecumenum fieri postulavit – *vita s. Martini*

Specifičnost je glagola kojima se izražava priopćavanje želje ta da oni mogu biti dvomjesni ili tromjesni. Ovisno o tome upotrebljavaju li se kao dvomjesni ili kao tromjesni oni s infinitivom tvore tautoagentne ili heteroagentne strukture. U navedenim primjerima slučajeve u kojima se upotrebljavaju kao dvomjesni glagoli i u kojima je vršitelj radnje infinitiva identičan vršitelju radnje glagola koji upravlja infinitivom označili smo bez potpisanog znaka (npr. *isprosi obrěsti vselenie* (58b)), a slučajeve u kojima su vršitelj radnje glagola u infinitivu i glagola koji upravlja infinitivom identični označili smo dodatnim potpisanim znakom.

4.2.1.2.1.1. Subjekt infinitiva

Kad ovi glagoli s infinitivom tvore heteroagentne strukture, postoje razlike u načinima na koje je izražen/neizražen subjekt infinitivne radnje. Imamo nekoliko mogućnosti:

1) *neizražen* subjekt infinitiva; no da je različit od glagola koji upravlja infinitivom razaznaje se iz konteksta; iz konteksta se katkad može iščitati i tko je priželjkivani subjekt vršenja radnje infinitiva (ove smo slučajeve označili potpisanim znakom ø, npr. *vskrěsiti prosi decerь* (58a$_{ø}$))

2) *akuzativ* kao padež subjekta infinitiva; subjekt infinitiva semantički je identičan s objektom glagola koji upravlja infinitivom te se izostavlja (ove smo slučajeve označili potpisanim slovom 'a', npr. *gospoda priti prositь* (58a$_{a}$)).

3) *dativ* kao padež subjekta infinitiva. Tu imamo dvije mogućnosti:

a) subjekt infinitiva je nezavisan, nije podudaran ni subjektu, ni bližem ni daljem objektu glagola koji upravlja infinitivom (ovaj smo slučaj označili potpisanim kapitalnim slovom 'D', npr. *molahu v dobro pokazně obratiti se* (58e$_{D}$)).

b) subjekt infinitiva je nezavisan, no semantički je podudaran objektu u akuzativu uz glagol koji upravlja infinitivom s kojim je gramatički nesročan (ovaj smo slučaj označili potpisanim slovom 'a' i potpisanim kapitalnim slovom 'D', *molû vi hraniti se vam'* (58e$_{aD}$)).

4.2.1.3. Infinitivna objektna dopuna u heteroagentnim strukturama

Glagoli koji s infinitivom kao objektnom dopunom tvore heteroagentne strukture pripadaju tzv. kauzativnim ili faktivitnim glagolima koji podrazumijevaju djelovanje nekoga drugog lica, koje nije vršitelj radnje, na izvršenje radnje iskazane infinitivom. (MELVINGER 1980: 177). Kauzativnim glagolima izriče se da radnju ne vrši njihov subjekt nego netko drugi po njegovoj zapovijedi, uz njegovu pomoć, i sl..

4.2.1.3.1. Semantički razredi glagola

Glagoli koji s infinitivom kao objektnom dopunom primarno tvore heteroagentne strukture jesu različiti modalni glagoli u širem smislu riječi. Ti se glagoli u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku mogu podijeliti u sljedeće semantičke razrede: *uzrokovanje mogućnosti, uzrokovanje nužnosti/obaveze, uzrokovanje odluke, uzrokovanje radnje.*

4.2.1.3.1.1. Uzrokovanje mogućnosti vršenja radnje

Glagolom kojem je infinitiv dopuna izriče se da njegov vršitelj omogućuje ili ne omogućuje, odnosno onemogućuje ili ne onemogućuje drugom vršitelju vršenje infinitivne radnje. Takvi su glagoli *braniti* (59a), *branati* (59b), *vzbraniti* (59c), *vzbranati* (59d), *děěti* (59e), *pustiti* (59f), *pučati* (59g), *dopustiti* (59h), *popustiti* (59i), *otpustiti* (59j), *zapučati* (59k), *ostaviti* (59l), *prostiti* (59m), *trьpěti* (59n), *dati* (59o), *daěti* (59p), *pomoći* (59r), *učiti* (59s), *poučati* (59t), *izučiti* (59u), *naučiti* (59v):

59) a_d) ne mozite braniti *priti ml(a)děncemь*$_{dat}$ *ka mně* – $MVat_8$ 280a
μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με – Mt 19,14
nolite eos prohibere ad me venire – Mt 19,14

$b_ø$) *prinašahu* (...) *mladěn'ci* (...) *učenici negovi* (...) b'ranahu *e prinositi* – RitKlim 156r

c_d) *štomahь dlgo mi*$_{dat}$ (...) *g(lago)lati* vzbrani – $BrVb_3$ 180a
stomachus diu me (...) loqui prohibuit – *hom. s. Gregorii pp.*

c_{pd}) *ni vzeti drugoe rizi ěže* se *ap(usto)lomь*$_{dat}$ *iměti* vzbrani – $BrVb_3$ 274b
nec tollere alteram tunicam quam apostoli habere prohibentur – *s. Hieronymi Comm. in Math.*

c_A) *kto vi*$_{AK}$ v'zbrani *istině pokoriti se* – BrVO 124d
τίς ὑμᾶς ἐνέκοψεν τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι – Gal 5,7
quis vos impedivit veritati non oboedire – Gal 5,7

d_d) *i hotećim'*$_{dat}$ *vniti* vzbranaete – $MLab_1$ 38c

οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν – Mt 23,13
nec introeuntes sinitis intrare – Mt 23,13

$d_{ø}$) *sego ob'rětomь* (...) v'zb'ranaûča *d(ь)nь daěti kesaru* – MVb_1 88b
τοῦτον εὕραμεν (...) κωλύοντα φόρους Καίσαρι διδόναι – Lk 23,2
hunc invenimus (...) prohibentem tributa dare Caesari – Lk 23,2

d_{N}) *množeiši stvoreni sutь erěi po zakonu zane ěk(o) smr(ь)tiû* sutь v'zbranaemi *prěbivati* – $MVat_8$ 224a
οἱ μὲν πλείονές εἰσιν γεγονότες ἱερεῖς διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν – Heb 7,23
alii quidem plures facti sunt sacerdotes idcirco quod morte prohiberentur permanere – Heb 7,23

e_{g}) *aĉe ubo meně iĉete* ne děite *sihь*$_{gen}$ *iti* – MVb_1 93d
εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν – Iv 18,8
si ergo me quaeritis sinite hos abire – Iv 18,8

f_{d}) ne pusti *ei*$_{dat}$ *prěe umrěti da samь ěvi se ei* – $BrLab_1$ 165c

$f_{ø}$) ne pusti *me rabinû svoû g(ospod)ь oskvrniti* – $BrVb_1$ 254c
non permisit me Dominus ancillam suam coinquinari – Jdt 13,20

f_{A}) ne pus't*i domь*$_{AK}$ *m(o)l(it)vi biti domь tržiĉa* – $BrVat_{10}$ 84d
non est passus domum orationis fieri domum negotiationis – *hom. s. Augustini*

g_{A}) *sitost' že bogatago*$_{AK}$ *ne* puĉaetь *spati* – $BrVb_2$ 235a
οὐκ ἔστιν ἀφίων αὐτὸν τοῦ ὑπνῶσαι – Prop 5,11
saturitas autem divitis non sinit eum dormire – Prop 5,11

h_{d}) *da* dopusti *fratromь*$_{dat}$ *čuvati toga t(ě)la* – BrBar 523a

h_{A}) dopustite *mladence*$_{AK}$ *priti ka mne* – RitSegn 33v
sinite parvulos venire ad me – *vers.* (=Mk 10,14)

i_{d}) popustit' *bo im'*$_{dat}$ *b(og)ь* (...) *nakazati t(a)kovie* – PsFr 14c
συγχωρεῖ γὰρ αὐτοῖς ὁ θεὸς (...) παιδεύειν τοὺς τοιούτους – CommPs 16,14

i_{A}) *grьdost'*$_{AK}$ *nikoliže v' tvoei misli* (...) *obladati* popusti – $BrVb_2$ 258d
superbiam numquam in tuo sensu (...) dominari permittas – Tob 4,14

j_{A}) *semu že biv'šu* otpusti *e*$_{AK}$ *iti* – $BrVb_2$ 56c

k_{A}) *počto petrunilu*$_{AK}$ *os'lablenu žilami lež(a)ti* zapuĉaeši – BrHum 54c
quare Petronillam paralyticam iacere permittis

l_{D}) ne ost(a)v(i)še *bo běsi napoenu biti č(lově)ku*$_{DAT}$ (...) *r(a)z(u)mom' b(o)žimь* – PsFr 84b

οὐ γὰρ ἀφῆκαν οἱ δαίμονες πιανθῆναι τὸν ἄνθρωπον (...) τῇ γνώσει τοῦ θεοῦ – CommPs 101,5

$l_{ø}$) *bděl bi ubo i ne bi* ost(a)vilь *pod'kopati hrama svoego* – MBrib 89c
ἐγρηγόρησεν ἂν καὶ οὐκ ἂν εἴασεν διορυχθῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ – Mt 24,43
vigilaret utique et non sineret perfodi domum suam – Mt 24,43

l_{A}) *iže ne* os'tavit' *n(a)sь*$_{AK}$ *napas'tovati se* – MBerl 106a
ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι – 1Kor 10,13
qui non patietur vos tentari – 1Kor 10,13

m_{d}) *moiměi po žestosrьděû vašemu* prosti *vam'*$_{dat}$ *puĉati ženě vaše* – MMet 59c
Μωϋσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν – Mt 19,8
Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras – Mt 19,8

n_{A}) ne *me*$_{AK}$ trpi *ot nečistivago sudьe nizložiti se* – BrPm 184c
ne me patiaris ab impio iudice deponi – *resp.*

n_{A}) *i* ne trьpit' *iti dušu*$_{AK}$ *vь t'mu* – $BrVb_2$ 258d
et non patietur animam ire in tenebras – Tob 4,11

o_{d}) *si ne* dastъ *d(ě)vamь*$_{dat}$ *posagati* – FgTh 1a
ὅς οὐκ ἐᾷ γαμεῖσθαι τὰς παρθένους – *Acta Pauli et Theclae*

p_{d}) *i ne* daděše *nikomuže*$_{dat}$ *nesti sasud' skozě cr(ь)k(ь)vь* – MLab 31b
καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ – Mk 11,16
et non sinebat ut quisquam transferret vas per templum – Mk 11,16

p_{N}) *eže* daěše se *razuměti da podan' hotěše b(i)ti v' s(vě)tl(o)st' narod(o)mь* – BrHum 99d
quo dabatur intelligi quod dandus foret quandoque in lucem habitantibus super terram – *vita s. Dominici*

r_{d}) *r(ь)ci ses'trě moei da mi*$_{dat}$ pomožet' *služiti* – $BrLab_1$ 165c

s_{a}) *šьd'še ubo naučite v'se ěziki* (...) učeĉe e_{ak} *b'lûsti v'sa* – MBerl 89a
πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη (...) διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα – Mt 28,20
euntes ergo docete omnes gentes (...) docentes eos servare omnia quaecumque – Mt 28,20

t_{a}) poučaše *že û*$_{ak}$ *čtiti svekri lûbiti m(u)ža stroiti obitelь* – BrN_2 224b
monentes eam honorare soceros diligere maritum regere familiam – Tob 10,13

u_{a}) *d(u)hь s(ve)ti uč(e)n(i)k(o)mь sr(ьd)ca* izuči *plno pozn'ati see taini s(ve)tbe* – BrMet 192a

Spiritus Sanctus discipulorum corda edocuit ad plene cognoscenda huius mysteria sacramenti – *serm. s. Thomae Aquin.*

u_n) *ne û bo* bě iz'učen' *brati se d(avi)dь egda inoplemen'nika ubi* – PsFr 118a
οὔπω γὰρ ἦν δεδιδαγμένος πολεμεῖν ὁ Δαυίδ ἡνίκα τὸν ἀλλόφυλον ἐθανάτωσεν – CommPs 143,1

v_a) nauči *me*$_{ak}$ *tvoriti volû tvoû* – CodKop 63c
δίδαξόν με τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά σου – Ps 143,10
doce me facere voluntatem tuam – Ps 143,10

4.2.1.3.1.2. Uzrokovanje obaveze ili nužnosti vršenja radnje

Glagolom koji upravlja infinitivom izriče se da njegov vršitelj obvezuje ili prisiljava drugo lice na vršenje radnje iskazane infinitivom te time uzrokuje obavezu ili nužnost vršenja infinitivne radnje. Takvi su glagoli *poveléti* (60a), *poveléwati* (60b), *pověděti* (60c), *zapověděti* (60d), *zapovědati* (60e), *narediti* (60f), *osuditi* (60g), *suditi* (60h), *glagolati* (60i), *reči* (60j), *veléti* (60k), *propovědati* (60l), *pisati* (60m), *poručiti* (60n), *naporučiti* (60o), *zaprětiti* (60p), *zaprěčati* (60r), *nuditi* (60s), *ponuditi* (60t), *prinuditi* (60u), *prikloniti* (60v), *prignati* (60z), *prigoniti* (61a), *siliti* (61b), *usiliti* (61c):

60) a_d) povelě *imь*$_{dat}$ *ot er(u)s(oli)ma ne otlučiti se* – MBrib 35b
παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι – Dj 1,4
praecepit eis ab Ierosolymis ne discederent – Dj 1,4

a_D) povelě *rožd̂aemom' mladěncem'*$_{DAT}$ *evrěiskom' mužьska polu metanomь*$_{DAT}$ *biti v rěku* – BrVO 183b

a_D) *i* povelě *stati kolesnici*$_{DAT}$ – FgGrš 4r
καὶ ἐκέλευσεν στῆναι τὸ ἅρμα – Dj 8,38
et iussit stare currum – Dj 8,38

$a_ø$) p(o)v(e)lě *û prěd' sudiĉe postav(i)ti* – BrHum 19c
sisti eam iterum suis tribunalibus iussit – *passio s. Agnetis*

a_A) p(o)v(e)lě *û*$_{AK}$ *vesti i požrěti idolomь* – BrHum 166d

a_A) *aĉe čto ni*$_{AK}$ povelit' *tvoriti tvorěm'* – BrVO 52c

a_N) *abie b(la)ž(e)na agata* povelena bě *m(u)č(i)ti za s'ski* – BrMet 281d
iussa est deinde beata Agatha in mamilla torqueri – *passio s. Agathae*

a_N) p(o)v(e)lena es(ь)mь *m(u)čiti se za ime tvoe* – BrVinod 137d

b_d) *raspusti gl(a)sь* (...) p(o)v(e)lěvae *vs(ě)mь*$_{dat}$ *pož'rěti idolomь* – BrHum 170c
misit edicta iubens omnes (...) ad templum deorum convenire et sollemne eis sacrificium offerre – *vita s. Katherinae*

$b_{ø}$) *počto ěko zakonь* poveľěvaše *lûboděinihь kamenovati* – $BrVb_2$ 65b
quia lex iusserat adulteros lapidari – *s. Augustini Tract. in Io.*

$b_{ø}$) *ne vzmogu ěsti ot sih' ěže mi* poveľěvaeši *dati* – $BrVb_1$ 253c
non potero manducare ex his quae mihi praecipis tribui – Jdt 12,2

b_{A}) *zemlû*$_{AK}$ poveľěvaeši *izvesti dvižuĉago se i plodi prinesti* – $BrVat_5$ 58c
humum iubes producere reptantis et ferae genus – *hymn. Hominis superne conditor*

$c_{ø}$) pověděše *skriti sěti i rěše kto uzritь e* – BrAc 14c
διηγήσαντο τοῦ κρύψαι παγίδας εἶπαν τίς ὄψεται αὐτούς – Ps 64,6
narraverunt ut absconderent laqueos dixerunt quis videbit eos – Ps 64,6

d_{d}) z(a)povim' *oblakom'*$_{dat}$ *ne odažditi n(a) nь dažda* – BrMet 34b
ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν – Iz 5,6
nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem – Iz 5,6

d_{D}) zap(o)v(ě)dě *pilatь plьku*$_{DAT}$ *vьnь iti razvě dvěma na desete mužema*$_{DAT}$ – FgNic 2c
iussit pilatus omnem populum foris exire absque duodecim viris

e_{d}) *z(e)mli*$_{dat}$ zapov(ě)daeši *izvod(i)ti n'rav' zvěri presmikaûĉih se* – BrMet 73a
humum iubes producere reptantis et ferae genus – *hymn. Hominis superne conditor*

f_{A}) *posv(e)ĉenie*$_{AK}$ *oltara i cr(ь)kve* (...) *slvestrь p(a)pa prvi* naredi *b(i)ti b(u)duĉa* – BrMavr 397b
consecrationes altarium et ecclesiarum (...) Silvester papa primus fieri instituit

$f_{ø}$) *si* naredi *v subotu postiti* – BrVinod 83b
hic constituit sabbatum ieiunium celebrari – *Liber pontificalis*

$g_{ø}$) *a těklu* osudi *užeĉi* – FgTh 1d
τὴν δὲ Θέκλαν ἔκρινεν κατακαῆναι – *Acta Pauli et Theclae*

g_{N}) *ot kogo* (...) osuĵeni b(i)še *kopati pes(ь)kь na tv(o)renie zida děokl(i)ciěna* – BrHum 1a
a quo (...) damnati sunt ad fodiendam arenam ad faciendas thermas Diocletianas – *passio s. Saturnini*

$h_{ø}$) *otvr'goste se ego pred licemь pilatvomь* sudeĉumu *emu pustiti i* – MBrib 31d
ὃν ὑμεῖς (...) ἠρνήσασθε κατὰ πρόσωπον Πιλάτου κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν – Dj 3,13
quem vos (...) negastis ante faciem Pilati iudicante illo dimitti – Dj 3,13

i_{d}) g(lago)lû bo (...) *vsěmь*$_{dat}$ *suĉemь v' vasь ne premudrati se* – MBrib 7a
λέγω γὰρ (...) παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν μὴ ὑπερφρονεῖν – Rim 12,3
dico enim (...) omnibus qui sunt inter vos non plus sapere – Rim 12,3

$i_{ø}$) g(lago)lei *ne prělûbi tvoriti prělûbi děeši* – $BrVb_1$ 67d

ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν μοιχεύεις – Rim 2,22

qui dicis non moechandum moecharis – Rim 2,22

j$_{d}$) *se li estь bratь vašь mьnši* (...) *egože i* rěh' *vamь*$_{dat}$ *privesti k' mně* – BrVb$_{2}$ 56b

j$_{ø}$) *iděže se* bě rekalь *položiti* – BrVat$_{6}$ 177b

k$_{d}$) veleĉi *g(ospod)ь na gorě moiseûû*$_{dat}$ *iz nogь sazuti postoli* – BrN$_{2}$ 387b

mandante Domino Moysi in monte calceamentum solvere – *hymn. Exultet laudibus*

l$_{ø}$) *se uč(e)n(i)kь ženu lûbiti* prop(o)v(ě)daetь – BrMed 70d

ecce discipulus uxorem diligendam praedicat – *hom. s. Gregorii pp.*

m$_{d}$) pisahь *vamь*$_{dat}$ *v' epistoliĵi ne primešati se k lûbodeinicamь* – BrVb$_{3}$ 45b

ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις – 1Kor 5,9

scripsi in epistola ne commisceamini fornicariis – 1Kor 5,9

n$_{d}$) *ovce svoe hraniti emu*$_{dat}$ poruči – BrVb$_{1}$ 38c

ei tertio pascendas suas oves commisit – *hom. s. Bedae Ven.*

o$_{d}$) *v'rbanu*$_{dat}$ naporuči *im(ě)nie svoe dati niĉimь* – BrHum 167a

p$_{d}$) *bivše e* zaprětiše *imь*$_{dat}$ *ne g(lago)lati o imeni is(us)ově* – BrVO 263a

δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ – Dj 5,40

caesis denuntiaverunt ne omnino loquerentur in nomine Iesu – Dj 5,40

r$_{D}$) *a oženšim se* zapreĉaû (...) *ženi*$_{DAT}$ *ot muža ne razlučati se* – BrVb$_{3}$ 46d

τοῖς δὲ γεγαμηκόσιν παραγγέλλω (...) γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι – 1Kor 7,10

iis autem qui matrimonio iuncti sunt praecipio (...) uxorem a viro non discedere – 1Kor 7,10

s$_{a}$) *čto stran'nie*$_{ak}$ nudiši *žiti židov'ski* – BrLab$_{2}$ I/90a

πῶς τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν – Gal 2,14

quomodo gentes cogis iudaizare – Gal 2,14

s$_{n}$) *d(ь)n(ь)šnimь s(ve)t(a)go e(van)ĵ(eli)ě čteniemь* nuû se *r(e)ĉi da i d(o)braě ka tvorite s vel(i)kimь hr'neniemь boěli se biste* – BrMavr 394a

hodierna sancti Euangelii lectione *compellor dicere* ut et bona quae agitis cum magna cautela timeatis – *hom. s. Gregorii pp.*

s$_{n}$) *kosneniemь s(ve)tos(ve)tihь klet(i) se* nueni b(ě)hu – BrMet 48a

tactis sacrosanctis iurare compulsi sunt – *passio s. Thomae Cant.*

t$_{a}$) *slipie i hromie*$_{ak}$ ponudi *vniti* – BrDrag 143c

caecos et claudos compelle intrare – *ant.*

u$_{n}$) prinužden' bě *ot didika* (...) *malo vina piti* – BrHum 100a

compulsus est a (...) Didaco (...) modico uti vino – *vita s. Dominici*

v_n) *ni titь* (...) priklonenь bistь *obrězati se* – BrDrag 51d
οὐδὲ Τίτος (...) ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι – Gal 2,3
neque Titus (...) compulsus est circumcidi – Gal 2,3

z_a) *skoro ego*$_{ak}$ *na brakь* (...) *priti* prignaše – BrVat$_5$ 219a
cito eum ad convivium (...) pergere compulerunt – Est 6,14

61) a_a) *nič'to kratkimi s(love)si reči roistvo g(ospod)ne* (...) prigonit' *ni*$_{ak}$ – BrVat$_{10}$ 20a
nos aliquid vel breviter dicere redemptoris nostri nativitas ipsa compellit – *hom. s. Gregorii pp.*

b_a) *ěk(o) nevinneiši nekoteri ta me*$_{ak}$ *g(lago)lati* silita – BrMet 385d
quia propter simpliciores quasque id me depromere compellitis – *epist. s. Hieronymi*

c_a) usili *g(ospod)ь uč(e)n(i)ki*$_{ak}$ *svoe vniti v korabьlь* – BrPm 232d
compulit discipulos suos Dominus ascendere in naviculam – *s. Hieronymi Comm. in Math.*

4.2.1.3.1.3. Uzrokovanje namjere ili odluke vršenja radnje

Glagolom koji upravlja infinitivom izriče se to da njegov vršitelj uzrokuje, odnosno utječe na namjeru ili odluku drugog lica da vrši radnju iskazanu infinitivom. Takvi su glagoli *poticati* (62a), *ustiti* (62b), *poučati* (62c), *poustiti* (62d), *naustiti* (62e), *svěčati* (62f), *světovati* (62g), *vměčati* (62h), *běditi* (62i), *prělьčati* (62j), *prělьstiti* (62k), *prizvati* (62l):

62) a_a) *čto vi*$_{ak}$ potičet' *d'ěv(ь)lь (...) t(a)kovaě tvoriti zla* – BrHum 13c
quid vos coartat dyabolus (...) tanta mala exercere

b_a) us'ti *že vse*$_{ak}$ *ps(alь)m(ь) bl(a)gočastvovati i pom'něti b(og)a vinu* – PsFr 76c
προτρέπει δὲ πάντας ὁ ψαλμὸς εὐσεβεῖν καὶ μνημονεύειν θεοῦ ἀδιαλείπτως – CommPs 91,1

c_a) *dadiěnь* poučaše *i*$_{ak}$ *pokloniti se istukannim'* – FgZag 1a

$c_ø$) poučaûču *ubo mužu b(o)žiû mirskihь otmětati se* – BrVb$_4$ 29b
suadente igitur viro Dei mundi contemptum

d_a) *ot b(og)a* pous'ti *e*$_{ak}$ *iskati razuma o taen'stvě tomь* – BrHum 142b
qui indicto ieiunio triduano a Deo monuit esse quaerendum – *Relatio de dedicatione eccl. bas. Michaelis*

e_a) *ti p'si zali i večesl(a)va*$_{ak}$ *b(ě)hu prěžde* naustili *mat(e)rь svoû bez' vini izag'nati* – BrLab 134c

f_a) s'večam' *te*$_{ak}$ *kupiti ot m(e)ne z'lato* – BrBrib 16c
συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον – Otk 3,18

suadeo tibi emere a me aurum – Otk 3,18

g$_a$) *poučeniemь zalimь lûdi*$_{ak}$ *ot b(o)govь děla* světueši *otstupiti* – BrVinod 87b
hortationibus malis populum a deorum recedere suades cultura – *passio s. Stephani pp.*

h$_d$) *v tom že eže n<au>čeni stvoriše vistinu nam'*$_{dat}$ vměĉaût' *něčto tvoriti* – BrVb$_1$ 58a
in eo namque quod admoniti faciunt nobis profecto insinuant quid faciamus – *hom. s. Gregorii pp.*

i$_a$) *vsa sič* (...) *smotrьnih ni tvoret' i* bědet *ni*$_{ak}$ *tlěĉi* – BrPad 129d
omnia ista (...) intentos nos faciunt ut pulsemus *hortantur – hom. s. Augustini*

j$_a$) *ěže* (...) *učitь i* prelaĉaetь *moe r(a)bi*$_{ak}$ *b'ludь t'voriti* – BrBrib 15d
διδάσκει καὶ πλανᾷ τοὺς ἐμοὺς δούλους πορνεῦσαι – Otk 2,20

k$_a$) *boěše bo se eda kako skrili se budut' i* prěl'ĉьše *i*$_{ak}$ *iziti iz' grada pobiût' i* – BrVb$_2$ 199d

l$_a$) *posla listi* (...) prizvati *mučiteli*$_{ak}$ *o(hrьst)ь nie i pročee lûdi*$_{ak}$ *požrěti prědь děvoû toû* – BrVb$_4$ 95d

4.2.1.3.1.4. Uzrokovanje vršenja radnje – faktitivni odnos

Glagolom koji upravlja infinitivom izriče se da njegov vršitelj uzrokuje, ne mogućnost ili odluku vršenja radnje, nego *samo* vršenje radnje iskazane infinitivom od strane drugog vršitelja. Riječ je o tzv. faktitivnom odnosu koji podrazumijeva vršenje radnje posrednim putem. Vršitelj radnje glagola koji upravlja infinitivom ne obavlja radnju iskazanu infinitivom direktno, nego preko drugog, ali je on glavni pokretač infinitivne radnje.

Faktitivni odnos razlikuje se od drugih konstrukcija s kauzativnim glagolima utoliko što se u njemu ne precizira *način* na koji vršitelj radnje glagola koji upravlja infinitivom djeluje na drugoga koji vrši radnju iskazanu infinitivom, nego se naprosto izražava kao njezin glavni uzročnik. (ŽAGAR SZENTESI 2011: 313–314). Takvi su glagoli *stvoriti* (63a), *tvoriti* (63b), *činiti* (63c), *praviti* (63d), *ĉedriti* (63e), *dati* (63f), *daěti* (63g), *podavati* (63h), *darovati* (63i), *podati* (63j):

63) a$_a$) *reče že imь is(us)ь* stvorite *č(lově)ki*$_{ak}$ *v'zleĉi* – MOxf$_1$ 56a
εἶπεν ὁ Ἰησοῦς ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν – Iv 6,10
dixit ergo Iesus facite homines discumbere – Iv 6,10

a$_ø$) *manisi* (...) stvoriše *e tьě ponesti* – BrN$_2$ 374c
monachi (...) ea inde removeri fecerunt – *de s. Augustino Leg. aurea*

a) *riza ûže bě dalь niĉemu* stvorena bě *emu poznati* – BrHum 159d

vestemque quam dederat iubetur agnoscere – *vita s. Martini*

a_{aD}) stvori *n(a)sь*$_{ak}$ *m(o)limь prinesenie ego čtuĉemь*$_{DAT}$ *veseliti se i ego veseliû v' n(e)b(e)sihь pridružiti se* – BrN_2 366b

b_a) *napaěetь z(e)mlû* (...) *i p'loditi û*$_{ak}$ t'voritь – MVb_1 105b
inebriat terram (...) et germinare eam facit – Iz 55,10

$b_ø$) *m(i)l(o)stina* (...) tvoritь *obrěsti živ(o)tь věčni* – $BrVat_5$ 206d
eleemosyna (...) facit invenire misericordiam et vitam aeternam – Tob 12,9

c_a) *koga krěpostiû bižati* činaše *d'rakuna d'ěvla*$_{ak}$ – BrBar 422a
cogit fugere draconem et daemonia – *ant.*

d_a) *neklûčimi rabь g(ospod)a*$_{ak}$ *ěra biti* pravitь – BrN_2 341d
inutilis servus durum dominum vocat – *hom. s. Gregorii pp.*

e_d) ĉedri *vs(ě)mь*$_{dat}$ *rabot'ûĉim'* (...) *ne v(i)d(ě)ti popl(ь)znov(e)niě ni nos(i)ti smr(ь)ti neugodnie* – BrMet 72c
largire cunctis servulis (...) *nescire lapsus criminum nec ferre mortis taedium – hymn. Magnae Deus potentiae*

f_d) dai *cr(ь)kvě*$_{dat}$ *tvoei eû va vsěh' naslědovati zap(o)v(ě)dь* – MVb_2 199a
da Ecclesiae tuae eorum in omnibus sequi praeceptum – *or.*

g_d) *počeše govoriti inimi ěziki k(a)ko d(u)hь s(ve)ti* daěše *imь*$_{dat}$ *provečati* – MHrv 111b
ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτοῖς – Dj 2,4
coeperunt loqui variis linguis prout Spiritus Sanctus *dabat* eloqui illis – Dj 2,4

h_d) *iže n(a)mь*$_{dat}$ *b(la)ž(e)n(a)go satur'nina* (...) podaeši *rois'tvomь radovati se* – MVb_1 201a
qui nos beati Saturnini (...) concedis natalitio perfrui – *or.*

h_A) *ěk(o) ne ustaeši začiĉati milostivь eže*$_{AK}$ *tolikimi pomoĉmi* podaeši *pomagati se* – BrMet 381a
quia non desinis propitius intueri quos talibus auxiliis concesseris adiuvari – *or.*

i_A) *ap(usto)lь tvoihь* (...) *n(a)sь začiti pomoĉ'mi ih'že učeniemь* daroval *ni*$_{AK}$ esi *t(e)bě věrni biti* – BrN_2 357c
apostolorum tuorum nos tuere praesidiis quorum donasti fideles esse doctrinis – *or.*

j_d) *emu*$_{dat}$ *simi utežani svobodnu biti* podaĵь – MRoč 216c
eumque ipsius meritis illaesum abire concede – *or.*

j_A) podaždь *prosimь ego ni*$_{AK}$ *vsgda učeniemь prospěti i m(o)l(it)voû začititi se* – FgZag 2a

tribue quaesumus eius nos semper et eruditione proficere et oratione defendi – *or.*

Usporedimo li glagole koji s infinitivom kao objektnom dopunom tvore heteroagentne odnose s glagolima koji tvore tautoagentne odnose očito je kako je i kod jednih i kod drugih riječ o, u širem smislu, modalnim glagolima kojima se izriče *namjera, mogućnost, želja* ili *očekivanje.* Kod tautoagentnih glagola ova modalna značenja pridržana su vršitelju radnje, a kod heteroagentnih glagola vršitelj *želju*, *namjeru* ili *mogućnost* prenosi ili delegira na drugog vršitelja.

Jedini semantički razred heteroagentnih glagola koji u nekoj mjeri odudara od semantičkih razreda tautoagentnih glagola jesu glagoli faktitivnog odnosa kojima se delegira sama radnja iskazana infinitivom (60). Ovaj je semantički razred ujedno jedini kojeg J. Melvinger u svojoj studiji o sintaksi infinitiva u hrvatskom književnom jeziku (MELVINGER 1980) – čiju smo podjelu po semantičkim razredima ovdje uglavnom slijedili – ne registrira u suvremenom hrvatskom književom jeziku.

Značenje delegiranja same radnje iskazane infinitivom odnosno faktitivni odnos u kojem je vršitelj radnje glagola koji upravlja infinitivom glavni inicijator i uzročnik vršenja radnje iskazane infinitivom od strane drugog lica, bez pobližeg određivanja *načina* na koji se to ostvaruje, u novije je vrijeme u hrvatskom jeziku utvrdila O. Žagar Szentesi (ŽAGAR SZENTESI 2011) kod glagola *dati*. Njezini se primjeri, od onih navedenih u ovom radu (za glagole s istim korijenom), međutim, razlikuju utoliko što primjeri koje Žagar Szentesi navodi tek rubno mogu uključivati izražavanje daljnjeg objekta u dativu uz glagol *dati* koji je vršitelj radnje iskazane infinitivom, odnosno »njegovo netipično pojavljivanje automatski pomiče interpretaciju prema onom konceptu konstrukcije *dati* + infinitiv gdje je akter infinitivne radnje tipično, dapače obavezno iskazan u rečenici – a to je koncept dopuštanja« (ŽAGAR SZENTESI 2011: 314). Drugim riječima u suvremenom hrvatskom jeziku rečenica tipa *Dao sam odnijeti drva.* može imati funkcionalno značenje faktitivnog prenošenja radnje na drugog izvršitelja, no doda li se toj rečenici zamjenički adresat *mu*, to će rečenicu *Dao sam mu odnijeti drva.* prije pomaknuti prema značenju dopuštanja izvršenja radnje jednog lica drugomu, dok u hrvatskom crkvenoslavenskom nije tako (dai *cr(ь)kvě tvoei eû va vsěh' naslědovati zap(o)v(ě)dь* (60f$_d$)).

Vratimo li se na hrvatske crkvenoslavenske primjere glagola faktitativnog odnosa kojima se uzrokuje samo vršenje radnje (*stvoriti*, *tvoriti*, *činiti*, *praviti*, *ĉedriti*, *daěti*, *podavati*, *darovati*, *podati*) jasno je kako je njihova upotreba s infinitivom u navedenom značenju rezultat stranoga jezičnog utjecaja. Takav zaključak proizlazi i iz unutarnje usporedbe

tautoagentnih i heteroagentnih glagola i iz usporedbe s izražajnim mogućnostima hrvatskog jezika.

Izrazi kojima se u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku izriče uzrokovanje vršenja radnje pod izravnim su utjecajem (grčkog i) latinskog jezika preko predložaka. Međutim, kako je kod glagola *dati* i njegovih bliskoznačnica, koji su osobito česti u euhološkim obrascima liturgijskih knjiga, riječ tek o jednom od funkcionalnih značenja, dok druga pripadaju i hrvatskom jeziku, glagoljaši ga i nisu morali nužno aktivno razlikovati. Konstrukcije, pak, s glagolom *stvoriti, činiti,* i sl. + akuzativ + infinitiv, premda pod izravnim utjecajem (grčkih i) latinskih predložaka, bile su poduprte i stanjem u govornom čakavskom jeziku. Kasna latinska konstrukcija *facere* + akuzativ + infinitiv razvila se u kauzativnu konstrukciju u romanskim jezicima (SIMONE – CERBASI 2001: 456–457) te je zasigurno rano ostvarila utjecaj i na čakavsko narječje.

Konstrukcija *(u)činiti* + akuzativ + infinitiv potvrđena je u starijoj čakavskoj književnosti, u dubrovačkim oporukama 17. i 18. stoljeća, u lekcionarskoj tradiciji, a i danas je živa u čakavskim govorima. (VRTIČ 2009: 273–274).

Konstrukcija *tvoriti* i sl. + akuzativ + infinitiv – premda znatno rjeđe potvrđena nego u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku – poznata je i u starocrkvenoslavenskom, gdje se također smatra inojezičnim, grčkim utjecajem. (PACNEROVÁ 1958: 266). Takvi su, dakako, primjeri naslijeđeni i u hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima (*stvorite člověki v'zleĉi* ($60a_a$)).

4.2.1.3.2. Subjekt u heteroagentnim strukturama

Kao i ranije, no ovdje pogotovo, zanima nas kako se sve izriče/neizriče subjekt infinitivne radnje. Kako je, naime, riječ o kauzativnim glagolima, vršitelj infinitivne radnje uvijek je različit od vršitelja radnje glagola koji upravlja infinitivom, a samo jedan od njih može biti u kanonskom padežnom obliku, nominativu. Imamo nekoliko mogućnosti:

1) *neizražen* subjekt infinitiva; kako ga strukture s kauzativnim glagolima nužno zahtijevaju (čak i kada je neizražen), on se pretpostavlja iz konteksta, ili je uopćen (ove smo slučajeve označili potpisanim znakom ø, npr. *povelě û prěd' sudiĉe postaviti* ($60a_ø$), *milostina tvoritь obrěsti životъ věčni* ($63b_ø$)).

2) *akuzativ* kao subjekt infinitiva. Tu imamo dvije mogućnosti:

a) subjekt infinitiva semantički je identičan s objektom glagola koji upravlja infinitivom te se izostavlja (ove smo slučajeve označili potpisanim slovom 'a', npr. *poučaše i pokloniti se* (59c$_{a}$)).

b) subjekt infinitiva se izostavlja jer je semantički identičan gramatičkom imenu u akuzativu uz glagol koji upravlja infinitivom, no taj akuzativ, čini se, zauzima krivo mjesto, odnosno ono za koje se čini da bi trebalo pripasti infinitivu (ove smo slučajeve označili potpisanim kapitalnim slovom 'A', npr. *podaždь ni vsgda prospěti* (60j$_{A}$)).

3) *genitiv* kao subjekt infinitiva; subjekt infinitiva se izostavlja jer je identičan bližem objektu uz glagol koji upravlja infinitivom, no taj je objekt u genitivu (negacije) jer je glagol zanijekan (ovaj slučaj smo označili potpisanim slovom 'g', npr. *ne děite sihь iti* (56e$_{g}$)).

4) *nominativ* kao subjekt infinitiva; u izrazima koji nastaju pasivizacijom struktura iz točke 2). Tu imamo dvije mogućnosti:

a) subjekt infinitiva koji je u aktivnim strukturama identičan objektu uz glagol koji upravlja infinitivom, izostavlja se zbog identičnosti sa subjektom pasiviziranog glagola koji upravlja infinitivom; na taj način struktura postaje istosubjekatska, no i dalje je heteroagentna (ove slučajeve označili smo potpisanim slovom 'n', npr. *ne ûbo bě iz'učen' brati se davidь* (56u$_{n}$)).

b) ako se strukture iz točke 2b) pasiviziraju, subjekt infinitiva jednako je kao i u točci 4a) izostavljen zbog identičnosti sa subjektom pasiviziranog glagola koji upravlja infinitivom; jednako kao što je subjekt infinitiva u aktivnoj strukturi neočekivan na položaju objekta uz glagol koji upravlja infinitivom, i u ovoj je strukturi subjekt infinitiva neočekivan na položaju subjekta uz pasivizirani glagol (ove slučajeve smo označili potpisanim kapitalnim slovom 'N', npr. *smrьtiû sutь v'zbranaemi prěbivati* (56d$_{N}$)).

5) *dativ* kao subjekt infinitiva. Tu imamo dvije mogućnosti:

a) subjekt infinitiva je izostavljen jer je semantički podudaran daljnjem objektu uz glagol koji upravlja infinitivom (ove slučajeve označili smo potpisanim slovom 'd', npr. *ne daděše nikomuže nesti sasud'* (56p$_{d}$).

b) subjekt infinitiva je nezavisan, nije podudaran ni subjektu, ni bližem ni daljem objektu glagola koji upravlja infinitivom (ove smo slučajeve označili potpisanim kapitalnim slovom 'D', npr. *povelě stati kolesnici* (57a$_D$)).

4.2.1.4. Osvrt

Čini se kako je vrijeme za rekapitulaciju onoga što smo do sada izložili i iznošenje određenih primjedbi. Kao što smo mogli primijetiti, popis glagola koji uzimaju infinitiv kao objektnu dopunu u tautoagentnim i heteroagentnim strukturama u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku prilično je impozantan. Osobito iz motrišta suvremenoga hrvatskog jezika.

Neki, međutim, od glagola koje smo uvrstili na popis djeluju umjetno, u smislu da im je upotreba izvještačena u nastojanju da se slijedi strani, uglavnom latinski predložak. Oni djeluju kao da im je semantičko polje pod utjecajem latinskoga jezika prošireno na neka značenja koja inače ne izražavaju. Takav je npr. glagol *vměčati* u primjeru (59h$_d$) (*vistinu nam'* vměčaût' *něčto tvoriti*), a moguće je isto tvrditi i za neke druge.

S ovom poteškoćom utvrđivanja točne semantike glagola koji ima infinitiv kao dopunu povezan je mnogo važniji problem koji se tiče same klasifikacije infinitiva. Na što točno mislimo, moguće je razjasniti na sljedećim primjerima u kojima je upotrijebljen glagol *iskati*:

64) a) *ače že* iĉuče oprav'dit' se *o h(rьst)ě obretohom' se i mi grěš'ni* – BrLab$_2$ I/88a
εἰ δὲ *ζητοῦντες* δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί – Gal 2,17
quod si *quaerentes* iustificari in Christo inventi sumus et ipsi peccatores – Gal 2,17

b) *protivlaše že se ima elimasь* (...) *i* iskaše *ot věri otvratiti sudiû* – BrHum 77a
ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας (...) *ζητῶν* διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως – Dj 13,8
resistebat autem illis Elymas (...) *quaerens* avertere proconsulem a fide – Dj 13,8

c) *ne hotěše hoditi va iûděi ěko* iskahu *ego iûděi ubiti* – MOxf$_1$ 66a
οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν ὅτι *ἐζήτουν* αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι – Iv 7,1
non enim volebat in Iudaeam ambulare quia *quaerebant* eum Iudaei interficere – Iv 7,1

d) *da postidet' se* (...) is'kuĉei *d(u)še moee izeti û* – MVat$_8$ 49b
καταισχυνθείησαν (...) οἱ *ζητοῦντες* τὴν ψυχήν μου τοῦ ἐξᾶραι αὐτήν – Ps 40,15
confundantur (...) qui *quaerunt* animam meam ut auferant eam – Ps 40,15

Osnovno je značenje hrvatskoga crkvenoslavenskog glagola *iskati* (grč. ζητέω, lat. *quaerere*) ono 'tražiti', no kao dio svoga semantičkog polja to može uključivati i značenja

'nastojati', 'željeti' i sl. Takva je situacija vidljiva u primjerima (61a) i (61b). Primjer se (61b) razlikuje od prethodnog utoliko što sadrži imenicu u akuzativu (*sudiû*) koju bi se moglo tumačiti kao objekt ili uz glagol *iskati*, ili uz glagol u infinitivu *otvratiti*, no činjenica da glagol *iskati* u hrvatskom crkvenoslavenskom uzima kao objekt genitiv, a ne akuzativ, kao i postavljanje imenice *sudiû* iza glagola *odvratiti* jasno upućuje na to da je akuzativ *sudiû* objekt glagolu *odvratiti* a da je objektna dopuna glagolu *iskati* infinitiv.

Ako se, međutim – kao u primjeru (61c) – zbog oponašanja grčkog ili latinskog predloška u redu riječi, gramatičko ime kod kojeg nije moguće razlikovati genitiv od akuzativa (*ego*) premjesti ispred glagola u infinitivu (*ubiti*), odnosno smjesti iza glagola *iskati*, tada naše tumačenje može biti dvojako. Prva je mogućnost da poredak riječi ne igra presudnu ulogu i da je infinitiv objektna dopuna glagolu *iskati*. Druga je mogućnost da je gramatičko ime u genitivu objekt glagola *iskati.* U tom slučaju značenje je glagola *iskati* 'tražiti', a infinitiv ne može biti njegova objektna dopuna, jer je to mjesto popunjeno, nego se mora tumačiti kao adverbijalno upotrijebljen infinitiv kojim se izražava namjera (*ubiti* = 'da ubiju'). Posljednji primjer (61d), u kojem imenica u genitivu (*dušee*) zauzima položaj objekta uz glagol *iskati*, a zamjenica u akuzativu koja se odnosi na tu imenicu (*û*) zauzima položaj objekta uz infinitiv (*ubiti*), čini drugu mogućnost iz prethodnog primjera jedinom mogućom i ujedno ju potvrđuje.

Čak, dakle, ako i prihvatimo da glagol *iskati* može uključivati i značenja poput 'nastojati' i 'željeti', primjer (61c) (*iskahu ego iûděi ubiti*) pokazuje se problematičnim. Sličnih je primjera, kod kojih je teško na temelju suvremenoga jezičnog osjećaja procijeniti je li riječ o objektnoj ili adverbijalnoj dopuni glagolu, u građi koju smo izložili nemali broj.

Ako, pak, ne prihvatimo da glagol *iskati* uključuje i značenja poput 'nastojati' i 'željeti', odnosno ako uzmemo da glagol *iskati* znači samo 'tražiti', što bi netko mogao tvrditi, tada smo prisiljeni primjere infinitivne dopune u primjerima (61a), (61b) i (61c) tumačiti ne kao *rečeničnu* infinitivnu dopunu, nego kao primjere u kojima je infinitiv poimeničen, odnosno supstantiviziran.

Upotreba poimeničenog infinitiva kao objekta u hrvatskom je crkvenoslavenskom, naime, moguća.[108] Ipak, kako je naš stav, istaknut u uvodu ovog rada, kako je do poimeničenja infinitiva kao verbaliziranog oblika u indoeuropskim jezicima došlo naknadno, nakon što se potpuno izgubila veza oblika koji su se razvili u infinitiv s njihovim imenskim podrijetlom (u slučaju slavenskog infinitiva dativno obilježje), radije smo skloni izbjegavati takvo tumačenje

[108] Vidi niže.

u primjerima u kojima to nije nužno, te smo i građu na taj način izložili. To je, međutim, značilo da smo nekim glagolima možda pridružili i značenja koja nužno ne moraju imati.

No, vodili smo se značenjima koja izražava grčki i latinski predložak, s jedne, i kontekst, s druge strane, a samu činjenicu da je određeni glagol izabran za prijevod određenoga grčkog ili latinskog glagola, odnosno izabran za upotrebu u određenom kontekstu, smatrali smo dostatnom potvrdom da glagol zaista uključuje (modalno) značenje koje mu omogućuje upravljanje infinitivom kao rečeničnom dopunom.

Vratimo li se na podjelu po kojoj smo izložili građu i rasporedili glagole u semantičke razrede, jasno je kako ona, kao što smo već naznačili, nije posve ni prikladna ni iscrpna. Neki glagoli ponavljaju se na više mjesta, ovisno o tome koje je značenje iz njihova semantičkog polja dominantno i ovisno o tome jesu li upotrijebljeni kao dvomjesni ili kao tromjesni glagoli (npr. *svěčati, rečі, naučiti*).

Također, premda se podjela na glagole koji s infinitivom tvore tautoagentne odnose i one koji s infinitivom tvore heteroagentne odnose u većoj mjeri pokazuje opravdanom i korisnom, ona ne uspijeva na odgovarajući način riješiti problem glagola upotrijebljenih u medijalnom značenju. Tako smo npr. glagole *nuditi* i *učiti* svrstali u one koji s infinitivom tvore heteroagentne strukture, a glagole *nuditi se* i *učiti se* u one koji s infinitivom tvore tautoagentne strukture premda je riječ o istim glagolima i premda su oblici *nuditi se* i *učiti se* mogući kao tzv. *se*-pasivi i u heteroagentnim sturkturama kad god se primjenjuje pasivizacija.

Drugim riječima, jednako kao što postupak pasivizacije podjelu na istosubjektne i raznosubjektne strukture čini neprikladnom (jer trpitelj radnje koji je u aktivnoj strukturi objekt, pasivizacijom postaje subjekt), te smo stoga i uveli termine *tautoagentni* i *heteroagentni*, isto tako medijalni oblici podjelu na tautoagentne i heteroagnetne strukture čine neprikladnom, jer se isti glagoli ponavljaju i u jednoj i u drugoj skupini.

Strogo govoreći, podjela na tautoagentne i heteroagentne glagole iznevjeruje se i u slučajevima kada se u tautoagentnim strukturama infinitivna rečenica pasivizira (*ot vasь po uděhь razrězanь biti poželěhь* (47d)), jer je u tim slučajevima u biti riječ o istosubjekatskoj, a ne o tautoagentnoj strukturi.

Podjela koju smo proveli nije adekvatna ni u pogledu načina izricanja subjekta infinitiva. Premda podjela na tautoagentne i heteroagentne strukture, barem u slučajevima kad su one aktivne, u većoj mjeri uspijeva razgraničiti slučajeve kad je subjekt infinitivne radnje u nominativu, od slučajeva kad nije u nominativu, ipak podjela po semantičkim razredima

uopće ne razvrstava na odgovarajući način primjere kad je subjekt infinitiva neizražen, odnosno kad je u dativu, akuzativu ili genitivu.

Stoga smo bili primorani provesti dodatnu podjelu tako što smo uz primjere u kojima vršitelj radnje glagola koji upravlja infinitivom i glagola u infinitivu nisu identični uveli podpisne znakove, a primjere smo potom djelomično ustustavili i objasnili.

Valja, međutim, reći kako podjela koju smo tako proveli doista tek djelomična, jer određeni primjeri i pitanja zaslužuju da im se posveti veća pažnja.

Nekim pitanjima ćemo se pozabaviti tek u sintezi nakon što raščlanimo još neke sintaktičke i semantičke strukture koje infinitiv tvori u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. Osobito je zanimljivo pitanje konstrukcija tzv. *akuzativa s infinitivom* i *dativa s infinitivom* koje se često navodi u literaturi koja se bavi hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima, a pristupiti im nije moguće samo na temelju dosad izložene građe.

4.2.2. Poimeničeni infinitiv kao objekt

Infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku u funkciji objekta može biti i poimeničen, te je tada ekvivalent glagolske imenice:

65) a) *vola bo prileˇzit' mi a* eže dělati *dobro ne obrětaû* – $BrVb_1$ 76a
τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν οὐχ εὑρίσκω – Rim 7,18 BYZ
nam velle adiacet mihi perficere autem bonum non invenio – Rim 7,18

b) *priělьь est ot n(a)sь eže izbivaetь sadě* rodit se *i* umrěti – $BrVat_6$ 94a
mercatus est a nobis quod hic abundat nasci et mori – *serm. s. Augustini*

Poimeničenim infinitivom prevodi se grčki ili latinski poimeničeni infinitiv. Sami, međutim, postupak da se infinitivu koji je podrijetlom dativ pridružuje novo padežno obilježje, u ovom slučaju akuzativ, vjerojatno je za slavenski jezik bio neobičan. Pokazuje to primjer (65a) u kojem prevoditelj kod prvoga grčkog poimeničenog infinitiva (τὸ θέλειν) u funkciji subjekta radije izabire imenicu (*vola*) nego infinitiv, da bi kod infinitiva *dělati* upotrijebio zamjenicu *eže* kao svojevrsni »član« kojim oponaša grčki član τό, ali ujedno upozorava i na neobičnost toga da se infinitiv pojavljuje u takvoj ulozi.

Kako vidimo iz primjera (65b) poimeničeni infinitiv pojavljuje se i u tekstovima s latinskim predloškom, no u njima bez *eže*, što je razumljivo s obzirom da ne postoji poticaj u jeziku predlošku za upotrebu toga književnog sintaktičkog grecizma[109] (*eže* + infinitiv).

[109] Više o infinitivu s članom u starocrkvenoslavenskome v. PACNEROVÁ 1958: 268; PACNEROVÁ 1964: 551; HADERKA 1964: 515; GRAMATIKA 1993: 521.

4.3. Infinitiv kao predikatni atribut

Infinitiv se u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku pojavljuje i u službi predikatnog atributa. Pojam *predikatni atribut* – ili kako je u kroatističkoj literaturi nakon istoimene studije M. Petija (PETI 1979) uvriježenije prihvaćen kao *predikatni proširak* – nije pojam koji na odgovarajući način opisuje upotrebu infinitiva koju ćemo ovdje obraditi (infinitiv uz percepcijske glagole i glagole govorenja), no čini se kako tradicionalna gramatika ne raspolaže nekim primjerenijim pojmom.

Hrvatska gramatika (BARIĆ I DR. 1997: 570–574) definira predikatni proširak kao »predikat uvršten u rečenicu uz njezin predikat«. Predikatni proširak nastaje preoblikom kojom se predikat jedne rečenice uvrštava uz glagolski predikat u ustrojstvo druge rečenice. Ovisno o tome je li predikat ishodišne rečenice koja se uvrštava imenski ili glagolski, i predikatni proširak dijeli se na imenski predikatni proširak (*Sutradan nađoše djevojku* mrtvu) ili glagolski predikatni proširak (Tapkajući *po mraku napipa jedna vrata*).

Drugi pojam koji se u jezikoslovlju upotrebljava donekle u istom smislu kao i *predikatni atribut* jest pojam *sekundarne predikacije*. Sekundarna predikacija pomalo je nedefiniran jezikoslovni termin, no njime se označava pojava kada osim predikata u istoj rečenici postoji još jedan predikatni konstituent koji može biti prediciran subjektu, objektu, ili kojem drugom konstituentu u rečenici. (MIHALJEVIĆ 2011C: 191).

Začetnik promišljanja o onome što će se kasnije u engleskom jezikoslovlju nazvati sekundarnom predikacijom je O. Jespersen[110] koji je izraz *the cage empty* u rečenici *I found the cage empty* označio pojmom 'nexus-object'. Njegova je ideja ta da možemo *the cage* promatrati kao objekt, a *empty* kao njegov atribut, no ispravnije je čitav izraz *the cage empty* smatrati objektom glagola *found.* Jespersen je također ukazao na usku vezu između 'nexus object' i konstrukcije *akuzativa s infinitivom* (*He felt himself dishonored and his* son to be an evil *in the tribe*).

No, za razliku od pojma *predikatni atribut*, pojam *sekundarni predikat* kako ga se rabi u literaturi ne uključuje strukture u kojima je kao sekundarni predikat upotrijebljen infinitiv, nego se one uglavnom obrađuju kao infinitivne dopune, odnosno kao *akuzativ s infinitivom*, *nominativ s infinitivom* i sl.[111] Razlog za to vjerojatno leži u tome što strukture s infinitivom kao verbalnim članom pokazuju specifičnosti u odnosu na strukture s nominalnim

[110] Prema STRIGIN – DEMJJANOW 2001: 1–2.

[111] Tako npr. u MIHALJEVIĆ 2011C: 195–197.

elementima, odnosno infinitiv tvori strukturu koja se u nekom smislu može promatrati kao zavisno-rečenična.

Tradicionalna gramatika, ona klasičnih jezika i bazirana na gramatici klasičnih jezika, nije se previše obazirala na moguće različitosti infinitiva uz percepcijske glagole i glagole govorenja, nego ih je naprosto smatrala objektom sa subjektom u akuzativu, jednako kao i infinitiv uz glagole želje, namjere, očekivanja i sl.. Iz pozicije hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika, bitne razlike itekako postoje.

Uzmimo kao primjer sljedeću hrvatsku crkvenoslavensku rečenicu:

66) *vistinu na sie dělo* me$_{AK}$ *dovlěti* moĉi$_{inf}$ ne viždû – BrVb$_2$ 118b
et quidem ad hoc opus me sufficere posse non video – *hom. s. Gregorii pp.*

Kao i u primjerima koje smo u prethodnom poglavlju obradili kao infinitiv objektne dopune, i ovdje infinitiv *moĉi* zauzima položaj objekta uz glagol *viděti*, a subjekt uz infinitiv, osobna zamjenica u akuzativu *me*, ujedno je i objekt uz glagol *viděti*. Prema tomu, infinitivna podređena struktura *me moĉi* mogla bi se također smatrati objektnom rečeničnom dopunom, jer ona to u biti i jest. Međutim, za razliku od (većine) primjera koje smo obradili kao infinitiv objektne dopune u kojima subjekt infinitiva i infinitiv popunjavaju različita mjesta koje omogućuje valencija glagola, u primjeru (66) subjekt infinitiva *me* i infinitiv *moĉi*, zauzimaju jedno jedino mjesto koje, uz ono za vlastiti subjekt, otvara glagol *viděti*, odnosno i subjekt infinitiva i infinitiv *zajedno* popunjavaju isto mjesto bližeg objekta.

Osim ove značajke, primjer koji smo naveli razlikuje se od primjera u prethodnom poglavlju i po još nekim bitnim osobinama. Dok infinitivu objektne dopune u upotrebi, uz (glagolsku) imenicu, konkurira rečenica s veznikom *da* i tzv. nemobilnim prezentom, umjesto *me moĉi* kao objekt uz glagol *viděti* u primjeru (66) moguće je upotrijebiti i druga jezična sredstva, od kojih su neka:[112]

a) konstrukcija akuzativa s participom:

viduĉe ego *v teli* živuĉa *oblobizaše n(o)zě g(ospod)ni* – BrMet 292b
viventes eum vivere osculant pedes Domini – hymn. *Tristes erant apostoli*

b) rečenica s veznikom *ěko*/*kako* i ličnim glagolskim oblikom koji nije nužno u prezentu:

viděv že ěko očis'ti se – MVb$_1$ 51b

c) rečenica s veznikom *da* i ličnim glagolskim oblikom koji nije nužno u prezentu:

[112] Usp. primjere u MIHALJEVIĆ 2011C.

potomь kada viditi se bude da ĉe d(u)ša iziti – RitKlim 123r

čto mi vidim' prvo da ot lûboděěnině roenь esi *drugo* da rodь tvoi vь vitlěomě irudь mladěnce izbi – FgNic 1d
quid nos videbimus primum quod ex fornicatione natus es secundo quod pro nativitate tua in Bethleem infantum interfectio facta est

d) upitna rečenica s ličnim glagolskim oblikom:

viimo aĉe ot raba sьtnikova meû soboû matěi i luka s'kladaeta se – $BrVb_2$ 29c
videamus utrum sibi de hoc servo centurionis Matthaeus Lucasque consentiant – s. Augustini De consensu ev.

e) imenska skupina u akuzativu + rečenica s ličnim glagolskim oblikom:

videĉe že s(i)n(o)ve b(o)ži kĉeri č(lověč)skie ěko krasne bihu – BrDrag 55d
ἰδόντες δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων ὅτι καλαί εἰσιν – Post 6,2
videntes filii Dei filias hominum quod essent pulchrae – Post 6,2

Premda ova sredstva međusobno konkuriraju u upotrebi, ona nisu posve ekvivalentna. Upotreba konstrukcije akuzativa s participom i infinitiva s njegovim subjektom (u akuzativu) razlikuju se od ostalih ovdje navedenih jezičnih sredstava, utoliko što su vremenski i vidski neoznačene (MIHALJEVIĆ 2011C: 191), odnosno utoliko što je njihova radnja aktualizirana, istovremena činu percepcije.

Ako se rečenica iz primjera (66) pasivizira, tada subjekt infinitiva, gramatičko ime koje je u aktivnoj strukturi kao trpitelj radnje glagola percepcije u akuzativu, postaje subjekt glagola percepcije i dobiva padežnu oznaku nominativa (MIHALJEVIĆ 2011C: 195–196):

67) a) viden *že* bě *lotьNOM lěki igraûĉь g(lago)lati* – $BrVb_2$ 75c
ἔδοξεν δὲ γελοιάζειν ἐναντίον τῶν γαμβρῶν αὐτοῦ – Post 19,14
visus est eis quasi ludens loqui – Post 19,14

b) *da ne v(a)mь d'l'go ispravlenieNOM i veliko izloženieNOM* vidělo se bi *vi otegotiti* – $BrVb_2$ 7a
ne vos et extensa processio et prolixa expisitio videatur onerare – *hom. s. Gregorii pp.*

a kao takav može biti i izostavljen (MIHALJEVIĆ 2011C: 196):

68) viděni b(i)še *va očiû bezumnihь umriti* – BrDab 84d
δοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι – Mudr 3,2
visi sunt oculis insapientium mori – Mudr 3,2

Zbog činjenice da u pasivnim izričajima subjekt može biti i izostavljen, katkad je teško, a katkad čak i nemoguće bez teksta predloška, utvrditi razliku između aktivne i pasivne strukture, odnosno razlikovati između *se*-pasiva (69a) i akuzativa povratne zamjenice *se* u nenaglašenom obliku (69b):

69) a) *a iže sěděše na n(e)mь* viděše se *oružiě iměti zlataě* – $BrVat_5$ 228b
qui autem ei sedebat videbatur arma habere aurea

b) *ěko nemoćni se biti* videtь – BrN_2 342a
quia infirmos se esse conspiciunt – *hom s. Gregorii pp.*

Glagol *viděti*, kojeg smo do sada uzimali kao primjer, pripada glagolima *percepcije*. Kao predikatni atribut infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku može biti upotrijebljen i uz druge takve glagole. Takvi su glagoli *slišati* (70a), *čuti* (70b), *smotriti* (70c):

70) a_A) slišav' *že dacii an'gliû*$_{AK}$ *podv'rženu biti nor'madovь* – BrDab 194c
audientes autem Datii Angliam subiectam esse Normanis

b_A) *dai prosimь da û*$_{AK}$ *za ni hodataistvovati* čuli bihomь – BrVinod 40a
tribue quaesumus ut ipsam pro nobis intercedere *sentiamus – or.*

c_A) smotrivь *onič* (...) *apolicič*$_{AK}$ *nez'draviti se* – $BrVat_5$ 228c
considerans Onias (...) Apollonium insanire – 2Mak 4,4

Na temelju primjera (70b) i (70c) vidimo kako su glagoli *čuti* i *smotriti* kao glagoli primarno *fizičke* percepcije upotrijebljeni u značenju *mentalne* percepcije.

Glagoli *spoznavanja* i *mišljenja*, kao glagoli u širem smislu *mentalne* percepcije bliski su, dakle, glagolima percepcije. Takvi su glagoli *poznati* (71a), *poznavati* (71b), *uvěděti* (71c), *věděti* (71d), *znati* (71e), *misliti* (71f), *pomišlati* (71g), *razuměti* (71h), *mněti* (71i), *suditi* (71j), *věrovati* (71k):

71) a_A) *i mi sp(a)seni se*$_{AK}$ *biti* poznahomь – $BrVb_3$ 204a

b_A) *da semr't'nih' srca* poznaûtь *toboû progněvanim' taki bič*i_{AK} *ishoditi* – MNov 172b
ut mortalium corda cognoscant et te indignante talia flagella prodire – *or.*

c_A) *v' ime ego* da uveši *te*$_{AK}$ *biti is'celenu* – BrDab 213c
in nomine eius scias te esse salvandam – *resp.*

d_A) *da ne obrećeši eže hoćeši n' eže*$_{AK}$ vesi *biti ugodno b(og)u* – BrMet 135a
ut non quod ipse vis eligas sed quod deo scias esse placiturum – *s. Ambrosii Exp. Ev. sec. Luc.*

d_D) *ona že stvori braš'no ěkože* viděaše *lûbiti o(tь)cu*$_{DAT}$ *ego* – $MOxf_1$ 45d
ἐποίησεν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐδέσματα καθὰ ἐφίλει ὁ πατὴρ αὐτοῦ – Post 27,14

paravit illa cibos sicut velle noverat patrem illius – Post 27,14

e_A) *skozi bezakonie ego eže* znaěše *nedostoino tvoriti sini*$_{AK}$ *svoě* – $BrVb_3$ 238a
ἐν ἀδικίαις υἱῶν αὐτοῦ ὅτι κακολογοῦντες θεὸν υἱοὶ αὐτοῦ – 1Sam 3,13
propter iniquitatem eo quod noverat indigne agere filios suos – 1Sam 3,13

e_A) *zane nemoĉni běhu tako da se*$_{AK}$ *nemoĉ'ni biti ne* znaěhu – $BrVb_2$ 205d
quia aegri erant ita ut aegros se esse nescirent – *hom. s. Gregorii pp.*

f_A) *zane ego*$_{AK}$ mislьletь *otьca iměti b(og)a* – BrDrag 130d
quia eum cogitant patrem habere Deum – *s. Augustini tract. in Io.*

g_D) pomiš'laem' *bo opravditi se č(lově)ku*$_{DAT}$ *věroû běz' dela zakona* – $BrLab_2$ I/76c
λογιζόμεθα γὰρ δικαιοῦσθαι πίστει ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου – Rim 3,28
arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis – Rim 3,28

h_A) razuměû *bo sie*$_{AK}$ *dobro biti za nastoeĉu potribu* – $MVat_8$ 229b
νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην – 1Kor 7,26
existimo quod hoc bonum esse propter instantem necessitatem – 1Kor 7,26

i_A) *oni že viděvše i po moru hodeĉь* mněše *i*$_{AK}$ *prizrakь b(i)ti* – $MOxf_1$ 32a
οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατοῦντα ἔδοξαν ὅτι φάντασμά ἐστιν – Mk 6,49
at illi ut viderunt eum ambulantem supera mare putaverunt phantasma esse – Mk 6,49

i_A) *uboěše že se* (...) *ěko* mněhu *se*$_{AK}$ *d(u)hь viděti* – MVb_2 120d
πτοηθέντες δὲ (...) ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν – Lk 24,37
conturbati vero (...) existimabant se spiritum videre – Lk 24,37

i_D) *sut že i ina mnoga ěže aĉe po edinomu pisana bila bi ni sьmomu* mnû *vsemu miru*$_{DAT}$ *vměstiti pišemihь knigь* – MBrib 3c
ἔστιν δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ (...) ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν οὐδ' αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία – Iv 21,25
sunt autem et alia multa quae fecit Iesus quae si scribantur per singula nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribendi sunt libros – Iv 21,25

$i_ø$) *malo že sutь vsa dobraě života sego* (...) *aĉe i velika* mnet' se *biti viduĉitь* – BrN_2 341d
pauca quippe bona sunt omnia praesentis vitae quamlibet multa esse videantur – *hom. s. Gregorii pp.*

j_A) *ne ubo* sudih *se*$_{AK}$ *čto ino viděti va v(a)sь takmo is(u)h(rьst)a* – $BrVb_3$ 41c
οὐ γὰρ ἔκρινά τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν – 1Kor 2,2
non enim iudicavi me scire aliquid inter vos nisi Iesum – 1Kor 2,2

k_A) *ěko ego*$_{AK}$ (...) *zdravie moĉi dati* věruetь – $FgLab_1$ 2b

quod eum (...) salutem posse dare confidit – *hom. s. Bedae Ven.*

Glagolima *govorenja* izriče se sadržaj koji je pribavljen razumskom spoznajom te su oni semantički u bliskoj vezi s glagolima spoznavanja i mišljenja. Takvi su glagoli *glagolati* (72a), *rečî* (72b), *ispovědati* (72c), *ěvlati* (72d), *ěviti* (72e), *vzvěčati* (72f), *vzvěstiti* (72g), *propověděti* (72h), *naznamenati* (72i), *pisati* (72j), *otvrěčî se* (72k):

72) a_A) *kogo* g(lago)lût' *č(lově)ci biti s(i)na*$_{AK}$ *č(lověč)skago* – MBerl 172c
τίνα λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου – Mt 16,13
quem dicunt homines esse filium hominis – Mt 16,13

a_A) *iže* g(lago)let *se*$_{AK}$ *znati b(og)a* – $BrVb_3$ 198c
ὁ λέγων ὅτι ἔγνωκα αὐτόν – 1Iv 2,4
qui dicit se nosse eum – 1Iv 2,4

a_A) *se daû ot zbora sotonina* g(lago)lûčih' *sebe*$_{AK}$ *iûděe biti i nĕsut'* – $BrVb_1$175d
ἰδοὺ διδῶ ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι καὶ οὐκ εἰσὶν – Otk 3,9
ecce dabo de synagoga Satanae qui dicunt se Iudaeos esse et non sunt – Otk 3,9

a_N) *niktože*$_{NOM}$ *bo nav'lačnie samь o sebě iměti lûb've* g(lago)let se – BrDab 165b
nemo enim proprie ad semetipsum habere charitatem dicitur – *hom. s. Gregorii pp.*

b_A) *ěko si is'pliše lûb(ь)vь ûže*$_{AK}$ r(e)če *ne moči biti več'šeû* – BrVinod 151c
quia impleverunt ipsi caritatem qua Dominus dixit non posse esse maiorem – *hom. s. Augustini*

c_A) *lěki i grěšni se*$_{AK}$ *biti* isp(o)v(ě)daûtь *i g(ospod)a otgonet'* – BrN_2 342a
quasi et peccatores se fatentur et Dominum repellunt – *hom. s. Gregorii pp.*

d_A) *egda že g(ospod)ь* ěvlaetь *sie*$_{AK}$ *b'ližiki ne k' sv'ršeniû nenavisti pristupiti na k' lûb'vi* – BrVinod 156c
ut autem Dominus demonstraret hoc erga proximos odium non de inaffectione procedere sed de charitate – *hom. Bedae Ven.*

e_A) *se*$_{AK}$ *že vse d(ь)n(ь)šni danь tvorimo biti* ěvleno estь – $BrVb_3$ 22b
hoc autem totum hodierna die gestum esse *manifestum est – serm. s. Ambrosii*

f_N) *vistinu s(ve)taě cr(ě)ki*$_{NOM}$ *c(ěsa)rstviě n(e)b(e)sk(a)go imenemь .ï.tim' d(ě)vam' podobna biti* v'zvěčaet' se – BrMed 88d
sancta Ecclesia decem virginibus similis denuntiatur – *hom. s. Gregorii pp.*

g_A) v'zvěsti *emu pěnezmi bezčislnimi pl'nь biti mitnikь*$_{AK}$ – $BrVat_5$ 227d
nuntiavit ei pecuniis innumerabilis plenum esse aerarium – 2Mak 3,6

h_A) *c(ěsa)rь n(a)šь pridet' g(ospod)ь egože*$_{AK}$ *iv(a)nь* prop(o)v(ě)dě *agnca biti priduča* – BrDrag 5a

rex noster adveniet Christus quem Ioannes praedicavit agnum esse venturum – *resp.*

i$_{A}$) *ni pod' zakonom' biti sina*$_{AK}$ *božiě na vrhu zakona* (...) naznamenal bi – BrVb$_{3}$ 218d
ut (...) nec sub lege esse Dei filium sed supra legem (...) designaret – *s. Ambrosii Expos. in Luc.*

j$_{A}$) *takožde smotri i u ap(usto)la* pišuča *k' korentiom' različiě*$_{AK}$ *darov' biti uč(e)n(i)k' h(rьsto)vь* – BrVb$_{1}$ 35c
simulque observa iuxta apostolum scribentem ad Corintihos varia esse dona discipulorum Christi – *s. Hieronymi Comm. in Mt.*

k$_{ø}$) *doideže trikrat'* otv'r'ži se *věděti mene* – MVat$_{4}$ 84b
ἕως τρίς με ἀπαρνήσῃ εἰδέναι – Lk 22,34
donec ter abneges nosse me – Lk 22,34

4.3.1. Subjekt infinitiva uz glagole percepcije i glagole govorenja

U navođenju primjera, kao i dosad, označili smo padež subjekta infinitiva. Sažmemo li mogućnosti vidimo da se uz glagole percepcije te glagole mišljenja i govorenja subjekt infinitivne radnje izražava:

1) *akuzativom* (ove smo slučajeve obilježili podpisanim kapitalnim slovom 'A', npr. *ego mislьletь otьca iměti boga* (71f$_{A}$)).

2) *nominativom*; kada se glagol koji upravlja infinitivom iz točke 1) pasivizira (ove smo slučajeve označili podpisanim kapitalnim slovom 'N', npr. *niktože samь o sebě iměti lûb've glagolet se* (72a$_{N}$)).

3) izostavljenjem subjekta; katkad u pasiviziranim izrazima iz točke 2); izostavljeni subjekt raspoznaje se iz konteksta (ove slučajeve označili smo podpisanim znakom 'ø', npr. *aĉe i velika mnet' se biti* (72i$_{ø}$)). vidi još primjer k).

4) *dativom*; subjekt ne nazavisan, odnosno nije strukturno povezan s glagolom koji upravlja infinitivom (ove smo slučajeve označili podpisanim kapitalnim slovom 'D', npr. *ěkože viděaše lûbiti otьcu ego* (72d$_{D}$)).

Valja primijetiti kako se kod upotrebe akuzativa (nominativa) vjerno slijedi latinski (ili grčki) predložak, a upotreba dativa odudara od izvornog teksta predloška.

4.4. Infinitiv kao adverbijalna dopuna

Infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom može biti i u službi adverbijalne zavisne dopune glagolu te imati značenje *namjere, posljedice, uzroka* ili *vremenske odrednice*.

4.4.1. Infinitiv namjere

Infinitiv u funkciji adverbijalne dopune namjere ima praindoeuropsko podrijetlo. Kako smo spomenuli u *Uvodu* ovog rada, infinitiv namjere jedna je od tri funkcije infinitiva kao verbaliziranog oblika koje se mogu rekonstruirati za kasni praindoeuropski jezik. Prema metodologiji koju je usvojila D. Disterheft (DISTERHEFT 1980) verbalizaciju infinitiva u značenju namjere treba za praindoeuropski pretpostaviti u strukturama u kojima se subjekt izostavlja zbog podudarnosti sa subjektom ili objektom glagola kojem je infinitiv adverbijalna dopuna. Padež verbalizirane glagolske imenice u značenju namjere u povijesnoj građi indo-iranskih, keltskih i hetitskih jezika najčešće je dativ, a zavisna se infinitivna rečenica uvodi bez veznika ili drugih sredstva.

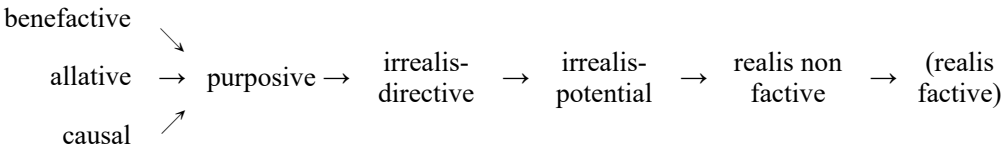
Upotreba infinitiva namjere kao adverbijalne dopune odgovara situaciji u slavenskim jezicima, jer se slavenski infinitiv na *-ti* najčešće tumači kao okamenjeni dativni[113] oblik glagolske imenice. (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 280). Dativ kao padež *namjene* i *cilja* (TEŽAK – BABIĆ 2000: 294), odnosno padež čije je temeljno značenje *negranična direktivnost*, tj. *smjer* i *namjena* (SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 219), samim svojim prototipnim značenjem nosi mogućnost izražavanja namjere. Drugim riječima, dativom glagolske imenice bilo je moguće izraziti namjeru čak i prije nego je taj oblik verbaliziran u infinitiv.

Gramatikalizacija oblika kojima se u jeziku izriče namjena (eng. *purpose*) u infinitiv ili infinitivne markere nije samo osobina indoeuropskih jezika, nego ima i tipološka obilježja, odnosno pokazuje se kao univerzalni put razvoja infinitiva u jezicima svijeta. (HASPELMATH 1989; HEINE – KUTEVA 2002: 247–248).

U svojoj studiji posvećenoj ovom pitanju M. Haspelmath (HASPELMATH 1989) na temelju primjera iz jezika različitih jezičnih porodica (ugro-finske, turkijske, semitske, dravidske, nahsko-dagestanske itd.) pokazuje da se infinitivni oblici razvijaju gramatikalizacijom oblika kojima se u jeziku izražava namjena (eng. *purpose*), a oni se razvijaju iz posve konkretnih značenja adlativa, beneficijenta i uzroka. Vodeći se Lehmanovim parametrima teorije gramatikalizacije, autor je na temelju povijesne građe

[113] O mogućem tumačenju da je riječ o lokativu glagolske imenice v. GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2011: 29–30.

njemačkog jezika utvrdio da je njemački *zu*-infinitiv desemantizacijom tijekom povijesti proširio semantički spektar, od onog da izražava namjenu/namjeru na druga (modalna) značenja, te da je proširio svoju ulogu na dopune različitim glagolima. Stoga, Haspelmath kao univerzalnu shemu semantičke gramatikalizacije infinitiva nudi sljedeći stupnjeviti prikaz:

Haspelmath razlikuje četiri stupnja modalnosti infinitiva kao dopune glagolima. Uz kauzativne (npr. 'narediti') i dezideratívne glagole (npr. 'željeti') infinitiv ostvaruje značenje irealno-direktivne modalnosti (*irrealis-directive*), odnosno infinitivom se iskazuje radnja koja je irealna u smislu da nije ostvarena, ali se njezino ostvarenje očekuje u budućnosti. Ovaj tip modalnosti odgovara onom što M. Ivić (IVIĆ 1970) naziva obilježjem *ekspektativnosti*.

Irealno-potencijalnu modalnost (*irrealis-potential*) ostvaruje infinitiv kad je dopuna modalnim glagolima poput 'moći', 'trebati' i sl., a ima značenje radnje koja nije ostvarena, niti se očekuje da bude ostvarena, nego se njezino ostvarenje pokazuje kao moguće u bilo kojem trenutku.

Realno-ne-faktivna (*realis-non-factive*) je modalnost koju infinitiv ima kad je dopuna glagolima mišljenja (*smatrati, vjerovati*) ili govorenja (*govoriti, navoditi*), ali u situacijama kada vršitelj nema saznanja o istinitosti onog što govori ili misli.

Konačno, realno-faktivna modalnost (*realis-factive*) karakterizira infinitiv kao dopunu glagolima spoznavanja i vrednovanja. Ona se ostvaruje u slučajevima kad je vršitelj siguran u istinitost sadržaja vlastite propozicije.

Ova kasnija modalna značenja, kako Haspelmath primjećuje, drastično su različita od značenja namjene/namjere i pokazuju progresivno slabljenje izvornoga konkretnog značenja infinitiva. Dok je kod irealno-direktivne modalnosti značenje namjene/namjere još uvijek prisutno, u realno-faktivnoj modalnosti ono je potpuno izblijedilo.

Možemo dakle reći da je izražavanje namjere prototipno značenje infinitiva u slavenskim jezicima jer se od praslavenskog do suvremenih slavenskih jezika oblik infinitiva na *-ti* koji je podrijetlom dativ kojim se izražavao cilj ili nakana potvrđuje kao oblik koji se nametnuo drugim infinitivnim oblicima koji su možda ranije postojali. Njegovoj potpunoj prevlasti

donekle je odolijevao i još uvijek u nekim slavenskim jezicima i narječjima[114] odolijeva jedino supin kao dopuna uz glagole kretanja. Na istoku južnoslavenskog područja gdje je formiran prvi slavenski književni jezik, starocrkvenoslavenski, supin je očito bio već u uzmaku pred infinitivom, jer je u (staro)crkvenoslavenskim spomenicima potvrđen tek djelomično, a varijabilnost između supina i infinitiva te njihovih dopuna u genitivu i akuzativu na istim mjestima u različitim spomenicima pokazuje kako je proces uzmicanja supina bio već u punom zamahu.[115]

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku infinitiv kao adverbijalna dopuna u značenju namjere najbolje je potvrđen u strukturama u kojima je subjekt infinitiva semantički podudaran subjektu ili objektu predikata rečenice kojem je infinitiv adverbijalna dopuna te se stoga izostavlja. To nije čudno s obzirom na to da je verbalizacija infinitiva u ovakvim strukturama započela već u kasnom praindoeuropskom jeziku u kojem je kod glagolskih imenica u dativu dolazilo do izostavljanja semantički podudarnog subjekta radnje glagolske imenice (DISTERHEFT 1980: 182).

Kao predikat u glavnoj rečenici kojoj je infinitivna surečenica adverbijalna dopuna u hrvatskom crkvenoslavenskom najčešće dolaze glagoli koji svojom semantikom izražavaju usmjerenost prema cilju, a takvi su glagoli kretanja.

4.4.1.1. Infinitiv namjere uz glagole kretanja

Ovisno o tome proizvodi li vršitelj radnje takvih glagola kretanje sam, ili kod drugoga, infinitivna adverbijalna dopuna tvori s njima tautoagentne ili heteroagentne strukture.

4.4.1.1.1. Infinitiv u tautoagentnim strukturama uz glagole kretanja

Ovim glagolima izriče se kretanje vršitelja radnje s ciljem, odnosno nakanom ostvarivanja radnje iskazane infinitivom. Kako je vršitelj radnje kretanja ujedno i vršitelj radnje infinitiva, subjekt uz infinitiv se izostavlja. U glagole kretanja mogu se ubrojiti glagoli kojima se:

a) izražava promjena mjesta. Takvi su glagoli: *gresti* (73a), *ishoditi* (73b), *iti* (73c), *iziti* (73d), *otiti* (73e), *poditi* (73f), *poiti* (73g), *prěditi* (73h), *približiti se* (73i), *pribĕgnuti* (73j), *prihoditi* (73k), *pristupati* (73l), *pristupiti* (73m), *priti* (73n), *sьbirati se* (73o), *sьbrati se*

[114] Supin kao poseban oblik, očuvan je danas jedino u slovenskom i donjolužičkom jeziku te u kajkavskom narječju hrvatskog jezika. (LONČARIĆ 1996: 26, 108–109; GROŠELJ 2014; ZAKAR 2016).

[115] Usp. KURZ 1969: 156; REINHART 1993: 427.

(73p), *slaziti* (73r), *sniti* (73s), *variti* (73t), *vniti* (73u), *vratiti se* (73v), *vraĉati se* (73z), *vshoditi* (74a), *vziti* (74b), *vzvratiti se* (74c), *vzvraĉati se* (74d):

73) a) *.d. suprug' volovь kupih' i* g'redu *is'kusiti e* – MBerl 102a
ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε καὶ *πορεύομαι* δοκιμάσαι αὐτά – Lk 14,19
iuga boum emi quinque et *eo* probare illa – Lk 14,19

b) *isplniti različ'stvitě nazn'men'nihь ot vinogr(a)da n'r(e)čen'go* ishodetь – BrMavr 78a
plerique varias significationes de vineae appellatione derivant – *s. Ambrosii Expositio Ev. s. Luc.*

c) *az že* idu *postradati za vi* – BrDab 9d
et ego *vadam* immolari pro vobis – *resp.*

d) *ki* izide *prvoe ûtro naemati dělateli vinogradu svoemu* – MBrib 10a
ὅστις *ἐξῆλθεν* ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ – Mt 20,1
qui *exiit* primo mane conducere operarios in vineam suam – Mt 20,1

e) *egda* otide *isav' na pole uloviti lov' o(tь)cu svoemu* – $BrVb_3$ 100d
ἐπορεύθη δὲ Ησαυ εἰς τὸ πεδίον θηρεῦσαι θήραν τῷ πατρὶ αὐτοῦ – Post 27,5
et ille abiisset in agrum ut iussionem patris impleret – Post 27,5

f) *iže* pod'idoše *iskusiti svobodь n(a)šu* – BrDrag 51d
οἵτινες *παρεισῆλθον* κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν – Gal 2,4
qui *subintroierunt* explorare libertatem nostram – Gal 2,4

g) *egože ti vzis'kati i viděti* poiti *iměl' bi* – BrN_2 362a
ad quem visendum deberet *proficisci – vita s. Pauli Erem.*

h) pred'iděši *bo pred' licemь g(ospod)nimь ugotovati puti ego* – $MOxf_1$ 209a
προπορεύσῃ γὰρ ἐνώπιον κυρίου ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ – Lk 1,76
praeibis enim ante faciem Domini parare vias eius – Lk 1,76

i) *egda* približet se *na me zlobuûće sněsti plti moih'* – BrMed 9b
ἐν τῷ ἐγγίζειν ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου – Ps 26,2
dum appropiant super me nocentes ut edant carnes meas – Ps 26,2

j) *k' komu* pribĕgnutь *priěti pomoĉь* – BrDrag 6c
πρὸς τίνα καταφεύξεσθε τοῦ βοηθηθῆναι – Iz 10,3
ad cuius confugietis auxilium – Iz 10,3

k) prihodeĉe *zlo tvoriti poražaetь i pogublaetь* – BrMosk 238c
venientes ad malefaciendum percutit ac perdit – 2Mak 3,39

l) *aĉe* pristupaeši *rabotati k g(ospode)vě* – $BrVb_2$ 245b
εἰ *προσέρχῃ* δουλεύειν κυρίῳ – Sir 2,1
accedens ad servitutem Dei – Sir 2,1

m) pristupi *kъ is(us)u lobzati i* – MVat$_4$ 84c
ἤγγισεν τῷ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν – Lk 22,47
appropinquavit Iesu ut oscularetur eum – Lk 22,47

n) *pov(e)lě s'trěĉi i hraniti děvoike* prišadše *s'lišati s(lovo) b(o)žie* – BrN$_1$ 418c
praecepit custodiri puellas quae *advenerant* audire verbum Dei – *in ss. Cornelli et Cypriani*

o) *vsi bo tu l(ûdi) v cr(ь)kvi* s'biraût se *nas'laditi se večere tainie* – PsFr 85c
πάντες γὰρ οἱ λαοὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνάγονται ἀπολαῦσαι τοῦ δείπνου τοῦ μυστικοῦ – CommPs 101,23

p) sьbraše se *městni knezi ego i sьtrapi* (...) *priti na sveĉenie telu* – MBrib 28c
tunc *congregati sunt* satrapae, magistratus (...) ut convenirent ad dedicationem statuae – Dn 3,3

r) *i iže na krově* da *ne* slazetь *vzeti čto ot hramini svoee* – MVb$_2$ 169b
ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος μὴ *καταβάτω* ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ – Mt 24,17
et qui in tecto non *descendat* tollere aliquid de domo sua – Mt 24,17

s) *vide vid(ě)hь bědu lûdi moih'* (...) *i* snidь *izbaviti e* – BrN$_1$ 22b
ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου (...) καὶ *κατέβην* ἐξελέσθαι αὐτούς – Dj 7,34
videns vidi afflictionem populi mei (...) et *descendi* liberare eos – Dj 7,34

t) *sego radi* varihь *běžati v' tarsisь* – BrN$_1$ 234b
διὰ τοῦτο προέφθασα τοῦ φυγεῖν εἰς Θαρσις – Jon 4,2
propter hoc praeoccupavi ut fugerem in Tharsis – Jon 4,2

u) všad' *že c(ěsar)ь viděti v'zležeĉihь* – MBrib 45a
εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους – Mt 22,11
intravit autem rex ut videret discumbentes – Mt 22,11

v) vrati se *k' o(tь)cu* (...) *obĕĉani d(u)hь s(ve)ti poslati n(a)mь* – BrVat$_6$ 211a
reversus (...) Patris fruendum munere Sanctum daturus Spiritum – *hymn. Iam Christus astra*

z) *g(ospod)ь že r(e)če opetь* vraĉaû se *v rim' prigvozditi* – BrHum 79c
et Dominus ad eum Romam *redeo* iterum crucifigi – *in ss. Processi et Martiniani*

74) a) *egda* vshoždahь *vь s(ve)ti gradь i oltar' službu stvoriti* – FgTrans 1d/2a
ἐν ὅσῳ *εἰσερχόμην* ἐν τῷ ἁγίῳ θυσιαστηρίῳ ἐν Ἐφέσῳ λειτουργῆσαι – *Transitus Mariae*

b) *potomže po treh' lětěh'* vzidoh' *v' er(u)s(o)l(i)mь navaditi petra* – BrVb$_1$ 83c
ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία *ἀνῆλθον* εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Κηφᾶν – Gal 1,18
deinde post annos tres *veni* Ierosolymam videre Petrum – Gal 1,18

c) *i iže nь selě takožde* da *ne* vzvratit se *vьspetь vzeti rizi svoee* – MBrib 47d
καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ μὴ *ἐπιστρεψάτω* ὀπίσω ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ – Mt 24,18
et qui in agro non *revertatur* tollere tunicam suam – Mt 24,18

d) *po mnozě že vrěmeně* vzvraĉaet' se *položiti š nimi računь* – $BrVat_{19}$ 240a
post multum vero temporis positurus rationem revertitur – *hom. s. Gregorii pp.*

b) izražava promjena položaja u mjestu. Ovi su glagoli redovito svršeni, a ako su nesvršeni izražavaju iterativnost, a ne durativnost radnje. Takvi su glagoli *obratiti se* (75a), *pasti* (75b), *prikloniti se* (75c), *priniknuti* (75d), *prizrěti* (75e), *sěsti* (75f), *vsěsti* (75g), *vstati* (75f), *vstaěti* (75h):

75) a) *predelь položi egože ne preidutь ni* obratet se *pokriti z(eml)e* – BrRom 290v
ὅριον ἔθου ὃ οὐ παρελεύσονται οὐδὲ *ἐπιστρέψουσιν* καλύψαι τὴν γῆν – Ps 104,9
terminum posuisti quem non transgredientur neque *convertentur* operire terram – Ps 104,9

b) *poneže slišahь i vidih'* padoh' *pokloniti se pred nogama ego* – BrN_1 135a
postquam audissem et vidissem *cecidi* ut adorarem ante pedes angeli – *ant.* (cf. Otk 19,10)

c) *izrinovenь* priklonih se *pasti i g(ospod)ь priět' me* – BrAc 28a
ὠσθεὶς ἀνετράπην τοῦ πεσεῖν καὶ ὁ κύριος ἀντελάβετό μου – Ps 118,13
impulsus eversus sum ut caderem et Dominus suscepit me – Ps 118,13

d) *g(ospod)ь s n(e)b(e)se* priniče *nь s(i)ni č(lověč)skie viditi aĉe e(stь) razuměvae ili vziskae b(o)ga* – BrRom 258r
ὁ θεὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ *διέκυψεν* ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστιν συνίων ἢ ἐκζητῶν τὸν θεόν – Ps 53,3
Deus de caelo *prospexit* super filios hominum ut videat si est intelligens aut requirens Deum – Ps 53,3

e) *g(ospod)i pomoĉi me* prizri – CPar 38v
κύριε εἰς τὸ βοηθῆσαί μοι *πρόσχες* – Ps 40,14
Domine ad adiuvandum me *respice* – Ps 40,14

f) sědoše *lûdi ěsti i piti i* vstaše *igrati* – MVb2 150d
ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πεῖν καὶ *ἀνέστησαν* παίζειν – 1Kor 10,7
sedit populus manducare et bibere et *surrexerunt* ludere – 1Kor 10,7

g) vsěde *vь n' iti š nimi v tarsisь* – MBrib 27c
ἐνέβη εἰς αὐτὸ τοῦ πλεῦσαι μετ' αὐτῶν εἰς Θαρσις – Jon 1,3
descendit in eam ut iret cum eis in Tharsis – Jon 1,3

h) *polu noĉi* vstaěhь *isp(o)v(ě)dati se t(e)be* – BrRom 305r

μεσονύκτιον *ἐξηγειρόμην* τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι – Ps 119,62
media nocte *surgebam* ad confitendum tibi – Ps 119,62

4.4.1.1.2. Infinitiv u heteroagentnim strukturama uz glagole kretanja

Ovim glagolima izriče se da njihov vršitelj uvjetuje bilo aktivno bilo pasivno kretanje drugog lica usmjereno prema određenom cilju, odnosno s određenom svrhom ili namjerom koja se izražava infinitivnom adverbijalnom dopunom. Subjekt infinitivne radnje semantički je identičan s objektom[116], trpiteljem radnje ovih glagola, te se stoga izostavlja. Objekt ovih glagola ujedno je subjekt infinitiva. Takvi su glagoli *poslati* (76a), *posilati* (76b), *pustiti* (76c), *izmetati* (76d), *izvesti* (76e), *izvoditi* (76f), *privesti* (76g), *privoditi* (76h), *ěti* (76i), *poěti* (76j), *vznesti* (76k), *vlěčî* (76l), *navesti* (76m), *isprovrěčî* (76n), *postaviti* (76o):

76) a_a) posla *ego*$_{ak}$ *na selo svoe svine pasti* – $MVat_8$ 51a
ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους – Lk 15,15
misit illum in villam suam ut pasceret porcos – Lk 15,15

a_n) *k nim'že* poslanъ bě *iûna*$_{nom}$ *pr(oro)kъ obličiti e na tvorenie pokore* – $BrVb_2$ 40b
ad quos *missus est* redarguendos Ionas propheta – *serm. s. Augustini*

b_n) *egd[d]a zmiě*$_{nom}$ posilaše se *k ženě d(u)h(o)m' gr'dosti prělьstiti û* – BrVO 30b
cum serpens a diabolo *mittebatur* ad mulierem spiritu superbiae decipiendam – *hom. s. Bedae Ven.*

c_a) *b(og)a i vistinu suča n(e)b(e)sa poznaše ěko abie zvěz'du*$_{ak}$ *skazati i ězikom'* pustiše – $BrVb_1$ 54a
Deum hunc caeli esse cognoverunt quia protinus stellam miserunt – *hom. s. Gregorii pp.*

$c_ø$) pustiše *v' tьmnicu privesti e* – BrVO 262b
ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀχθῆναι αὐτούς – Dj 5,21
miserunt ad carcerem ut adducerentur – Dj 5,21

d_n) *v t'mu kroměšnuû v v(ě)čnoe gorenie goreti* izmečet' se – $BrVat_{19}$ 250b
in tenebris exterioribus aeterno incendio concremandus includitur – *serm. s. Augustini*

e_a) izvede *že i*$_{ak}$ *g(ospod)ь b(og)ь iz raě pičе dělati z(e)mlû* – $BrVb_2$ 4d
ἐξαπέστειλεν αὐτὸν κύριος ὁ θεὸς ἐκ τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς ἐργάζεσθαι τὴν γῆν – Post 3,23
emisit eum Dominus Deus de paradiso voluptatis ut operaretur terram – Post 3,23

[116] Pri čemu taj objekt, ako je u obavijesnom smislu nebitan, može biti izostavljen, no on se onda pretpostavlja. Vidi primjer (72$c_ø$).

f_a) *ěko oralь* izvodě *lětati ptence*$_{ak}$ *svoe* – PsLob 95v
sicut aquila provocans ad volandum pullos suos – Pnz 32,11

g_a) *poveliše te* privěsti *knezi žr'tv(a)mi b(ogo)mь služiti* – BrLab$_2$ II/140a
iusserunt te sacratissimi principes caeremoniari – *vita s. Cypriani*

h_a) *iže težati vinogradь svoi delateli*$_{ak}$ privoditь – BrVb$_3$ 61a
qui ad excolendam vineam suam operarios *conducit – hom. s. Gregorii pp.*

i_a) *biše že meû imi mužь starь* (...) *i ego*$_{ak}$ ěše *k nošeniû pomagati* – BrDab 201c
erat autem vir senex inter eos (...) et *coeperunt* eum ad portandum adiuvare – *vita s. Marcelli pp.*

j_a) poem'lûče *vkupě sь soboû i tri sestri*$_{ak}$ *svoe ěsti i piti š nimi* – BrVb$_2$ 251b
συμπαραλαμβάνοντες ἅμα καὶ τὰς τρεῖς ἀδελφὰς αὐτῶν ἐσθίειν καὶ πίνειν μετ' αὐτῶν – Job 1,4
mittentes vocabant tres sorores suas ut comederent et biberent cum eis – Job 1,4

k_a) *i* v'zneset' *te*$_{ak}$ *naslěditi z(e)mlû* – CPar 35r
καὶ *ὑψώσει* σε τοῦ κατακληρονομῆσαι γῆν – Ps 37,34
exaltabit te ut haereditate capias terram – Ps 37,34

m_a) *em'še i* v'lačahu *i*$_{ak}$ *k' cr(ь)kvě svoei pok'loniti se idolomь* – BrLab2 I/38c
ut Ioannem traherent ad templum Dianae et urgerent eum ut ei foeditatem sacrifitionem offerret – *Acta apost. apocrypha*

n_a) *se bo az'* n'v(e)du *potop'*$_{ak}$ *vodь na z(e)mlû pogub(i)ti vs'ku plt'* – BrMet 81a
ἐγὼ δὲ ἰδοὺ ἐπάγω τὸν κατακλυσμὸν ὕδωρ ἐπὶ τὴν γῆν καταφθεῖραι πᾶσαν σάρκα – Post 6,17
ecce ego adducam aquas diluvii super terram ut interficiam omnem carnem – Post 6,17

o_a) *eže*$_{ak}$ *ispr(o)vr'že gr(ě)hь v' mori žitiis'cěemь plavati* – PsFr 45a
οὓς ἐσκύλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῇ θαλάσσῃ τῇ βιωτικῇ νήχεσθαι – CommPs 47,8

p_a) postavi *herofimь*$_{ak}$ *i plamen'noe oružie obraĉaûĉe se hraniti putь dreva život'nago* – BrLab$_2$/I 91b
ἔταξεν τὰ χερουβιμ καὶ τὴν φλογίνην ῥομφαίαν τὴν στρεφομένην φυλάσσειν τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς – Post 3,24
collocavit ante paradisum voluptatis cherubim et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitae – Post 3,24

Uz glagole u primjerima (76) subjekt infinitiva je izostavljen zbog podudarnosti s njihovm objektom u akuzativu.

Valja, međutim, naglasiti kako to nije jedina mogućnost, odnosno kako subjekt infinitiva može biti izostavljen i zbog semantičke podudarnosti sa *subjektom* ovih glagola te nije riječ o heteroagentnim, nego o *tautoagentnim* strukturama. Vidimo to u sljedećim primjerima (77):

77) a) ispusti *vrana viditi aĉe sutь otstupili vodi* – $BrVb_2$ 11b
ἀπέστειλεν τὸν κόρακα τοῦ ἰδεῖν εἰ κεκόπακεν τὸ ὕδωρ – Post 8,7

b) *b(og)ь že vistinu* posla *me prěd vami ostaviti vam' ostanak' na z(e)mli i prěpitěti vam' ostanak' veli* – BrVO 180b
ἀπέστειλεν γάρ με ὁ θεὸς ἔμπροσθεν ὑμῶν ὑπολείπεσθαι ὑμῶν κατάλειμμα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐκθρέψαι ὑμῶν κατάλειψιν μεγάλην – Post 45,7
praemisit me Deus ut reservemini super terram et escas ad vivendum habere possitis – Post 45,7

c) *poč'to* iz'vedos'ta *ni sěmo v pus'tinû umoriti v'se m'nožasьt'vo g'ladomь* – MVb_1 73c
ὅτι *ἐξηγάγετε* ἡμᾶς εἰς τὴν ἔρημον ταύτην ἀποκτεῖναι πᾶσαν τὴν συναγωγὴν ταύτην ἐν λιμῷ - Izl 16,3
cur *eduxistis* nos in desertum istud ut occideretis omnem multitudinem fame – Izl 16,3

d) iz'vede *ni ubiti v pustini sěi* – BrN_1 100d
ἐξήγαγες ἡμᾶς θανατῶσαι ἐν τῇ ἐρήμῳ – Izl 14,11
tulisti nos ut moreremur in solitudine – Izl 14,11

e) veděhu *že ina dva etera zloděě ubiti š nim'* – $MOxf_2$ 57c
ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι κακοῦργοι δύο σὺν αὐτῷ ἀναιρεθῆναι – Lk 23,32
ducebantur autem et alii duo nequam cum eo ut interficerentur – Lk 23,32

f) vznese *otroče is(us)a v' er(u)s(o)l(i)mь postaviti ga pred' g(ospode)mь* – MBrib 62d
ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα παραστῆσαι τῷ κυρίῳ – Lk 2,22
tulerunt illum in Ierusalem ut sisterent eum Domino – Lk 2,22

g) vode *ego pred' oltarь pričestiti* – $BrVat_6$ 79b
duxit illum ante altare ad communicandum – *De concept. BMV.*

U nekima od ovih primjera objekt glagola kretanja nije *vršitelj* nego *trpitelj* infinitivne radnje, no to se ne razaznaje drukčije, osim iz konteksta. Čak, naime, i u primjeru (77f) u kojem je Isus kao trpitelj radnje glagola *postaviti* jasno određen postavljenjem zamjenice *ga* koja se odnosi na njega u sintaktički položaj trpitelja, tj. objekt, primjer bi se, istrgnut iz konteksta, mogao tumačiti i tako da su Isusa ponijeli u Jeruzalem da *on* postavi nekog ili nešto pred Bogom.

U nekim je primjerima (77a, 77b) nemoguće sa sigurnošću odrediti je li subjekt ili objekt glagola kretanja vršitelj infinitivne radnje.

Zanimljivo je da u slučaju semantičke podudarnosti objekta infinitiva i objekta uz glagole kretanja, objekt uz infinitiv može biti izostavljen (77d, 77e), ili izražen (77f).

Izostavljenje subjekta uz infinitiv može pak biti motivirano i drugim razlozima. U sljedećem primjeru (78) subjekt infinitiva izostavlja se jer je u obavijesnom smislu nebitan. Ovdje, također, vidimo da se objekt infinitiva podudaran s objektom uz glagol kretanja ne izostavlja, nego je izražen u obliku anaforičke zamjenice (*posla e vьzdati* e):

78) *s'tvori sav'kuplenie .bï. tisuĉi d'ragamь s'reb'ra i* posla *e v' er(u)s(o)l(i)mь vьzdati e tu za grěhi* – MVb_1 183c
ποιησάμενός τε κατ' ἀνδρολογίαν εἰς ἀργυρίου δραχμὰς δισχιλίας *ἀπέστειλεν* εἰς Ιεροσόλυμα προσαγαγεῖν περὶ ἁμαρτίας θυσίαν – 2Mak 12,43
et facta collatione duodecim millia drachmas *misit* Ierosolymam offerri pro peccatis mortuorum sacrificium – 2Mak 12,43

Izostavaljanje subjekta infinitiva u slučajevima kada je on adverbijalna dopuna glagolima kretanja kojima se izražava da njihov vršitelj uvjetuje kretanje drugog lica prema nekom cilju može dakle biti motivirano njegovom podudarnošću bilo sa subjektom bilo s objektom glagola kretanja, a utvrđivanje je li riječ o podudarnosti sa subjektom ili s objektom glavnoga glagola, te je li prema tomu riječ o heteroagentnim ili o tautoagentnim strukturama, ovisi o kontekstno uvjetovanoj semantičkoj interpretaciji cijele rečenice. Subjekt infinitiva uz ove glagole također, kao treća mogućnost, može biti izostavljen i ako je u obavijesnom smislu nebitan.

4.4.1.2. Infinitiv namjere uz druge glagole

U slučajevima kada je infinitiv sa značenjem namjere adverbijalna dopuna glagolima kretanja, infinitiv koji izražava namjeru, odnosno svrhu ili cilj kretanja i glagol kretanja koji svojom semantikom izražava usmjerenost kretanja prema određenom cilju u užoj su semantičkoj vezi. Glagolima kretanja izražava se usmjerenost prema nekom cilju, a infinitivom namjere izriče se upravo koji je to cilj.

No, u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, infinitiv namjere može biti upotrijebljen adverbijalno i onda kada semantička veza između predikata glavne rečenice i infinitivne podređene rečenične strukture nije tako očita. Pogledajmo sljedeće primjere (79):

79) a_n) *počeše naprav'lati korab'le s v(e)likoû sl(a)voû* iti *i* v'zeti *û* – $BrVat_{19}$ 362c

b_n) *všadь vnutrь sidiše sa slugami* viditi *končinu tvorimomu* – MVb_2 81a
εἰσελθὼν ἔσω ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν *ἰδεῖν* τὸ τέλος – Mt 26,58
ingressus intro sedebat cum ministris *ut videret* finem – Mt 26,58

c_n) *vsi iže*$_{nom}$ *tvorahu ěze* emati *ribe* – BrBar 95d
omnes qui faciebant lacunas *ad capiendos* pisces – Iz 19,10

d_n) *ěko azъ*$_{nom}$ *s toboû esamь* izeti *te* – $BrLab_2$ I/130b
διότι μετὰ σοῦ ἐγώ εἰμι *τοῦ ἐξαιρεῖσθαί* σε – Jr 1,19
quia ego tecum sum (...) *ut liberem* te – Jr 1,19

e_n) *naléše lukь svoi vecь gorku* sastrělati *v tainěhь neporočna* – BrBar 32c
ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν πρᾶγμα πικρὸν *τοῦ κατατοξεῦσαι* ἐν ἀποκρύφοις ἄμωμον – Ps 64,5
intenderunt arcum rem amaram *ut sagittent* in occultis immaculatum – Ps 64,5

f_n) *povr'gutь č(lově)ci*$_{nom}$ (...) *istukan'na zlata svoego ěže stvoriše sebě* pok'loniti se *suetnimь i nedopirom'* – BrVinod 6a
ἐκβαλεῖ ἄνθρωπος τὰ βδελύγματα αὐτοῦ (...) τὰ χρυσᾶ ἃ ἐποίησαν *προσκυνεῖν* τοῖς ματαίοις καὶ ταῖς νυκτερίσιν – Iz 2,20
proiciet homo simulacra auri sui quae fecerat sibi *ut adoraret* talpas et vespertiliones – Iz 2,20

$g_ø$) *uprosi g(ospod)ь otkudě kupili bi hlěbь narod'* napitěti – BrN_1 103a
interogavit Dominus unde emerentur panes *ad turbas pascendas – hom. s. Augustini*

U ovim primjerima (79) infinitiv, kao oblik kojim se prototipno izražava namjera, ima značenje namjere neovisno o tomu koji je predikat upotrijebljen u nadređenoj rečenici. Infinitivna rečenica u semantičkom je smislu neovisna od rečenice kojoj je adverbijalna dopuna, odnosno ne postoji semantička veza između izbora predikata glavne rečenice i namjernog značenja podređene infinitivne rečenice kakva postoji kod glagola kretanja. No, kao i kod glagola kretanja, u ovim primjerima (79, osim 79g) nadređena i podređena struktura su sintaktički povezane u smislu da se subjekt infinitiva izostavlja zbog semantičke podudarnosti sa subjektom nadređene rečenice.

Semantička odvojenost dviju rečenica, nadređene i podređene, infinitivne, rečenice, katkad se, međutim, očituje i na sintaktičkoj razini, i to na dva načina.

1) S jedne strane, nalazimo primjere u kojima subjekt infinitiva *nije* strukturno povezan s nadređenom rečenicom. Takav, nezavisan, infinitiv nosi dativno padežno obilježje (80).

U primjerima (80a, 80b, 80c) subjekt infinitivne namjerne rečenice i subjekt nadređene rečenice su različiti, te je stoga razumljivo da je subjekt infinitiva izričito naveden. Osobito su, međutim, zanimljivi slučajevi u kojima je subjekt infinitiva semantički podudaran sa subjektom nadređene rečenice, no ne izostavlja se (80d, 80e):

80) a_D) *ideši že na mesto eže g(ospod)ь b(og)ь tvoi izberet* vzvanu biti *i tu imeni*$_{DAT}$ *ego* – MVb_2 140b

πορεύσῃ εἰς τὸν τόπον ὃν ἂν ἐκλέξηται κύριος ὁ θεός σου *ἐπικληθῆναι* τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ – Pnz 26,2

pergesque ad locum quem Dominus Deus tuus elegerit *ut* ibi *invocetur* nomen eius – Pnz 26,2

b_D) *da podastь vamь* (...) *рьrosьvěčeniě oči sr(ьd)ca vašego* uvěděti *vamь*$_{DAT}$ *čto estь upvanie zvaniě ego* – FgMih 2c

δώῃ ὑμῖν (...) πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας ὑμῶν *εἰς τὸ εἰδέναι* ὑμᾶς τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ – Ef 1,18

det vobis (...) illuminatos oculos cordis vestri *ut sciatis* quae sit spes vocationis eius – Ef 1,18

c_D) *kolmi pače krv' h(rьsto)va* (...) *očisti svěst' n(a)šu ot mrtvih' děl'* služiti *n(a)mь*$_{DAT}$ *b(og)u ži[i]vomu* – MLab 62c

πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ (...) καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων *εἰς τὸ λατρεύειν* θεῷ ζῶντι – Heb 9,14

quanto magis sanguis Christi (...) emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis *ad serviendum* Deo viventi – Heb 9,14

d_D) *preobrazuite se vь obnovlenie misli v(a)šee* iskušati *v(a)m'*$_{DAT}$ *čto e(stь) vola b(o)žiě* – BrN_1 57b

μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός *εἰς τὸ δοκιμάζειν* ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ – Rim 12,2

reformamini in novitate sensus vestri *ut probetis* quae sit voluntas Dei – Rim 12,2

e_D) *obьlěcěte se v vьsa oruž<i>ě b(o)žiě moći vamь*$_{DAT}$ *sьtati protiv<u> kьnezetь nepьr<iě>zьninatь* – FgMih 2b

ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ *πρὸς τὸ δύνασθαι* ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου – Ef 6,11

induite vos armaturam Dei *ut possitis* stare adversus insidias diaboli – Ef 6,11

Subjektom u dativu uglavnom se vjerno prenosi jednako tako izražen grčki subjekt infinitiva u akuzativu, no to nije uvijek slučaj (80c).

Valja istaknuti i sljedeći primjer (81a):

81) a_{nD}) *vzraste nad' gl(a)voû iûninoû* biti sěni$_{DAT}$ *previše glavi ego i* sěniti *i* – BrN1 234b
ἀνέβη ὑπὲρ κεφαλῆς τοῦ Ιωνα *τοῦ εἶναι σκιὰν* ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ σκιάζειν αὐτῷ - Jon 4,6
ascendit super caput Ionae *ut esset umbra* super caput eius et protegeret eum – Jon 4,6

gdje je došlo do strukturnog povezivanja nadređene i podređene rečenične strukture u smislu da je subjekt infinitiva, jer je semantički podudaran sa subjektom nadređene rečenice, izostavljen, no jedan od predikata u infinitivnoj namjernoj rečenici (*biti sěni*) u svome imenskom dijelu (*sěni*) pokazuje da izostavljeni subjekt nosi dativno padežno obilježje, što na temelju drugog predikata (*sěniti*) nikako ne bismo mogli zaključiti.

2) S druge strane, uz infinitiv se upotrebljava veznik *ěko(že).* Premda, naime, u slučajevima kada se infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom upotrebljava u svojoj prototipnoj sintaktičko-semantičkoj službi adverbijalne dopune namjere jednako nalazimo primjere porabe *jednostavnog* infinitiva (79, 80, 81) kakav se redovito upotrebljava uz glagole kretanja, katkad se uz ovakav infinitiv rabi i veznik *ěko(že)* kojim se na površinskoj razini postavlja i vidljiva granica između nadređene i podređene rečenične strukture (82).

Osim te uloge, veznik *ěko(že)* upotrijebljen uz infinitiv adverbijalne dopune namjere ima čini se i drugu, semantičku ulogu, a ta je osnaživanje značenja namjere. I u ovim primjerima subjekt infinitiva, različit od subjekta glavne rečenice, je u dativu:

82) a_D) *iže* (...) *stvoritь s napastiû izvodstvo* ěkože *moĉi v(a)mь*$_{DAT}$ trpěti – MVb_2 151a
ὃς (...) ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν *τοῦ δύνασθαι* ὑπενεγκεῖν – 1Kor 10,13
qui (...) faciet etiam cum tentatione proventum *ut possitis* sustinere – 1Kor 10,13

b_D) *dva etera bisera nužьdaše i sьstaviti* ěkože *i měri*$_{DAT}$ *cěnu eû* razdati se *niĉimь aĉe rěs'nago b(og)a ap(usto)lь bilь bi* – BrDrag 22b

c_D) *pokaite se i obratěte se* ěkože očěstiti se *grěhom'*$_{DAT}$ *vašim'* – BrVO 259b
μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε *εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι* ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας – Dj 3,19
poenitemini igitur et convertimini *ut deleantur* peccata vestra – Dj 3,19

d_D) *b(og)ь veka sego oslěpi razumi nevernimi* ěko ne vsiěti *imь svetu*$_{DAT}$ *bl(a)govestovaniě slavi h(rьsto)vi* – $BrVb_3$ 50a
ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσεν τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων *εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι* τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ – 2Kor 4,4

deus huius saeculi excaecavit mentes infidelium *ut non fulgeat* illis illuminatio Euangelii gloriae Christi – 2Kor 4,4

Kada infinitiv namjere dolazi nakon glagola kretanja, infinitivna rečenica je, kako smo rekli, uže semantički povezana s nadređenom rečenicom, a to se na sintaktičkoj razini očituje u tome što je subjekt infinitiva redovito izostavljen zbog semantičke podudarnosti sa subjektom ili objektom glagole kretanja. Jednako tako, uz infinitiv namjere nakon glagola kretanja ne dolazi veznik *ěko(že)*.

Ipak, u korpusu istraživanja zabilježili smo i primjere (83) u kojima upravo izrečeno ne vrijedi, odnosno u kojima imamo upotrijebljen nezavisni dativ kao subjekt infinitiva i infinitiv s veznikom *ěko(že)*:

83) a_D) šadša *opak'* ěk(o)že ne viděti *ima*$_{DAT}$ *nagoti o(tь)če* – BrN_1 70b

b_n) *tako že i(su)h(rьst)ъ*$_{nom}$ *edinoû* privedet se ěkože *mnogihь* pod'ěti *grěhi* – $BrVb_3$ 170c
οὕτως καὶ ὁ Χριστός, ἅπαξ *προσενεχθεὶς* εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας – Heb 9,28
sic et Christus semel *oblatus est* ad multorum exhaurienda peccata – Heb 9,28

c_a) vodih *vi*$_{ak}$ *po pustini četirideseti lětь ěko naslědovati z(e)mlû amorěisku* – BrVO 448a
περιήγαγον ὑμᾶς ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἔτη τοῦ κατακληρονομῆσαι τὴν γῆν τῶν Αμορραίων – Am 2,10
duxi vos in deserto quadraginta annis ut possideretis terram Amorrhaei – Am 2,10

d_D) *ap(usto)l'stvo iz' negože* ispade *iûda* iti *emu*$_{DAT}$ *v svoe mesto* – MBrib 64b
ἀποστολῆς, ἀφ' ἧς παρέβη Ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον – Dj 1,25
de quo praevaricatus est Iudas ut abiret in locum suum – Dj 1,25

U ovim slučajevima riječ je o tomu da semantika usmjerenosti prema cilju kod glagola kretanja nije ona koja prevladava, nego je naglasak na kojoj drugoj riječ ili skupini riječi u glavnoj rečenici, čime se razbija semantička bliskost nadređene i podređene strukture.

Spomenimo konačno da smo u korpusu istraživanja zabilježili i jedan primjer konstrukcije *za* + infinitiv[117] (84):

84) *ače ...* za *utežaniě ihь veče* potvrditi *taki i toliki službi vzdati spodobilь e(stь)* – BrN_2 472a

[117] Usp. HCSJ 2014: 361.

quod si ... *ob* merita suorum amplius *comprobanda* talia et tanta dignatus est exhibere – *Epist. s. Hieronymi*

Kako vidimo riječ je o brevijaru s kraja 15. stoljeća, dakle o hrvatskoglagoljskom brevijaru mlađeg tipa. Konstrukcijom *za* + infinitiv u njem je preveden latinski prijedlog *ob* (*zbog, radi*) + *gerundiv* i njome se izriče namjera.

Konstrukciju *za* + infinitiv u čakavskom jeziku i književnosti obično se smatra kalkom prema talijanskoj konstrukciji *per* + infinitiv.[118]

4.4.1.3. Osvrt na infinitiv namjere

U korpusu istraživanja zabilježili smo ukupno 358 primjera adverbijalnog infinitiva namjere, što čini tek 6,1% svih primjera upotrebe infinitiva zabilježenih u našem istraživanju. Adverbijalni infinitiv namjere podjednako je dobro posvjedočen i u liturgijskim i u zborničkim hrvatskoglagoljskim tekstovima. Također, adverbijalni infinitiv namjere dobro je posvjedočen i u tekstovima koji su prevedeni s latinskog i u onima koji su prevedeni s grčkog jezika.

Od svih zabilježenih primjera adverbijalnog infinitiva namjere u korpusu istraživanja, njih čak 70% pripada slučajevima dopune glagolima kretanja, među kojima prevladavaju glagoli *iti* i njegove inačice, *gresti* i *poslati.* Infinitiv namjere koji *ne* dopunja glagole kretanja dobro je potvrđen i u tekstovima prevedenim s latinskog i u onima prevedenim s grčkog.

Jednostavnim infinitivom namjere, dakle infinitivom bez veznika *ěko(že)*, u hrvatskoglagoljskim tekstovima prevode se latinski infinitiv namjere (73c, 75i, 78), ali i drugi izrazi kojima se u latinskom jeziku izriče namjera[119]: *ad* + gerund/gerundiv (73g, 76f, 77g, 79c, i sl.), particip futura (73v, 74d), finitna rečenica *ut* + konjunktiv (73p, 75b). Upotreba jednostavnog infinitiva za prevođenje čitavog niza latinskih namjernih konstrukcija pokazuje da je infinitiv živo sintaktičko sredstvo za izricanje namjere u vrijeme nastanka tekstova prevedenih s latinskog na hrvatskom tlu te da mu je upotreba mnogo šira od dopune glagolima kretanja. Takav je infinitiv namjere, međutim, redovito strukturno povezan s nadređenom rečenicom.

[118] Usp. VRTIČ 2009: 270, 394.

[119] Usp. GORTAN I DR. 2005: 285.

Također, jednostavni infinitiv namjere upotrebljava se za prevođenje grčkoga jednostavnog infinitiva (73e, 76e, 77b, i sl.), ali i infinitiva s *τοῦ*[120] (73t, 75c, 76k, 77a, i sl.), te prijedložnoga supstantiviziranog infinitiva *εἰς τό* + infinitiv (75e, 80b, i sl.) i *πρὸς τό* + infinitiv (80e). Kako se i *ěko(že)* + infinitiv upotrebljava za prevođenje istih grčkih izraza (osim grčkoga jednostavnog infinitiva), upotrebu *ěko(že)* uz infinitiv ne može se, čini se, jednoznačno pripisati utjecaju grčkih predložaka.

Upotrebu *ěko(že)* + infinitiv zabilježili smo samo u 11 primjera, što predstavlja tek 3% zabilježenih infinitiva namjere u korpusu istraživanja, a svi ti primjeri nalaze se u (uglavnom biblijskim) tekstovima koji su (vjerojatno) prevedeni s grčkog jezika, odnosno u tekstovima koji predstavljaju ćirilometodsko naslijeđe hrvatskoglagoljske književnosti.

Infinitiv koji preko svojeg subjekta *nije* strukturno povezan s nadređenom mu rečenicom, tj. infinitiv s izraženim subjektom u dativu, zabilježili smo u 18 primjera (5%), a i ti primjeri nalaze se u (uglavnom biblijskim) tekstovima koji su (vjerojatno) prevedeni s grčkog, odnosno u tekstovima koji su u hrvatskoglagoljskoj književnosti dio crkvenoslavenskog naslijeđa. U grčkom izvorniku najčešće imamo infinitiv s izraženim subjektom u akuzativu.

Zanimljivo je da u nekim primjerima nalazimo izražen subjekt u dativu premda u grčkom tekstu subjekt infinitiva nije izražen. Pitanje je stoga, može li se upotreba nezavisnog subjekta u dativu uz infinitiv namjere jednoznačno pripisati utjecaju grčkog predloška. Na ovo je pitanje teško odgovoriti sa sigurnošću iz razloga što je takvih primjera relativno malo i što ne možemo biti sigurni da raspolažemo s točnim grčkim predloškom. Naime, u dvama novozavjetnim primjerima (Dj 1,25 (83d); Heb 9,14 (80c)) grčki biblijski tekst nema izražen subjekt infinitiva u akuzativu, a u još tri slučaja ne raspolažemo s vjerodostojnim predloškom. U jednom, pak, primjeru (1Kor 10,13), kojeg ovdje nećemo posebno navoditi, grčki tekst nema izražen subjekt uz infinitiv, no kritičko izdanje (NESTLE – ALAND 1995: 457) pokazuje da neki rukopisi sadrže i tekst sa dodanim subjektom u akuzativu pa je moguće da je upravo takav grčki tekst slavenski prevoditelj imao pred sobom. Ovaj primjer baca zatim sumnju i na ostale slučajeve.

Osim adverbijalnog infinitiva namjere, namjeru se u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku izražava i drugim sredstvima. Ekvivalentna sredstva adverbijalnom infinitivu namjere jesu:

[120] Više o τοῦ + infinitiv u biblijskom grčkom v. CONYBEARE – STOCK 1995: 58–60; MCKAY 1994: 136; BURTON 1894: 157; MOULTON 2005: 141–142; BLASS – DEBRUNNER 1961: 206–207. BURK 2004: 65–77, 131–135.

a) finitna rečenica s veznikom *da*:

sědiše sa slugami *da viditь* kon'činu – $BrVat_8$ 85a (Mt 26,58)

b) glagolska ili radna imenica u akuzativu s prijedlogom *na, vь*:

iže *na dělanie* vinograda svoego dělateli dovoditь – BrN_1 65c;
rizi svlačaše (...) razdirae *v' ĉedrenie* egda k' rukama drugaĕ ne iměše – $BrVat_6$ 184b

c) *hote* + infinitiv (particip futura):

v'nide vь nь *běžati hote* š' nimi – BrDrag 170d

d) uz glagole kretanja *supin*:

drěvle neže idosta sič *leĉь* – $BrVb_2$ 20b

Od jezičnih sredstava kojim se izriče namjera, finitna *da*-rečenica je, kao i u starocrkvenoslavenskom jeziku (VEČERKA 2002: 336–338), najviše uvriježeno sredstvo izražavanja namjere. Veznik *da* se u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, uz dopumbeno *da*, najčešće upotrebljava kao veznik zavisne namjerne rečenice. (MIHALJEVIĆ 2004: 12).

Odnos između finitne *da*-rečenice (ne samo namjerne) i infinitiva u starocrkvenoslavenskim spomenicima bio je u prošlom stoljeću često puta u centru pažnje jezikoslovaca.[121] Bilo je to u okviru širih nastojanja da se stekne uvid u procese koji su doveli do uzmaka infinitiva na istoku južnoslavenskog prostora, odnosno u okviru tzv. balkanskoga jezičnog saveza. Istraživače je zanimalo može li se tendencija zamjene infinitiva *da*-rečenicom utvrditi već u starocrkvenoslavenskom jeziku i u kojoj mjeri. Premda se u starocrkvenoslavenskim spomenicima zaista može utvrditi određeni nesrazmjer u smislu da su mnogo češći slučajevi u kojima se grčki infinitiv prevodi finitnom namjernom rečenicom, nego obratno, (VEČERKA 2002: 337–338), zaključak je istraživača kako između infinitiva i *da*-rečenice ne postoji konkurencija i kako je riječ o dvama ravnopravnim jezičnim sredstvima (KURZ 1972: 70–79; MINČEVA 1987: 74–138).

U odnosu na (staro)crkvenoslavenski, u hrvatskim je crkvenoslavenskim tekstovima uočljiva razmjerno česta zamjena ranije infinitivne konstrukcije *da*-rečenicom (HCSJ 2014: 352–353). Ova pojava, međutim, nije rezultat širenja utjecaja balkanskoga jezičnog saveza prema zapadu južnoslavenskog područja (jer on nije zahvatio čakavsko narječje), nego je posljedica prilagođavanja hrvatskoglagoljskih biblijskih tekstova Vulgati. (REINHART 1993:

[121] SŁONSKI 1908; KULJBAKIN 1921; KURZ 1937-1938; KURZ 1972: 70–79; MINČEVA 1985; MINČEVA 1987: 74–138.

155–170). O čemu je riječ možemo lako uvidjeti vratimo li se na primjer iz starozavjetne *Knjige proroka Jeremije* (79d) kojeg ćemo ovdje ponoviti kao (85):

85) *ěko azъ s toboû esamь* izeti *te* – $BrLab_2$ I/130b
διότι μετὰ σοῦ ἐγώ εἰμι *τοῦ ἐξαιρεῖσθαί* σε – Jr 1,19
quia ego tecum sum (...) *ut liberem* te – Jr 1,19

II. ljubljanski brevijar na ovom mjestu čuva raniji prijevod prema grčkom, odnosno upotrijebljen je infinitiv prema τοῦ + infinitiv u Septuaginti. Latinski se tekst, međutim, razlikuje utoliko što umjesto infinitiva namjere radije izabire finitnu rečenicu s veznikom *ut.* Pronađemo li, dakle, hrvatskoglagoljski spomenik u kojem je na ovom mjestu izvršeno prilagođavanje latinskom tekstu, kao što je to u *Vatikanskom Illirico 5*, naći ćemo da je raniji infinitiv zamijenjen *da*-rečenicom:

ěk(o) azъ s toboû es(ь)mь da izb(a)vlû te – $BrVat_5$ 97d

Kako razlike između grčkog i latinskog teksta Biblije u ovom pogledu (infinitiv – *ut*-rečenica) nisu neznatne (ne samo kod namjernih rečenica)[122], to je i vjerojatnost da ćemo u hrvatskoglagoljskim tekstovima pronaći kako je (staro)crkvenoslavenski infinitiv zamijenjen *da*-rečenicom razmjerno velika, osobito u mlađim spomenicima koji pokazuju veće redakcijske zahvate prilagođavanja Vulgati.

4.4.2. Infinitiv posljedice

Infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku može služiti i kao predikat zavisne posljedične rečenice. Ovaj infinitiv značenjski je jako blizak adverbijalnom infinitivu namjere, toliko da ih je katkad teško razlikovati (86):

86) *ne b(u)det' k tomu vodi v' potopь* ěko potrěbiti *vs(a)ku pltь* – BrN_1 70b
οὐκ ἔσται ἔτι τὸ ὕδωρ εἰς κατακλυσμὸν *ὥστε ἐξαλεῖψαι* πᾶσαν σάρκα – Post 9,15
non erunt ultra aquae diluvii ad delendum universam carnem – Post 9,15

U ovom primjeru rečenica *ěko potrěbiti vsaku pltь* može biti shvaćena u namjernom značenju, odnosno tako da znači 'zato da istrijebi sve tjelesno': neće biti potopa koji je tu s namjerom da uništi sve živo. Ovo značenje izraženo je u latinskoj verziji ovoga biblijskog retka upotrebom prijedloga *ad* i gerunda. Ista rečenica može biti shvaćena i s posljedičnim značenjem, odnosno 'tako da istrijebi sve tjelesno': neće biti takvog potopa koji će uništiti sve živo. Ovo značenje izraženo je u grčkom tekstu upotrebom posljedičnog veznika ὥστε.

[122] V. primjere u ovom radu (40b), (41f), (43c), (46a), (49b), (52g), (53k), (56b), (60c), (64d), (73i), (73m), (73p), (73t), (73u), (75b), (75c), (75d), (76e), (76k), (77c), (77e), i sl.

Hrvatski crkvenoslavenski tekst uključuje oba značenja, utoliko što upotrebljava infinitiv s veznikom *ěko* koji se upotrebljava i u značenju namjere i u značenju posljedice. Semantičko polje namjere i semantičko polje posljedice preklapaju se u onom dijelu u kojem je nečija namjera u njegovim očima ništa drugo doli još neostvarena, nedogođena posljedica. To je posljedica za koju netko planira da se dogodi.[123]

Infinitiv posljedice u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku redovito dolazi s veznikom *ěko(že)* (86) koji se i inače, uz veznik *da*, upotrebljava u zavisnim posljedičnim rečenicama s finitnim glagolskim oblikom. Veznik *ěko(že*) može biti pojačan prilogom te glasiti *tako ěko(že)* (87a). Osim ovih, nalazimo i jedan primjer u kojem je upotrijebljen veznik veznik *ěko da* (87b):

87) a_D) *napl'niše oba korab'la* t(a)ko ěko pog'ružati se *ima*$_{DAT}$ – MBerl 103b
ἔπλησαν ἀμφότερα τὰ πλοῖα *ὥστε βυθίζεσθαι* αὐτά – Lk 5,7
impleverunt ambas naviculas *ita ut* paene mergerentur – Lk 5,7

$b_ø$) *prilagahu se g(ospode)vě množьstvo mužь i žen'* ěko da *i na puti* iznositi *nedužnie i* polagati *na postělah'* – BrVO 262ab
προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ κυρίῳ πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν *ὥστε* καὶ εἰς τὰς πλατείας *ἐκφέρειν* τοὺς ἀσθενεῖς καὶ *τιθέναι* ἐπὶ κλιναρίων – Dj 5,15
augebatur credentium in Domino multitudo virorum ac mulierum *ita ut* in plateas *eicerent* infirmos et *ponerent* in lectulis – Dj 5,15

Infinitivom posljedice s veznikom *ěko(že)* prevodi se grčki infinitiv posljedice s veznikom ὥστε koji je posve identičan vezniku *ěkože* tako da hrvatski crkvenoslavenski primjeri djeluju kao potpuna imitacija, odnosno sintaktička prevedenica grčkog predloška. Valja primjetiti kako je subjekt uz infinitiv u dativu koji nije strukturno povezan s glavnom rečenicom. U grčkom je taj subjekt u akuzativu. Subjekt se uz infinitiv izostavlja u situacijama kad je istovjetan subjektu predikata nadređene rečenice, te kad je uopćen ili situacijski nebitan, odnosno razumljiv iz konteksta.

U istraživanju za ovaj rad ukupno je zabilježeno 30 primjera upotrebe adverbijalnog infinitiva posljedice. To predstavlja tek 0,5% svih zabilježenih primjera infinitiva. Gotovo svi primjeri infinitiva posljedice koje smo zabilježili nalaze se u tekstovima za koje je utvrđeno ili je vjerojatno da su imali grčke predloške. Jedan primjer (88a):

88) a_D) *vzide cr(ь)k(ь)vь nad' nimь* ěko diviti se *množěmь*$_{DAT}$ – BrVat$_6$ 177b

[123] Usp. VEČERKA 2002: 316; TURKALJ 2013: 147.

nalazi se u *Legendi o svetom Većeslavu (Václavu)* za koju se smatra da je starockrvenoslavenski tekst koji nije prijevod nego je originalno napisan na starocrkvenoslavenskom u Češkoj.[124] Prema tomu, možemo reći da svi utvrđeni hrvatski crkvenoslavenski primjeri pripadaju tekstovima koji su naslijeđeni iz (staro)crkvenoslavenskih spomenika. Jedina iznimka mogao bi biti primjer iz *Knjige Izlaska* (89):

89) a_D) *žьzl' že obrati se v' z'mii* t(a)ko ěko běžati *moiseû*$_{DAT}$ – BrN_1 99a
καὶ ἐγένετο ὄφις καὶ ἔφυγεν Μωυσῆς ἀπ' αὐτοῦ – Izl 4,3
et versa est in colubrum *ita ut fugeret* Moyses – Izl 4,3

kod kojeg u grčkom nema zavisne posljedične rečenice (s infinitivom), nego je posljedična veza izražena sastavnom rečenicom s veznikom καί, dok u latinskom tekstu nalazimo zavisnu posljedičnu rečenicu izraženu pomoću veznika *ita ut* i konjunktiva. Ukoliko ne postoji grčki tekst koji u ovom retku više odgovara hrvatskoj crkvenoslavenskoj verziji, odnosno latinskoj verziji, moguće je kako je riječ o prijevodu prema latinskom, tj. o redigiranju teksta koje su proveli hrvatski glagoljaši.

Spomenimo još kako smo infinitiv posljedice s veznikom *(tako) ěko(že)* zabilježili u 4 slučaja i u zborničkim tekstovima. I tu je redovito riječ o vjernom čuvanju ranijih (staro)crkvenoslavenskih matrica, uz mogućnost da se tekst ne samo lekstički kroatizira, nego i iskvari (*izide iz' zemle dim blagie vone ot nega* kako čuditi se *lûdi* (!) – COxf 23d).

4.4.3. Infinitiv vremena

Infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku može biti i u službi predikata zavisne vremenske rečenice s veznicima *egda(že)* (90a), *vnegda* (90b), *prěžde* (90c) i *doideže* (90d):

90) a_D)i b(i)si egdaže biti ima$_{DAT}$ na poli vsta kaěnь na avěla brata svoego i ubi i – $BrVb_2$ 5b
ἐγένετο *ἐν τῷ εἶναι* αὐτοὺς ἐν τῷ πεδίῳ καὶ ἀνέστη Καιν ἐπὶ Αβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν – Post 4,8
cumque essent in agro consurrexit Cain advarsus fratrem suum Abel et interfecit eum – Post 4,8

b_D) *i bistь gl(a)sь* vnegda pr(o)r(o)čstvovati *mně*$_{DAT}$ *i se trusь* – MBrib 26d
ἐγένετο *ἐν τῷ* ἐμὲ *προφητεῦσαι* καὶ ἰδοὺ σεισμός – Ez 37,7
factus est autem sonitus prophetante me et ecce commotio – Ez 37,7

[124] Usp. VEČERKA 2002: 288.

c$_D$) *sberěte se i š nimi m(o)lěte se* (...) prěžde biti *vamь*$_{DAT}$ *ěko cvětu* (...) prěžde priti *na vi dnevi*$_{DAT}$ *gněvu* – BrVO 458d

συνάχθητε καὶ συνδέθητε (...) *πρὸ τοῦ γενέσθαι* ὑμᾶς ὡς ἄνθος (...) *πρὸ τοῦ ἐπελθεῖν* ἐφ' ὑμᾶς ἡμέραν θυμοῦ – Sef 2,2

convenite congregamini (...) priusquam pariat iussio (...) antequam veniat super vos dies indignationis – Sef 2,2

d$_D$) *budut' č(lově)ci ti v'ragom' ulovleni i dotolě prelaĉaemi* doiděže *im'*$_{DAT}$ iziti *is telese zlě* – BrN$_1$ 306a

tamdiu eos deludat *quamdiu* de corpore *exeant* rei et nudi – *Passio s. Andreae*

Infinitivom vremena najčešće se prevodi grčki prijedložni infinitiv s članom (ἐν τῷ + infinitiv, *πρὸ τοῦ* + infinitiv, ἅμα τῷ + infinitiv) koji ima značenje vremenske odrednice. Slavenski prevoditelj upotrebom infinitiva oponaša grčki infinitiv, a prepoznajući vremensko značenje prijedložne sveze s infinitivom, upotrebljava veznike koji se inače rabe kod zavisnih vremenskih rečenica s finitnim glagolskim oblikom.

Postoje, međutim i primjeri i doslovnog prijevoda u kojima prevoditelj nastoji *ad verbum* oponašati grčki izraz (91a):

91) a$_D$) *isp(o)v(ě)m se tebě v pravosti <srьdca> moego* o sem' eže naučiti *mi*$_{DAT}$ se *sudbamь pravdi tvoee* – PsLob 77r

ἐξομολογήσομαί σοι κύριε ἐν εὐθύτητι καρδίας *ἐν τῷ μεμαθηκέναι* με τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου – Ps 119,7

confitebor tibi in directione cordis in eo quod didici judicia justitiae tuae – Ps 119,7

Subjekt uz infinitiv vremena također je u dativu koji je strukturno neovisan o nadređenoj rečenici, a njime se prevodi grčki subjekt u akuzativu.

Zabilježili smo ukupno 14 primjera infinitiva vremena. Gotovo svi primjeri nalaze se u tekstovima s grčkim predloškom, a zanimljivo je da je uglavnom riječ o potvrdama iz starozavjetnih biblijskih tekstova. Jedini primjer koji nije iz biblijskog teksta nalazi se u *Pasiji sv. Jakova apostola* (87d) za koju se smatra da je prevedena s latinskog (BADURINA-STIPČEVIĆ 2010A) premda točan latinski predložak nije pouzdano utvrđen. Prema tomu, možemo zaključiti kako je infinitiv vremena također dio (staro)crkvenoslavenskog[125] naslijeđa u hrvatskoglagoljskim tekstovima.

[125] Usp. VEČERKA 2002: 264.

4.4.4. Infinitiv uzroka

U tek jednom zabilježenom primjeru (92):

92) a_D) zane ne biti *grobomь*$_{DAT}$ *n(a)šimь v z(e)mli eûptscě iz'vede ni ubiti v pustini sěi* – BrN_1 100d

παρὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν μνήματα ἐν γῇ Αἰγύπτῳ ἐξήγαγες ἡμᾶς θανατῶσαι ἐν τῇ ἐρήμῳ – Izl 14,11

forsitan non erant sepulchra in Aegypto ideo tulisti nos ut moreremur in solitudine – Izl 14,11

infinitiv je predikat u zavisnoj uzročnoj rečenici s veznikom *zane.* Ovdje slavenski prevoditelj infinitivom prevodi grčki prijedložni infinitiv, a prepoznajući uzročno značenje takve grčke sveze upotrebljava veznik *zane* koji se inače s finitnim glagolskim oblikom upotrebljava za tvorbu zavisnih uzročnih rečenica. I ovdje je subjekt uz infinitiv nezavisan, te je u dativu. Njime se prevodi grčki subjekt uz infinitiv u akuzativu.

I ovaj primjer infinitiva uzroka dio je (staro)crkvenoslavenskog[126] naslijeđa u hrvatskoglagoljskim tekstovima.

[126] Usp. VEČERKA 2002: 311–312.

4.5. Atributni infinitiv

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku infinitiv nalazimo i u funkciji dopune apstraktnih imenica različitog značenja. U spoju s imenicom infinitiv obnaša ulogu njezina atributa a svrha mu je da joj pobliže odredi značenje. Atributni infinitiv, kao i infinitiv uz pridjeve često izražava svoje prototipno značenje *svrhe* (93):[127]

93) a) *iměe* uši slišati *da slišitь* – MVb_2 25c
ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω – Lk 8,8
qui habet aures audiendi audiat – Lk 8,8

b) činь kr'stiti *dite* – RitKlim 152v
ritus baptizandi parvulos – *rubr.*

c) misa otpuditi *zьle misli* – $MVat_4$ 263d
ad repellendas malas cogitationes – *rubr.*

d) *selo kupihь i imamь* nuždu iziti *i* viděti *e* – $MOxf_I$ 125b
ἀγρὸν ἠγόρασα καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθὼν ἰδεῖν αὐτόν – Lk 14,18
villam emi et necesse habeo exire et videre illam – Lk 14,18

e) vr(ě)me *e(stь)* mlčati *i* vr(ě)me gl(agol)ati – FgPaul 1c
καιρός ἐστιν τοῦ λαλεῖν καὶ καιρὸς τοῦ σιωπᾶν – *vita s. Pauli Erem.*

f) *imatъ* oblastь *ot arhieręi* svezati *vse* – FgGrš 4v
ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων δῆσαι πάντας – Dj 9,14
habet potestatem a principibus sacerdotum alligandi omnes – Dj 9,14

g) *izide* povelěnie *ot avgusta kesara* napisati se *vsěi vseleně*i_{DAT} – BrDrag 17c
ἐξῆλθεν δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην – Lk 2,1
exiit edictum a Caesare Augusto ut describeretur universus orbis – Lk 2,1

Subjekt atributnog infinitiva najčešće je izostavljen zato što je uopćen ili se raspoznaje iz konteksta. U nekim slučajevima subjekt infinitiva može biti izražen u obliku nezavisnog dativa, a tada se redovito prevodi grčki ili latinski nezavisni subjekt u akuzativu (93g).

Premda se atributnim infinitivom nerijetko prevodi grčki ili latinski infinitiv uz imenice, riječ je o slavenskom odnosno hrvatskom jezičnom obilježju, prisutnom ne samo u starocrkvenoslavenskom, nego i u drugim slavenskim jezicima. (PACNEROVÁ 1958: 264; PACNEROVÁ 1964: 546–547; DEJANOVA 1982: 119–127; VEČERKA 1993: 229–230).

[127] Usp. PACNEROVÁ 1958: 264.

Zanimljivo je da u naslovima u rubrikama glagoljskih liturgijskih knjiga atributni infinitiv može doći i bez imenice kojoj se atribuira, odnosno da imenica ne mora nužno biti izražena (94):

94) bl(agoslo)v(i)ti *vino vsaki d(ь)nь* – MRoč 230c

Takav infinitiv ukazuje na svrhu teksta ispod naslova, a može se pretpostaviti da je izostavljena imenica *činь* ili *molitva* (usp. (93b)). Jasno je, međutim, da je izostavljanje imenice kojoj je infinitiv atribut moguće samo u izrazito formaliziranim tekstovima u kojima je lako pretpostaviti što nedostaje.

4.6. Infinitiv kao dio pridjevske skupine

Infinitiv u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku nalazimo i u funkciji dopune pridjevima. Kao dopuna pridjevu infinitiv je dio, odnosno član pridjevske skupine, a uloga mu je ta da ograničava značenje pridjeva time što ga pobliže određuje. Infinitiv, naime, određuje u kojem smislu se pridjev pridjeva imenu, odnosno koja je *svrha* osobine ili svojstva koje se pridjeva imenu. U korpusu istraživanja zabilježili smo infinitiv uz pridjeve *dovolьnь* (1a), *postižьnь* (95a), *dlьžьnь* (95b), *dob'lь* (95c), *dobar* (95d), *dostoěnь* (95e), *gotov* (95f), *skorь* (95g), *k'snь* (95g), *lьgьkь* (95h), *lěnь* (95i), *milostivь* (95j), *moĉьnь* (95k), *navadьnь* (95l), *nedostoěnь* (95m), *podobьnь* (95n), *prostь* (95o), *silьnь* (95p):

95) a) *ne ěko ot n(a)sь* dovolni *es(ь)mь* pomisliti *čto* – MBrib 38b
ne ěko ot nas' postižni *esm'* pomisliti *čto* – $BrVb_1$ 81d
οὐχ ὅτι ἀφ' ἑαυτῶν ἱκανοί ἐσμεν λογίσασθαί τι – 2Kor 3,5
non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis – 2Kor 3,5

b) dlьžьn' *est' vьs' zakon'* isplьniti – BrVO 124c
ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι – Gal 5,3
debitor est universae legis faciendae – Gal 5,3

c) *kto bo* doblь is'čisti *s(ve)tie vse* – PsFr 114b
τίς γὰρ ἱκανὸς ἀπαριθμήσασθαι τοὺς ἁγίους πάντας – CommPs 138,18

d) *žl'č'* dobra *e(stь)* pomazati *oči* – BrN_1 208d
fel valet ad unguendos oculos – Tob 6,9

e) *o drěvo sl(a)vno i krěpko i světla* dostoino *c(ěsa)ra trьpěti* – $BrVb_1$ 133a

f) *stani položiše prěkь potoka* gotovi priti *k tebě na branь* – $BrVb_2$ 281b
παρεμβάλλουσιν πέραν τοῦ χειμάρρου ἕτοιμοι τοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ σὲ εἰς πόλεμον – 1Mak 5,39
castra posuerunt trans torrentem parati ad te venire in proelium – 1Mak 5,39

g) *da budetь v'sakь č(lově)kь* s'korь slišati *a* kasanь gl(agol)ati – $MVat_8$ 124a
ἔστω δὲ πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι – Jak 1,19
sit autem omnis homo velox ad audiendum tardus autem ad loquendum – Jak 1,19

h) *vii koliko estь dobarь b(og)ь i* lagakь otpustiti *grěhi* – $BrLab_2$ II/74c
vide quam bonus Deus et facilis indulgere peccatis – *hom. Ambrosii*

i) *o nes'mis'lna i* lěna *sr(ьd)cemь* věrovati – $MOxf_1$ 107b
ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν – Lk 24,25
o stulti et tardi corde ad credendum – Lk 24,25

j) *budi g(ospod)ь* milostivъ ot'ěti *od' vsakogo zla domove tě* – RitSegn 57v

k) *kto* moĉьnь isl(ě)diti *s(vě)t' b(ož)i* – PsFr 36b
τίς γὰρ δυνατὸς ἐξιχνιάσαι τὴν βουλὴν τοῦ θεοῦ – CommPs 39,6

l) *iže* (...) *prvi za nimь* siditi navad'ni *bihu* – BrLab$_2$ I/246d
qui (...) primi post eum residere soliti erant – Est 1,14

m) *togo radi me ot tolike i take* gl(agol)ati nedostoina *gl(agol)û* – BrVat$_{19}$ 338b
qua de causa de tali tantaque me loqui indignum fateor – *serm. s. Hieronymi*

n) *kto bil' bi* podobanь *oĉe edinoû v' er(u)s(o)l(i)mь* poslati se – BrVO 426d
quis esset aptus adhuc semel Ierosolymam mitti – 2Mak 3,37

o) prosta *e(stь)* posagnuti *za negože hoĉetь* – BrN$_1$ 63b
ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι – 1Kor 7,39
liberata est cui vult nubat – 1Kor 7,39

p) *ěko* silnь *estь nizloženie moe* shraniti *v' onь d(ь)nь* – MBrib 60c
ὅτι δυνατός ἐστιν τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν – 2Tim 1,12
quia potens est depositum meum servare in illum diem – 2Tim 1,12

Kao što možemo vidjeti iz primjera, infinitivom se prevodi grčki ili latinski infinitiv uz pridjeve. Ipak, riječ o slavenskom, odnosno hrvatskom jezičnom obilježju, jer je infinitiv kao dopuna pridjevima poznat starocrkvenoslavenskom i hrvatskom jeziku, ali i drugim slavenskim jezicima. (POTEBNJA 1958: 403; PACNEROVÁ 1958: 263; PACNEROVÁ 1964: 547; DEJANOVA 1982: 133–151)

U navedenim primjerima ime kojem se pridjevska skupina s infinitivom pridjeva vršitelj je infinitivne radnje, odnosno *subjekt* infinitiva. Iznimka bi jedino mogao biti primjer (95d) kod kojeg je subjekt možda izostavljen time što je uopćen.

No, infinitiv kao dopuna pridjevu može biti upotrijebljen i na način da je ime kojem se pridjevska skupina pridjeva trpitelj infinitivne radnje, odnosno *objekt* infinitiva. Takvu upotrebu u korpusu istraživanja pronašli smo kod pridjeva: *krasьnь* (96a), *potrěbьnь* (96b), *dostoěnь* (96c), *grubь* (96d):

96) a) *ubi vse čto biše* krasnoe v(i)diti – BrDrag 96a
ἀπέκτεινεν πάντα τὰ ἐπιθυμήματα ὀφθαλμῶν μου – Tuž 2,4
occidit omne quod pulchrum erat visu – Tuž 2,4

b) *ugotovanimь vs(ě)mь ěže* potrěbna *běhu na putь* nositi – BrN$_1$ 208c
paratis omnibus quae erant in via portanda – Tob 5,22

c) *b(la)ž(e)n(a)go lodovika* (...) *izvede v novi vrimeni k(a)ko podob'stvo pres(vě)tlo ki e*
dostoěnь naslědovati *vsěmь věrnimь hr(ьst)ěnomьDAT* – BrN$_2$ 380b

beatum (...) Lodovicum (...) produxit noviter ut exemplar praefulgidum cunctis fidelibus imitandum – *De s. Lodovico ep. Tolosano Diploma Ioannis XXII pp.*

d) *pos'miênь bê êk(o) raz'obraženь bê i* grubь viditi *imь*$_{\text{DAT}}$ – BrLab$_2$ II/162b
risere nonnulli quia deformis esset et truncatus habitu videretur – *vita s. Martini*

S obzirom da je ime koje je nositelj obilježja koje se izriče pridjevom objekt infinitiva, infinitiv u ovakvim strukturama ne može imati uz sebe izražen objekt (*ki e dostoĕnь naslĕdovati*, (96c)), kao što je to moguće u strukturama u kojima je ime koje je nositelj pridjevskog obilježja subjekt infinitiva (*světla dostoino* c(ěsa)ra *trьpěti*, (95e)).

S druge strane, u ovim strukturama subjekt infinitiva razlikuje se od imena kojem se pridjevska skupina pridjeva pa može biti izražen. Takav subjekt ima dativno padežno obilježje (*raz'obraženь bê i grubь viditi* imь, (96d)).

Posebno je pitanje je li ovdje riječ o nezavisnom subjektu infinitiva ili dativ treba dovesti u svezu s pridjevom, no zanimljivo je da se u oba potvrđena primjera dativ smješta iza infinitiva te ga se redom riječi dovodi u vezu s njim, što je prema Haderki (HADERKA 1964: 514–515) jedan od kriterija za razlikovanje nezavisnog dativa kao subjekta infinitiva.

U primjerima (96) infinitivom se ne prevode grčki ni latinski infinitiv uz pridjev, što također ukazuje na to da je infinitiv kao dopuna pridjevima također i slavensko, odnosno hrvatsko, jezično obilježje.

4.7. Infinitiv kao subjekt

Jednako kao i u starockrvenoslavenskom, infinitiv sintaktički položaj subjekta najčešće zauzima u bezličnim konstrukcijama s 3. l. sg. glagola *biti* i različitim predikativima, ili s bezlično upotrijebljenim glagolima.

U funkciji adverbijalizirane komponente (predikativa) kao leksičke jezgre bezličnog predikata javljaju se različiti prilozi i imenice modalnog značenja mogućnosti ili nužnosti, emocionalne ili moralne ocjene djelovanja.[128]

Ovaj tip bezličnih konstrukcija dobro je potvrđen u svim slavenskim jezicima i riječ je o praslavenskom naslijeđu.[129]

U korpusu istraživanja zabilježili smo sljedeće primjere s *prilozima* u ulozi predikativa:

97) a) *mně že prilěplati se o b(o)zě* bl(a)go estь – BrAc 17b
ἐμοὶ δὲ τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ θεῷ ἀγαθόν ἐστιν – Ps 73,28
mihi autem adhaerere Deo bonum est – Ps 73,28

b) *emuže* dos'toino e(stь) *p(o)m(i)lov(a)ti vazda i pros'titi* – RitKlim 113r
cui proprium est misereri semper et parcere – *or.*

c_D) godě bistь *s(ve)těi milos'ti plku*$_{DAT}$ *ot anglie ot zlihь delь svoihь pokoriti se* – $BrVat_{19}$ 258d
divinae placuit pietati Anglorum gentem de suis malis corrigere – *Sermo de Concept. BMV*

d) grubo e(stь) *n(a)mь one imenovati ili slišati ove* – $BrLab_2$ II/7d
nobis turpe est vel nominare vel audire eum – *Gesta s. Marcelli pp.*

e_D) lahko e(stь) *zatvoriti se mnozimь*$_{DAT}$ *v ruci malihь* – BrN_1 225c
facile est concludi multos in manus paucorum – 1Mak 3,18

f) liho *mi* est' *pisati vam'* – BrVO 120c
περισσόν μοί ἐστιν τὸ γράφειν ὑμῖν – 2Kor 9,1
ex abundanti est mihi scribere vobis – 2Kor 9,1

g) lěpo *li* est' *ženě pokr'venoû gl(a)voû m(o)liti se* – BrVO 110c
πρέπον ἐστὶν γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ θεῷ προσεύχεσθαι; – 1Kor 11,13
decet mulierem non velatam orare Deum – 1Kor 11,13

h) luče e(stь) *m'ne vpasti v ruci č(lově)kь neže li ostaviti zakonь* – $BrLab_2$ I/254c
melius est mihi incidere in manus hominum quam derelinquere legem – *resp.*

[128] Usp. HODOVA 1980: 234–254; VEČERKA 1996: 96–104, 240; HCSJ 2014: 308–311.

[129] Usp. GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 190–193; GEORGIEVA 1969.

i) lûbo est' *nam'* (...) *ev(a)nĵ(e)liě sego čtenie krat'kimi sl(o)vesi prěteĉi* – $BrVb_2$ 168b
libet (...) euangelicae verba lectionis sub brevitate transcurrere – *hom. Gregorii pp.*

j) *emuže* navlaĉno est' *pom(i)l(o)vati vsьgda i prostiti* – $BrVb_1$ 99d
cui proprium est misereri semper et parcere – *or.*

k) nevzmožno e(stь) *kr'viû telac' i koz(ь)lь otěti gr(ě)hi* – BrN_1 125c
ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας – Heb 10,4
impossibile enim est sanguine taurorum et hircorum auferri peccata – Heb 10,4

l) nĕst' *bo* podobno *nikogože uničižiti ni s'blazniti* – BrPm 270a
fas enim non est contemnere unumquemque – (*hom. s. Hieronymi*)

m) *mnogo bo* pol'zněe estь *križь vzeti* – BrDrag 66c
arduum quippe est crucem tollere – *hom. Ambrosii*

n) potrěbno *ubo* estь *n(a)mь poznati* – $BrVat_5$ 25d
necessarium tamen nobis est fratres agnoscere – *serm. s. Fulgentii*

o) *ěk(o)že* e(stь) *mně sie* pr(a)vdno *mud'rstvov(a)ti za vse vi* – $MOxf_2$ 105b
καθώς ἐστιν δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν – Fil 1,7
sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis – Fil 1,7

p) *ěko* slat'ko e(stь) *radovati se o mar'tině i* m(i)l(o)st(i)vo e(stь) *plakati se mar'tina* – BrLab1 153b
quod pium est gaudere Martino et pium est flere Martinum – *ant.*

r) *aĉe li* sramno est' *ženě strěĉi se to da pokrivaet se* – BrVO 110c
εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι κατακαλυπτέσθω – 1Kor 11,6
si vero turpe est mulieri tonderi aut decalvari velet caput suum – 1Kor 11,6

s) *ne* budi *ti* tegotno *otlučiti se ot c(ěsa)ra z(e)ml'skago* – $BrVb_4$ 97b
ne verearis inquam regis temporalis et mortalis sponsi consortium aspernari – *vita s. Catherinae*

t) *ne* běše teš'ko *s(ve)toi mar'tě b(og)u poslužiti* – $BrLab_1$ 165c

u) *čto* trěbě *č(lově)ku* e(stь) *veĉ'šihь is'kati* – BrN_1 194a
quid necesse est homini maiora se quaerere – Prop 7,1

v) *eda si bo* trud'něe nĕstь *č(lově)ku ostaviti svoě na vel'mi* trud'ně e(stь) *č(lově)ku ost(a)viti sьmogo s(e)be* – BrN_2 334b
et fortasse laboriosum non est homini relinquere sua sed valde laboriosum est relinquere semetipsum – *hom. Gregorii pp.*

z) *čto* e(stь) udobě *reĉi* – MVb_2 139b
τί ἐστιν εὐκοπώτερον εἰπεῖν – Lk 5,23
quid est facilius dicere – Lk 5,23

98) a) aĉe ee začetie (...) buim' d(ь)n(ь)sь nĕstь ugodno častiti – Vat_6 76c
si enim eius conceptionem (...) stultis non placet hodie celebrare – *Sermo de Concept. BMV*

b) une est' *ubo mně umrěti neže li žiti* – $BrVb_2$ 257b
λυσιτελεῖ μοι ἀποθανεῖν ἢ ζῆν – Tob 3,6
expedit enim mihi mori magis quam vivere – Tob 3,6

c) žestoko e(stь) *t(e)bě vz ostanь naligati* – BrHum 22c
σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν – Dj 26,14 (9,6)
durum est tibi contra stimulum calcitrare – Dj 26,14 (9,6)

Kad su *imenice* dio složenog predikata teško je odrediti je li se imenica adverbijalizirala ili ne (*nužda bě:* 1. *nužda estь bila*, 2. *nužda estь bilo*) (VEČERKA 1996: 240–241), jer u hrvatskom crkvenoslavenskom nismo pronašli primjere iz kojih bi to bilo vidljivo:

99) a) potrěba e(stь) *tebě tamo iti* – $BrVat_{19}$ 278b

b_D) nuĵa *bo* e(stь) *prihoditi sab'laz'nemь*$_{DAT}$ – MVb_1 241c
ἀνάγκη γὰρ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα – Mt 18,7
necesse est enim ut veniant scandala – Mt 18,7

c) sram' *bo* est' *ženam' v cr(ь)k(ь)vi gl(agol)ati* – BrVO 113d
αἰσχρὸν γάρ ἐστιν γυναικὶ λαλεῖν ἐν ἐκκλησίᾳ – 1Kor 14,35
turpe est enim mulieri loqui in ecclesia – 1Kor 14,35

d) običai estь *pišuĉem' děěniě vsačskaě* (...) *vsacěm' kn(i)gamь ime imenovati* – FgTs 1b

Osim glagola *biti* s predikativima, predikat bezlične konstrukcije s infinitivom kao subjektom mogu biti i modalni glagoli u 3. l. sg. (*podobaetь, dostoitь* i sl.) koji su iste semantike kao i predikativi i koji su sekundarnog postanja[130] u odnosu na njih (*podoba estь* > *podobaetь*):

100) a) ne dovlěetь in'di stoěti razve iděže h(rьst)ь stoitь – BrDrag 66d
non satis est stare nisi ubi Christus est stetur – *hom. Ambrosii*

b_D) *niedinomu kr'st'ěninu prez' dostoěniě is'plne pokore ne* dostoitь *d(u)ši*$_{DAT}$ *ot t(ě)la otlučiti se* – BrN_2 371d

c) *emuže edinomu* pristoit' *iscělenie podati po semr'ti* – MVat4 276b
cui soli competit medicinam praestare post mortem – *or.*

d_D) podobaše *br(a)tiě ispl'n(i)ti se pis(a)niû semu*$_{DAT}$ – BrHum 34c
ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν – Dj 1,16

[130] Usp. VEČERKA 1996: 236; GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 195.

fratres oportet impleri scripturam – Dj 1,16

e) *v nemže* podobaet se *ot togožde sl(o)vese različiě raz'misliti* – $BrVb_1$ 112b
in quo licet ex verbi ipsius qualitate perpendere – *hom. s. Ambrosii*

f) *gizdavo česti koeždo vsakoe iziskati postavi* podobit se *načelniku* – BrVO 424c
curiosius partes singulas quasque disquirere historiae congruit auctori – 2Mak 2,31

g) *da potom' dale* polzuetь *v smotrenii taki čьsti maškati* – BrN_1 155c
ut post diutius liceat in contemplatione tantae solemnitatis immorari – *hom. s. Gregorii pp.*

h) *čto* prospěetь *n(a)mь bar'bare poběditi* – BrPm 37d
quid iuvat barbaros superasse – *Leg. s. Silvestri*

i) ugodi *b(o)žstv(e)noi ĉedrotě anglovь ěz(i)kь ot nego zlihь opraviti* – $BrVat_6$ 76c
divinae placuit pietati Anglorum gentem de suis malis corrigere – *Sermo de Concept. BMV*

Infinitiv je subjekt i uz druge bezlično upotrijebljene modalne glagole kad se pasiviziraju aktivne strukture u kojima infinitiv ima ulogu objektne dopune te zauzima položaj direktnog objekta:

101) a) *ěkože bo ženi otpustiti* poveleno estь – $BrVb_3$ 86b
sicut enim ad dimittendas uxores iussum fuit – (*hom. Origenis*)

b) *egda ûže* dano bist' *imь proĉenie dělati* – $BrVb_3$ 172d

c) *raspačati* se *ot eterihь* obikaetь *kimь d(u)h(o)mь vedenь bilь bi g(ospod)ь sp(a)sь v' pustinû* – $FgLab_1$ 1a
dubitari a quibusdam solet a quo spiritu sit Iesus ductus in desertum – *hom. Gregorii pp.*

d) izvoli se *avramu i lotu meždû soboû seloma razlučiti* – BrVO 140c

U gore istaknutim primjerima subjekt infinitiva u dativu najčešće je strukturno povezan s bezličnim predikatom, a ako je izostavljen onda uopćen. Moguće je, međutim, da subjekt infinitiva bude neovisan o predikatu, a i tada ima dativno padežno obilježje (97c, 97e, 99b, 100b, 100d).

Infinitiv je subjekt i uz bezlične ili bezlično upotrijebljene glagole koji nemaju modalno značenje, a zajedničko im je to da im je značenje 'dogodi se'. U ovakvim strukturama subjekt infinitiva najčešće je nezavisan od predikata, a može biti u dativu (102a, 102b, 102d, 102e), ili akuzativu (102c):

102) a_D) kluči *bo* se *ima*$_{DAT}$ *vzvratiti v hananêû* – BrVb$_2$ 16c

b_D) priklûči *že* se *erěû*$_{DAT}$ *eteru nishoditi putemь temь* – MBrib 38c
κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ – Lk 10,31
accidit autem ut sacerdos quidam descenderet eadem via – Lk 10,31

c_A) *ako po okt(a)bě ap(usto)lu* (...) z'godi se *biti činь*$_{AK}$ *feriěl'ski* – BrLab$_1$ 67a
si post octavas apostolorum (...) contingat fieri officium feriale – *rubr.*

d_D) zgoda *že* se *emu ednučь kralû*$_{DAT}$ *miramolinu slišati* – BrBar 307b
contigit autem semel regem Miramolinum (...) audire – *Passio quinque martyrum Franciscanorum*

e_D) b(i)si *sniti is(us)u*$_{DAT}$ *v' domь etera kneza parisěiskago* – MBrib 40c
ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρισαίων – Lk 14,1
factum est cum intraret Iesus in domum cuiusdam principis Pharisaeorum – Lk 14,1

4.7.1. Poimeničeni infinitiv kao subjekt

Osim u bezličnim konstrukcijama s modalnim predikatom ili s predikatom koji znači 'dogodi se', infinitiv može biti subjekt i u drugim vrstama rečenica u kojima se pojavljuje kao ekvivalent glagolske imenice. Riječ je o poimeničenoj upotrebi infinitiva. Najčešće se takav infinitiv pojavljuje kao subjekt u strukturama u kojima se glagolom *biti* u 3. l. sg. uspostavlja semantički odnos između subjekta i predikatnog imena čime se međusobno određuju kao identični (103):

103) a) *prva svobod' est'* udručiti *grěhi* – BrVb$_3$ 146c
prima libertas est carere criminibus – *hom. Augustini*

b) *čto e(stь)* ěsti *tělo ego i krvь ego* piti – BrBar 249c
quid sit manducare corpus eius et sanguinem bibere – *hom. Augustini*

c) *i aĉe v(e)lmi priskrbna bolěz(ь)nь e(stь) ot cr(ь)kve see v(ь)nь* izvrěĉi se – BrVat$_{19}$ 250a
et si intolerabilis dolor est de ista sancta Ecclesia foras proici – *serm. Augustini*

d_D) *lьža est'* gl(agol)ati se h(rьst)ěnu$_{DAT}$ *i děle h(rьsto)vihь* ne tvoriti – BrVb$_1$ 135a
mendacium namque est Christianum se dicere et opera Christi non facere – BrVO 210a

a nalazimo ga i uz predikate s (punoznačnim) glagolima (104):

104) neum'venima že rukama ěsti ne skvrnitь č(lově)ka – MVb$_2$ 53b

τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶν φαγεῖν οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον – Mt 15,20
non lotis autem manibus manducare non coinquinat hominem – Mt 15,20

Poimeničenje infinitiva koji je izvorno oblik dativa i pridruživanje infinitivu novog, nominativnoga padežnog obilježja vjerojatno je bilo neobično Slavenima koji su se susreli s grčko-rimskim svijetom. Pokazuje to, čini se, primjer (103b) gdje je prevoditelj teksta sačuvanog u *BrPm* radije upotrijebio glagolsku imenicu, premda se time udaljio od latinskog predloška:

čto e(stь) ědenie *t(ě)la ego i kr'vi* pitie – BrPm 146b.

Pokazuje to vjerojatno i činjenica da se u (staro)crkvenoslavenskom jeziku za poimeničeni infinitiv upotrebljava zamjenica *eže* kao svojevrsni crkvenoslavenski »član« kojim se oponaša grčki član tó kojim se poimeničuje infinitiv (105a)[131]:

105) a_D) eže *bo* naricati se kr'st'ênom'$_{DAT}$ *ne iskon'čavaet' se v v(ě)kь* – PsFr 109d
οὔτε γὰρ τὸ λέγεσθαι χριστιανοὺς ἐκλείψει εἰς τὸν αἰῶνα – CommPs 134,13

Infinitiv s članom poznaje i hrvatski crkvenoslavenski jezik. U istraženom korpusu primjeri *eže* + infinitiv malobrojni su i svi pripadaju tekstovima s grčkim predlošcima, odnosno svi su dio (staro)crkvenoslavenskog naslijeđa, osim jedne iznimke.

Zanimljivo je da se jedan primjer *eže* + infinitiv nalazi i u tekstu koji je preveden s latinskog, a to znači da nije bilo izravnog poticaja za upotrebu zamjenice *eže* uz infinitiv u tekstu izvornika:

106) *tьlan(ь)tь v z(e)mli skriveni e(stь)* eže *vzam'ši razumь v z(e)mlnihь děěnihь* priležati – BrN_2 341c
talentum in terra abscondere est acceptum ingenium in terrenis actibus implicare – *hom. Gregorii pp.*

[131] Infinitiv s članom (*eže* + infinitiv) u (staro)crkvenoslavenskom jeziku smatra se kalkom prema grčkom jeziku predoložaka (PACNEROVÁ 1958: 268; PACNEROVÁ 1964: 551; GRAMATIKA 1993: 521). Pitanjem tzv. člana u starocrkvenoslavenskom jeziku osobito se bavio J. Kurz (KURZ 1937–1938; KURZ 1939–1946; KURZ 1972: 80–86).

4.8. Konstrukcije *akuzativa s infinitivom* i *dativa s infinitivom*

Dosad smo u analizi korpusa istraživanja primjere navodili ne ističući je li u nekom primjeru riječ o konstrukcijama *dativa s infinitivom* i *akuzativa s infinitivom*. U radovima koji se bave hrvatskoglagoljskim tekstovima nerijetko se konstrukciju akuzativa s infinitivom ističe kao primjer sintaktičkog kalka prema latinskom ili grčkom jeziku, odnosno kao primjer nasljedovanja jezika predloška. Isto tako, primjeri konstrukcije dativa s infinitivom iznose se kao dokaz starine tekstova, odnosno čuvanja starocrkvenoslavenskog naslijeđa.

Što u hrvatskoglagoljskim tekstovima možemo smatrati konstrukcijama akuzativa s infinitivom i dativa s infinitivom treba najprije pojmovno odrediti.

4.8.1. *Akuzativ s infinitivom*

Tradicionalni pojam *akuzativ s infinitivom* primjenjiv za svaku pojavu infinitiva kojem je subjekt u akuzativu. Tako on podjednako uključuje i primjere u kojima nije riječ o kalkiranju jer su svojstveni i slavenskim jezicima, odnosno hrvatskom jeziku:

nauči me$_{ak}$ tvoriti$_{inf}$ *volû tvoû* – CodKop 63c (56v),

kao i one koji nisu takvi te je riječ o kalku:

daroval ni$_{ak}$ *esi t(e)bě* věrni biti$_{inf}$ – BrN$_2$ 357c (60i).

Činilo se, stoga, opravdanim u navođenju primjera samo označiti subjekt infinitiva, podpisanim malim slovom ($_{a/ak}$) ako je riječ o osobini narodnog jezika, odnosno podpisanim velikim slovom ($_{A/AK}$) ako je riječ o stranom izričaju.

Primjeri akuzativa s infinitivom uz glagole *tvoriti* i sl. u ovom su smislu sporni, jer, premda je riječ o kalku, ipak je ova konstrukcija moguće rano bila posuđena u čakavskim govorima iz romanskih jezika te je mogla biti dijelom narodnog govora.

Dakako da u prosudbi utjecaja grčkog, osobito latinskog jezika na crkvenoslavenski jezik kakav je hrvatski crkvenoslavenski treba pojmovno razgraničiti primjere i *konstrukcijom akuzativa s infinitivom* smatrati samo one slučajeve kod kojih je riječ o kalku. Utvrditi, međutim, što je kalk, a što ne, katkad nije lako.

Tako npr. glagoli *pustiti* i *popustiti* u suvremenom hrvatskom jeziku imaju uz sebe izravni objekt u akuzativu i rečeničnu ili infinitivnu dopunu u kojoj je taj izravni objekt ujedno subjekt (*pusti me da idem; *pusti mi da idem*), odnosno neizravni objekt u dativu i

rečeničnu ili infinitivnu dopunu u kojoj je taj neizravni objekt ujedno subjekt (*dopusti mi otići/da odem; *dopusti me otići/da odem*).

U hrvatskom crkvenoslavenskom se, međutim, čini da su obje strukture jednako prihvatljive kod oba glagola jer oba uključuju i značenje 'pustiti' i 'dopustiti' pa je teško sa sigurnošću odrediti da je primjer (*dopustite mladence*$_{\text{ak}}$ *priti* – RitSegn 33v (56h)) kalk prema latinskom.

Isto tako, valja istaknuti kako činjenica da se u grčkom, odnosno latinskom predlošku pojavljuje akuzativ s infinitivom, a da i u hrvatskom crkvenoslavenskom imamo infinitiv i ime u akuzativu ne znači da je riječ o kalku. Brojni su, naime, primjeri u kojima u predlošku stoji akuzativ s infinitivom u pasivu, a prevedeni su na način da je upotrijebljen aktivni infinitiv i ime u akuzativu kao njegov objekt (*sisti eam iussit* – povelě *û postaviti* (57a)).[132] Time se postiže istoznačnost prijevoda, no sintaktička struktura je različita.

U starocrkvenoslavenskom jeziku konstrukcija akuzativa s infinitivom nije nepoznata, no riječ je o marginalnoj pojavi. (MRAZEK 1963: 114; HADERKA 1964: 528; VEČERKA 2002: 446; REINHART 2016: 400). Grčka konstrukcija akuzativa s infinitivom u starocrkvenoslavenskom se najčešće prevodi konstrukcijom *dativa s infinitivom* ili finitnom rečenicom, a poslije glagola govorenja i glagola percepcije upotrebljava se konstrukcija akuzativa s participom kao slavensko sredstvo izraza.[133]

Razmjerno rijetko grčka konstrukcija prevodi se mehanički akuzativom s infinitivom, a zanimljivo je da katkad i u takvim slučajevima predikatno ime nije u akuzativu nego u dativu. (HADERKA 1964: 528–530). Takvi primjeri nalaze se i u hrvatskoglagoljskim tekstovima (*sego radi hote ni*$_{\text{AK}}$ *sp(a)s(e)nomь*$_{\text{DAT}}$ *biti* – BrMet 379b (54f)).

U korpusu istraživanja konstrukciju akuzativa s infinitivom zabilježili smo u 272 slučaja. Od toga broja su čak 132 primjera ove konstrukcije nakon glagola *tvoriti* i sl. Potvrde iz zborničkih tekstova najvećim su dijelom uz glagole *tvoriti* i sl., no nalazimo i primjere uz druge glagole. Preostalih 140 primjera akuzativa s infinitivom u korpusu istraživanja koji ne uključuju glagol *tvoriti* i sl. nalazimo kako u mlađim spomenicima, tako i u starijim spomenicima. Zanimljivo je, međutim, da se tek 25 od tih 140 primjera nalazi u spomenicima

[132] U latinskom jeziku u kojem je akuzativ padež subjekta uz infinitiv, a ujedno i padež objekta, pasivizacija infinitiva prijelaznih glagola bila je najčešće sredstvo kojim se izbjegavala dvoznačnost. (ROSS 2005).

[133] Usp. PACNEROVÁ 1964; HADERKA 1964: 522–524, 531.

s grčkim predloškom.[134] To znači da je barem 82% primjera akuzativa s infinitivom u hrvatskoglagoljskim tekstovima izravni rezultat kalkiranja teksta latinskih predložaka.

4.8.2. *Dativ s infinitivom*

Tradicionalno i pojam *dativa s infinitivom* označava svaku upotrebu infinitiva čiji subjekt ima dativno padežno obilježje.

Tako, R. Mrazek u studiji posvećenoj upravo konstrukciji dativa s infinitivom u starocrkvenoslavenskom jeziku (MRAZEK 1963) kao dativ s infinitivom promatra sve primjere infinitiva sa subjektom u dativu te ih dijeli u 7 različitih modela.

U 1. model (*bystъ že vьniti emu vъ sъnъmište*) ubraja sve primjere infinitiva s 3. l. sg. glagola *biti*, dakle i one u kojima konstrukcija ima modalno značenje (nužnosti, mogućnosti i sl.), i one u kojima glagol *biti* ima egzistencijalno značenje 'dogodi se'.

Model 2. predstavljen je rijetkim primjerima (*ne bě imъ koli poně ěsti*) u kojima je dubitavno pitanje s infinitivom subjekt u zanijekanoj predikatno-posvojnoj konstrukciji (*mihi est* konstrukciji).

3. model (*dostoitъ emu postiti sę*) i 4. model (*dobrěe estъ edinomu člověku umьrěti*) čine bezlične konstrukcije s modalnim predikatom i infinitivom kao subjektom.

U model 5. (*ni dasi prěpodobъnumu svoemu viděti istъlěnьně*) ubrojeni su primjeri u kojima je dativ kao subjekt infinitiva ujedno objekt glagola koji upravlja infinitivom.

U 6. (*mněahǫ jemu razboleti sę*) pak i 7. model (*iscěli ję ěko narodu diviti sę*) Mrazek ubraja sve primjere u kojima je dativ s infinitivo m u podređenoj rečeničnoj strukturi, bez veznika (model 6.), ili s veznikom (model 7.).

Premda raspored u različite modele nudi jasan pregled primjera, Mrazek ne pravi bitnu razliku između struktura u kojima dativ kao subjekt infinitiva ujedno ima ulogu objekta, bilo glagola koji upravlja infinitivom, bilo predikata kojem je infinitiv subjekt.

Osim toga, on ne pravi razliku između struktura dativa i infinitiva u kojima je 3. l. sg. glagola *biti* neizostavan element i koje imaju modalno značenje nužnosti, mogućnosti i sl, i struktura u kojima je dativ s infinitivom nužno bez *estь* i koje imaju prospektivno modalno značenje.

[134] Taj je broj vjerojatno i manji s obzirom na to da smo kao primjer s grčkim predloškom odredili svaki biblijski primjer u kojem i u grčkom imamo akuzativ s infinitivom, bez obzira na to što je vjerojatno da je upotreba akuzativa s infinitivom rezultat prilagođavanja latinskom tekstu.

Govoreći o podrijetlu dativa s infinitivom utvrđuje tri razvojna puta: 1) razvoj iz posvojne predikacije tipa *trava (estъ) mi sěkti* s infinitivom u značenju svrhe ili ograničenja, 2) razvoj iz posvojne predikacije u kojoj je infinitiv poimeničen u nominativ te je subjekt kao i svaka druga imenica (*tebě (estъ) vlastьvovati – tebě (estъ) vlastь*), te 3) razvoj iz struktura s modalnim glagolima (osobito glagolima *izricanja želje*) kod kojih je subjekt infinitiva u dativu ujedno objekt glagola koji upravlja infinitivom (*povelě emu priti*).

U drugoj važnoj studiji od dativu s infinitivom, odnosno o subjektu infinitiva u (staro)crkvenoslavenskim spomenicima K. Haderka (HADERKA 1964) na samom početku ističe kako pod nazivom subjekta spojenog s infinitivom ima u vidu one konstrukcije u kojima infinitiv ima svoj vlastiti subjekt koji je odijeljen od glagola koji upravlja infinitivom, a u slučaju dativa to je *dativ s infinitivom*. Haderka dakle jasno odvaja konstrukciju dativa s infinitivom od slučajeva dativa koji je strukturno povezan s glagolom koji upravlja infinitivom.[135] Baveći se podrijetlom konstrukcije dativa s infinitivom autor navodi (HADERKA 1964: 506):

> »Iz konstrukcij, v kotoryh datelnyj padež i infinitiv javljajutsja samostojatelnymi obektami upravljajuščego glagola i kotorye inogda ponimajutsja kak konstrukcii datelnogo padeža s infinitivom v širokom smysle slova, voznikla konstrukcija sobstvenno datelnogo padeža s infinitivom, v kotoroj datelnyj padež dissociirovalsja ot upravljajuščego glagola i primknul tesno k infinitivu, obrazuja s nim pročnoe sintaksičeskoe sočetanie, v velom zavisjaščee ot upravljajuščego glagola.«

Razvoj dativa s infinitivom Haderka dijeli u četiri stupnja:

Ishodišni stupanj dativa s infinitivom on vidi kod dopuna jusivnim glagolima koji redovito imaju neizravni objekt u dativu (*poveli mi prěžde otъvěčati se*). S vremenom je došlo do slabljenja veze dativa s upravnim glagolom i on se tješnje priljubio uz infinitiv (*trimi ęzyky estь bogъ povelělъ knigamъ byti*). Kao jedan od osnovnih kriterija za raspoznavanje je li riječ o konstrukciji dativa s infinitivom ili ne, navodi se red riječi, odnosno položaj dativa u odnosu na infinitiv i u odnosu na glagol koji upravlja infinitivom.

Drugi stupanj predstavljaju glagoli želje (*hotěti, želěti*) i jusivni glagoli koji inače ne uzimaju dativ kao objekt (*moliti, prositi*), na koje svoju funkciju širi već ustanovljeni obrazac infinitiva s nezavisnim dativom (*prěbyvati jemu sъ sobojǫ moljaaše*).

[135] Za ove primjere dativa s infinitivom u širokom smislu riječi Haderka predlaže naziv *dativ i infinitiv*.

Konstrukcija potom širi svoju funkciju (treći stupanj) na glagole govorenja, mišljenja i opažanja (*glagolati, mьněti, viděti*) (*mьnělъ li jesi strahy ubojęti sę namъ*).

Konačno, u četvrtom stupnju konstrukcija dativa s infinitivom potpuno se odvaja od toga da je dopuna glagolu i proširuje funkciju na subjekt uz impersonalne glagole (*bystъ že vьniti emu vъ sъnъmište*), dopunu pridjevima i imenicama (*upvanije sъpasti sę namъ*), i adverbijalnu dopunu (*sъtvoritъ mi hyzinǫ sěsti mi vь nei*).

U daljnjoj analizi konstrukcije dativa s infinitivom i njezine funkcije u (staro)crkvenoslavenskim tekstovima, Haderka, zanimljivo, ne navodi primjere dativa i infinitiva s *estъ*, nego štoviše ističe kako se ova konstrukcija koja ima modalno značenje nužnosti ili mogućnosti također odrazila na pojavu *dativa s infinitivom*.

Iako nam se čini da o razvoju dativa s infinitivom Haderka govori kao da je riječ o reanalizi i gramatikalizaciji, odnosno o razvoju koji se dogodio u govornom jeziku, konstrukciju dativa s infinitivom on smatra samo književnom crtom koju su prevoditelji (staro)crkvenoslavenskih tekstova na osnovi stranog poticaja (*akuzativ s infinitivom*) razvili kao svoje vlastito sredstvo izraza tako da »[e]tot knižnyj oborot stanovitsja priznakom stilja cerkovno-slavjanskogo jazyka v rannej i pozdnejšej ego stadijah« (HADERKA 1964: 519).

Pitanjem razvoja slavenske konstrukcije dativa s infinitivom iz nešto šire indoeuropske perspektive u novije se vrijeme pozabavila i J. Grković-Mejdžor (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2011) koja iznosi suprotno mišljenje o njezinom postanku. Navodeći da konstrukciju dativa s infinitivom ne treba miješati s primjerima dativa i infinitiva s bezličnim predikatima (*něstъ namъ ubiti*) jer imaju različito podrijetlo, autorica izvor konstrukcije dativa s infinitivom vidi u obliku *dvostrukog dativa*. Pozivajući se, između ostalog na Meilleta, Hahn i Ambrazasa ona taj *dvostruki dativ* tumači kao apozitivnu svezu glagolske imenice i imena koja se ostvaruje preko slaganja u padežu. U vrijeme dok nije postojala hipotaksa bio je to način semantičkog izražavanja hipotaktičkih odnosa jukstapozicijom: glagolska imenica u dativu i ime u dativu imali su adverbijalno značenje namjere. Pomoću zajedničkoga padežnog obilježja tvorili su samostalnu konstrukciju baš poput apsolutnih participskih konstrukcija i konstrukcija dvostrukih padeža. Kako kod glagolske imenice u dativu/infinitiva nije postojala kategorija stanja, ime koje se vezivalo s njom moglo je biti vršitelj ili trpitelj radnje.

Ovakva samostalna konstrukcija dativa s infinitivom adverbijalnog značenja namjere, prema Grković-Mejdžor, bila je uobičajeno sintaktičko sredstvo u balto-slavenskom i ranom

praslavenskom. Za potvrdu ovoj tvrdnji autorica navodi staroruske i staročeške primjere s dativom kao *trpiteljem* infinitivne radnje (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2011: 36):

naléze mastery olovu$_{dat}$ *lьěti*$_{inf}$ (dolaze majstori olovo da lijevaju)

kupichu pole pútníkóm$_{dat}$ *hřiésti*$_{inf}$ (kupili su polje putnike da sahranjuju)

te povijesne potvrde iz baltičkih jezika[136]:

atvežiaũ kárčių tvõrai$_{dat}$ *tvérti*$_{inf}$ (donio sam kolce ogradu da napravim)

kao i primjere infinitiva s dativom kao vršiteljem radnje u heteroagentnim strukturama iz starocrkvenoslavenskog i staroruskog.

Daljnji razvoj namjernog dativa s infinitivom tekao je tako da su se oni ili približili predikatu rečenice, ili gubili.[137] Tako se, autorica zaključuje, izgubila konstrukcija infinitiva s dativom trpitelja radnje, a heteroagentni dativ s infinitivom ostao je moguć samo ako je objekt predikata rečenice bio ujedno vršitelj infinitivne radnje.

Određeni primjeri konstrukcije dativa s infinitivom mogu se pronaći i u povijesti hrvatskog jezika, a teško ih je objasniti (staro)crkvenoslavenskim utjecajem:

Svu noć, meni mniti, *s željicom veličkom*
na odru još i ti ležiš udovičkom (Lucić, *Parič Eleni*; ZIMA 1887: 308)

Za vlastelinu čovjeku bit *hoće se čista krv* (Držić, *Dundo Maroje*; ZIMA 1887: 308)

Pravo je žalit *i* cviliti
svemu svijetu *tvu nesriću* (Palmotić, *Captislava*; ZIMA 1887: 308)

Ter kad se prigodi među družbom bit meni (Menčetić; ZIMA 1887: 308)

Oni pokazuju da je konstrukcija dativa s infinitivom bila dijelom govornoga hrvatskog jezika ranijih razdoblja, odnosno da je bila živa u nekim kategorijama, dakako ne u svima u kojima ju susrećemo u (staro)crkvenoslavenskim tekstovima.

Uključe li se primjeri s predikatnim imenom u dativu kod kojih je subjekt infinitiva izostavljen jer je uopćen ili obavijesno nebitan (*lьža est'* gl(agol)ati se h(rьst)ěnu$_{DAT}$ – BrVb$_1$ 135a (00d), odnosno primjeri nesročnosti u konstrukcijama u kojima je subjekt izostavljen zbog semantičke podudarnosti s objektom predikata nadređene strukture (*hote ni*$_{AK}$ sp(a)s(e)nomь$_{DAT}$ biti – BrMet 379b), u korpusu istraživanja nalazi se ukupno 151 primjer konstrukcije dativa s infinitivom. Najveći dio, točnije 117 primjera (77,5%) dativa s infinitivom nalazi se u tekstovima s grčkim predloškom, odnosno tekstovima koji su preuzeti

[136] Ovakvi primjeri i danas su uobičajeni u litavskom, (*iššóvė žmonéms*$_{dat}$ *pagąsdinti*$_{inf}$ – 'pucao je ljude da prestraši'; AMBRAZAS I DR. 1997: 557)

[137] Pokretačem ovih promjena Grković-Mejdžor vidi razvoj tranzitivnosti i promjenu reda riječi OV → VO.

kao dio (staro)crkvenoslavenskog naslijeđa. Kod 8 primjera teško je reći je li predložak bio grčki ili latinski tekst, a 2 su iz teksta koji vjerojatno nije imao predloška.

Konstrukciju dativa s infinitivom nalazimo i u tekstovima s latinskim predloškom u 22 istražena primjera. Ono što je zanimljivo jest da se samo 2 primjera nalaze u fragmentu apokrifnoga *Nikodemovog evanđelja*, dok se svi ostali primjeri nalaze u hrvatskoglagoljskim brevijarima.

5. SUPIN

Supin je glagolska imenica u akuzativu jednine neproduktivne *u*-sklonidbe koja se u praslavenskom jeziku upotrebljavala uz glagole kretanja za oznaku cilja. I podrijetlom i oblikom supin je uvelike sličan infinitivu. Za razliku od infinitiva supin nije verbaliziran, a to se ponajprije očituje u tomu što njegov objekt nije u akuzativu, kao kod glagola, nego je u genitivu[138], kao kod imenica. Premda je riječ o arhaičnom obliku, supin je još živa kategorija uz glagole kretanja u nekim suvremenim slavenskim jezicima (i narječjima). Nalazimo ga u govorima kajkavskog narječja hrvatskog jezika, u slovenskom i u donjolužičkosrpskom jeziku (LONČARIĆ 1996: 108; GROŠELJ 2014; ZAKAR 2016). Na ostalom dijelu slavenskoga govornog područja supin je zamijenjen infinitivom ili finitnom namjernom rečenicom, no povijesno je potvrđen u svim slavenskim jezicima[139]. (VEČERKA 2002: 338). U čakavskom narječju hrvatskog jezika, jednako kao i u štokavskom, supin je zamijenjen infinitivom rano, moguće već do 13. stoljeća. (GROŠELJ 2014: 310).

U starocrkvenoslavenskom jeziku supin je živa kategorija što se očituje u činjenici da se njime prevodi ne samo grčki infinitiv namjere nakon glagola kretanja, nego i finitna zavisna namjerna rečenica. Jednako tako, o živom karakteru ove gramatičke kategorije svjedoči i redovita upotreba objekta u genitivu. (REINHART 1993: 427). No, ubrzo nakon ćirilometodskog razdoblja supin se gubi na istočnom južnoslavenskom području, što rezultira time da se već u nekim kasnijim starocrkvenoslavenskim spomenicima bilo supin zamjenjuje infinitivom ili finitnom *da*-rečenicom, bilo da se objekt u genitivu mijenja u akuzativ.[140]

Supinom u hrvatskoglagoljskim misalima pisanim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom bavio se J. Reinhart te je na temelju svojeg istraživanja zaključio kako supin u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima nije živa kategorija koja bi se temeljila na upotrebi u govornom jeziku pisara i redaktora, nego je njegova sporadična pojava u nekim hrvatskoglagoljskim rukopisima isključivo rezultat pisane tradicije. (REINHART 1993: 432). Reinhart je, naime, utvrdio da se od 50 evanđeoskih mjesta gdje je u starocrkvenoslavenskom u barem jednom od spomenika zabilježen supin u hrvatskom crkvenoslavenskom pisarskom tradicijom sačuvalo samo 5 supina. Na ostalim se mjestima najčešće umjesto supina nalazi infinitiv (katkad uz čuvanje objekta u genitivu), a katkad i finitna *da*-rečenica.[141]

[138] O mogućim tumačenjima genitiva uz supin v. GEORGIEVSKI 1990: 77–78; VEČERKA 1993: 255.

[139] U staročeškom jeziku supin je još u upotrebi u 15. stoljeću. (GEBAUER 1888).

[140] Usp. VEČERKA 1993: 255–257; VEČERKA 2002: 316.

[141] Usp. REINHART 1993: 427–432.

U korpusu istraživanja zabilježili smo ukupno 23 primjera upotrebe supina nakon glagola kretanja. Većina je ovih primjera iz tekstova s utvrđenim grčkim predloškom (biblijski retci i komentar psalama) ili onih za koje se grčki predložak može pretpostaviti (parafraza pripovijesti o Josipu u *Knjizi postanka*), što znači da je riječ o – kako je to Reinhart zaključio – primjerima koji su se pisarskom tradicijom očuvali iz starocrkvenoslavenskog naslijeđa (107):

107) a) *idu ribъ*$_{GEN}$ lovitь – MBrib 31d
ὑπάγω ἁλιεύειν – Iv 21,3
vado piscari – Iv 21,3

b) *vzide na sr(ьd)ce ego* prisětitь *br(a)tie svoee* – BrVinod 25a[142]
ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ – Dj 7,23
ascendit in cor eius ut visitaret fratres suos – Dj 7,23

c) *idu* priět' *brašna*$_{GEN}$ – PsFr 55d
ἀπῆλθον μεταλαβεῖν τροφῆς – CommPs 58,16

Zabilježili smo, dakako, i nekoliko primjera u kojima je supin zamijenjen infinitivom, ali je objekt u genitivu zadržan (108):

108) a) *ne mnite ěko prid' razdrušiti* zakona$_{GEN}$ – MVat4 246c
μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον – Mt 5,17
nolite putare quoniam veni solvere legem – Mt 5,17

b) *snide že g(ospod)ь b(og)ь viděti* grada$_{GEN}$ *i* stlьpa$_{GEN}$ – BrVO 137c
κατέβη κύριος ἰδεῖν τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον – Post 11,5
descendit autem Dominus ut videret civitatem et turrim – Post 11,5

Zanimljivo je, međutim, da supin nalazimo i u tekstovima koji su prevedeni s *latinskog*, u starim fragmentima sakramentara (FgVind) (109a) i brevijara (FgLond) (109b):

109) a) *běhъ posl<alъ> (...) ap(usto)li i pr(o)r(o)ki <svetago> ev(an)j̑<eliě*$_{GEN}$ gla>golatь *k vamъ* – FgVind 1b
miseram (...) apostolos et prophetas ut sanctum euangelium loquentur ad vos – *or.*

b) *vnide skvozě světlu stranu uha děvice* posětitь *polače*$_{GEN}$ *črěva ee* – FgLond 1c
ingressus est per splendidam regionem aurem virginis visitare palatium uteri – *resp.*

[142] Ovaj je primjer zanimljiv jer je grčki infinitiv u funkciji subjekta shvaćen kao da je riječ o infinitivu namjere uz glagol kretanja, odnosno tako kao da '*na sr(ьd)ce ego*' ne postoji u rečenici.

no, jednako tako i u hrvatskoglagoljskim brevijarima plenarnog tipa (110):

110) a) *drěvle neže idosta siě* leĉь – $BrVb_2$ 20b
πρὸ τοῦ κοιμηθῆναι – Post 19,4
prius autem quam irent cubitum – Post 19,4

b) *rěš(ponь)* (...) *izvoli tebě muži i idi* izbavit' $bratie_{GEN}$ *tvoee* – $BrVb_2$ 272a
elige tibi viros et vade et libera fratres tuos – *resp.* (1Mak 5,17)

Kod primjera (110a) nije isključeno da je riječ o prijevodu s grčkog, no znakovito je da hrvatski crkvenoslavenski primjer posve odgovara latinskom tekstu u kojem također nalazimo supin (*cubitum*).

Poznato je da je ubrzo nakon gubitka supina na čakavskom govornom području došlo do fonetske erozije infinitiva čime se on glasovno izjednačio sa supinom. U hrvatskoglagoljskim tekstovima takav je krnji infinitiv, u rijetkim slučajevima kad ga se bilježi, i u svom grafičkom ostvaraju najčešće posve jednak supinu, zbog uvriježene pisarske tradicije bilježenja poluglasa na kraju riječi koja završava konsonantom.

Valja, međutim, istaknuti kako smo u korpusu istraživanja tek u neznatnom broju primjera zabilježili krnji infinitiv, i to ponajprije u mlađim spomenicima 15. i 16. st.:

ne ot'pusti ... otlučit' *se* – BrN_2 384a;
sebe želěše pridružit – $BrLab_1$ 177d;
kada oĉešь mazatь – BrBar 502c;
načetь izgonitь – MRoč 117a.

Mali broj primjera krnjeg infinitiva u korpusu pokazuje da je pravilan infinitiv na *-ti* vjerojatno bio dio norme hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika kojeg su čak i pisari poznavali.

Kod primjera (110b) objekt u genitivu (*bratie tvoee*) pokazuje da je nedvojbeno riječ o supinu (*izbavit'*), a ne o krnjem infinitivu. Zanimljivo je da je riječ o *otpjevu* koji u sebi sadrži biblijski redak iz *Prve knjige o Makabejcima.* Isti oblik supina nalazi se i u čitanju 5. glave *1Mak* u istom brevijaru (*II. vrbničkom*), no tu objekt uz njega nije u genitivu nego u akuzativu (*idi izbavitь* bratiû tvoû – $BrVb_2$ 280b).

Čitanja *1Mak* u *II. vrbničkom brevijaru* pripadaju starijoj verziji hrvatskoglagoljskih *Makabejskih knjiga* (BADURINA-STIPČEVIĆ 2006), a redak 1Mak 5,17 sadržan u otpjevu (100b) pokazuje da je ta verzija kakva je zapisana pod *čtenie* u starijim brevijarima vjerojatno bila podvrgnuta određenim redaktorskim zahvatima.

U sljedećim dvama primjerima (111), po svemu sudeći, također, je riječ o supinu, a ne o krnjem infinitivu:

111) a) *pride* iskat' *nižnih'*$_{GEN}$ – BrVb$_1$ 27b
venit quaerere terrena – *hom. Origenis*

b) *sama est' ovca s'tnaě eeže*$_{GEN}$ *pьstir' dobri* (...) *snide* iskat' *na z(e)mlû* – BrVb$_1$ 41d
ipsa est ovis centesima quam pastor bonus (...) abiit quaerere in terra – *hom. Bedae Ven.*

no objekt u genitivu nam nažalost ne daje punu sigurnost u takav zaključak, jer glagol *iskati* i inače iskazuje genitivnu rekciju. Vjerojatno je, ipak, da je riječ o supinu jer primjere nalazimo u starijim brevijarima kod kojih se infinitiv redovito bilježi u svom punom obliku na *-ti*.

Premda su primjeri upotrebe supina u tekstovima s latinskim predloškom više nego sporadični (kao uostalom i oni s grčkim predloškom), valja istaknuti kako se svi nalaze u brevijarskim hrvatskoglagoljskim spomenicima, odnosno ili fragmentima brevijara ili brevijarima.

ZAKLJUČAK

Uključujući u sebi odlike starogrčkog i latinskog jezika, naslijeđenoga (staro)crkvenoslavenskog stanja i odlike govornoga hrvatskog (čakavskog) jezika, sintaksa infinitiva u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku pokazuje se kao bogat i neiscrpiv izvor različitih mogućnosti jezičnog izražavanja u kojem je popis različitih glagola, imenica, pridjeva i bezličnih izraza kojima je infinitiv dopunom gotovo nepregledan, a njegove se funkcije u tom ne iscrpljuju, jer se osim spomenutog upotrebljava i kao adverbijalna i atributna dopuna predikatu, te može biti upotrijebljen i samostalno.

Razmjerno velik broj primjera upotrebe infinitiva (i supina) u korpusu istraživanja omogućio je donošenje preliminarog zaključka o tome da je futur I. tvoren pomoću ingresivnih glagola, u prvom redu glagola *vьčeti*, ne samo jedna od prepoznatljivih odlika hrvatskoga crkvenoslavenskog u odnosu na (staro)crkvenoslavenski, nego i da je riječ o osobini govornoga čakavskog dijalekta koja se tijekom 14. stoljeća naglo gubi. Također se pokazalo da je opisni imperativ u govornom čakavskom dijalektu u vrijeme nastanka hrvatskoglagoljskih spomenika još uvijek sintaktička više nego morfološka pojava i da je tek na početcima svoje gramatikalizacije.

Gledaju li se hrvatski crkvenoslavenski tekstovi u cjelini, oni se u pogledu sintakse infinitiva i supina ne razlikuju u bitnome od (staro)crkvenoslavenskih tekstova, jer su sve značajke sintakse infinitiva i supina koje su poznate u (staro)crkvenoslavenskom jeziku prisutne i u hrvatskom crkvenoslavenskom, a nedostaci se mogu mjeriti tek u pojedinačnim slučajevima, što po temeljnoj koncepciji istraživanja i ovog rada, nismo činili.

Ono što je, međutim, zanimljivo jest to da, ako se odvojeno promatraju tekstovi koji su naslijeđeni sjevernim i južnim putem i tekstovi prevedeni s latinskog koji su velikim djelom svojstveni samo hrvatskoj crkvenoslavenskoj književnosti, onda su razlike između ova dva dijela, a time i u pogledu sintaktičke norme (staro)crkvenoslavenskog i sintaktičke norme hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika, barem u pogledu upotrebe infinitiva i supina, zaista velike. U njima se, naime, zrcali sva različitost *Slavia Romana* i *Slavia Ortodoxa*, tj. kad govorimo o jeziku, različitost sintakse infinitiva starogrčkog i latinskog jezika, s jedne strane, i razlika govornog jezika (staro)crkvenoslavenskih prevoditelja i govornog jezika hrvatskih glagoljaša, kao rezultat više vremenskog, nego prostornog odmaka, s druge strane.

Sve, naime, jezične crte koje uključuju upotrebu infinitiva i koje se u (staro)crkvenoslavenskom jeziku smatraju i mogu smatrati izrazito književnima, odnosno

grecizmima, u hrvatskoglagoljskim spomenicima potvrđene su samo u naslijeđenim (staro)crkvenoslavenskim tekstovima (uz tek poneki izniman primjer). To su: adverbijalni infinitiv vremena, adverbijalni infinitiv uzroka, dativ s infinitivom kao adverbijalna infinitivna rečenica namjere, dativ s infinitivom kao adverbijalna infinitivna rečenica posljedice, infinitiv s članom *eže.* Ove su jezične crte samo knjiški, a ne i književno produktivne, a njihova knjiška produktivnost opada u mlađim hrvatskoglagoljskim spomenicima.

S druge strane, hrvatsko crkvenoslavenska »perifrastična konjugacija« i personalna upotreba glagola *podobati* neke su od novijih osobina koje se u hrvatskom crkvenoslavenskom razvijaju pod utjecajem latinskog jezika.

Konstrukcije koje imaju isto područje primjene, (staro)crkvenoslavenski *dativ s infinitivom* i hrvatskocrkvenoslavenski *akuzativ s infinitivom* u odnosu su obrnutog reciprociteta. Dok je u (staro)crkvenoslavenskom jeziku akuzativ s infinitivom rubna pojava, u hrvatskom crkvenoslavenskom on postaje izrazito produktivna književna konstrukcija, a dativ s infinitivom koji se u (staro)crkvenoslavenskom redovito upotrebljava za sve slučajeve kad grčki subjekt infinitiva u akuzativu ne odgovara pravilima slavenske sintakse, u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku ima slabu književnu produktivnost i nešto bolju knjišku produktivnost koja s mlađim spomenicima ima tendenciju opadanja.

U literaturi o (staro)crkvenoslavenskom jeziku, dativ s infinitivom smatra se književnim kalkom koji su osmislili prevoditelji onoga vremena kako bi preveli grčki akuzativ s infinitivom. Premda se to može s pravom tvrditi za neke upotrebe dativa s infinitivom (npr. adverbijalni dativ s infinitivom vremena), to se ne može tvrditi za dativ s infinitivom kao takav, nego je vjerojatno riječ o slavenskoj jezičnoj crti. Dokaz tomu daju upravo hrvatskoglagoljski tekstovi.

Uzmemo li, naime, u obzir činjenicu da između grčkog i latinskog jezika u pogledu akuzativa s infinitivom nema bitne razlike jer i jedan i drugi jezik upotrebljavaju konstrukciju akuzativa s infinitivom, odnosno i jednom je i drugom jeziku padež (nezavisnog) subjekta infinitiva akuzativ, onda se odnos obrnutog reciprociteta između (staro)crkvenoslavenskog i hrvatskoga crkvenoslavenskog može tumačiti jedino time da je u međuvremenu došlo do gubljenja dativa s infinitivom u govornom jeziku, odnosno gubljenja toga da je padež infinitiva koji nije strukturno određen nadređenom strukturom dativ. Ako je, naime, vanjski poticaj isti, jedino što je moglo proizvesti bitnu razliku je unutarjezični razvoj.

Na tragu ovog razmišljanja možemo popraviti zaključak o dativu s infinitivom u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku i s određenom vjerojatnošću pretpostaviti da je književna produktivnost dativa s infinitivom, u mjeri u kojoj je posvjedočena, osobina ranijih faza i ranijih razdoblja prevoditeljske i revizorske djelatnosti hrvatskih glagoljaša.

Tri su jezične crte koje se na temelju predočene raščlambe posebno izdvajaju. To su: »perifrastična konjugacija« (*hote* + infinitiv + *estь*), supin i dativ s infinitivom. One po tome što su, barem u prikupljenom korpusu istraživanja, u tekstovima prevedenim s latinskoga ograničene na hrvatskoglagoljski brevijar pokazuju da bi reviziju hrvatskoglagoljskih brevijara valjalo razgraničiti od revizije hrvatskoglagoljskih misala. Supin je među njima jezična crta izrazito slabe književne produktivnosti i izrazito slabe knjiške produktivnosti. Pretpostavljeno njegovo gubljenje u govornom jeziku glagoljaša čakavaca prije 13. stoljeća, a to znači prije trinaestostoljetne velike revizije, odgovara slici koju pokazuje prikupljena jezična građa. Oskudni primjeri supina u »latinskom dijelu« korpusa, poduprti određenom vjerojatnošću primjerima dativa s infinitivom u »latinskom dijelu« korpusa, te određenom pretpostavkom primjerima »perifrastične konjugacije« u istom tom dijelu istraženog korpusa, zajedno s činjenicom da nijedna od tih jezičnih osobina nije koncentrirana na određeni tekst ili dio brevijara, nego su raspršene, vode k zaključku da je hrvatskoglagoljski brevijar stariji od hrvatskoglagoljskog misala i da prethodi trinaestostoljetnoj reformi koja je iznjedrila novi franjevački brevijar.

Premda govorimo o starom hrvatskoglagoljskom brevijaru kao da je plod književne djelatnosti hrvatskih glagoljaša, pitanje njegove povezanosti s ćirilometodskim moravskim brevijarom je pitanje koje tek treba otvoriti.

Konačno, dodajmo i to, da izneseni zaključci ovog rada kako hrvatskoglagoljski brevijar prethodi hrvatskoglagoljskom misalu odgovaraju onome što iz povijesnih izvora znamo o najranijih stoljećima glagoljaštva na hrvatskom tlu. Ako su dva crkvena sabora izričito branila ređenje glagoljaša za svećenike, osim u posebnim okolnostima, onda je pretpostavka da su se kao redovnici služili brevijarom, a ne misalom, više nego opravdana.

POPIS IZVORA

BrBar – Baromićev brevijar, 1493. god.

BrBrib – Bribirski brevijar, 1470. god.

BrDab – Dabarski brevijar, 1486. god.

BrDrag – Dragućki brevijar, 1407. god.

BrHum – Humski brevijar, 15. st.

$BrLab_1$ – I. ljubljanski brevijar (161a/2), kraj 14. st.

$BrLab_2$ – II. ljubljanski brevijar (163a/2), 15. st.

BrMavr – Mavrov brevijar, 1460. god.

BrMet – Metropolitanski brevijar MR 161, 1442.

BrMosk – Moskovski brevijar, prije 1442.-1443. god.

BrN_1 – I. novljanski brevijar, 1459. god.

BrN_2 – II. novljanski brevijar, 1495. god.

BrOxf – Oxfordski brevijar-misal, 14. st.

BrPm – Pašmanski brevijar, druga polovica 14. st., prije 1389. god.

BrRom – Rimski brevijar D215, 15. st.

$BrVat_{10}$ – Vatikanski brevijar Illirico 10, 1485. god.

$BrVat_{19}$– Vatikanski brevijar Vat. Slav. 19, 1465. god.

$BrVat_5$ – Vatikanski brevijar Illirico 5, sredina 14. st.

$BrVat_6$ – Vatikanski brevijar Illirico 6, sredina 14. st.

$BrVb_1$ – I. vrbnički brevijar, 13.-14. st.

$BrVb_2$ – II. vrbnički brevijar, 14. st.

$BrVb_3$ – III. vrbnički brevijar, 15. st.

$BrVb_4$ – IV. vrbnički brevijar, 14. st.

BrVinod – Kukuljevićev (Vinodolski brevijar), 1485. god.

BrVO – Brevijar Vida Omišljanina, 1396. god.

CodKop – Ljubljanski misal-brevijar, 15. st.

FgKij – Prva stranica Kijevskih listića, 11.–12. st.

FgMih – Mihanovićev odlomak apostola, 12. st.

MBerl – Berlinski misal, 1402. god.

MBrib – Bribirski misal, 15. st.

MHrv – Hrvojev misal, 1404. god.

MKož – Kožičićev misal (Misal hruacki), 1531. god.

$MLab_1$ – Ljubljanski prvi misal 162a/2, 15. st.

$MLab_2$ – Ljubljanski drugi misal 164a/2, 15. st.

MMet – Vrbnički »Mali« misal, 15. st.

MMod – Misal Pavla Modrušanina, 1528. god.

MNew – Newyorški misal, sredina 15. st.

MNov – Novakov misal, 1368. god.

MNovlj – Novljanski misal, 15. st.

$MOxf_1$ – Oksfordski misal Ms. Canon. Lit. 373, 15. st.

$MOxf_2$ – Oksfordski misal Ms. Canon. Lit. 349, 15. st.

MPt – Prvotisak hrvatskoglagoljskoga misala, 1483. god.

MRoč – Ročki misal, 1420. god.

$MVat_4$ – Vatikanski misal Illirico 4, 14. st.

$MVat_8$ – Vatikanski misal Illirico 8, 1435. god.

MVb_1 – I. vrbnički misal, 1456. god.

MVb_2 – II. vrbnički misal, 1462.-1463. god.

PsLob – Lobkowiczov Psaltir, 1359. god.

LITERATURA

(1.) ADAMS, J. 1991. Some neglected evidence for Latin *habeo* with infinitive: the order of the constituents. *Transactions of the Philological Society* 89, 131–196.

(2.) ADAMS, J. N. 2013. *Social Variation and the Latin Language.* Cambridge: Cambridge University Press.

(3.) ALLAN, R. J. 2010. The *infinitivus pro imperativo* in Ancient Greek. The Imparatival Infinitive as an Expression of Proper Procedural Action. *Mnemosyne* 63, 203–228.

(4.) AMBRAZAS I DR. 1997 = AMBRAZAS, V., E. GENIUŠIENĖ, A. GIRDENIS, N. SLIŽIENĖ, D. TEKORIENĖ, A. VALECKIENĖ, E. VALIULYTĖ. 1997. *Lithuanian Grammar*., ur. V. Ambrazas. Vilnius: Baltos Lankos.

(5.) ANDERSEN, H. 2006. Periphrastic Futures in Slavic: Divergence and Convergence. *Change in Verbal Systems: Issues in Explanation*, eds. K. Eksell and Th. Vinther. Bern: Peter Lang, 9–45.

(6.) ANDERSEN, H. 2009. On the origin of the Slavic aspects: Questions of chronology. *Grammatical change in Indo-European languages* (Papers presented at the workshop on Indo-European linguistics at the XVIIIth International Conference on Historical Linguistics, Montreal 2007), eds. V. Bubenik, J. Hewson & S. Rose. Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, 123–140.

(7.) BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 2001. Tekstološke odrednice hrvatskoglagoljske „Muke Kristove“. *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture – Passion. Une source inepuisable de l'inspiration en culture* (Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija, Zadar – Preko 2000), ur. J. Čikeš. Zagreb: Udruga Pasionska baština, 41–51.

(8.) BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 1992. *Hrvatskoglagoljska legenda o svetom Pavlu Pustinjaku*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

(9.) BADURINA-STIPČEVIĆ,V. 2004. Muka Kristova po Marku u hrvatskoglagoljskom Pariškom zborniku Slave 73. *Filologija* 42, 1–21.

(10.) BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 2006. Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti: Prva Knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Slovo* 54–55, 5–126.

(11.) BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 2009. Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti: Druga knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Slovo* 59, 1–75.

(12.) BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 2010A. Hrvatskoglagoljska *Muka sv. Andrije apostola*. *Slovo* 60, 41–71.

(13.) BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 2010B. Hrvatskoglagoljska Biblija. *Biblija – Knjiga Mediterana par excellence* (Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split 24. – 26. rujna 2007.), ur. M. Vugdelija. Split: Književni krug, 383–398.

(14.) BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2012. *Hrvatskoglagoljska Knjiga o Esteri*. Biblioteka Hrvatska jezična baština 7. Zagreb: Matica hrvatska.

(15.) BADURINA-STIPČEVIĆ, V., M. MIHALJEVIĆ, M. ŠIMIĆ. 2012. Mjesto Dabarskoga brevijara među hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima. *Zbornik radova: Gacka i Otočac u srednjem vijeku. 550. obljetnica Otočke biskupije i prvog proglašenja Otočca gradom* (Otočac, 5. –6. 3. 2010.), ur. Ž. Holjevac. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar - Područni centar Gospić – HAZU – Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke – Gacko pučko otvoreno učilište, 255–282.

(16.) BARIĆ, E., M. LONČARIĆ, D. MALIĆ, S. PAVEŠIĆ, M. PETI, V. ZEČEVIĆ, M. ZNIKA. [2]1997. *Hrvatska gramatika.* Zagreb: Školska knjiga.

(17.) BAŠIĆ, P. 2008. Kada je napisan hrvatskoglagoljski misal Illirico 4?. *Slovo* 56–57, 93–99.

(18.) BAUEROVÁ, H. 1991. Neslovanské předlohy charvátskohlaholských breviářních textů (Prophetae minores). *Listy filologické* 114/1, 13–24.

(19.) BIRNBAUM, H. 1958. *Untersuchungen zu den Zukunftsumschreibungen mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

(20.) BIRNBAUM, H. 1996. How Did Glagolitic Writing Reach the Coastal Regions of Northwestern Croatia? *Croatica* 42–44, 67–79.

(21.) BLASS, F., A. DEBRUNNER. 1961. *Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature,* trans. and rev. by R. W. Funk. Chicago: University of Chicago Press.

(22.) BURK, D. R. 2004. *A linguistic Analysis of the Articular Infinitive in New Testament Greek.* (disertacija, Faculty of The Southern Baptist Theological Seminary). http://digital.library.sbts.edu/handle/10392/298 (preuzeto 21. 11. 2017.).

(23.) BURTON, E. DE W. [2]1894. *Syntax of the Moods and Tenses in New Testament Greek.* Edinburgh: T&T Clark.

(24.) BYBEE, J., D. PERKINS, W. PAGLIUCA. 1994. *The evolution of grammar: tense, aspect and modality in the languages of the world.* Chicago: University of Chicago Press.

(25.) CEKOVIĆ, B., I. SANKOVIĆ, M. ŽAGAR. 2010. Jezik *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje: glagolski oblici. *Slovo* 60, 133–166.

(26.) COMRIE, B. 1989. On identifying future tenses. *Tempus – Aspekt – Modus*, eds. W. Abraham & T. Janssen. Tübingen: Max Niemeyer Verlag

(27.) COMRIE, B. 1998. The Indo-European Linguistic Family: Genetic and Typological Perspectives. *The Indo-European languages*. eds. P. Ramat & A. Giacalone. London – New York: Routledge, 74–97.

(28.) CONYBEARE, F. C., ST. G. STOCK. 1995 [1905]. *Grammar of Septuagint Greek.* USA: Hendrickson Publishers.

(29.) CORIN, A. 1997. O reformama hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga u 13.stoljeću. *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I.*, ur. S. Damjanović i dr. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 527–538.

(30.) ČANČAR, I. 2011. Sintaksa infinitiva u Marijinom jevanđelju. *Konštantínove listy* 4, 95–123.

(31.) ČERMÁK, V. 2001. *Starozákonní mudroslovné knihy v charvátskohlaholských breviářích. (Textologická analýza Proverbií)*. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav slavistických a východoevropských studií, (rukopisna disertacija).

(32.) DAHL, Ö. 2000. The Grammar of Future Time Reference in European Languages. *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, ed. Ö. Dahl. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 309–328.

(33.) DAMJANOVIĆ, S. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

(34.) DAMJANOVIĆ, S. 2005A. *Staroslavenski jezik.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

(35.) DAMJANOVIĆ, S. 2005B. Kojim je jezikom pisana Bašćanska ploča. *Od fonetike do etike: Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića*, ur. I. Pranjković. Zagreb: Disput, 217–222.

(36.) DAMJANOVIĆ, S. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.

(37.) DARDANO, M., P.TRIFONE. ^{3}1999. *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.

(38.) DEJANOVA, M. 1982. *Funkcionalen razvoj na infinitiva v srbohrvatski ezik (v sravnenie s blgarski).* Sofija: BAN.

(39.) DELATOUR, Y., D. JENNEPIN, A. LÉON-DUFOUR, B. TEYSSIER. 2004. *Nouvelle grammaire du français*. *Cours de civilisation française de la Sorbonne*. Paris: Hachette.

(40.) DIMITRIJEVIĆ, N., M. ŽAGAR. 2015. Najstarije štokavske inovacije u glagolskoj morfologiji ćiriličkih isprava Dubrovačkog arhiva. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 41/2, 263–283.

(41.) DISTERHEFT, D. 1980. *The Syntactic Development of the Infinitive in Indo-European*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.

(42.) DISTERHEFT, D. 1981. Remarks on the history of the Indo-European infinitive. *Folia Linguistica Historica* 2, 3–34.

(43.) DIXON, R. M. W. 1997. *The rise and fall of languages.* Cambridge: Cambridge University Press.

(44.) DOSTÁL, A. 1954. *Studie o vidovém systému v staroslověnštině.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

(45.) DRYER, M. S. 2006. Descriptive theories, explanatory theories, and basic linguistic theory. *Catching Language: Issues in Grammar Writing*, eds. F. Ameka, A. Dench, N. Evans. Berlin: Mouton de Gruyter, 207–234.

(46.) DUKAT, Z. 2003. *Gramatika grčkoga jezika.* Zagreb: Školska knjiga.

(47.) ETEROVIĆ, I. 2014. *Sintaktička svojstva participa u jeziku hrvatskih glagoljskih misala* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci). Rijeka.

(48.) ETEROVIĆ I., J. VELA. 2013. Sintaktičke funkcije participa u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje. *Slovo* 63, 1–22.

(49.) FREDE, M. 1977. The origins of traditional grammar. *Historical and Philosophical Dimensions of Logic, Methodology and Philosophy of Science* (Part four of the Proceedings of the Fifth International Congress of Logic, Methodology, and Philosophy of Science, London – Ontario – Canada 1975), eds. R.E. Butts – J. Hintikka. Dordrecht: Springer-Science – Business Media, 51–79.

(50.) GADŽIJEVA, S. 2012. *Morfonologija prezentske paradigme u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.

(51.) GALDI, G. 2016. On *coepi/incipio* + infinitive: some new remarks. *Early and Late Latin: Continuity or Change?,* eds. J. N. Adams and N. Vincent. Cambridge: Cambridge University Press, 246–264.

(52.) GEBAUER, J. 1888. České supinum. *Listy filologické* 15/2, 100–105.

(53.) GEORGIEVSKI, G. 1990. *Infinitivot i negovite ekvivalenti vo makedonskite tekstovi od XII do XIV vek.* Skopje: Institut za makedonski jazik "Krste Misirkov".

(54.) GORTAN, V., O. GORSKI, P. PAUŠ. [12]2005. *Latinska gramatika.* Zagreb: Školska knjiga.

(55.) GÖTZE, L., E. W. B. HESS-LÜTTICH. 1999. *Bertelsmann Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch.* Munchen: Bertelsmann Lexikon Verlag Gutersloh.

(56.) GRABAR, B. 1984. Tiskani glagoljski Baromieev brevijar. *Slovo* 34, 159–180.

(57.) GRAMATIKA 1993 = *Gramatika na staroblgarskija ezik. Fonetika. Morfologija. Sintaksis,* gl. red. I. Duridanov. Sofija: BAN.

(58.) GREVISSE, M., A. GOOSSE. [14]2008 *Le bon usage. Grammaire française*. Bruxelles: De Boeck.

(59.) GRKOVIĆ-MEJDŽOR [MAJOR], J. 2007. *Spisi iz istorijske lingvistike*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

(60.) GRKOVIĆ-MEJDŽOR, J. 2011. Dativ + infinitiv: praindoevropsko poreklo i slovenski razvoj. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54/1, 27–44.

(61.) GRKOVIĆ-MAJOR [MEJDŽOR], J. 2011. The Development of Predicative Possession in Slavic Languages. *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Diachronic and Synchronic Perspective*, ur. M. Nomachi. Sapporo: Hokkaido University Press, 35–54.

(62.) GRKOVIĆ-MEJDŽOR, J. 2012. Razvoj futura u starosrpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 55/1, 83–103.

(63.) GROOTHUIS, K. A. 2015. *The inflected infinitive in Romance*. ResMA thesis, Leiden University. https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/34426 (preuzeto 23. 12. 2015).

(64.) GROŠELJ, R. 2014. The supine and the supine clause in South Slavic languages. *Zeitschrift für Slawistik* 59/3, 301–324.

(65.) HABURGAEV, G. A. 1974. *Staroslavjanskij jazyk*. Moskva: Prosveščenie.

(66.) HADERKA, K. 1964. Sočetanija subekta, svjazannogo s infinitivom, v staroslavjanskih i cerkovnoslavjanskih pamjatikah. *Slavia* 33, 505–533.

(67.) HAHN, E. A. 1966. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2, 378–398.

(68.) HAMM, J. 1953. Varijante u prijepisima hrvatskih glagoljaša. *Slovo* 2, 13–36.

(69.) HAMM, J. 1963. Hrvatski tip crkvenoslavenskoga jezika. *Slovo* 13, 43–67.

(70.) HAMM, J. 1974. *Staroslavenska gramatika.* Zagreb: Školska knjiga.

(71.) HANSEN, B. 2001. *Das slavische Modalauxiliar. Semantik und Grammatikalisierung im Russischen, Polnischen, Serbischen/Kroatischen und Altkirchenslavischen.* Munich: Sagner.

(72.) HARRIS, M. J. 2013. The Origin of the Portuguese Inflected Infinitive through a Corpus Analysis. *Selected Proceedings of the 16th Hispanic Linguistics Symposium*, ed. Jennifer Cabrelli Amaro et al. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. www.lingref.com, document #2942, 303–311. (preuzeto 23. 12. 2015).

(73.) HASPELMATH, M. 1989. From purposive to infinitive – a universal path of grammaticization. *Folia Linguistica Historica* 10/1-2, 287–310.

(74.) HCSJ 2014 = *Hrvatski crkvenoslavenski jezik,* ur. M. Mihaljević, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.

(75.) HEINE, B. 1993. *Auxiliaries, Cognitive Forces, and Grammaticalization.* New York: Oxford University Press.

(76.) HEINE, B., T. KUTEVA. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization.* Cambridge: Cambridge University Press.

(77.) HEINE, B., T. KUTEVA. 2005. *Language Contact and Grammatical Change.* Cambridge: Cambridge University Press.

(78.) HERCIGONJA, E. 1971. Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovice 16. stoljeća. *Croatica* 2/2, 7–100.

(79.) HERCIGONJA, E. 1975. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 2.* Zagreb: Liber – Mladost.

(80.) HERCIGONJA, E. 1984. Povijesni, društveni i kulturnoambijentalni uvjeti nastanka i razvoja hrvatskoga glagoljaškog tiska. *Slovo* 34, 17–61.

(81.) HERCIGONJA, E. 1991. Glagoljaštvo u društvenom životu i kulturi Hrvata od IX. do XVII. stoljeća. *Ricerche slavistiche* 38, 53–90.

(82.) HODOVA, K. I. 1980. *Prostoe predloženie v staroslavjanskom jazyke.* Moskva: Izdatelstvo Nauka.

(83.) HOLLAND, G. B. 1982. A Note on Raising in Indo-European. *Proceedings of the Eighth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 158–169.

(84.) HOLVOET, A. 2003. Modal Constructions with 'Be' and the Infinitive in Slavonic and Baltic. *Zeitschrift für Slawistik* 48, 465–480.

(85.) HOPPER, P. J., E. C. TRAUGOTT. ^{2}2008. *Grammaticalization.* Cambridge: Cambridge University Press.

(86.) HORROCKS, G. ^{2}2010. *Greek: a History of the Language and its Speakers.* Malden MA: Wiley Blackwell.

(87.) HRISTOVA, I. 2004. Preslavizmite v teksta na Apostola na hrvatskite glagoličeski misali i breviarii. *Preslavska knižovna škola* 7. Sofia: Akad. Izdat. »Marin Drinov«, 42–56.

(88.) IVANOVA-MIRČEVA, D. 1962. *Razvoj na bdešte vreme (futurum) v blgarskija ezik ot X do XVIII vek.* Sofija: BAN.

(89.) IVIĆ, M. 1970. O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici: prezent s veznikom *da*. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 13/1, 43–54.

(90.) IVIĆ, M. 1972. Problematika srpskohrvatskog infinitiva. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 15/2, 187–195.

(91.) JEFFERS, R. J. 1975. Remarks on Indo-European infinitives. *Language* 51/1, 133–148.

(92.) JOSEPH, B. D. 1983. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive. A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

(93.) JURIĆ-KAPPEL, J. 2004. Hrvatskoglagoljske apokalipse. *Glagoljica i hrvatski glagolizam: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2. – 6. listopada 2002.)*, ur. M.-A. Dürrigl, M. Mihaljević i F. Velčić. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 183–190.

(94.) KAPETANOVIĆ, A. 2015. Reflections of Church Slavonic – Croatian diglossia on the Baška tablet: a new contribution concerning its language and linguistic layers. *Zeitschrift für Slawistik* 60/3, 335–365.

(95.) KATIČIĆ, R. ^{3}2002. Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.

(96.) KAVČIĆ, J. 2004. The Greek infinitive in variable deliberative, principally dependent questions: An interpretation in terms of Naturalness Theory. *Linguistica* 44, 59–74.

(97.) KLAIĆ, N. 1965. Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u X i XI stoljeću. *Slovo* 15–16, 225–279.

(98.) KLENOVAR, M. 1990. Morfološka funkcija prefiksa *vъz-/vъs-* u hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskog jezika. *Suvremena lingvistika* 29–30, 41–49.

(99.) KOVAČEVIĆ, A. 2012. *Negacija u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu). Zagreb.

(100.) KOVAČEVIĆ, A. 2016. *Negacija od čestice do teksta. Usporedna i povijesna raščlamba negacije u hrvatskoglagoljskoj pismenosti.* Zagreb: Staroslavenski institut.

(101.) KOVAČEVIĆ, A., M. MIHALJEVIĆ, S. SUDEC. 2010. Hrvatski crkvenoslavenski prijevod tekstova sv. Tome Akvinskoga. *Slovo* 60, 359–476.

(102.) KRAVAR, M. 1978. O perifrastičnom futuru *budem* + infinitiv u hrvatsko-srpskom jeziku, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru* 17, 17–25.

(103.) KULJBAKIN, S. 1921. Nekoliko reči o konstrukciji »da sa indikativom« mesto infinitiva u staroslovenskom prevodu Jevanđelja. *Zbornik filoloških i lingvističkih studija A. Beliću.* Beograd: S. B. Cvijanović.

(104.) KURZ, J. 1937-1938. K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnštině. *Byzantinoslavica* 7, 212–340.

(105.) KURZ, J. 1939-1946. K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnštině. *Byzantinoslavica* 8, 172–228.

(106.) KURZ, J. 1969. *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Statni pedagogické nakladatelství.

(107.) KURZ, J. 1972. *Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka*. Praha: Universita Karlova.

(108.) KUTEVA, T. 2001. *Auxiliation: An Enquiry into the Nature of Grammaticalization.* New York: Oxford University Press.

(109.) LEISS, E. 1985. Zur Entstehung des neuhochdeutschen analytischen Futurs. *Sprachwissenschaft* 10, 250–273.

(110.) LONČARIĆ, M. 1996. *Kajkavsko narječje.* Zagreb: Školska knjiga.

(111.) LUNT, H. G. [7]2001. *Old Church Slavonic Grammar.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

(112.) MALMKJAER, K. [3]2010. History of grammar. *The Routledge Linguistics Encyclopedia*, ed. K. Malmkjaer. Routledge: London – New York, 251–265.

(113.) MARKOPOULOS, TH. 2009. *The Future in Greek: from Ancient to Medieval*. Oxford – New York: Oxford University Press.

(114.) MCANALLEN, J. 2010. Developments in Predicative Possession in the History of Slavic. *Diachronic Slavonic Syntax: Gradual Changes in Focus* [Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 74], ur. B. Hansen i J. Grković-Major. München – Berlin – Wien: Otto Sagner, 131–142.

(115.) MCKAY, K. L. 1994. *A new syntax of the verb in New Testament Greek: an aspectual approach.* New York – Berlin – Paris: Peter Lang.

(116.) MELVINGER, J. 1980. *Sintaksa i semantika infinitiva u suvremenom hrvatskom književnom jeziku* (doktorska disertacija). Osijek.

(117.) MATASOVIĆ, R. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika.* Zagreb: Matica hrvatska.

(118.) MIHALJEVIĆ, M. 1997. Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine. *Filologija* 29, 119–138.

(119.) MIHALJEVIĆ, M. 2004. Veznik "da" u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Slavia meridionalis* 4, 9–34.

(120.) MIHALJEVIĆ, M. 2006. Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. *Mnogokratnite prevodi v južnoslavjanskoto srednovekovie,* gl. ur. L. Taseva. Sofija: GoreksPres, 221–239.

(121.) MIHALJEVIĆ, M. 2008. Glagolski oblici u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. st. *Slovo* 56-57, 333–349.

(122.) MIHALJEVIĆ, M. 2009A. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*. ur. S. Damjanović & A. Bičanić. Zagreb: Croatica, 283–349.

(123.) MIHALJEVIĆ, M. 2009B. (Ortho)graphic Reforms in Croatian Glagolitic Texts. *Sbornik s dokladi ot Mežđunarodnata konferencija "Glagolica i kirilica - istorija i pismeni pametnici", Bratislava 6–7 juni 2007. g.*, red. Evgeni Zašev. Bratislava: Bălgarskija kulturen institut v Bratislava, 1–11.

(124.) MIHALJEVIĆ, M. 2011A. Položaj crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi. *Zbornik na trudovi od Megjunarodniot naučen sobir Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija (organiziran po povod 1100-godišninata od smrtta na sv. Naum Ohridski)*, ur. I. Velev i dr. Skopje: Univerzitetot "Sv. Kiril i Metodij", 229–238.

(125.) MIHALJEVIĆ, M. 2011B. *Verba dicendi* in Croatian Church Slavonic. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54/1, 63–77.

(126.) MIHALJEVIĆ, M. 2011C. Dopune percepcijskih glagola u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. *Suvremena lingvistika 72*: 187–200.

(127.) MIHALJEVIĆ, M. 2012. Jezik kanona mise u Kožičićevu Misalu hruackom. *Fluminensia* 24/1, 157–183.

(128.) MIHALJEVIĆ, M. 2016. Tragovi južnoga puta. *Makedonski jazik* 67 (u tisku)

(129.) MIHALJEVIĆ, M., J. REINHART. 2005. The Croatian Redaction: Language and Literature. *Incontri Linguistici* 28, 31–82.

(130.) MIHALJEVIĆ, M., M. ŠIMIĆ. 2013. Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *A tko to ide? – A hto tam idze? Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*, ur. M. Turk. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko filološko društvo, 11–23.

(131.) MIHALJEVIĆ, M., J. VINCE. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut.

(132.) MILIČIĆ, I. 1999. Starozavjetna Knjiga Mudrosti u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Slovo* 47–49, 57–112.

(133.) MILLER, D. G. 2003. Where do conjugated infinitives come from? *Diachronica* 20/1, 45–81.

(134.) MINČEVA, A. Za haraktera na konkurencijata meždu infinitiv i *da*-izrečenie v staroblgarskite pametnici. *Litterae Slavicae Medii Aevi Francisco Venceslao Mareš sexagenario oblatae,* ur. J. Reinhart. München, 211–221.

(135.) MINČEVA, A. 1987. *Staroblgarskijat ezik v svetlinata na balkanistikata.* Sofija: Nauka i izkustvo.

(136.) MIRČEV, K. [3]1978. *Istoričeska gramatika na blgarskija ezik.* Sofija: Nauka i izkustvo.

(137.) MOULTON 2005 = TURNER, N. 2005 [1963]. *A Grammar of New Testament Greek, J. H. Moulton*, Vol. 3. *Syntax.* Edinburgh: T&T Clark.

(138.) MRAZEK, R. 1963. K dativno-infinitivnym konstrukcijam v staroslavjanskom jazyke. *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university* XII (A11), 107–126.

(139.) MULC, I. 1997. Brevijar Vida Omišljanina kao izvor za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. *Nova Istra, Časopis za književnost, kulturološke i društvene teme* 2/2, 27–33.

(140.) NANDRIŞ, G. [3]1969. *Old Church Slavonic Grammar.* London: University of London the Athlone Press.

(141.) NAZOR. A. 1963. Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Slovo* 13, 68–86.

(142.) NAZOR, A. 1966. O slovare horvatsko-glagoličeskoj redakcii obščeslavjanskogo literaturnogo (cerkovnoslavjanskogo) jazyka. *Voprosy jazykoznanija* 5, 99–105.

(143.) NAZOR, A. 1991. Uvod; Popis izvora; Navedena literatura. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. (sveščić 1., Uvod)*. Zagreb: Staroslavenski zavod Hrvatskoga filološkog instituta, I–III (prijevod na engleski IV–VII.), XXXI–XXXVI, XXXVII–XXXIX.

(144.) NAZOR, A. 1997. Napomene o izvorima Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. *Zbornik vo čest na Radmila Ugrinova-Skalovska po povod sedumdesetgodišninata*, ur. M. Miovski i dr. Skopje: Filološki fakultet Universiteta »Sv. Kiril i Metodij«, 195–200.

(145.) NESTLE – ALAND 1995 = *Novum Testamentum Graece*, eds. B. Aland et al. (27th ed.). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

(146.) NIKOLAEVA, I. 2007. Introduction. *Finiteness: Theoretical and empirical foundations*, ed. Irina Nikolaeva. Oxford: Oxford University Press, 1–19.

(147.) NIKOLAEVA, I. 2013. Unpacking finiteness. *Canonical Morphology and Syntax*. eds. D. Brown, M. Chumakina & G. G. Corbett. Oxford etc.: Oxford University Press, 99–122.

(148.) PACNEROVÁ, L. 1958. K syntaxi infinitivu v staroslověnských evangelních kodexech. *Studie ze slovanské jazykovědy*, red. Václav Machek. Praha: Státní pedagog. nakladat, 263–270.

(149.) PACNEROVÁ, L. 1964. Sintaksis infinitiva v staroslavjanskih evangelskih kodeksah s točki zrenija tehniki perevoda. *Slavia* 33, 534–567.

(150.) PALLASOVÁ, E. 2009. Poznámky k sémantické interpretaci modálních konstrukcí *dativu s infinitivem* v staroslověnských textech. *Slavia* 78/4, 419–424.

(151.) PANTELIĆ, M. 1967. Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368. *Radovi Staroslavenskog instituta* 6, 5–108.

(152.) PANTELIĆ, M. 1972. Hrvatskoglagoljski odlomak »Missale festivum«. *Slovo 22,* 5–25.

(153.) PANTELIĆ, M. 1993. Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stoljeća. *Slovo 41-43*, 61–146.

(154.) PANTELIĆ M., A. NAZOR. 1997. Uvod. Bibliografija. *II. Novljanski brevijar: hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. godine; župni arhiv Novi Vinodolski; fototipsko izdanje*. Zagreb: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Turistkomerc, 9–38.

(155.) PETI, M. 1979. *Predikatni proširak.* Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

(156.) PETKOV, P., M. DIMITROVA. 2004. Perikopi ot knigata na prorok Daniil v hrvatskata glagoličeska knižnina. *Glagoljica i hrvatski glagolizam: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2. – 6. listopada 2002.)*, ur. M.-A. Dürrigl, M. Mihaljević i F. Velčić. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 167–182.

(157.) PETROVIĆ, I. 1988. Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture. *Slovo* 36, 5–54.

(158.) PINKSTER, H. 2015. *The Oxford Latin Syntax,* vol. 1. *The Simple Clause.* New York: Oxford University Press.

(159.) PLATER W. E., H. J. WHITE. [2]1997. *A Grammar of the Vulgate: An Introduction to the Latinity of the Vulgate Bible*. Special Edition. Oxford – New York: Oxford University Press.

(160.) POTEBNJA, A. A. 1958. [1888]. *Iz zapisok po russkoj grammatike* 1–2. Moskva: Ministerstvo prosveščenija RSFSR.

(161.) RAGUŽ, D. 2010. *Gramatika hrvatskoga jezika.* Zagreb: Vlastito izdanje.

(162.) RAHMANOVA, L. I., V. N. SUZDALCEVA. [3]2010. *Sovremennyj russkij jazyk. Leksika. Frazeologija. Morfologija.* Moskva: Aspekt-press.

(163.) RAMAT, P. 1994. On Latin absolute constructions. *Selected Papers from the 6th International Colloquium on Latin Linguistics*, ed. J. Herman. Amsterdam: John Benjamins, 59–268.

(164.) REINHART, J. 1990A. Eine Redaktion des kirchenslavischen Bibeltextes im Kroatien des 12. Jahrhunderts. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 36, 193–241.

(165.) REINHART, J. 1990B. Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju. *Slovo* 39–40, 45–52.

(166.) REINHART, J. 1993. *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen: Das Glagolitische Missale romanum* (Habilitationsschrift zur Erlangung der Lehrbefugnis an der Univertsität Wien).

(167.) REINHART, J. 2001. Himan „Pange lingua gloriosi“ (Vspoj, jaziče slavnoje) u hrvatskoglagoljskim misalima. *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture – Passion. Une source inepuisable de l'inspiration en culture* (Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija, Zadar – Preko 2000.), ur. J. Čikeš. Zagreb: Udruga Pasionska baština, 179–190.

(168.) REINHART, J. 2011. Biblijski citati na hrvatskoglagoljskim natpisima. *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*, ur. T. Galović. Malinska – Rijeka – Zagreb: HAZU – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska-Dubašnica, 445–456.

(169.) REINHART, J. 2015. Hrvatskoglagoljsko *Čtenie ot zlih žen*, njegov staroslavenski i grčki izvornik (CPG 7746). *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju* (Zbornik radova međunarodnoga znanstvenoga skupa, Krk 5. i 6. listopada 2012.), ur. V. B. Stipčević, S. Požar i F. Velčić. Zagreb: Staroslavenski institut, 341–360.

(170.) REINHART, J. 2016. The extent of the works of St. Methodius: syntactic observations. *The Bible in Slavic Tradition*, ur. A. Kulik i dr. Leiden – Boston: Brill.

(171.) RÖNSCH, H. 1875. *Itala und Vulgata. Das Sprachidiom der urchristlichen Itala und der katholischen Vulgata unter Berücksichtigung der römischen Volkssprache.* Marburg: Elwert.

(172.) ROSS, S. H. 2005. *A corpus-based approach to infinitival complements in early Latin.* (Luisiana State University Doctoral Dissertation). https://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_dissertations/1861/ (preuzeto 14. 8. 2015.)

(173.) RUNJE, P. 2005. *Glagoljica u zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku*. Zadar: Gradska knjižnica Zadar.

(174.) RUŽIČIĆ, G. 1979. An Old Serbian Verbal Construction. *Folia Slavica* 3/1–2, 210–215.

(175.) SELLS, P. 2007. Finiteness in non-transformational syntactic frameworks. *Finiteness: Theoretical and empirical foundations*, ed. Irina Nikolaeva. Oxford: Oxford University Press, 59–88.

(176.) SILIĆ, J., I. PRANJKOVIĆ. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta.* Zagreb: Školska knjiga.

(177.) SIMONE, R., D. CERBASI. 2001. Types and diachronic evolution of Romance causative constructions. *Romanische Forschungen* 113/4, 441–473.

(178.) SJS 1958 – 1997 = *Slovník jazyka staroslověnského,* sv. I–IV, gl. red. J. Kurz i Z. Hauptová. Praha: ČSAV – SU AVČR.

(179.) SŁOŃSKI, S. 1908. *Die Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern*. Kirchhain N.-L.: M. Schmersow.

(180.) SMYTH, H. W. 1956. *Greek Grammar.* Cambridge: Harvard University Press.

(181.) STANKOVSKA, P. 2008. Textová tradice a revize patristických breviářních textů. *Slovo* 58, 191–217.

(182.) STANKOVSKA, P. 2013. Patristické texty v sanktorálu chorvatskohlaholských breviářů vzniklých do 15.století. *Jezikoslovni zapiski* 19/1, 101–110.

(183.) STANKOVSKA, P. 2015. Odnos sadržaja homilija u *Proprium de tempore* sačuvanih hrvatskoglagoljskih i latinskih srednjovjekovnih brevijara. *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju* (Zbornik radova međunarodnoga znanstvenoga skupa, Krk 5. i 6. listopada 2012.)*,* ur. V. B. Stipčević, S. Požar i F. Velčić. Zagreb: Staroslavenski institut, 447–466.

(184.) STRIGIN, A., A. DEMJJANOW. 2001. Secondary predication in Russian. *ZAS Papers in Linguistics* 25, 1–79.

(185.) STRUTYŃSKI, J. 1997. *Gramatyka polska: wprowadzenie, fonetyka, fonologia, morfologia, składnia*. Kraków: Tomasz Strutyński.

(186.) SUDEC, S. 2008. Tvorba pridjeva u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu). Zagreb.

(187.) SUDEC, S. 2009. Omot korica Karlobaških ljekaruša: Poljakov fragment glagoljskoga misala, *Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine: Faksimil i obrada*, (Rasprave i građa za povijest znanosti 9), ur. M. Pećina i S. Fatović-Ferenčić, Zagreb: HAZU, 109–133.

(188.) SZEMERÉNYI, O. J. L. [4]1996. *Introduction to Indo-European Linguistics.* Oxford: Clarendon Press.

(189.) ŠIMIĆ, M. 2000. Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo* 50, 5–117.

(190.) ŠTEFANIĆ, V. 1957. Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije. *Slovo 6-8*, 54–133.

(191.) ŠTEFANIĆ, V. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. *Djela JAZU* 51. Zagreb: JAZU.

(192.) TANDARIĆ, J. L. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevaca trećoredaca.

(193.) TEŽAK, S., S. BABIĆ, [12]2000. *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.

(194.) TLL = *Thesaurus linguae latinae,* Vol. 7.1, *i–inde.* Leipzig: B. G. Teubner

(195.) TURKALJ, L. 2012. *Sintaksa hrvatskoglagoljskoga psaltira* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu). Zagreb.

(196.) TURKALJ, L. 2013. Sintaksa infinitiva u hrvatskoglagoljskom psaltiru. *Slovo* 63, 141–158.

(197.) UGRINOVA-SKALOVSKA, R. 1979. *Staroslovenski jazik.* Skopje: Univerzitet »Kiril i Metodij«.

(198.) VAILLANT, A. 1977. *Grammaire comparée des langues slaves*. Tome 5: *La syntaxe*. Paris: Klincksieck.

(199.) VAJS, J. 1903. *Liber Iob*. Krk: Staroslavenska akademija.

(200.) VAJS, J. 1910. *Nejstarší breviář charvatsko-hlaholský. Prvý breviář vrbnický.* Prag: Naklada král. české společnosti náuk.

(201.) VAJS, J. 1948. *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*. Zagreb: JAZU.

(202.) VEČERKA, R. 1961. *Syntax aktivních participií v staroslověnštině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

(203.) VEČERKA, R. 1973. K vývoji modálních konstrukcí v slovanských jazycích. *Otázky slovanské syntaxe*, sv. III (Sborník symposia »Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích«, Brno 27.–30. září 1971.). Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 303–306.

(204.) VEČERKA, R. 1985. Voljuntativnaja modalnost v drevnebolgarskom. v staroslavjanskom. *Paleobulgarica* 9/2, 29–40.

(205.) VEČERKA, R. 1993. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) syntax. II. Die innere Satzstruktur.* Freiburg i. Br.: Weiher Verlag.

(206.) VEČERKA, R. 1996. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III. Die Satztypen: Der einfache Satz.* Freiburg i. Br.: Weiher Verlag.

(207.) VEČERKA, R. 2002. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) syntax. IV. Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz.* Freiburg i. Br.: Weiher Verlag.

(208.) VLAŠIĆ-ANIĆ, A. 2011. Varaždinski list hrvatskoglagoljskoga misala ($FgVar_2$). *Slovo* 61, 123–167.

(209.) VRANA, J. 1975. *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*. Beograd: SANU.

(210.) VRTIČ, I. 2009. *Sintaksa Kašićeva prijevoda Svetoga pisma* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu). Zagreb.

(211.) VUKOJA, V. 2012. O korpusu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* i njegovu odnosu prema korpusima hrvatskoga jezika. *Filologija* 59, 207–229.

(212.) VUKOJA, V. 2014. The Corpus of the Croatian Church Slavonic Texts and the Current State of Affairs Concerning the *Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic* Compiling. *The User in Focus* (Proceedings of the XVI EURALEX International Congress, Bolzano – Bozen 15–19 July 2014.), eds. A. Abel, C Vettori, N. Ralli. Bolzano – Bozen: EURAC Research EURALEX, 1221–1235.

(213.) WACKERNAGEL, J. 2009. *Lectures on Syntax: With Special Reference to Greek, Latin, and Germanic*. ed. David Langslow. Oxford – New York: Oxford University Press.

(214.) ŽAGAR, M. 1993. Prinos Šimuna Kožičića Benje uređenju jezika hrvatskoglagoljske neliturgijske književnosti (na fonološkom i grafemskom sustavu *Knjižica od žitija rimskih arhierêov i cesarov*), *Croatica* 37-39, 467–487.

(215.) ŽAGAR, M. 2012. Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*). *Fluminensia* 24/1, 111–123.

(216.) ŽAGAR SZENTESI, O. 2011. Funkcionalne varijante konstrukcije *dati (se)* + infinitiv u hrvatskom jeziku, u okviru gramatikalizacije. *Suvremena lingvistika* 72, 295–318.

(217.) ZAKAR, V. 2016. Supin vo dolnolužičkosrpskiot jazik. *Croatica et Slavica Iadertina* 12/2, 529–540.

(218.) ZARADIJA-KIŠ. A. 1997. Mudrosne knjige hrvatskoga srednjovjekovlja. *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I.*, ur. S. Damjanović i dr. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 629–635.

(219.) ZIMA, L. 1887. *Njekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine* (Djela JAZU, knj. 7.). Zagreb: JAZU.

ŽIVOTOPIS AUTORA S POPISOM OBJAVLENIH RADOVA

Jozo Vela rođen je 1983. u Bugojnu u BiH. Srednju klasičnu gimnaziju završio je 2001. u Splitu. 2010. godine diplomirao je klasičnu filologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 2007. do 2010. bio je svećenički kandidat Zagrebačke nadbiskupije te je studirao teologiju. 2011. zaposlen je kao znanstveni novak u Staroslavenskom institutu u Zagrebu, a iste godine upisao je poslijediplomski doktorski studij *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika* na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Od 2012. godine član je Uredništva *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, a 2017. godine predložen je za radnog člana *Komisije za crkvenoslavenske rječnike* pri *Međunarodnom komitetu slavista*. Svojim izlaganjima sudjelovao je na nekoliko međunarodnih i domaćih znanstvenih skupova i objavio je nekoliko radova iz područja leksikografije i povijesne sintakse hrvatskog jezika.

Popis objavljenih radova u časopisima:

(1.) VELA, J., I. VRTIČ. 2013. *Verborum ordo mysterium*: Red riječi u Kašićevu prijevodu Biblije. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/2: 645–673.

(2.) ETEROVIĆ, I., J. VELA. 2013. Iz sintakse Kožičićeva *Misala hruackoga*. *Slověne: International Journal of Slavic Studies* 2/2: 118–142.

(3.) ETEROVIĆ, I., J. VELA. 2013. Sintaktičke funkcije participa u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje. *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 63: 1–22.

(4.) HOLZER, G., J. RESCH, S. BAJRAMOVIĆ, A. CREPULJA, I. DAMIAN, A. DEMIROVIĆ, J. FILIPOVIĆ, I. HAJDINJAK, J. HORVAT, D. ILIĆ, N. ILIĆ, I. KAPETANOVIĆ, K. LUKIĆ, S. MILOVANOVIĆ, S. MIŠIĆ, K. NEŠOVIĆ, V. OMIĆ, D. STOJANOVIĆ, D. ŠUPLJIKA, T. TANASIJEVIĆ, M. VALENČIĆ, J. VELA. 2014. Lautgeschichtliches Glossar zum Neuštokavischen IV. *Ricerche slavistiche* 12: 67–128.

(5.) VELA, J. 2016. O *že* kao pojačajnoj čestici u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 28/1: 7–18.

Popis objavljenih knjiga:

(6.) BADURINA STIPČEVIĆ, V., M. KLENOVAR, M. MIHALJEVIĆ, J. VELA, J. VINCE. 2008. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, 15. sv. (danь – dovolnê,* str. 257.–320.). Zagreb: Staroslavenski institut.

(7.) DÜRRIGL, M., M. KLENOVAR, M. MIHALJEVIĆ, M. ŠIMIĆ, J. VELA, A. ZARADIJA KIŠ. 2009. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, 16. sv. (dovolstvo – dučiti*, str. 321.–384.). Zagreb: Staroslavenski institut.

(8.) KOVAČEVIĆ, A., M. KLENOVAR, J. VELA, V. VUKOJA. 2012. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, 19. sv. (erêovъ – žrьtva*, str. 513.–576.). Zagreb: Staroslavenski institut.

(9.) KLENOVAR, M., A. KOVAČEVIĆ, M. MIHALJEVIĆ, J. VELA, J. VINCE, V. VUKOJA. 2014. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, 20. sv. (žrьtva – zapovêdnica*, str. 577.–640.). Zagreb: Staroslavenski institut.

(10.) KOVAČEVIĆ, A., M. MIHALJEVIĆ, L. TURKALJ, J. VELA, V. VUKOJA. 2016. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, 21. sv. (zapovêdь – zemlьnь*, str. 1.–64.). Zagreb: Staroslavenski institut.

Popis ostalih radova:

(11.) VELA, J. 2011. Dražen Vlahov, Zbirka glagoljskih isprava iz Istre. Pazin 2010. *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 61: 370-373. (prikaz)

(12.) VELA, J. 2011. Ponovljeno izdanje Magnae Moraviae Fontes historici: Prameny k dějinám Velké Moravy, I. Annales et chronicae – Letopisy a kroniky. *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 61: 395-396. (vijest)

(13.) ČUNČIĆ, M., J. VELA. 2014. Grbovnica koju je 1656. car Ferdinand III. dao turopoljskim obiteljima Puceković, Berković i Živković. *Luč: Časopis Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici* 2: 39-50. (stručni rad)

(14.) ETEROVIĆ, I., J. VELA. 2015. Sintaktičke funkcije participa u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje. *Jezik Misala Hruackoga. Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.).* Žagar, Mateo (ur.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 151-170. (pretisak članka)

(15.) ETEROVIĆ, I., J. VELA. 2015. Iz sintakse Kožičićeva *Misala hruackoga. Jezik Misala Hruackoga. Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.).* Žagar, Mateo (ur.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 171-196. (pretisak članka)